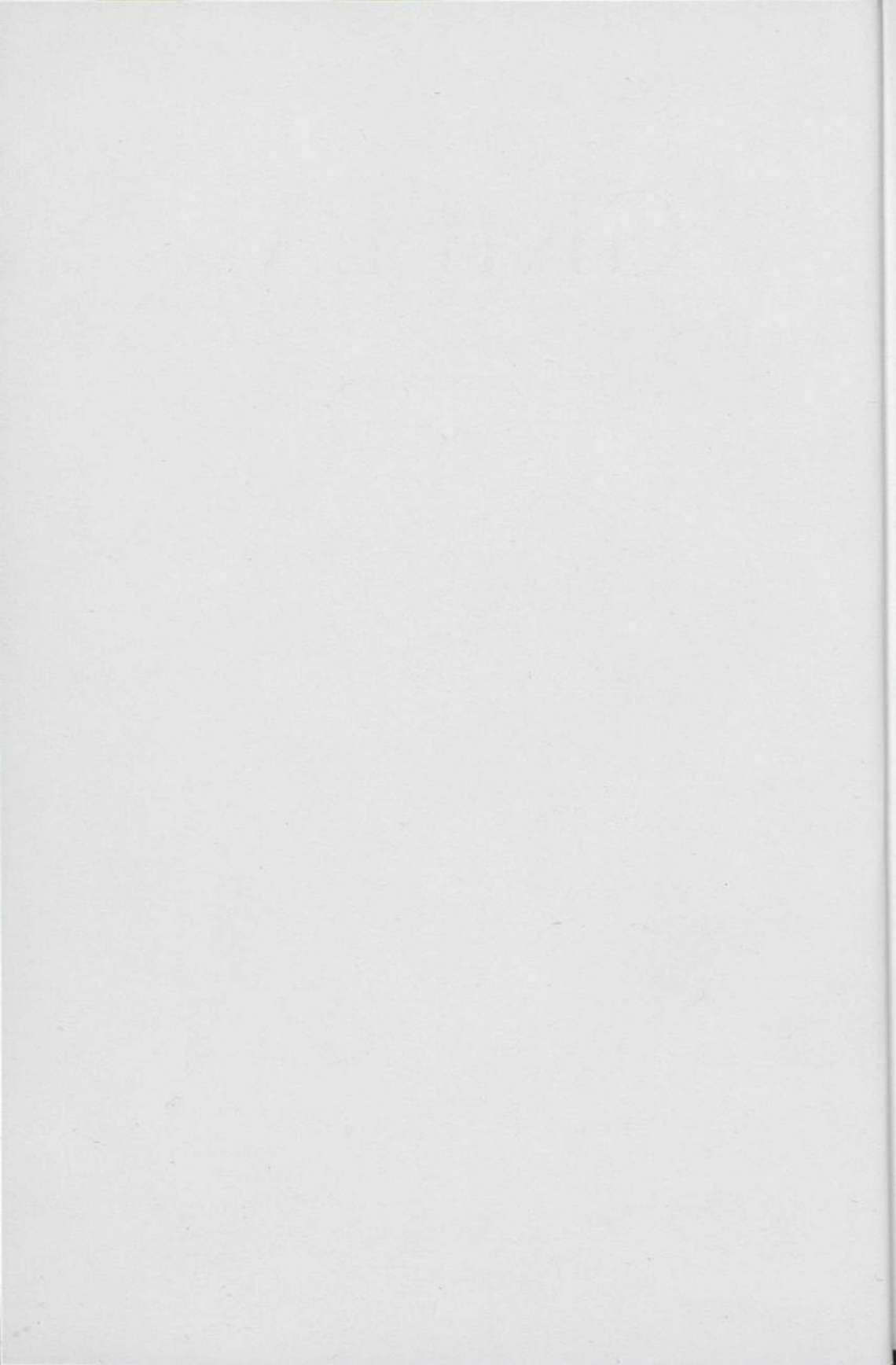

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRI
JÓNAS KRISTJÁNSSON

VII

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
1990

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 37

Skrár hafa samið
SIGRÍÐUR KRISTJÁNSDÓTTIR
OG SIGURGEIR STEINGRÍMSSON

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1990

Öll réttindi áskilin

Setning
MAGNÚS HAUSSON OG SIGRÍÐUR KRISTJÁNSDÓTTIR

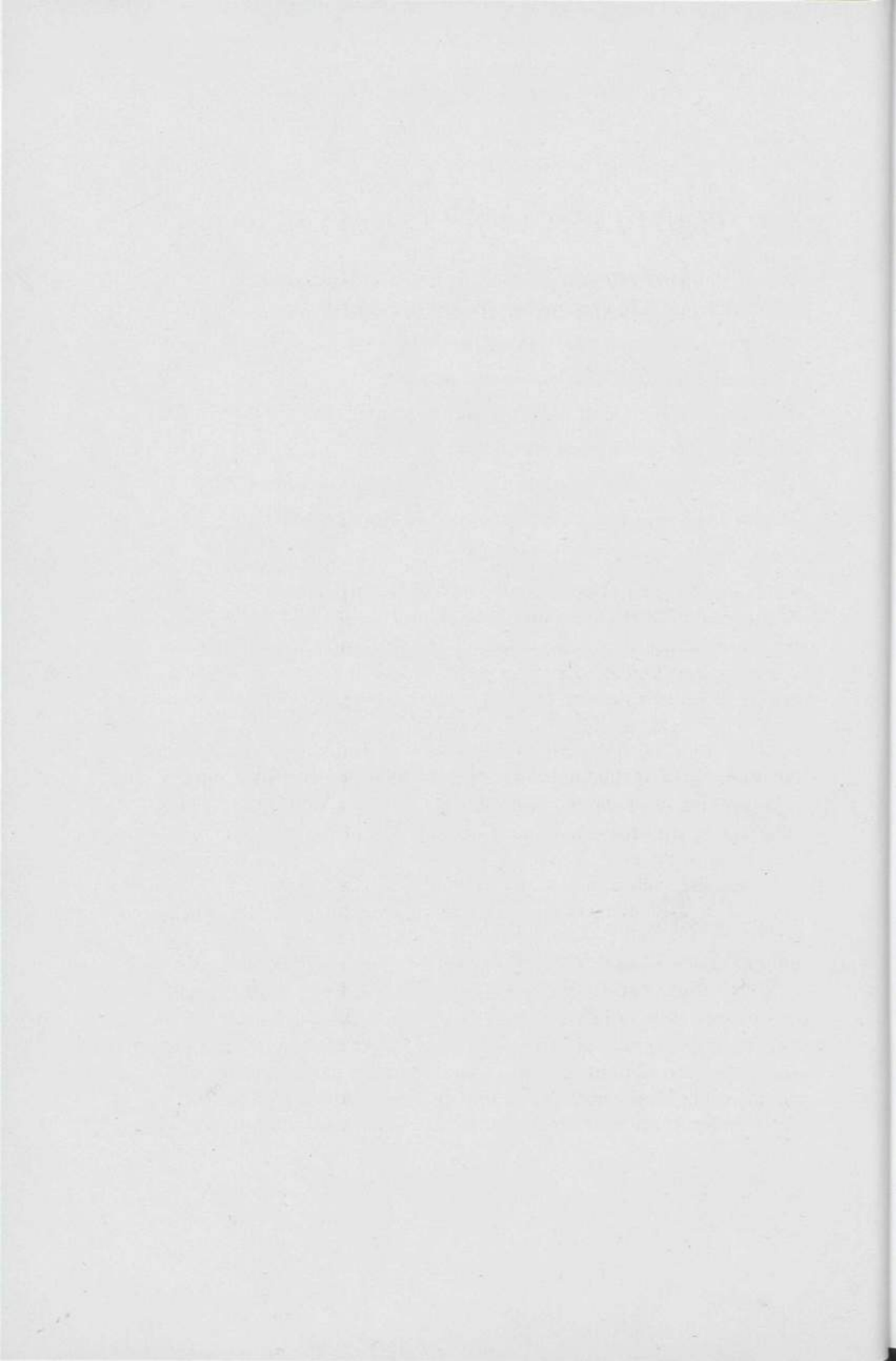
Umbrot, filmuvinna, prentun og bókkband
ODDI HF.

Meginmál bókar er sett með 10 punkta Times letri á 12 punkta fæti
og bókin er prentuð á 120 gr. Ikonofix matt pappír

PRINTED IN ICELAND
PRENTSMÍÐJAN ODDI HF.

EFNI

Bjarni Vilhjálmsson: Postulínsgerð og hestavíg. Athugun á heimild Jóns Espólíns um hestaþing á Bleiksmýrardal	7
Oskar Bandle: Um þróun Örvar-Odds sögu	51
Ólafur Halldórsson: Um Danakonunga sögu	73
Alfred Jakobsen: De to redaksjonene av Harðar saga	103
Hermann Pálsson: Brands þáttur örva	117
Hubert Seelow: Vier Gedichte für eine Hochzeit im Jahre 1738	131
Baldur Jónsson: Orðtalning í eddukvæðum Konungsbókar	169
Bent Chr. Jacobsen: Sektir Jónsbókar	179
Peter Jorgensen: The Neglected Genre of Rímur-Derived Prose and Post-Reformation Jónatas Saga	187
Álfrún Gunnlaugsdóttir: Jórsalaferð. Le Voyage de Charlemagne en Orient	203
Frederic Amory: Norse-Christian Syncretism and Interpretatio Christiana in Sólarljóð	251
Ólafía Einarsdóttir: Sigurd Hjort og hans to börn i islandske kilder. En sagnhistorisk undersøgelse	267
Jón Hnefill Aðalsteinsson: Old Norse Religion in the Sagas of Icelanders	303
Einar Már Jónsson: Staða Konungsskuggsjár í vestrænum miðaldabókmenntum	323
Magnús Fjalldal: The Question of i-umlaut in the Preterite Optative of Class III Weak Verbs of Old Norse and Modern Icelandic	355
Handrit	361
Upphöf kvæða og vísna	362
Nafnaskrá	363

BJARNI VILHJÁLMSSON

POSTULÍNSGERÐ OG HESTAVÍG

Athugun á heimild Jóns Espólíns um hestaþing á Bleiksmýrardal

Ritgerð þessi er helguð fornvini mínum dr.
Brodda Jóhannessyni sjötugum 21. apríl 1986

BÓKMENNTAMINNI EÐA ÞJÓDLÍFSLÝSING

ENGINN VAFI leikur á því, að hér á landi hefur tíðkast sá leikur á mannamótum á fyrri öldum Íslands byggðar að etja saman hestum, og þá einkum og ef til vill eingöngu stóðhestum, graðfolum, til skemmtunar samkomugestum. Um það bera íslenskar fornþókmennir órækan vott, en einnig örnefni víðs vegar um land. Leikar þessir eru í heimildum ýmist kallaðir hestaat, hestavíg eða hestaþing. Af Sturlunga sögu má ótvírætt ráða, að hestavíg hafa verið algeng á 12. og 13. öld og að þar hafi oft verið fjölmenni saman komið. Samtímasögurnar herma, að menn hittist af tilviljun á hestaþingum, eins og menn nú á dögum rekast á kunningja sína í leikhúsi eða á bíói. Þó að einstök hestavíg, sem sagt er frá í fornum ritum, kunni að vera af heimi skáldskapar, geta lýsingarnar eigi að síður verið raunsannar, þar sem höfundar sagnanna hafa vafalaust séð hestavíg fara fram eða jafnvel tekið þátt í þeim sjálfir. Í Íslendingasögum eru hestavíg mjög oft undanfari orlagaþrunginna atburða. Leikarnir höfðu bersýnilega í för með sér hættu á hjaski og meiðslum á hestum og mönnum þeim, sem öttu hestunum. Ef brugðið var út af drengilegum leikreglum, leiddi það til skapraunar og móðgana, sem erfitt var að þola. Sómi hests eða sómabrestur færðist yfir á eiganda hans eða stjórnanda. Var þá oft skammt til vígaferla og blóðhefnda, ef út af bar við leikana. Hestavíg eru því kjörið þókmennntaminni í frásögnum, þar sem sómi einstaklings eða jafnvel ættar og mannleg reisn eru þungamiðjan. Eftirtektarverð eru orð Víga-

Glúms í sögu hans (13. kap.), þegar mannvíg hefur orðið á hestaþingi: '... svá lýkr hér hverju hestaþingi'.¹

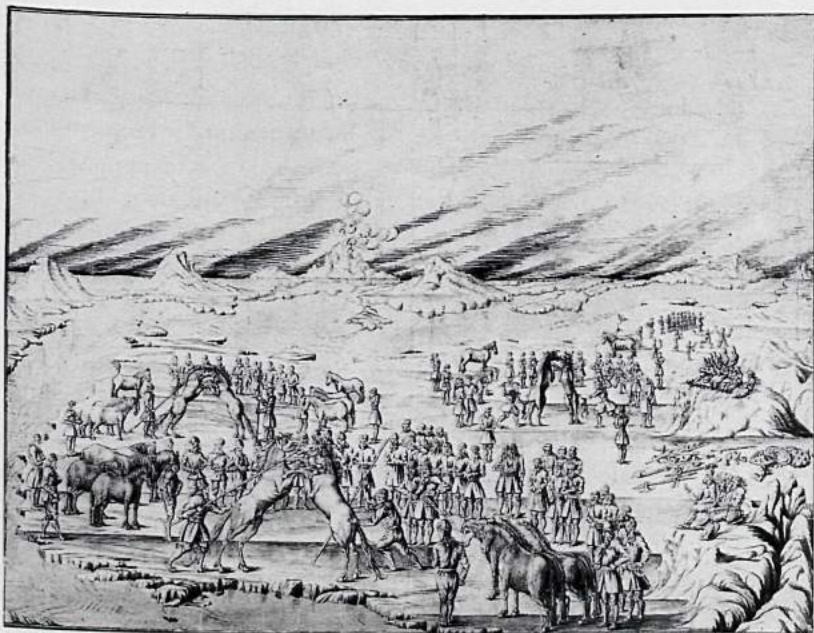
Mikill munur er yfirleitt á heimildum um hestavíg í Íslendingasögum annars vegar og Sturlungu hins vegar. Í Íslendingasögum eru frásagnirnar felldar inn í drama sögunnar og hafa gildi fyrir gang hennar. En í Sturlunga sögu er eins og oftast sé minnst á hestaþing af tilviljun líkt og margt annað, sem varðar þjóðlíf á þeirri öld.² Sérstöðu hefur lýsing í 18. kapítula Arons sögu á hestavígi því, sem á að hafa farið fram í Noregi um það bil 1235. Arons saga var raunar aldrei tekin upp í Sturlungusafnið, þó að hún hafi stundum verið prentuð með því (og einnig í Biskupa sögum). Það skyldi þó aldrei vera, að telja ætti Arons sögu fremur til Íslendingasagna en samtímasagna, þó að aðalpersónan sé Sturlungaaldarmaður? Ýmislegt bendir til, að sagan sé ekki samin fyrr en einhvern tíma á 14. öld, eins og Jón Jóhannesson hallast að í formála sínum fyrir Sturlunga sögu.³ Efnisatriði gat höfundur Arons sögu sótt til Íslendingasögu Sturlu Þórðarsonar, en samið annað frjállega að hætti a.m.k. sumra Íslendingasagna. Einnig ber þess að geta, að allnákvæmlega er lýst hestavígi í 12. kapítula í Guðmundar sögu

¹ *Íslensk fornrit IX*, bls. 44. – Í riti sínu *Faxa* (Ak. 1947, bls. 162–169) hefur dr. Broddi Jóhannesson tilfært alla helstu staði í íslenskum fornritum, þar sem lýst er hestavígum, og er óþarft að tína þá til hér. Einnig rifjar hann upp bernskuminningar um Hestaþingshamar, sem sprengdur var, þegar brú var gerð á Héraðsvötn við Grundarstokk 1926. Raunar eru tveir Hestaþingshamrar í Skagafirði, annar stakur klettur við Húseyjarkvísl, andspænis bænum Húsey, en hinn á grónum malareyrum neðan við Flugumýri. Þá er Hestaþingshóll við Hvalfjarðareyri í Kjós (*Landið þitt*, 2. bd. 1981, bls. 61). Hestavígshamar er og nefndur í Skagafirði (Ísl. fornbréfasafn XII, bls. 165). *Hestaþingseyrar* eru á bökkum Norðurár í Mýrasýslu, þar sem mætast lönd Stórugrafar og Munadarness í Stafholtstungum (Kristleifur Þorsteinsson, *Úr byggðum Borgarfjarðar III*, Rvík 1960, bls. 306; Ólafur Lárusson, *Lög og saga*, Rvík 1958, bls. 265; *Alþingisbækur Íslands I, II, V, VII*, sbr. registur þeirra; þar fóru með vissu fram dómþing á árabílinu 1570–1693). Holta-Þóris saga, sem að vísu er talin saman sett á 19. öld (*Íslendinga sögur*, XI. bd., Rvík 1947, bls. VIII–IX og 495–496) segir frá hestaþingi, sem háð var, þar sem heitir *Hestaþingsháls* nálægt Jökulsá á Sólheimasandi. Þó að sagan sé ung, kann örnefnið að vera gamalt. Hér er engan veginn ætlunin að telja upp öll örnefni, sem minna á hestavíg, heldur aðeins nefna dæmi.

² Staðir í Sturlungu, þar sem minnst er á hestavíg, eru auðfundnir eftir atriðaorðaskrá í útgáfu Jóns Jóhannessonar o.fl., Rvík 1946.

³ *Sturlunga saga*, Rvík 1946, II, bls. xlix–li. – Sjá annars grein Aðalgeirs Kristjánssonar, 'Gísla saga og samtíð höfundar', *Skírnir* 1965, bls. 148–158, þar sem fjallað er um Arons sögu á annan hátt en hér er lauslega að vikið.

Hestaat. Mynd eftir ókunnan listamann, gerð á 19. öld, vafalaust efir lýsingum í fornsögum. Myndin er varðveitt í safni Jóns Sigurðssonar í Landsbókasafni, ónúmeruð.

dýra. Athuga ber, að texti sögunnar stendur líklega fjær frumgerð en nokkurrar annarrar sögu í Sturlungasögusafninu.⁴

Talið er víst, að hestavíg hafi tíðkast á Norðurlöndum löngu fyrir Íslands byggð. Á sænskum myndsteini (rúnalausum), sem kenndur er við Hæggeby á Upplöndum í Svíþjóð og örugglega er talinn vera frá því um 500, þ.e.a.s. frá því nálega fjórum öldum fyrir upphaf Íslands byggðar, er mynd, sem samkvæmt túlkunum fræðimanna er af hestaati.⁵

⁴ *Sturlunga saga*, Rvík 1946, I, bls. 183 og áfr., II, bls. xxx–xxxii.

⁵ Steinn þessi fannst í vegg gamallar kirkju í Hæggeby, en er nú í Statens Historiska Museum í Stokkhólmi (U 664, mynd nr. 80). Sjá Elias Wessén og Sven B.F. Jansson, *Sveriges runinskrifter VIII*, Stockholm 1949–1951, bls. 135–142. Sbr. og Svale Solheim, 'Hestekamp', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI*, Rvík 1961, dálkar 538–540, og sami, *Horse-fight and Horse-race in Norse Tradition* (Studia Norvegica No. 8), Oslo 1956, sérstaklega kaflinn 'Hestavíg', bls 51 og áfr. Stuðst er við þessi rit Solheims um ýmislegt fleira í þessari ritgerð.

HESTAVÍG OG HESTAR Í LÖGUM

Þó að víða sé getið um hestavíg í fornþókmenntum Íslendinga, verður þess ekki vart, að um þau hafi verið til lagaákvæði á þjóðveldistímanum. En um norsk fornþög gegnir öðru máli. Í eldri Frostþinglögum eru svofelld ákvæði um umgengni manna við annars manns hross og hestavíg:

Um þat, ef maðr vanar ross.

Ef maðr skerr af rossi manns tþgl, þá gjaldi aura þrjá, en ef hala þoggr af, þá skal meta ross, en hinn reiði þeim verð fyrir, er átti, ok þfundarbót á ofan, þoldi aura sex, en árbornum manni hálfu mþrk, reksþegni þrjá aura, leysingja syni tvo aura, en leysingja eyri, en silfrmetit er árborinna fé, en sakgilt þyrmslamanna fé. En ef maðr lýstr tenn ór þofði rossi manns, hafi sá ross, er laust, en hinn verð, er átti, ok þfundarbót á ofan, ok svá ef hann þoggr hala af rossi, svá at rófa fylgir. En ef hestavíg verðr, hafi sik sjálfan hverr áþyrgðan, en ef lýstr hest á vígi nauðsynjalaust, gjaldi þfundarbót þeim, er hest á, eftir því sem hann er maðr til. En ef maðr tekr hefting af rossi manns fyrir ráð þess, er á, gjaldi aura þrjá þeim, er á, ok þess áþyrgð á rossi ok þllum verkum þess til þess, er eigandi kemr þondum á, ok sveri eið fyrir. En ef topp skerr ór þofði rossi manns, sá er sekr aurum tveimr. En ef ross rennr eftir ríðanda manni, þá láti hann ross til varðveizlu fyrr en hann hafi riðit um þrjá bæi eða áþyrgist sjálfr elligar. En ef hala þoggr af nauti manns, þá skal gjalda hálfan eyri silfrmetinn ok þfundarbót, sem hvervitna skal, þar er maðr gerir spell á búfé manns.⁶

Ekki ósvipuð ákvæði eru um hestavíg og umgengni við hesta í svokölluðum Landslögum Magnúsar konungs (lagabætis) Hákonarsonar, sem dó 1280. Hafði hann þá gengið frá lögbók, sem hann ætlaði Íslendingum og þeir samþykktu með semingi árið eftir. Lögbók þessi, *Jónsbók*, er mjög svo sniðin eftir Landslögum Magnúsar konungs.⁷

⁶ *Norges gamle Love I*, Christiania 1846, bls. 228. Stafsetning er samræmd hér, en orðamuni handrita sleppt.

⁷ Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga II*, Rvík 1958, bls. 20–30.

Hestaat. Mynd á spássú í Heynesbók Jónsbókar, AM 147 4to, frá fyrri hluta 16. aldar. Prengslin á spássúnni valda því að ekki er unnt að láta hestana rísa upp á afturfætur.

Skulu hér fyrst birt ákvæði Landslaga Magnúsar konungs:

Ef menn etja hestum manna.

Hvervitna þar, sem menn etja hestum manna at úleyfi þess, er á, bæti skaða þann, er af verðr, ok ǫfundarbót eftir lagadómi, þeim er hest á. En ef hálftrar merkr skaði verðr á, bæti fullrétti eftir lagadómi, svá sem með heift eða ǫfund væri gort. En hverr ábyrgist sik sjálftr at hestavígi, hverir sem etja. En ef maðr lýstr hest á hestavígi nauðsynjalaust, gjaldi eiganda ǫfundarbót eftir lagadómi, en ef hann spillist af, bæti fyrir spell ok ǫfundarbót eftir lagadómi, þeim er hest á. Nú tekr maðr hefting af rossi manns at úleyfi, gjaldi eiganda eftir sex manna dómi ok ábyrgist rossi at allu ok verk þess til þess, er eigandi kemr hǫndum á, eða syni með eins eiði, nema inn seti til ausla gjalda. En ef eykr eða annarr fénaðr rennr eftir manni, seti inn fénað fyr en farit hafi um þrjá bæja elligar ábyrgist at allu.⁸

Ekki fer milli mála, hvaðan eftirfarandi ákvæði í Jónsbók eru runnin:

⁸ *Norges gamle Love II*, Christiania 1848, bls 126. Stafsetning samræmd hér, en orðamuni handrita sleppt.

Um hestat ok taglskurð.

Hvervitna þar er menn etja hesti manns at úleyfi þess er á, bæti skaða þann allan er af verðr ok ofundarbót eptir lagadómi þeim er hest á. En ef hálfrrar merkr skaði verðr á, bæti fullrétti eptir lagadómi, svá sem með heipt eða ofund væri gert. En hverr ábyrgiz sik sjálfr at hestavígi, hverir sem etja. Ef maðr lýstr hest á hestapingi nauðsynjalaust, gjaldi eiganda ofundarbót eptir lagadómi, en ef hann spellaz af, bæti fyrir spell ok fullrétti eptir lagadómi þeim er hest á. Ef maðr skerr tagl ór stóðhesti manns eða þinghesti eða þeim hesti er maðr hefir í brúðfór, bæti fullrétti þeim er með hest ferr, nema hann hyggi annat, þá bæti sem síðarr segir. Nú tekr maðr hepting af hrossi manns úlofat, gjaldi eiganda eptir dómi ok ábyrgiz hross at öllu ok verk þess, til þess er eigandi kemr hõndum á, eða syni eineiði, nema inn seti til auslagjalda. En ef hross eða annarr fénaðr rennr eptir manni, seti inn á næsta bæ er á leið verðr fyrir honum, ella ábyrgiz at öllu ok bæti skaða, ef eiganda verðr at. Nú vill sá eigi taka með honum eða láta inn setja fénað er fyrir sitr, þá ábyrgiz hann at öllu.⁹

Eftirtektarvert er, að Jónsbók hefur allnákvæm ákvæði um verðlag á hestum. Aðalreglan er, að hross á besta aldri og gallalaus eru virt hvert um sig á við kú, og ýmislegt ákveðið um verðlag annarra hrossa. 'Þetta skulu vera meðalhross', segir undir lok þessara ákvæða. En í þremur tilfellum eru hestar metfé, þ.e. verð þeirra er sammingsatriði, fer eftir mati hverju sinni: 'Stóðhestr, ok sé verði betri fyrir vígs sakir, þat er metfé. Geldr hestr, ok sé verði betri fyrir reiðar sakir, ok fylhross í stóði, þat er metfé.' Víghestar, reiðhestar og folaldsmerar hafa algera sérstöðu og lúta ekki almennum verðlagsákvæðum.¹⁰

HESTAVÍG Á STURLUNGAÖLD

Það fer ekki milli mála, að Sturlunga saga er traustasta sagnfræðiheimild um einstök hestavíg, þó að þeim sé ekki lýst þar í einstökum atriðum að slepptri Arons sögu og Guðmundar sögu dýra, sem áður getur.

⁹ *Jónsbók . . . og réttarbætr*, Odense 1970 (endurprentun útgáfu Ólafs Halldórssonar frá 1904), bls. 166–167.

¹⁰ Sama rit, bls. 215–217 (kaupabálkur: 'Fjárlag almenniligt á vár').

Ljóst er, að hestavígin voru yfirleitt háð, þegar líða tók á sumar. Hér skulu í örstuttu máli nefnd dæmi með tilvísun til Sturlunguútgáfunnar frá 1946: Menn eru boðaðir til hestaþings 6. ágúst 1228 (I 322–23). Hestaþing fer fram í Skagafirði sunnudaginn 8. ágúst 1238 (I 420). Vera má, að hestaþingin hafi oft fallið saman við leiðarþing, en þau hófust á sunnudegi í 15.–19. viku sumars.¹¹ Hestaþing virðast hafa verið háð á stöðum, þar sem einnig voru haldnar aðrar samkomur: Hestaþing er á Leiðarhólmi í Dölum á sunnudegi, líklega nálægt 1170 (I 101), á Kleifum í Gilsfirði um svipað leyti (I 102), á Vatnsenda í Vesturhópi, illindi hljótast af, 1184 (I 132), hestaþing að Hamri í Fljótum 1194 (I 183). Hestaþing mörg í Borgarfirði: Sumarið 1253 sendi Þorgils skarði Þórð Hítnesing vestan frá Stað á Ölduhrygg 'suðr í Borgarfjörð at helga Þverárleið . . . Riðu þeir um daginn til leiðar, ok váru þar hestavíg mörg ok allmikil fjölmenni.' (II 152).

HESTAVÍG Í ÞORSTEINS ÞÆTTI STANGARHÖGGS

Hér skal svo tekið eitt dæmi úr fornsögu, sem Broddi nefnir ekki í riti sínu. Sú frásögn, þótt stutt sé, sýnir gerla, hvernig hestaat fór fram og hvað gat af því hlotist. Þetta er Þorsteins þáttur stangarhöggs, sem gerist í Vopnafirði. Þorsteinn, aðalpersónan, er sonur Þórarins bónda í Sunnudal, sem er orðinn gamall maður og sjónlíftill, en hafði verið rauðavíkingur á yngri árum. Þórður heitir húskarl Bjarna Brodd-Helgasonar á Hofi og lætur menn kenna þess, að hann er ríks manns húskarl. Þorvaldur og Þórhallur heita tveir 'uppaustrarmenn', þ.e. slefberar, sem fara með háðglósur milli manna. Síðan segir í þættinum:

Peir Þorsteinn ok Þórðr mæltu til hestaats ungum hestum. Ok er þeir öttu, þá vildi hestr Þórðar verr bítask. Þórðr lýstr nú á skoltinn hesti Þorsteins, er honum þótti sinn hestr verr hafa, mikit högg. En Þorsteinn sá þat ok lýstr á móti hest Þórðar heldr meira högg, ok rann nú hestrinn Þórðar, ok æpðu menn þá með kappi. Þá lýstr Þórðr Þorstein með hestastafnum, ok kom á brúnina, ok hljóp hon ofan fyrir augat. Þá risti Þorsteinn af skyrtublaði sínu ok bindr upp brúnina ok lætr sem ekki hafi at orðit ok biðr, at menn leyni þessu fýður hans. Ok fell þetta þar

¹¹ Einar Laxness, *Íslandssaga I–ö*, Rv. 1977, bls. 45; *Grágás*, . . . *Skálholtsbók*, Khöfn 1883, bls. 638, og tilvísanir þar.

nú niðr. Þeir Þorvaldr ok Þórhallr höfðu þetta fyrir kallsi ok kolluðu hann Þorstein stangarhogg.¹² – Litlu fyrir jól um vetrinn risu konur til verks í Sunnudal. Þá stóð Þorsteinn ok upp ok bar inn hey ok lagðisk síðan niðr í bekk. Nú kemr Þórarinn karl innar, faðir hans, ok spurði, hverr þar lægi. Þorsteinn sagði til sín. „Hví ertu svá snimma á fótum, sonr?“ sagði Þórarinn karl. Þorsteinn svarar: „Við fá þykki mér at meta þat, sem hér er at vinna,“ sagði Þorsteinn. „Er þér ekki illt í höfuðbeininum, sonr?“ kvað Þórarinn karl. „Eigi kenni ek þess,“ sagði Þorsteinn. „Hvat segir þú mér, sonr, af hestaþinginu, því er í fyrra sumar var? Vartu ekki lostinn í svíma, frændi, sem hundr?“ „Engi þykki mér virðing í vera,“ sagði Þorsteinn, „at kalla þat heldr hogg en atburð.“ Þórarinn mælti: „Ekki mundi mik þess vara, at ek munda ragan son eiga.“ „Mæl þú þat eitt um nú, faðir,“ sagði Þorsteinn, „er þér þykkir eigi ofmælt síðar.“ „Ekki mun ek hér svá mikit um mæla,“ sagði Þórarinn, „sem mér er at skapi.“¹³

Allir vita, hvert stefnir, þegar slík frýjuorð eru við höfð í fornsögu, þó að þátturinn endi raunar með sáttum Þorsteins stangarhöggs og Bjarna Brodd-Helgasonar að lokinni riddaralegri viðureign þeirra, eftir að Þórður húskarl Bjarna og uppaustrarmennirnir Þorvaldur og Þórhallur hafa fengið að hniga í gras.

YNGSTU HEIMILDIR UM HESTAVÍG

Með fornri íslenskri sagnaritun lýkur að segja frá hestavígum. Þau virðast t. d. aldrei nefnd í íslenskum annálum, hvorki fornum né í annálum 1400–1800, sem flestir hafa nú verið prentaðir. Alger undantekning er frásögn Jóns Espólíns af hestavígi, sem hann telur hafa farið fram á Bleiksmýrardal 1623 eða skömmu síðar. Þar sem sú frásögn á að vera þungamiðja þessarar ritgerðar, verður betur að henni vikið síðar.

Þó að beinar heimildir og frásagnir skorti, má hiklaust gera ráð fyrir, að hestavíg hafi haldist á Íslandi fram yfir siðaskipti. Að slepptri

¹² Annars staðar kemur fram, að hestastafurinn er einnig kallaður stöng. Sbr. *Íslenzk fornrit X*, bls 182.

¹³ *Íslenzk fornrit XI*, Rvík 1950, bls. 69–70.

frásögn Jóns Espólíns hefur að vonum löngum verið mest lagt upp úr svokallaðri Kýraugastaðasamþykkt, prestastefnusamþykkt Odds biskups Einarssonar frá 19. maí 1592, um þetta efni. Svo segir í 6. grein þeirrar samþykktar:

Item fyrirbjóði prestarnir hestaþing, vökunætur og smala-búsreiðir á helgum dögum, hvort það sker nótt eður dag. En dirfist nökkur að fara á því líkar samkomur og finnist þar nökkur sá, sem ekki hefur heyrt áður Guðs orð á þeim degi, þá skal hann klagast fyrir sýslumanninum. Item skulu prestarnir varast að gjöra nökkuð að þessari gleði, heldur hefta slíkan ósóma svo sem þeim er mögulegt.¹⁴

Í prestastefnugerð biskups á Alþingi 1592 er talað um 'vökunætur og hestaþing og slík ónytsamleg mannamót' í sömu andranni og skúr-goðadýrkendur.¹⁵

Á prestastefnum Odds biskups 1600–1601 er ítrekað bann við vökunóttum og hestaþingum 'undir helgar eða á helgum dögum', enda talin til hégómlegra mannamóta.¹⁶

Í skrá Þórðar lögmanns Guðmundssonar (d. 1608) um 'embætti hreppstjóra, . . . prestum til léttferlis', sem útgefandi Alþingisbóka Íslands virðist helst árssetja 1573, hljóðar 8. liður af 10 á þessa leið: 'Að varða við hestavígum eður vökunóttum á helgum dögum,' og raunar fjallar 7. gr. um 'að ei séu hafðar kaupstaða reiðir á sunnudögum.' Það kann þó að vera, að þessi skrá eða a.m.k. þessi tilfærðu atriði úr henni séu yngri og standi í sambandi við Kýraugastaðasamþykkt Odds biskups, og raunar ýjar útgefandi Alþingisbókanna að því.¹⁷

Fyrst bæði Skálholtsbiskup og lögmaður sunnan og austan hafa slíkan andvara á sér gegn hestavígum, hlýtur næstum að vera, að þau hafi verið iðkuð í tíð þessara tignu manna, eða fram undir 1600. Að banna leikana um helgar hefur sjálfsagt jafngilt því að leggja þá niður vegna margvíslegra sumaranna fólks. Undarlegt má þó vera að þess sjást engin merki, að Guðbrandur biskup, eldri samtímamaður Odds bisk-

¹⁴ *Alþingisbækur Íslands* II, bls. 255–6, 258. Sbr. og sama rit, bls. 263 (prestastefna í Staðholti, svar við skriflegum spurningum biskups). Í tilvitnun í *Alþingisbækur* í þessari ritgerð er stafsetning samræmd.

¹⁵ Sama rit, bls. 268.

¹⁶ Sama rit III, bls. 226.

¹⁷ Sama rit I, bls. 198.

ups og nokkru yngri en Þórður lögmaður, hafi hreyft legg eða lið til að berjast gegn hestavígum. Spyrja mætti: Er það af því, að hann ól næstum allan aldur sinn í mestu hrossahéruðum landsins, Húnavatnsþingi og Skagafirði? Um Guðbrand verður þó ekki sagt, að hann hafi skort siðavendni, t.d. þegar hann þrugaði í sálmabókarformála sínum 1589 gegn margvíslegum veraldlegum kveðskap, sumum að vísu misjafnlega smekklefum. Raunar gildir hið sama um formála Guðbrands að Vísnaðókinni 1612.¹⁸

Oddur biskup Einarsson andaðist 1630, og varð sonur hans, Gísli Oddsson (1593–1638), biskup í Skálholti eftir föður sinn til æviloka. Árið 1636 sendi Gísli biskup frá sér tvö umburðarbréf, annað dagsett 26. apríl ‘öllum veraldlegum yfirvaldsmönnum í Skálholtsstigi, dómendum, sýslumönnum og lögsagnarmönnum’, en hitt hreppstjórum, aðeins árssett, en ekki dagsett. Bæði eru bréf þessi sneisafull af siðferðilegri vandlætingu, og eru þar nefnd mörg herfileg dæmi um ókristilegt framferði manna, sem brýnt er fyrir hlutadeigandi fyrirmonnum að sporna við. En ekki er þar einu orði minnst á hestavíg eða neitt, sem þau varðar. Má hiklaust gera ráð fyrir, að þau séu þá gersamlega af lögð í Skálholtsbiskupsdæmi. Þessi bréf Gísla biskups Oddssonar eru bæði birt á íslensku í kirkjusögu Finns biskups (*Historia Ecclesiastica Islandiæ* III, bls. 144–157 (Litra C) og bls. 157–163 (Litra D)). Raunar hafði Gísli biskup sent próföstum og prestum umburðarbréf 6. júlí 1632, fyrsta sumarið sem hann sat á biskupsstóli, en ekki verður séð, að hann hafi þar minnst á hestavíg (*Biskupasögur* I (Sögurit II), Rvík 1903–1910, bls. 213).

NÁTTÚRLEG HESTAVÍG

Vitanlega heyja íslenskir stóðhestar baráttu sín á milli, og hana harðvítuga, bæði í byggð og á heiðum uppi, þegar um hryssurnar er að tefla. Sú viðureign um aldir hefur vafalaust átt sinn þátt í því að halda hrossastofninum hraustum og harðfengnum. En hvað sem því líður, má segja, að enn fari fram ‘náttúrleg’ hestavíg á Íslandi, meðan hrossaræktarmenn hafa ekki alfarið tekið stjórnina í sínar hendur. Það er ekki heldur alveg víst, að menn rjúki til og skakki leikinn, þó að

¹⁸ Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir* III, Rvík 1924, bls. 745–747; *Vísnaðók*, Hólum 1612, Ljósprent, Kh. 1937, bl. 1 v.

svaðafengna viðureign beri fyrir augu. Um það skulum við leiða danskan mann sem vitni:

Nu til Dags arrangerer man vel ikke saadanne Kampe; men byder Lejligheden sig til at se en Hestekamp, lader Islændingen den sjældent gaa ubenyttet hen.

Naar Hingstene bliver tre til fire Aar gamle, bliver de stundom ondskafulde og gaar løs paa hverandre, og da er der Lejlighed til at se en Hestekamp. – Det var i 1896, at jeg besøgte Skagafjörður og Síra **Hallgrímur Thorlacius** paa Glaumbær Præstegaard. Han var en ivrig Hesteopdrætter – og havde ialt 150 Heste, som gik løse. Skagafjords-Ridehestene var iøvrigt vidt og bredt bekendt for at være særlig dygtige, fyrige og udholdende og det hændte ikke sjældent, at Hingstene sloges paa Græsgangene – hvilket hidlokkede Tilskuere, som med den største Interesse afventede Udgangen af Kampen, ofte uden at søge at skille de Kæmpende ad. Præsten fortalte mig, at der nylig havde været en saadan Hingstekamp: To Hingste, tilhørende hver sin Bonde, græssede paa Engene nede ved Hjeradsvötn og gik løs paa hinanden. De rejste sig paa Bagbenene, sloges med Forbenene og bedes. Saa vendte de sig pilsnart om og sloges med Bagbenene, for et Øjeblik efter igen at vende Fronten til. Skønt de flængede hinandens Skind, saa Blodet flød af gabende Saar, gjorde hverken den ene Hingsts Ejer eller den anden Ejers Huskarle, som var til Stede, længe noget for at skille Dyrene ad. Først da Tilskuerne en Timestid havde fulgt Kampen, og Bonden, som var Ejer af det ene Dyr, med Stolthed kunde konstatere, at *hans* Hingst havde faaet Overtaget, gjorde man Ende paa Kampen og drev de lemlæstede Dyr fra hverandre.¹⁹

HESTAVÍG OG VERÐLAG Á ALÞINGISHÁTÍÐINNI 1930

Þó að svo hafi almennt verið talið hingað til, að síðasta hestavíg á Íslandi sé hestaat það, sem Jón Espólin segir frá í Árbókum sínum og hann telur hafa farið fram nálægt 1623, er óhjákvæmilegt að minnast á

¹⁹ Daniel Bruun, *Fortidsminder og Nutidshjem paa Island* (Ny omarbejdet og forøget Udgave), Khöfn 1928, bls. 299–300.

hestaat, sem fram fór á Pingvöllum 1930 í tengslum við Alþingishátíðina, sem lengi hefur verið og verður í minnum höfð.

Daníel Daníelsson (1866–1937), dyravörður við stjórnarráðið í Reykjavík, var mikill hestamaður og þúsund þjala smiður, nam ljósmyndagerð og bókband, vann að vesturfaraflytningum, stundaði búskap, verslun, brauðgerð, kaupþýsla og veitingasölu. Frægastur er hann þó e.t.v. af kvæði, sem Sigurður Z. Ívarsson orti í Spegilinn um það, þegar Jónas frá Hriflu sendi Daníel flengriðandi í apríl 1930 með bréf inn að Kleppi til að leysa dr. Helga Tómasson frá starfi þar.²⁰

Daníel gekkst fyrir stofnun Hestamannafélagsins Fákus í Reykjavík árið 1922. Þegar leið að Alþingishátíðinni 1930, mun Morgunblaðið einhvern tíma hafa getið þess í fréttum, að félagið Fákur ætlaði sér að efna til hestaats á hátíðinni. Svo er að sjá sem fregnin hafi vakið umtal og einhverjum hafi litist miðlungi vel á tiltækið. Af þessu tilefni kvaddi Daníel Daníelsson sér hljóðs í Morgunblaðinu hálfum mánuði fyrir hátíðina með grein, sem hann nefnir 'Hestapung'.²¹ Tekur hann fram í upphafi, að það sé ekki 'Fákur' sem eigi hlut að fyrirhuguðu hestaati á Pingvöllum, 'heldur undirritaður, sem algerlega ber ábyrgð á hestaatinu þar.' Vegna þess 'að nokkur misjafnlega tilbúinn orðasveimur er þegar farinn að ganga hér um bæinn út af þessu væntanlega hestaati' tekur höfundur sig til og ritar skilmerkilega sögu hestapunga, eftir því sem hún er kunn. 'Hestaatið í sumar á að vera til þess að gefa almennungi nokkra hugmynd um, hvernig friðsöm mót fóru fram í fornöld,' enda verði þess stranglega gætt, að engin meiðsl hljóttist af, hvorki á mönnum né hestum. 'Um langan tíma hafa folar þeir, er notast eiga við umrætt mót, staðið hlið við hlið í hesthúsi og aldrei hreyft þar hver við öðrum, en þá þeir hafa verið látnir út, hafa þeir oft glímt af mikilli list, án þess að hljóta meiðsl af. Það er því ástæðulaust fyrir þá menn, sem komnir eru til vits og ára, að vera að þenja sig út með vandlætningum, þótt 2–4 gradhestar séu látnir við þetta tækifæri sýna hestaþróttir til forna, vitandi þó, að árlega hefja²² gradhestar blóðuga bardaga, þá þeir á vorin ganga með hryssum, án þess að þessir sömu menn eður aðrir geti við gert.'²³

²⁰ Um Daníel, sjá annars *Íslenzkar æviskrár* og sjálfsævisögu hans *Í áföngum*, Rvkf 1937.

²¹ *Morgunblaðið* 11. júní 1930, bls. 5–6.

²² Svo í blaðinu (prentvilla f. *heyja?*).

²³ Smávegis er hróflað við stafsetningu og setningu greinarmerkja hér.

Tekið skal fram, að Daníel var Húnvetningur að uppruna og vissi vel, hvað hann söng, þegar hestar voru annars vegar.

Svo rennur upp annar dagur hinnar rómuðu Alþingishátíðar, 27. júní 1930, bjartur og skínandi. Niðri á völlum eru hátíðarræður og þinghald. En inni í Bolabás undir Ármannsfelli var efnt til kappreiða 'Fáks', sem bæði innlendir menn og erlendir, sumir hverjir hinna síðar-töldu konungbornir, gerðu góðan róm að. Síðan fór fram hestavíg undir stjórn Daníels. Er þá best að láta samtímaheimild skýra frá undirtektum. En fyrst skal vikið lítið eitt að fjármálum og verðlags-skyni á þessum tíma. Tekið skal fram, að sémileg bjartsýni var ríkjandi þetta vor, enda var fjárhagskreppan mikla enn ekki skollin á hér á landi, þó að hún gerði raunar vart við sig í lækkandi fiskverði þá um haustið.

Íslendingar hafa aldrei þótt naumir á fé, þegar þeir eru komnir í hátíðarskap og skemmtanaham. Kassabílar voru í förum milli Þingvalla og Bolabás, en mörgum óx fargjaldið í augum. Farið kostaði heila krónu hvora leið, og þriðja krónan fór í að greiða aðganginn. Þó varð þröng kringum bílana og færri komust að en vildu. Fjöldi manns fór gangandi aðra leið eða báðar, sumir vegna skorts á farkosti, aðrir í sparnaðarskyni. 'Var einkennileg sjón að sjá þann mikla manngúða, sem gekk í sporaslóð þvert yfir hraunið og mosapemburnar. Var þetta svo stór skari, að áður en lauk voru margar troðnar götur að líta alla leið úr Bolabás og niður á Leirur', segir í fréttum af þessari skemmtun.²⁴

Til samanburðar við almennt verðlag í landinu 1930 skal þess getið, að nokkrum dögum fyrir hátíðina var auglýstur *Þingvallaakstur* á hátíðina. Fargjöld hvora leið voru a) með fólksbílum kr. 10,00 sætið, b) með vörubílum með sætum kr. 5,50 sætið. Má gera ráð fyrir, að gjöld þessi hafi verið í hærra lagi (miðað við bílaakstur almennt á þessum tíma) vegna óvenjulegrar eftirspurnar. Kaup verkamanna í dagvinnu í Reykjavík, miðað við 10 stunda vinnudag, var kr. 1,30 á klukkustund,²⁵ en víða annars staðar á landinu var kaupgjald nokkru lægra og víðast hvar miklu lægra, einkum í dreifbýli, enda mátti verkalýðshreyfingín sín lítills nema í þéttbýli. Fimm hundruð krónur á mánuði þóttu

²⁴ *Morgunblaðið* 28. júní 1930, bls. 2, 4. og 5. dálkur, undir fyrirsögninni 'Kappreiðar í Bolabás'. Sami fyrirvari og áður um frágang hér.

²⁵ Ólafur Björnsson, *Þjóðarbúskapur Íslendinga*, 2. útg., Rvík 1964, bls 274.

allhá embættislaun. Blöð verkamanna og samvinnumannanna töldu, að árslaun, sem færu yfir 8000 krónur, bæru vott um siðleysi og spillingu. Þó munu bankastjórar og ráðherrar hafa haft talsvert hærri laun á þessum árum.

En í fréttinni af kappreiðum í Bolabás í Morgunblaðinu, sem vitnað er í hér að framan, er örstutt viðbót, afmörkuð með litlu striki frá því sem áður er frá sagt:

Vel á minnst. Á eftir kappreiðunum átti að sýna hestaat. Hlakk-
aði fólk mikið til að sjá það og hafði þegar áður en seinasta
hlaupi lauk valið sér staði í brekkunum þar í grennd. En atið
misheppnaðist að mestu, og verði háð hestaat aftur, þá þarf að
haga því á annan hátt en hér var gert.

Eins og nærri má geta, hefur þessi dómur farið fyrir brjóstið á Daní-
el Daníelssyni. En þó lætur hann kyrrt liggja um hálfis mánaðar skeið.
Þegar Daníel hefur sótt í sig veðrið, hefur hann þetta að segja:

Ýmsir af þeim herskáustu mönnum, sem viðstaddir voru hestaat-
ið á Alþingishátíðinni á Þingvöllum 27. f.m., létu óánægju sína í
ljósi yfir, að graðhestar þeir, sem þar var atið <svo>, hefðu ekki
bitist af nægri grimmd.

Í greinarstúf, er ég reit í Morgunblaðið skömmu fyrir hátíðina,
gat ég þess, að ég myndi gæta þess við atið, að hestarnir hlytu
sem allra minnstar skemmdir, en hins vegar vildi ég leitast við að
sýna, hvernig friðsöm hestaat <svo> til forna myndu hafa farið
fram. Hvernig mér hefir tekist að uppfylla það loford má lengi
deila um, því sitt sýnist hverjum um þetta sem annað, en ljós-
myndir þær, er ýmsir ljósmyndarar tóku þar af atinu, sýna
glögg, hvernig það fór fram, og bera margar þær myndir með
sér, að folarnir bitust, og eitt var víst, að þeir risu vel upp, en
börðust ekki með afturfótunum, enda hefði það getað orðið
ónotallegt fyrir þá menn, sem næst tróðust að girðingunni, sem
folarnir voru í.

Hinsvegar játa ég, að innan handar var fyrir mig að láta folana
berjast og bitast af meiri grimmd en þeir gerðu. Slíkt má gerast
upp á tvennan máta. Annar máttinn er sá að hafa hryssur í nánd
við folana, en hinn er sá að keyra hestana fram með þar til gerð-

um stöfum.²⁶ Þetta hvorutveggja var viðhaft til forna og stundum víst í ríkum mæli, og gafst það upp og ofan vel.²⁷

Ekki er höfundur þessarar ritgerðar kunnugt um, að efnt hafi verið til hestaats sem leiks á Íslandi síðan 1930, en enn leika hross frjáls í sum-arhögum víða um land. Fæst af því, sem þar gerist, hefur verið skráð á bækur, fest á léreft eða filmað.²⁸

JÓN ESPÓLÍN UM HESTAVÍG Á BLEIKSMÝRARDAL 1623

Þá er komið að Jóni Espólín og hinni kunnu frásögn hans um hestavíg-ið á Bleiksmýrardal. Árbækur hans (I.–XII. deild, Khöfn 1821–1855) taka yfir tímabilið 1262–1832. Þær eru stórbrotin og stórmannleg til-raun til að skrifa samfellda sögu þessa tímabils. Jafnan verða þær tald-ar meðal merkisverka í íslenskri sagnaritun, hvað þá ef þær eru metnar í samræmi við það gildi, sem þær höfðu fyrir sinn tíma. Að vísu er mjög auðvelt að benda á agnúa á þessu mikla riti, svo sem óeðlilega niðurbúttun efnisins vegna árbókarformsins og ofurgnótt ættfræðiefnis og persónufróðleiks, sem liggur utan við söguþráðinn. Þó að heimildir Jóns Espólíns hafi enn ekki verið kannaðar til hlítar, er ljóst, að hann styðst mjög við annála, sem fæstir höfðu verið prentaðir um hans daga, en einnig við ýmiss konar sagnarit, svo sem biskupasögur Jóns Halldórssonar, Kirkjusögu Finns biskups (á latínu, en ætti skilyrðis-laust að þýða á íslensku), æviminningar, prentaðar sem óprentaðar, og

²⁶ Ummæli um hryssurnar og nærveru þeirra minna á tilsvor Finns jarls Árnasonar í Heimskringlu, er Haraldur konungur Sigurðarson gaf honum kost á, teknum höndum í Nizarorustu, að þiggja grið af frændkonu sinni Þóru (Þorbergsdóttur Árnasonar, drottningu Haralds, sem viðstödd var orustuna): 'Eigi er nú undarligt, at þú hafir vel bitizk, er merrin hefir fylgt þér.' (*Heimskringla* III, Rvík 1979, bls. 155). Þakksamleg ábending dr. Lúðvíks Ingvarssonar. – Í lýsingum Íslendingasagna á hestavígum er ævinlega gert ráð fyrir, að etjandi hafi staf eða stöng í hendi til að styðja við og hvetja hest sinn. Beiting stafsins verður oft helsta misklifarefnið í hestavígum. Sbr. tilvitnun í Þorsteins þátt stangarhöggs og neðanmálsgr. 12 (bls. 13–14 hér að framan.)

²⁷ *Morgunblaðið* 12. júlí 1930, bls. 2, 3. dálkur.

²⁸ Í áður tilvitnuðum ritum eftir Svale Solheim (neðanmálsgr. 5 hér að framan) kemur fram, að hestavíg hafa haldist miklu lengur í Noregi en á Íslandi. Samkomur, sem þar í landi kölluðust *skeidet*, þar sem fram fóru bæði kappreiðar og hestavíg, voru bannaðar og lögðust af sums staðar á árunum 1820–1830, en dæmi um hestavíg uppi til selja í Nor-egi eru kunn fram yfir 1890. Orð í máli Suðureyjabúa eru talin benda til, að í eyjunum hafi farið fram hestavíg fyrir á öldum.

mætti svo lengi telja. Alþingisbækur, tilskipanasöfn o.fl. þess háttar. Þess verður og að gæta, að Árbækurnar eru aðeins eitt þeirra mörgu og miklu ritverka, sem Jón Espólín samdi eða þýddi um dagana, flest enn óprentað. Hann gerði mikla og merka tilraun til að koma á nýjum sagnastíl. Leit hann þá mjög um öxl til gamallar íslenskrar sagnahefðar og gerðist þá stundum nokkuð fornyrtur. Áhrifa frá honum gætir talsvert meðal yngri samtíðarmanna hans, eins og t.d. hjá Gísla Konráðssyni fræðimanni. En það urðu þó fremur menn eins og Sveinbjörn Egilsson, Jónas Hallgrímsson og aðrir Fjölnismenn, íslenskir þjóðsagnaritarar, Jón Sigurðsson og ýmsir samtíðarmenn hans, sem höfðu úrslitaáhrif á íslenskt ritmál í nútímastíl með því að virða óspillt íslenskt talmál, eins og það hafði varðveitst á vörum þjóðarinnar, og auðga það eftir þörfum að nýyrðum af innlendri rót eða í samræmi við gamla hefð.

Eins og áður er lauslega dregið á, er í Árbókum Jóns Espólíns frásögn af hestavígi, sem hann virðist árssetja 1623 eða mjög nálægt þeim tíma. Mér vitanlega hefur aldrei verið bent á, hver var heimild Jóns fyrir þessum atburði. Frásögnin hefur orðið mjög kunn og jafnan verið til hennar vitnað sem sannfræði um síðasta hestavíg á Íslandi. Sigurður Nordal telur verk Jóns Espólíns (Árbækurnar) bera 'ekki einungis vott um dæmafáan fróðleik og elju, heldur einnig skilning og dómgreind, og er ritað á kjarnmiklu og hreinu máli, sem ber mjög af stíl lærðra manna á 18. öld.'²⁹ Frásögnina af hestavíginu tók hann upp í báðar útgáfur lestrarbóka sinna (1924 og 1942, þó í bæði skiptin ásamt öðrum köflum) sem sýnishorn af ritmennsku Jóns.

Skal nú birt hér þessi frásögn úr Árbókunum orðrétt eins og höfundur gekk frá henni og engu sleppt af því, sem í kringum hana er loðir við hana að vissu leyti. Eftir að Jón Espólín hefur fyrir skömmu hafið að rekja atburði ársins 1623, farast honum svo orð:

Um haustið lét Sigurður Hrólffson á Víðimýri, sýslumaður í Þingeyjarþingi, dóm ganga um deilu Sveins Jónssonar á Illhugastöðum, er kallaður var hinn ríki, og Einars Eiríkssonar, hinn XVÍda dag Septembris; þótti Þingeyingum hann fjærri sitja, þar sem þeir voru í Skagafirði bræður. Þar sátu þeir til vissu þrír Hrólfs synir, Sigurður og Þorbergur sýslumenn og Bjarni lög-réttumaður, sá er harkið gjörði fyrrum syðra, hann var faðir

²⁹ Sigurður Nordal, *Íslensk lestrarbók*, Rvík 1924, bls. 103.

Þorsteins, föður Hrólfs á Álfgeirsvöllum; en Bessi Hrólfsson veit eg ei hvert þar var eður sá, er bjó að Urðum; hann var lögréttumaður og faðir Ingimundar á Írafelli og Rafns vestra; margir voru þeir gildlegir. En Sveinn hinn ríki, sá er getið var, á Illhugastöðum í Fnjóskadal, er sagt hafi átt V hundruð sauða, og léti eitt ganga á dalnum á vetrum, annað í Tungu í Fnjóskadal, þriðja í Reykjafjalli, en hina yngstu í sellandi; eitt sumar er sagt hann hafi tekið III hundruð sauða, og rekið eitt í Húsavík, annað á Akureyri, þriðja í Hofsó, og selt fyrir peninga, og látið alla fallið mundi hafa á komanda vetri, nema svo væri lógað, og hafi þá orðið fellivetur; er enn svo sagt hann hafi fólgið fé sitt í jörðu. Hestavíg héldust við í landi hér, langt fram á daga Odds biskups Einarssonar, sem fyrr var sagt, og nú er hér var komið, bjó Sigmundur að Garðsá í Kaupangssveit og var vel fjáreigandi; var illt með þeim Sveini, en þeir kappsmenn báðir. Sigmundur átti hest vindóttan, vaninn til vígs, hann gekk á dalnum fyrir vestan Fnjóská, og var kallaður Fnjóskadals afrétt allur framdalurinn til ódeilu. Hesturinn var oftast í hólunum, sem síðan eru kallaðir Vindhólar, en þó tel eg eigi vissu fyrir örnefnum af þessu, þó menn viti gjörla, að mennirnir voru uppi. Sveinn bóndi átti bleikan hest vígtaminn, hann gekk framur á dalnum fyrir austan ána, þar sem heitir Bleiksmýri, en annað tveggja er missagt um göngu hans eða lit, nema svo sé, að Sveinn hafi valið beitina eftir hestinum, því að miklu var fyrri kallaður Bleiksmýrardalur. Þeir Sveinn og Sigmundur mæltu mót með sér að reyna hesta sína og etja þeim á dalnum; voru þeir seinastir hestar vandir til vígs í Norðurlandi eða á Íslandi öllu. Þeir hlóðu tvo garða á Vindhólani, sem enn sér merki til, og öttu hestunum milli garðanna, en menn hjuggu sér rjóður fyrir ofan í hólunum, þeir sem vildu á horfa, því að til vorra daga hefir verið skógland mikið í Fnjóskadal. Vindur var stærri og stirðleiknari, en Bleikur minni og mjúkari; sviptust þeir lengi og hlupust á, en svo féll, er ei var vant, nema kunnáttuleysi hafi valdið, þeirra er fylgja áttu, að Bleikur tók á nára Vinds og reif á hol, svo að út héngu innfyli; Vindur stökk á garðinn og braut í skarð mikið og féll síðan dauður, en Bleikur hljóp yfir ána, fram í stóðið á dalnum. Sigmundur þykktist mjög við missir hestsins og óvirðing sína, er hönum þótti, og kvað þetta verða mundi seinast hestavíg þar nyrðra;

varð fátt um kveðjur með bændum. Sveinn var auðugastur maður að gangandi fé í Fnjóskadal, en það bar til vorið eftir hestavígið á hvítasunnunorgun, að sauðamaður Sveins fann gemling dauðan í kílfyrir neðan túnið. Sveini brá illa við og tók birkilurk mikinn og braut snjóbrúr af kílfnum og segir illt, ef hann drepir fyrir sér fleiri kindur; en er Jón prestur Tómasson frá Hálsi, bróðir Sigfúsar, sveins Odds biskups, reið þangað til embættisgjörðar, sá hann Svein liggja dauðan í kílfnum á grúfu með birki-fork í hendi, en þar heitir Sveinspollur, er hann lá; en nokkru síðar var vitjað um stóð á Bleiksmýrardal, og var Bleikur dauður í Bleiksmýrargröf; ætluðu menn um sama leyti orðið hafa sem lát Sveins, og var eignað fjölkynngi Sigmundar á Garðsá. Má þetta hafa fyrir satt, þó örnefni skakki eða séu missögð, þar sem heima stendur um menn alla, allt þar til er rök verða leidd á móti með sannindum; var Sveinn bóndi, sá er getið er, faðir Ólufar, móður Magnúsar, föður Sveins, föður Tómasar, föður Sölva, föður Sveins lögmans; en frá Sigmundi er komin Garðsárætt í Eyjafirði; en söguna um hestavígið heyrða eg af Pingeyingi einum í æsku, er svo var gamall, að muna mátti þá menn gamla, er mundu Sigmund, og var hún þá skrásett.³⁰

Svo mörg eru þau orð. Það er ekki að furða þótt spurt sé: Hvaðan kom Jóni Espólín þessi fróðleikur um þetta sögulega hestavíg, sem um sumt minnir á íslenskar fornsögur? Sá er þó hinn mikli munur á, að nú er ekki leitað hefnda með vopnum, heldur er beitt göldrum til að ráða niðurlögum sigurvegarans, búfenaðar hans og hests. Í lokin er vísað til munnlegrar frásagnar, en það atriði þarfnast betri athugunar við síðar.

POSTULÍNSGERÐ DANA Á 18. ÖLD

Áður en vikið verður að þeim mönnum, sem riðnir eru við atburði í þessari dramatísku frásögn, og bent á heimild, sem fullvíst má telja, að Jón Espólín hafi haft fyrir sér, er nauðsynlegt að rifja upp fyrir sér nokkur atriði úr sögu postulínsgerðar í Danmörku.

³⁰ *Íslands Árbækur* í söguformi, VI. deild, Khöfn 1827, bls. 21–22. Stafsetning er hér færð í nútíðarhorf, enda er stafsetning Jóns Espólíns mjög svo fyrnd, alltaf tilgerðarlega og stundum ranglega. Mjög auðvelt er fyrir þá, sem það girnast, að lesa texta höfundar á Árbókunum.

Postulínsgerð Dana er ekki sérlega gömul, og í þeirri iðngrein hafa sannarlega skiptst á skin og skúrir, eins og við vill brenna í flestum atvinnugreinum. En hvað sem efnahagsmálum líður, mun óhætt að telja danskt postulín háþróaðan listiðnað. Hugmyndir um steinefni á Íslandi, sem kynnu að koma þessari iðngrein að notum, skutu tiltölulega fljótt upp kollinum. Íslendingar og menn, sem kunnu skil á íslenskum efnum, komu snemma við sögu danskrar postulínsgerðar.

Fyrstu tilraunir til postulínsframleiðslu í Danmörku eru taldar hafa farið fram árið 1731, en hvort tveggja er, að heimildir eru rýrar um þessa tilraun og engin sýnishorn eru til af framleiðslunni. En árið 1759 hóf franskur maður að nafni Louis Fournier postulínsframleiðslu í Danmörku. Þó að starfsemi hans stæði aðeins fram til ársins 1765, bar hún ágætan árangur, og þau fáu eintök, sem enn eru til af framleiðslu Fourniers, þykja nú hinir merkustu safngripir. En árið 1765 kemur til sögunnar danskur efnafraeðingur og lyfsali að nafni Frantz Henrich Müller og tekur við ofnum og framleiðsluadstöðu Fourniers. Leiddu þessi eigendaskipti brátt, en þó eftir vonsvik um söfnun nægilegs hlutfjár, til stofnunar Hins konunglega danska postulínsfélags, sem hóf framleiðslu úr leir frá Borgundarhólmi árið 1772. Hinn 13. mars 1775 fékk félagið einkaleyfi (ýmist nefnd Privilegium eða Monopol í heimildum mínum) til framleiðslunnar í öllum ríkjum og löndum Danakonungs. Er jafnan talið, að árið 1775 skipti sköpum í postulínsgerð Dana.³¹

Margt stuðlaði að því, að á því tímabili, sem hér hefur verið til umræðu, er farið að gefa íslenskum steinefnum og jarðefnum miklu meiri gaum en áður. Skynsemisstefnan (rationalisminn) sem lifði sitt blómaskeið á síðari hluta 18. aldar, átti drjúgan þátt í því, að áhugi á hvers konar náttúrurannsóknnum jókst til stórra muna, ekki síst ef vænta mátti, að slíkar rannsóknir færðu mönnum björg í bú. Þó að okkur þyki efnahagsástand Íslendinga óbjörgulegt á þessu tímarskeiði, er því ekki að neita, að nokkuð bólar á nýjungum og mikið er rætt og ritað um eflingu atvinnulífs á Íslandi um þetta leyti. Skulu hér aðeins nefndar Innréttingarnar í Reykjavík og önnur umsvif Skúla fógeta Magnússonar, sem hófust upp úr miðri öldinni, rannsóknarferðir Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um landið á árunum 1752–1757 og hin

³¹ Hér er aðallega stuðst við greinina 'Dansk Porcelæn' í *Salmonsens Konversationsleksikon* V, bls. 788–789, og *Dansk biografisk leksikon* undir 'Müller, Frantz Henrich'.

stórmerka ferðabók þeirra félaga, sem út kom í Sórey árið 1772, þar sem gerð er hin ágætasta grein fyrir rannsóknnum þeirra. Var sú bók um langan aldur grundvallarrit fyrir þá útlendinga, sem þurftu og hirtu um að fræðast um Ísland og íslenska landshagi, enda var ritið snemma þýtt bæði á þýsku, ensku og frönsku. Í þriðja lagi skal svo nefnd starfsemi landsnefndarinnar fyrri, sem sat á rökstólum 1770–1771 og fjallaði framfarir öllu um íslensk efnahagsmál. Að lokinni rækilegri gagnasöfnun og umfjöllun um hag landsins skilaði nefndin skýrslu til danskra stjórnvalda. Er þar brotið upp á ýmsum nýjungum, sem sumar hverjar áttu framtíð fyrir sér. Á grundvelli skýrslunnar var gefinn út konungsúrskurður um ráðstafanir til viðreisnar Íslands 21. mars 1774.³² Kveður þar talsvert við annan tón en oft endranær, bæði fyrir og síðar, í plöggum danskra stjórnvalda. Jafnvel launverslun Íslendinga við erlendar þjóðir, sem áður hafði verið kaupmönnum og stjórnvöldum mikill þyrnir í augum, er talin bæði óveruleg og ósáknæm. Sérstakur kafli (Art. XII) er þar um íslenska steina og jarðvegstegundir á Íslandi, sem kunnir að mega nýta, en ekki er þar nefndur postulínsleir eða svokölluð *bleikja*, sem kemur síðar við sögu í þessari ritgerð. Í Ferðabók Eggerts og Bjarna er allnákvæm lýsing á ýmsum íslenskum leirtegundum, þar á meðal bleikju, sem sögð er hafa fundist í Mókollsdal í Fellssókn í Strandasýslu:

Tvö afbrigði eru til af henni, annað er hvítt og fingert, en hitt er bleikt eða gulleitt og oft dálítið grófara. Fíngerða afbrigðið er límkennndara og seigara en hitt og þolir allvel eld og ólgar ekki í saltpétursýru. Það er bragðlaust að mestu, en þurrt og barkandi. Bleika afbrigðið er lítið eitt súrt. Margir nota það bæði sem duft og plástra við sár og meiðsli, og reynist það vel, og til þeirra hluta sækja menn bleikjuna langt að.

Að lokum er sögð grátbrosleg saga af leiguliða einum, sem hugkvæmdist 'að gjalda landsdrottne sínum bleikju í staðinn fyrir smér, því að torvelt er að þekkja það sundur, ef fljótt er á lítið.' En upp komast

Minna en vænst var var að græða á Victor P. Christensen, *Den kgl. danske Porcelainsfabrik i 18. Aarhundrede*, Khöfn 1938.

³² *Lovsamling for Island IV*, bls. 34–50. (Kongelig Resolution ang. Foranstaltninger til Islands Opkomst).

svik um síðir, hér sem endranær, og varð bóndi að súpa seyðið af því.³³ Ekki er þess getið á þessum stað, að bleikjan sé gagnleg eða nothæf til postulínsframleiðslu, enda er varla kominn mikill hvað þá almennur áhugi á postulínsgerð í Danaveldi á þeim árum, er þeir Eggert og Bjarni ferðuðust um landið.

Annað er svo uppi á teningnum, þegar Ólafur Olavíus (1741–1788) leggur hér land undir fót á árunum 1774–1775. Í Ferðabók hans, sem kom út í Kaupmannahöfn 1780, er talsvert um bleikjuna fjallað. Hún er sögð:

Þung, mjúk leirtegund, sem ýmist er hvít eða bláhvít á litinn. Leir þessi freyðir ekki, hvorki í saltþéturssýru né brennisteinssýru, og hann líkist fullkomlega postulínsleirnum á Borgundarhólmi, og ætti að mega nota hann á sama hátt . . . Stundum er hann notaður í sápu stað, og gerir hann að því leyti sama gagn og hún, að hann leysir óhreinindin úr fötunum, þótt með ólíkum hætti sé. Ég er og þeirrar skoðunar, að vel mætti nota báðar þessar leirtegundir til málningar, ef þær væru blandaðar með fernisolíu, og hef ég gert tilraunir með það; reyndust þær nothæfar, ef ekki er völ á öðru betra, en þó þótti einkum hvíti leirinn vera of kjarnlítill (*vanta corpus*). Ef leir þessi reynist hæfur til postulínsgerðar, er sá galli á, að erfitt er um útflutning á honum, vegna þess hve langt er til næstu hafnar, hvort sem er Skagaströnd eða Reykjarfjörður, nema siglt yrði til Bitrufjarðar eða Steingrímsfjarðar, og er það þó dagleið í burtu, því að aldrei hefur skip komið á Kollafjörð né mun heldur koma þar. Annars hafa rannsóknir leitt í ljós, að nálægt 1/3 af bleikju þessari er álún.³⁴

Auk þess sem hér greinir, fjallar Jón Eiríksson konferensráð á sama stað í neðanmálgrein um téðan leir og möguleika á að prófa nothæfni hans til postulínsgerðar í Kaupmannahöfn og vitnar þar til konungsúrskurðar um fyrirhugaða rannsóknarferð Nicolais Mohr (1742–1790) til Íslands. Hvergi kemur fram í riti Olavíusar, hvorki í prentuðu útgáf-

³³ Eggert Olafsen og Biarne Povelsen, *Reise igiennem Island*, Sórey 1772, kafli nr. 565. (Í íslensku þýðingunni frá 1943, I. bindi, bls 271–272).

³⁴ Olaus Olavíus, *Oeconomisk Reyse*, Khöfn 1780, grein nr. 224 (bls. 566–567), *Ferðabók* (íslensk þýðing) II, Rvík 1965, bls. 195–6.

unni né handriti því, sem til er í rentukammerskjöllum í Þjóðskjalasafni, að hann hafi lagt leið sína inn á Bleiksmýrardal.

Nicolai Mohr var Færeyingur og ferðaðist um Ísland sumurinn 1780 og 1781 til að rannsaka náttúru landsins, en á árunum 1776–1778 hafði hann ferðast um Færeyjar í sama skyni og safnað þar merkjum gögnum til lýsingar á eyjunum. Frá hans hendi kom svo út ritið *Forsøg til en islandsk Naturhistorie, med adskillige oekonomiske samt andre Anmærkninger*, Khöfn 1786. Þar er einnig nokkurn fróðleik að finna um ýmsa þjóðtrú á Íslandi tengda náttúrufrýrbærum, sbr. tilvísanir í rit hans í Þjóðsögum Jóns Árnasonar. Síðustu æviár sín var Mohr umsjónarmaður (kontrollør) við Konunglegu postulínsverksmiðjuna í Höfn, en féll frá á besta aldri. Áðurnefndur konungsúrskurður sýnir ljóslega þann áhuga, sem var í Danmörku á postulínsleir á Íslandi. Verður ekki annað séð en Jón Eiríksson (1728–1787), sem hin síðari ár var meðal valdamestu manna í danskri stjórnýslu, hafi haft manna mestan áhuga á postulínsleir á Íslandi. Það þarf vart að taka það fram, að það hvarflaði ekki að nokkrum manni að reisa postulínsverksmiðju á Íslandi, heldur hefur vafalaust átt að tryggja Hinni konunglegu dönsku postulínsgerð, sem einkaleyfið hafði, nægilegt hráefni. Í konungsúrskurðinum segir meðal annars:

Vi ville allern(aadigst), at fra Kammeret skal bidrages til den Undersøgnings-Reise i Island, som Directionen for Vores Porcellains-Fabrik ønsker at maatte skeep ved Studenten Mohr, og maa ham til de 100 Rd., ham af Fabrikkens Cassa maatte vordet tilstaaede, gives et Tilskud af 200 Rd. aarlig i 2 Aar . . .

Síðar kemur fram í úrskurðinum, að Mohr skuli leggja höfuðáherslu á að rannsaka postulínsleirinn, enda er úrskurðurinn sendur stjórn postulínsverksmiðjunnar ásamt öðrum, sem málið varðar.³⁵ Í riti Mohrs er talsverð greinargerð um leirinn í Mókollsdal,³⁶ en það rit er raunar yngra en það tímabil, sem varðar þessa ritgerð. Konungsúrskurðurinn er frá 17. apríl 1780.

Á árunum 1778–1779 felur rentukammerið eða réttara sagt deildin Vestindisk-Guinæisk Rente samt General Toldkammer, sem fór með Íslandsmál á þessum tíma, Jóni Jakobssyni (1738–1808) sýslumanni á

³⁵ *Lovsamling for Island IV*, bls. 529–530, og formáli Jóns Eiríkssonar að Oeconómisk Reyse, bls. CXCIV (Íslensk þýðing I, bls. 118–119).

³⁶ *Forsøg til en islandsk Naturhistorie*, Kh. 1786, bls. 287–293.

Espihóli í Eyjafirði, föður Jóns Espólíns sýslumanns og sagnaritara, að annast tvennar jarðvegsrannsóknir, aðrar í Siglufirði vegna blýantssteins (grafíts), sem þar hafði fundist, en hinar á Bleiksmýrardal til að ganga úr skugga um, hvort þar sé að finna bleikju, sem nothæf væri til postulínsgerðar.³⁷

GRAFÍTNÁMA Í SIGLUFIRÐI

Um rannsóknirnar í Siglufirði skal ekki fjölyrt hér. Fróðleikur um þær er auðfundinn í Ferðabók Olavíusar, Landfræðissögu Íslands eftir Þorvald Thoroddsen og náttúrusögu Mohrs. Þó get ég ekki stillt mig um að birta hér skýrslu, sem Jón Jakobsson sendi rentukammerinu með bréfi sínu 6. september 1779. Bæði er það, að mætavel er frá skýrslunni gengið og ekki er vitað til, að náttúrufræðingar síðari tíma hafi gefið henni gaum.

Epter þess Háloflega Rentu og General Toll Cammer Collegii Nädugu Skrifte af Dato 5ta Junii Næstl(idens) til Systumannsens yfer Wödlu-Syslu Sr Jöns Jacobssonar samt velnefnds Syslumannsens þar á grundvölludum Foranstaltninger og Befalningumm: Höfum vier underskrifader þann 25ta Augusti Mánadar byriad ad visitera og Nöye rannsaka Blyantz ædena i Siglufyrde og er Äsigkomulaged sem Filger.

1°. Ädinn stendur inni Klettenn Kringlött vid einn litenn MelhöL, likast því sem Kvistur Stendur i Tre, half Dönsk alenn ad framann i 4^r Kant, a hvörn veg. Enn Kletturinn sem hun i Stendur er 9^a alner a breidd, en 7 Alner a Hæd möt Sudaustri.

2°. Þad sem nädst hefur, og Kammer Secretaire Olavíus var sendt i Firra, og nu er utbrotid, er ad Leingd 7 fet, edur³⁸ 3 ½ al(en), og ecke gätum vier framar til Blyantz ædarennar formerkt i Fiallenu nu; Enn

3°. Blyantz ertz Stikke sendast H^r Systumannenumm her med effter befalning; hitt sem Nädst hefur, Jnnpöckum vier med heye

³⁷ Fyrir utan bréfaskipti, sem vísað verður til síðar, minnst Jón Jakobsson á fyrir-mæli um þessar rannsóknir í Espihólsannál 1778: 'Kammeret befalar: . . . blýant í Siglufirði undirsækist' og við árið 1779: 'Kammercollegium befalar: . . . blýantsgangurinn í Siglufirði undirsækist enn á ný, sömuleiðis bleikja á Bleiksmýrardal.' (*Annálar 1400-1800 V*, bls. 163 og 165).

³⁸ Þetta orð er skrifað milli lína í hdr., á milli orðanna fet og 3 ½, og vísað hér inn.

i millum laganna i halftunnur sem velbentar skulu leverast til Kaupmannsens a Hofsös nu i Haust, ädur Skip þar Sigler.

4°. Vonum vier sameigenlega, það Häloflega Collegium siäe oss Fataka menn skadlausa fyrer vorar Reisur, Ervide, og ömak vid þesse beföluðu Erende: Hvar til vid vonum, h' Sýslumadurinn Sr Jon Jacobsson, og so effter billegheitum Recommender⟨e⟩ oss.

D(ie) 25 Augusti 1778	Höfn i Siglufyrde
Jon Gudmundsson	Gudvardur Eyriks Son
Prestur til Hvanneyrar	Sýslumansens Sr: Jons Jacobs Sonar
(Innsigli)	fullmektugur frá Tungu i Fliötum
Porsteinn Jóns Son	(Innsigli) ³⁹
Reppstiori i Hofn i Siglufyrde	Guðmundur Magnus Son
(Innsigli)	Bonde i Holum i Austur-fliötum
	(Innsigli) ⁴⁰

Eins og fram kemur í skýrslunni, er bréf rentukammersins til Jóns Jakobssonar dagsett 5. júní 1778. Það bréf er að finna í skjalasafni Eyjafjarðarsýslu (í böggli II A 2) og raunar einnig í bréfabók rentukammers, en bréfabækur þess eru til í ljósriti í Þjóðskjalasafni.

RANNSÓKNIR Á BLEIKSMÝRARDAL

Í bréfaskiptum rentukammersins og Jóns Jakobssonar sýslumanns tengjast Bleiksmýrardalur og hugmyndir um gnótt postulínsleirs mjög traustum böndum, og fer þá svo, að sýslumanni berst að eyrum saga um hestavíg endur fyrir löngu. Fyrir þeim, sem söguna segir, vakir það bersýnilega að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur og kveða niður þá kenningu, að nafnið standi í sambandi við hina göfugu bleikju,

³⁹ Guðvardur er víslaga sá sami maður, sem bjó í Tungu í Stíflu a. m. k. 1799–1805 og dó 15. nóvember 1814, 88 ára. *Jarða- og búendatal í Skagafjarðarsýslu*, 4. hefti, Rvík 1959, bls. 142. Sbr. og *Mannatal á Íslandi 1801, Norður- og austuramt*, Rvík 1980, bls. 177 (Tunga).

⁴⁰ *Íslands Journal rentukammers 4 nr. 563* (fylgiskjal). (Askja Rtk 39. 10 í Þjóðskjalasafni). – Vafalaust hefur blýgrýtið (grafítið) í Siglufirði átt að tryggja blýanta-verksmiðju í Danmörku nægilegt hráefni. Nicolai Mohr varð ekki meira ágennt en svo í leit sinni að grafíti í Siglufirði, að hann fékk aðeins grafít í hálfan vettling. *Forsög til en islandsk Naturhistorie*, Kh. 1786, bls. 343–345. – Sbr. og Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðissaga Íslands III*, Kh. 1902, bls. 79–80.

sem henti til framleiðslu borðbúnaðar og skrautmuna handa fagurkerum. Rentukammerið kemst m.a. svo að orði undir lok í bréfi til Jóns Jakobssonar, dagsettu 24. mars 1779 (Skjöl Eyjaf.s., II A 2 í Þjskj.s.):

Og da der i den saakaldede Bleÿkemÿredal i Øefiords Sÿssel, skal findes et slags Jord, som formodes at være tienlig til Porcellain, saa vilde Hr. Sÿsselmanden og saa deraf besørge et Qvantum, med den Forsigtighed at Jordarten bliver saavidt muelig reen og uden Blanding med andre, opgravet og hidsendt, da Bekostningerne paa begge deele, efter en af Ham paa det nöyeste betinget og attesteret Regning skulle blive godtgiorte.

Ekki hefur tekist að rekja, hvaðan þessar hugmyndir um leirinn bleikju á Bleiksmýrardal eru runnar, enda er hvergi nærri öruggt, að það sé nokkurs staðar skráð. Ekki verður séð, að náttúrufræðingar eða aðrir rannsóknarferðalangar á 18. öld hafi lagt leið sína inn á Bleiksmýrardal. Harla eftirtektarvert er það, að skömmu fyrr innrituðust tveir Íslendingar í Listaháskólann (Kunstakademiet) í Kaupmannahöfn, þeir Sæmundur Magnússon Hólm og Rafn Þorgrímsson Svarfdalín (um 1756–1814), sem báðir innrituðust árið 1776. Um svipað leyti og þessir menn stundaði þar einnig nám Ólafur Ólafsson, síðar prófessor í Kónsbergi, en hann kann þó að hafa hafið þar nám nokkru síðar en hinir. Sæmundur var Skafftellingur, Ólafur Skagfirðingur, en Rafn Eyfirðingur að uppruna. Faðir Rafns var Þorgrímur bóndi og hreppstjóri á Þverá í Öxnadal Jónsson prests á Myrká Ketilssonar, en að svo stöddu skal ósagt látið, hvernig Rafn tengist Svarfaðardal. Hann skrifaði sig raunar Raben Svardahlyn, svo að hugsanlegt er, en þó ekki líklegt, að hann kenni sig við Svartárdal, bæ eða dal. Rafn er líklegastur þessara manna til að þekkja eitthvað til Bleiksmýrardals eða geta gert sér einhverjar hugmyndir um hann. Því miður er margt á huldu um ævi Rafns, en svo mikið er um hana vitað, að starfsferill hans er nátengdur postulíni. Rafn er á nemendaskrá Akademiunnar til vors 1778, en árið eftir gerist hann rósamálari (Blaamaler) við Konunglegu postulínsverksmiðjuna og var það til æviloka. Rafn var móðurbróðir Þorgríms Tómassonar á Bessastöðum og því ömmubróðir Gríms Thomsens skálds.⁴¹

⁴¹ Björn Th. Björnsson, *Íslensk myndlist I*, Rvík 1964, bls. 16–17. Ég á Birni það að þakka, að hann vakti athygli mína í samtali á Rafni, sem var mér eins og fleirum gleymdur maður. Það er þó algerlega á mína ábyrgð að tengja Rafn við hugmynd um postulíns-

Bleiksmýrardalur er vestastur þeirra þriggja afdala, sem liggja inn af Fnjóskadal. Hann er talinn ganga allra norðlenskra dala lengst suður í landið og eiga drög sín langt suður á Sprengisand, norðaustan Hofsjökuls. Dalurinn hefur löngum þótt gott afréttarland. Hann hefur sennilega aldrei verið byggður, en rústir eru þar nokkrar. Eftir örnefnum að dæma eru þær þó fremur seljarústir og stekkarústir en bæjarústir.⁴² Ekki verður þó svarið fyrir, að einhvern tíma hafi verið gerð tilraun til að festa þar byggð, en um það eru engar heimildir kunnar. Að fornu og fram eftir öldum áttu dalinn Hrafnagilskirkja vestan Fnjóskár, en Munkaþverárklostur austan ár.⁴³ Dalurinn er stöku sinnum nefndur í fornum ritum sem samgönguleið. Kunnastur mun hann af frásögn Íslendingasögu Sturlu, þegar Þórður kakali kemur út 1242, líklega á Gásum, fer þaðan heim á æskustöðvarnar á Grund og ríður síðan með leiðsögumanni 'norðr um (Vaðla)heiði ok upp Bleiksmýrardal og svá suðr um land ok kómu niðr at Keldum,' þar sem Steinvör systir Þórðar bjó, gift Hálfðani Sæmundarsyni frá Odda. Reyndist Steinvör öruggasti bandamaður bróður síns, þó að Hálfðan væri maður friðsamur og teldi sig ekki mann til að standa í stórræðum.⁴⁴

Hér skal ekki farið út í skýringar á örnefninu Bleiksmýrardalur, en örnefni með *Bleiks-* eða *Bleik-* að fyrri lið eru nokkuð algeng víðs vegar um landið. Orðmyndin *Bleikudalur* eða *Bleikjudalur* kemur fyrir um afdal í Svarfaðardal, en ekki er það nafn þekkt nú.⁴⁵ Kemur þá vitanlega til greina, að nafnorðið *bleikja*, hvort sem er í merkingunni silungstegund eða ljós leir, liggi þar til grundvallar. Bleiksmýrardalur

leir á Bleiksmýrardal. Undarlegt er það, að smádalur gengur inn af Bleiksmýrardal, nefndur Svartárdalur. Þar er einkennilegur steinn, sem nefndur er Altari (*Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1906, bls. 14).

⁴² *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1906, bls. 13–15. Sbr. og *Landið þitt* I, Rvík 1984, bls. 92. Í riti sínu *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Pingeyjarsýslu 1703–1930* (Sagnfræðirannsóknir II), Rv. 1973, nefnir Björn Teitsson ekki Bleiksmýrardal, byggð eða eyðibygð í honum.

⁴³ *Íslenskt fornbréfasafn* VIII, bls. 214–216.

⁴⁴ *Sturlunga saga* I, Rvík 1946, bls. 472. Sömu leið er vafalaust lýst, en þó með frábrugðnu orðalagi, í Þórðar sögu kakala, sama rit II, bls. 5, þó að öðruvísi sé skýrt í textaskýringum útgáfunnar (sama rit II, bls. 296). Þórðar saga tekur fram, að hann hafi komið út á Gásum (bls. 3).

⁴⁵ *Íslensk fornrit* IX, bls. 180.

kemur fyrir í fornum ritum í þeirri nafnmynd, sem enn tíðkast. Hannes Þorsteinsson þjóðskjalavörður virðist telja, að dalurinn hafi upphaflega heitið *Blígsmyrárdalr*, en ekki verður séð, að hann styðji þá tilgátu sérstaklega sterkum rökum.⁴⁶ Í skjali frá 1508 (í handriti frá því um miðja 17. öld), þar sem Jón Arason prestur á Hrafnagili (síðar biskup) kærir óleyfilegan lambarekstur á Bleiksmýrárdal, kemur tvisvar fyrir hin torkennilega orðmynd *Bleykssmyrdalr/Bleykzsmýrdalr*.⁴⁷ Mestar líkur eru til, að *Bleiksmýrarnafnið* sé upprunalegt, hvernig sem það svo er til komið í öndverðu, enda skiptir það höfuðefni þessarar ritgerðar engu.

Svo fór, að Jón Jakobsson sendi rentukammerinu í tvennu lagi skýrslur, sem varða *Bleiksmýrárdal* og leit að bleikju þar, en þó býsna ólíkar. Hér verður fyrst birt skýrslan, sem hann sendi með seinna bréfinu, en það er dagsett 11. nóvember 1779 og hljóðar svo:

Her ved Jndsendes Underdanigst, meddelte Underretninger fra dem, som i følge Höylovlig Collegii naadigste Pro Memoria de dato 24de Martii a.c. /:som ved min Underdanigste Pro Memoria af 6te Septembr(is) næstleden, om denne Affaire blev forglemt:/ beskikket vare, at undersøge, om Porcellain Jordart, paa Bleikmýre-Dalen her i Sysselet . . .

Hér er raunar ekkert nema venjulegt form embættisbréfa þessa tímaskeiðs á ferðinni, en annarlegt má það kallast, að bæði rentukammerið og sýslumaður skuli telja *Bleiksmýrárdal* vera í Eyjafjarðarsýslu. Hann er þó bæði fyrr og síðar talinn til Þingeyjarsýslu, þó að *Hrafnagilskirkja* og *Munkaþverárklaustur* (þ.e. konungur 1779) séu eigendur dalsins.

Þá kemur hér fylgiskjalið með bréfinu:

Epter Her Syslumans yfer Vadla-Syslu Sr Jons Jacobssonar skriflegre Befaling nu þann 5ta Junii, Reistumm vier underskrifader til *Bleiksmýrárdals* sem er ur bigd Hiedann⁴⁸ þyngmanaleid, Ed-

⁴⁶ *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1923, bls. 11. Hannes er þó ekki mjög harður á mákstað sínum í þessu efni, aldrei þessu vant.

⁴⁷ *Íslenskt fornbréfasafn* VIII, bls 258 (á fyrri staðnum er þar ranglega tíunduð orðmyndin *Bleiksmýrdalr*). *Steph.* 62, bl. 14 v (ljósmynd í Árnastofnun í Reykjavík). Á fyrri staðnum er *smydar* raunar leiðrétt ofar línu í *myrar* (með unglegri rithendi), enda er fráleitt, að uppruni nafnsins felist í þessum orðmyndum bréfsins.

⁴⁸ Í hdr. *Hediann*.

ur 5 mylur, þar til að er vær biriudumm að Leita, Effter þeirre Bleikiu sem þar skilde eiga að finnast, leitudumm vier; Stungumm og gröfum Jórd J Giliumm, Gröfum⁴⁹ og Ärbockumm, Stungumm Lyka til Hingad og Pangad, þar Lykast þotte, enn fundumm Eckert, Geingu 5. dægur Her til, Þvj vær yferförumm dalenn athugasamlega til og frá allann. og þar að auke Ransókudumm grandkunniger a Veige ockar til og frá Hvad gätumm. Enn vær fundumm þo Eckert nockurstadar af Bleikiu Leyr, edur Jardar art; a Bleiks Myrardal, Hófum heldur aldrei Heirt Peirrar Jardar tegundar þar Gieted.

Til stadfestu a Þorerstodum d(ie) 12 Junii 1779.

Sigurdur Guðmundsson
(Innsigli)

Ólafur Björnsson
(Innsigli)

Arne Sigurdsson (Innsigli)⁵⁰

Enginn vafi leikur á því, að bærinn 'Þorerstader' er Þórustaðir (stundum nefndir Þórisstaðir) í Kaupangssveit. Þar býr 1762 Sigurður Guðmundsson, þá sagður 34 ára. Í skrá um ungmenni í Kaupangssókn 1771 er Árni Sigurðsson á Þórustöðum, þá sagður 13 ára, 'sonur Sigurðar og Katrínar.' Sennilega er Árni Sigurðsson, sem skrifar undir skýrsluna, þá sonur Sigurðar Guðmundssonar á Þórustöðum, sem var hreppstjóri. Ólafur Björnsson, sennilega hinn sami og hér, er á Garðsá í skrá um ungmenni 1771, sagður 20 ára, 'sonur Björns og Málmfríðar'. Í manntalsbók sýslumanns (sem tilgreinir ekki föðurnöfn gjaldenda) sést, að bóndinn á Þórustöðum heitir Sigurður, en á Garðsá Björn. Gera má fastlega ráð fyrir, að það séu feður Árna Sigurðssonar og Ólafs Björnssonar, sem eru þá líklega vinnumenn hjá feðrum sínum. Ólafur Björnsson bjó síðar á Garðsá.⁵¹ Árni Sigurðsson fluttist síðar austur í Þingeyjarsýslu og dó þar 14. ágúst 1816.⁵² Vandalaust á að vera að

⁴⁹ Hér er á ferðinni nafnorðið *gróf*. B.V.

⁵⁰ Bréfið ásamt skýrslunni er með innkomnum bréfum til rentukammersins. *Íslands Journal* 5 nr. 157 (Askja Rtk 40. 3 í Þjóðskjalasafni).

⁵¹ *Sóknarmannatal í Kaupangssókn*, hafið 1785 (í Þjóðskjalasafni).

⁵² *Þingeyingaskrá Konráðs Vilhjálmssonar*, ljósrit í Þjóðskjalasafni. – Katrín, kona Sigurðar Guðmundssonar á Þórustöðum var einkabarn Árna lögréttumanns á Þórustö-

rekja feril allra þessara manna eftir kirkjubókum, þó að það verði ekki gert hér.

Með bréfi sínu 6. september 1779 (hinu sama, sem skýrslan um 'Blyantz-Ertz Gangen' í Siglufirði var send með) sendi Jón Jakobsson einnig aðra skýrslu eða öllu heldur frásögn, sem á að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur og vísa á bug þeirri hugmynd, að nafnið sé dregið af leirtegundinni bleikju, hinu áhugaverða postulínsefni. Sýslumanni farast svo orð í lok bréfsins:

Videre paa Bleýks – non Bleýke-mýre dalen, Har Jeg ved Kyndigste mænd foranstaltet undersøgning om den Ommelte Jordart, som kaldes Bleýkia, og kunde være tienlig til Porcellain, men samme 3 mænd, som med al agtsomhed i 2 dage, vare over at ransage Dalen, fandt Ingen saadan Jordart der, og man tvivler om, at den nogensinde Har sammestæds existeret; Men muelig Har navnet Bleýk-mýre givet anledning til Conjecture om Jordarten, da dog Bleiks myre Dalens Navn grunder sig paa medfølgende sandfærdige Relation Sub N° 2 og ikke nogen der findelig Jordart.

Með orðunum 'Relation Sub N° 2' hlýtur sýslumaður að eiga við frásögnina, sem birt verður hér næst á eftir, þó að ekki sjáist þess nú merki, að fylgiskjölin með bréfi sýslumanns séu tölusett.

Þá er komið að frásögninni, sem fylgir síðast nefndu bréfi Jóns sýslumanns Jakobssonar og ætlað er að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur. Hún er þungamiðjan í þessari ritgerð og raunar tilefni þess, að hún var nokkurn tíma skrifuð. Frásögnin er á þessa leið:

Um Bleiksmýrardals nafns uppruna

Á Gardsá i Kaupángs Sveft bió circa 1400 bónde ad nafne Sigmundur, hann átte Hest vindóttann /colore cæruleo album/ vanenn til víga, Hann gieck a Dalnum ⟨fyrer⟩ vestann Fnióská og

um Egilssonar. Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal*, Rvík 1952–1955, bls. 13–14. Eftir að ritgerðin var samin benti Indriði Indriðason rithöfundur mér á, að Sigurður Guðmundsson á Þórustöðum hefði flutst austur í Fnjóskadal á efri árum sínum. Sigurður dó í Vestari-Krókum 17. október 1788, þá sagður 61 árs.

var sá Dalur Kalladur Fnióskadals-afrett, allur frammdalur til Ödeilu; Hesturenn var offtast i sama Plátse, sem nu kallast Vindhólar.

Pá bió Bónde ä Illugastödum, kalladur Sveirn Rýke, Hann átte Bleikann Hest, vanen til víga, hann gieck frammar á Dalnum, fyrer austann Ána, þar sem nú kallast Bleiksmýri.

Sveirn og Sigmundur vóru Kappsmenn, og áttu stundum deilur samann, mæltu þeir eitt sinn mót med sier, ad reina Hesta syna á Dalnum, og etja þeim til vígs, enn þeir hestar voru þeir Seinustu, er vander vóru til vígs i Nordlendínga Fiórdúngi, og mäske á öllu Islandi. Þeir hlödu 2° Garda á Vindhoola-nesi, sem enn nú síást augliós merke til; Öttu so Hestumm sínumm mille Gardanna, enn menn Hiuggu ser riódur i Skógarbreckunne framann i Hölnumm, fyrer ofann til ad Horfa á Hesta-atid; Vindur var stærre og stirdleiknare, enn Bleikur minne og miúkare, sviffstust þeir leíngi og hlupust á, þar til Bleikur tók i nára Vinds, og reif á Hol, so ut hiengú Jnnyflenn, stöck so á Gardenn og braut i Skard, hlióp so yfer Ána, og framm í stód nockurt, er hónumm fylgde á Bleiksmýri, af Hverre Dalurenn hefur sidann Nafn feínged, og er kalladur Bleíks-myrardalur.

Sigmundur Pickiadest stórumm vid misser Vinds, og Óvyrdíng sina, so lited vard umm Kvediuur Bænda, enn sagde þetta mundu verda seinustu Hesta Víg /al: at:/ i Nordurlande og Fnióskadal; Sveirn var Audgastur madur ad Gángande Fe i Dalnum, og því var hann /:sem sagt er:/ kalladur hin Ryke. Næsta vor effter Hestavíged, bar so til, a hvítasunnu morgun, ad Saudamadur Sveins á Illugastödum fann Gemlíng Daudann i Kýl þar vid Túned, Sveine brá á Brún og illa vid misser sinn, greip Byrke-Raftt mikenn og fór ad brióta Js á Kylnumm, og seger hann skule ej drepa fyrer sier fleire Kyndur. Prestur reid til tiida umm morgunenn, og sier Svein bónda, lyggia Daudann á Grúfu, med Byrke-lurk i Kýlnum, vid Höndena. /og heiter þar sidann Sveinskýll:/ nockru sidar var vitiad Stóds á Bleiksmýri, fanst þá Bleikur daudur i Bleiksmýrar gröf, og hielldu menn hann farest hafa, umm sömu munder og Sveirn liest i Kýlnumm, eignade Alþída Sigmunde á Gardsá /:sem þótte Rýndur madur umm sig:/ ad so óheppelega hafde til Geínged um Dauda Sveins, og dráp Bleíks. –

Dette er effter Ældste og paalideligste mænds Underretning opskrevet d(ie) 13de Aug(usti) 1779.

JJacobsen m.p.pria⁵³

Það leynir sér ekki við lestur þessarar frásagnar, að greinilegt samband er milli hennar og þeirrar frásagnar Jóns Espólíns, sem birt er hér að framan (bls. 22–24). Þess gerist ekki þörf að rekja orðalagslíkingar kaflanna. Þær eru fleiri og meiri en svo, að nokkur maður beri brögður á, að Jón Espólín hafi þekkt þá skýrslu, sem faðir hans sendi til Kaupmannahafnar og stóð í beinu sambandi við þau tilmæli rentukammersins að gengið yrði úr skugga um, hvort hinn dýrmæta leir bleikju, sem hentaði til postulínsgerðar, væri að finna inni á Bleiksmýrardal. Hér verða því ekki tíundaðar orðalagslíkingar í einstökum atriðum þessara tveggja frásagna, en bent skal á, að þær ná til flestra málsgreina í kjarna frásagnanna. Hins vegar er skylt að geta þess, að frásagnirnar greinir á í sumum atriðum og þeim veigamiklum. Höfuðmunur frásagnanna felst í mjög svo mismunandi tímatali, og sagnfræðilega séð skiptir það miklu máli. Í skýrslunni segir, að atburðirnir, sem frá greinir, hafi gerst 'circa 1400'. Það er eins og það hvarfli að manni, að hér gæti tilhneigingar til að miða gamla atburði við Svartadauða. En Jón Espólín tímasetur atburðina seint á fyrsta fjórðungi 17. aldar. Þar skakkar hvorki meira né minna en röskum tveimur öldum. Til þess að rökstyðja tímasetningu og ástæðu þess, að hann víkur svo gagngert frá tímatali heimildar sinnar, semur Jón Espólín inngang frásagnar sinnar um Sigurð Hrólffsson sýslumann og ættmenn hans og vitnar í dóm, sem Sigurður sýslumaður lét ganga í máli Sveins ríka á Illugastöðum Jónssonar gegn Einari nokkrum Eiríkssyni 16. september 1623. Sýslumenn fyrr á tímum virðast margir hverjir hafa átt dómasöfn í handritum, sem vitanlega gátu komið þeim að notum í dómsstörfum þeirra. Dómur sá, sem Jón Espólín vitnar til, fjallar um grip og hald Einars þessa á hesti Sveins ríka, er þekktur í a.m.k. einu handriti frá því um 1650 og raunar einnig eldri dómur í sama máli frá 21. apríl 1623.

⁵³ Undirskriftin er öll mjög stílfærð í hdr., og leikur því nokkur vafi á hvort hér er stafrétt úr ráðið. – Bæði bréf sýslumanns (frá 6. september 1779) og þessi skýrsla eru í innkomnum bréfum rentukammers undir *Islands Journal rentukammers 4, nr. 563* (Askja Rtk 40. 3 í Þjóðskjalasafni).

Í dóminum frá 16. september er endanlegum dómi í þessu sama máli enn frestað til næsta manntalsþings (vorið 1624), en ekki er höfundi þessarar ritgerðar kunnugt um, hvort sá dómur er til í dómasöfnum eða hvort hann hefur verið kveðinn upp.⁵⁴

Ættfræðipekking Jóns Espólíns og margvísleg vitneskja hans um fyrri tíðar menn veldur því, að hann tímasetur hestavígið allt öðruvísi en þessi aðalheimild hans gerir. Þó að þess sé getið í skýrslunni, að Sveinn á Illugastöðum hafi verið manna auðgastur að gangandi fé, lítur út fyrir, að sögnin um hagagöngu fjárins og fjárrekstra Sveins í kaupstaði sé sótt í aðra heimild en skýrsluna, sem faðir Jóns sendi til Hafnar, því að þar er ekki nákvæmlega tíunduð fjáreign Sveins, en mjög er frásögn Jóns Espólíns munnmælaleg, er Sveinn rekur fé sitt til slátrunar í þrjá kaupstaði og grefur síðan peninga sína í jörðu. Trúlegast er, að þar sé önnur þjóðsaga á ferðinni um stórbrotinn bónda. Mjög svo örlátir hafa þá norðlenskir kaupmenn verið á silfur og lítt skeytt um, hvar Sveinn verslaði, og Sveinn helst til líkur þeim Mosfellakörlum forðum, þeim Agli Skallagrímssyni og Ketilbirni gamla.⁵⁵ Slíkar sagnir sem þessar er erfitt að meta sem sagnfræðilegar heimildir og mundi varlegra að flokka sem ævintýra- eða þjóðsagnaminni. Einnig er það viðbót Jóns Espólíns að nafngreina prestinn á Hálsi, séra Jón Tómasson, en þar hefur Jóni Espólín heldur en ekki brugðist bogalistin, því að séra Jón Tómasson á Hálsi fæddist ekki fyrr en um 1622 og hefur því verið um það bil tveggja ára, þegar Jón Espólín lætur Svein ríka falla dauðan vegna galdra Sigmundar. Um sömu mundir er séra Sigfús Tómasson í Skálholti, en á þessum árum hefur faðir þeirra Jóns og Sigfúsar, séra Tómas Ólafsson, verið prestur á Hálsi, en þó ekki tekinn við staðarforráðum. Jón Espólín hefur því haft bághorið prestatil að styðjast við.

Saga Jóns Espólíns um hestavígið virðist hvergi sögð nákvæmlega í Ættartölum Espólíns (í ÍB 9–16 4to). Þó er þar til hennar vitnað, og er auðsýnt, að hann hefur þar í huga sömu eða mjög áþekka atburðarás og þá, sem er í Árbókunum og raunar einnig í skýrslunni. Svo segir í Ættartölunum í dálki 1806:

Sigmundr bjó á Gardsá í Eyjafyrði umm og eptir 1600, hann átti

⁵⁴ Dómarnir tveir eru í handriti *Steph.* 62, bl. 96v–97r (16. sept.) og bl. 15v–16r (21. apríl), ljósmynd í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

⁵⁵ *Íslensk fornrit* II, bls. 297–298, og I, bls. 385–386.

Vind sem sagt er Vind hólar séu vidkendir, og att var vid Bleik Sveins ríka á Illhugastöðum cfr. pag. 5650 sem drapst á Bleiksmýrardal. Það var seinast Hestavíg hér, Sigmundur átti mörg börn, Árna, Guðrúnu etc.⁵⁶

En undir dálki 5650 segir svo:

Sigrídr (Kolbeinsdóttir Eiríkssonar) átti Svein á Illhugastöðum Magnússon Þorlákssonar p 5251 þeirra afkvæmi þar.

Undir dálki 5251 er gerð grein fyrir Þórdísi, konu Tómasar, sonar Sveins á Illhugastöðum Magnússonar. Séu þessi orð Jóns Espólíns í Ættartölunum um Svein Magnússon borin saman við ættakninguna, sem kemur fyrir undir lokin í frásögn Jóns Espólíns í Árbókunum, til Sveins lögmanns Sölvasonar (d. 1782), verður ekki betur séð en Sveinn Magnússon, langafi Sveins Sölvasonar, sé dóttursonarsonur Sveins ríka á Illhugastöðum Jónssonar. Ættartölur Espólíns eru hinu sama marki brenndar sem flest önnur gömul ættartölurit, að erfitt er að átta sig á tímatali þeirra nema með því að draga saman meiri og minni efnivið til samanburðar, ef hann er þá fáanlegur. Einhver tvískinnungur finnst mér vera í Ættartölum Espólíns annars vegar og í Árbókum hans hins vegar í hugmynd höfundarins um, hvenær þeir voru uppi hvor um sig, Sveinn Jónsson og Sveinn Magnússon, sem báðir virðast hafa búið á Illhugastöðum. Ég læt þó ættfræðingum eftir að greiða úr því máli. Það breytir hvort sem er engu um það, hver var heimild Jóns Espólíns fyrir síðasta hestavígi á Íslandi.

Þeir, sem þekkja til skýrslugerðar íslenskra yfirvalda til danskra stjórnvalda í Kaupmannahöfn á 18. öld, furða sig ef til vill á því, að Jón Jakobsson skuli hafa sent rentukammerinu þær þrjár skýrslur um jarðvegsefni, sem hér hafa verið birtar, á íslensku. Ástæðuna tel ég hiklaust vera þá, að sýslumaður veit sem er, að Jón Eiríksson konferensráð hefur persónulega áhuga á, að rannsókuð séu ýmis jarðvegsefni á Íslandi. Að baki þessara rannsókna lá sennilega ekki frammar öllu hreinn vísindalegur áhugi, heldur ekki síður viðleitni til að fitja upp á einhverjum nýjungum, sem verða mættu liður í eflingu atvinnuvega

⁵⁶ Sonarsonur þessa Sigmundar gæti verið Sigmundur sá Árnason, sem býr á Garðsá 1703, 44 ára að aldri (*Manntal á Íslandi 1703*, Rvík 1924-1947, bls. 343). Þeir, sem nota Ættartölur Jóns Espólíns, komast brátt að raun um, að þar nægir að vísa til dálka.

landsmanna. Það kom svo í ljós, eins og stundum endranær, að hugmyndin um postulínsleir á Bleiksmýrardal var ekki raunhæf, en upp kom saga um tilþrifamikið hestavíg á dalnum endur fyrir löngu.

POSTULÍNSEFNI VIÐ GUNNUHVER

Fyrst hér er á annað borð farið að ræða um íslensk jarðefni til postulínsgerðar, er freistandi að minnast á hverinn Gunnu eða Gunnuhver á Reykjanesi, sem var einhver kunnasti leirhver landsins. Laust eftir 1700 dó kona að nafni Guðrún Önundardóttir í Sandhólakoti hjá Kirkjubóli á Miðnesi, sennilega ekkja eftir mann, sem Oddur hefur heitið. Talið var, að hún hefði gengið aftur og sótt að Vilhjálmi lög-réttumanni Jónssyni á Kirkjubóli (d. 1706) allhastarlega. Var hinn kunní galdramaður séra Eiríkur Magnússon í Vogsósum (d. 1716) fenginn til að ráða niðurlögum afturgöngunnar, og kom hann henni fyrir í hver þeim úti á Reykjanesi, sem síðan er nefndur Gunna eða Gunnuhver. (Sbr. Þjóðs. J.Á. (ný útgáfa) I, Rvík 1954, bls. 563, nr. 577-8; sama rit III, Rvík 1955, bls. 508-511).

Danski fræðimaðurinn P.E. Kristian Kålund kemst svo að orði í hinu kunna riti sínu *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island* (I, Kh. 1877, bls. 36):

Næset (þ.e. Reykjanes) er gennemtrængt af en stærk underjordisk varme, man finder her rygende dampe og hverer eller kogende kilder; den bekendteste af disse er den såkaldte 'Gunna', der skal have sit navn efter en gengangerske, som den bekendte galdrekyndige præst Erik Magnussøn i Selvåg (†1716) manede her ned; stedet har været meget passende valgt, kilden er nemlig at se til som en stor kogende lerpøl. I den omgivende høj har man i de seneste år trot at finde en art porcellænæmne (silica), som man er begyndt at bryde for at få det udført til England.

Að öðru leyti en hér greinir er höfundi þessarar ritgerðar alls ókunnugt um útflutning á þessu postulínsefni. En minna má á gamlar frásagnir, hjátrú blandnar, af Gunnuhver í Landfræðissögu Íslands eftir Þorvald Thoroddsen (I, Rv. 1892-1896, bls. 257, og III, Kh. 1902, bls. 126), sem varða þó á engan hátt postulínsefni.

Gunnhver er nú horfinn, en mörg hveraop eru nú á svipuðum slóðum. (Sbr. Árbók Ferðafélagsins 1984, bls. 61, mynd).

FRÁSÖGNIN UM HESTAVÍGIÐ Á BLEIKSMÝRARDAL
SEM SAGNFRÆÐILEG HEIMILD

Pá er einnig ekki úr vegi að spyrja: Hvers virði er frásögn Jóns Espólíns og þá jafnframt skýrsla Jóns Jakobssonar um hestavígið, sem skrifuð var upp á Espihóli 13. ágúst 1779 og send til Kaupmannahafnar 6. september sama ár, sem sagnfræðileg heimild? Sagan hefur á sér eindreginn þjóðsögublæ, enda þótt lærður maður haldi á penna, eins og latínuglósurnar í frásögn skýrslutextans sýna best. Raunar má segja, að orð eins og al(íter) gat skrifari lært án þess að kunna latínu. En skýringuna á orðinu vindóttur hefur latínulærður maður samið. Jón Espólín bætir engu við um sjálft hestavígið, þegar sleppir tímasetningunni og því, sem óhjákvæmilega verður að fylgja henni, en eykur við öðrum þjóðsögulegum atriðum um fjáreign Sveins ríka, hagagöngu fjár hans, fjárrekstra hans í þrjá kaupstaði norðanlands og fólgið fé í jörðu, allt með hinum mesta ævintýrablæ. Engan veginn er það heldur sjálfsagt mál, að látið sé óatalið, að hrossastóð bænda eins og Sveins ríka á Illugastöðum og Sigmundar á Garðsá gangi frjáls inni á Bleiksmýrardal, sem Munkaþverárklostur og Hrafnagilskirkja eiga allan rétt á, eins og best sést á því, að Jón prestur Arason, síðar biskup, bregst hinn versti við, þegar maður nokkur lætur reka þangað í leyfisleysi 40 lömb árið 1508.

Jón Espólín var hátt á 10. aldursári (fæddur 22. október 1769), þegar sagan um síðasta hestavígið á Íslandi barst að Espihóli. Jón Espólín hefur vafalaust verið gæddur traustu minni eins og fleiri frændur hans, svo sem t.d. Bjarni Thorarensen skáld og amtmaður. Það er þó ótrúlegt, að Jón Espólín hafi svo ungar að aldri numið söguna til þeirrar hlítar, að hann hafi munað hana nærri því orðrétt áratugum saman. Miklu líklegur er, að Jón Jakobsson, sem sjálfur var fræðilega sinnáður, hafi haldið eftir eftirriti af sögunni, þó ekki væri nema í bréfabók sinni, en engar bréfabækur Eyjafjardarsýslu úr embættistíð Jóns Jakobssonar hafa varðveitst til vorra daga. Líklegast er, að Jón Espólín hafi haft þessa skýrslu föður síns skriflega fyrir sér, þegar hann samdi frásögn sína í Árbókunum, og aukið við hana framan til munnmælum

um fjáreign Sveins ríka og tilvísun til dóms í máli Sveins, en þann dóm hefur hann vafalaust haft fyrir sér í skrifuðu dómasafni.⁵⁷ Fróðleik um Sigurð Hrólfsson og ættmenn hans er komið að til að styrkja tímasetningu atburðarins.

Fróðlegt er að gefa gaum niðurlagi frásagnar Jóns Espólíns um hestavígð, þar sem hann tekur svo til orða:

. . . enn söguna um hestavíggit heyrda eg af Þingeyingi einum í æsku, er svo var gamall, at muna mátti þá menn gamla er mundu Sigmund, ok var hún þá skrásett.

Vitanlega hefur hinum gáfaða og fróðleiksfúsa dreng Jóni Jónssyni (síðar Espólín) sem vantaði aðeins rúma tvo mánuði upp á 10. árið sitt, verið það minnisstætt, þegar sagan var færð í letur, líklega á Espihóli, 13. ágúst 1779. Ekki er víst, hvað umræddur Sigmundur hefur lifað lengi. Einnig var mikil hætta á, að honum væri ruglað saman við Sigmund þann Árnason, sem býr á Garðsá 1703 (44 ára) og 1712, er jarðabókin var saman tekin. Eðlilegast er, að orðin 'Þingeyingi einum' eigi við gamlan Fnjóskdæling, enda hafa sendimenn Jóns sýslumanns úr Kaupangssveitinni vafalaust haft samband við gamla Fnjóskdæli til að spyrjast fyrir um bleikjuna á Bleiksmýrardal. Þegar athugaðar eru dánarskrár í prestsverkabók séra Gunnlaugs Gunnlaugssonar á Hálsi (hann mun þó hafa búið lengst af á Hallgilsstöðum), getur þar að líta einn mann, sem nær eftirtakanlega háum aldri. Annars er það aðalmeinið við sumar gamlar 'prestsverkabækur', að það hvarflar stundum að manni, að ekki séu allir færðir þar til bókar og að prestarnir geri sér þá ef til vill einhvern mannamun. En í prestsverkabók Gunnlaugs Gunnlaugssonar er það Sigurður Bjarnason, Krókum, 89 ára, grafinn 13. júní 1782, sem hlýtur að vekja sérstaka athygli. Sé aldurinn rétt tilfærður, ætti Sigurður að vera fæddur um 1694. Þó er rétt að geta þess, að í sumum gömlum heimildum verður vart tilhneigingar til að mikla enn aldur mjög gamals fólks. Af drengjum í manntalinu 1703 er líklegastur til að vera sami maður Sigurður Bjarnason, 10 ára, í Dyngju (grasbúð) við Stóruhellu í Neshreppi á Snæfellsnesi, sonur Þorgerðar Bjarnadóttur, sem þar býr. Ekki skal þó fullyrt, að drengurinn í Dyngju 1703 og gamalmennið í Krókum í Fnjóskadal séu ein og sama

⁵⁷ Um dóma þessa, sjá hér að framan bls. 37–38 og *Sýslumannaæfir* I, Rvík. 1881–1884, bls. 91–92. Gæta ber þess, að á bls. 92 (6. l. a.o.) er *Sigurð* (á Garðsá) prentvillur fyrir *Sigmund*.

persónan. Að öðru leyti er höfundi þessarar ritgerðar alls ókunnugt um Sigurð Bjarnason í Krókum.⁵⁸

Í sóknarmannatali úr Hálsprestakalli árið 1785 eru ekki mjög margir á lífi yfir sextugt. Elstur er þar Þorgeir Stefánsson á Végeirsstöðum, sá sem Þorgeirsboli er við kenndur, sagður 69 ára. Hann ætti því að vera fæddur um 1716 og því 63 ára 1779, sem varla verður talinn mjög hár aldur, jafnvel ekki á þeim tímum. Þorgeir lifir fram í manntalið 1801 (í Tungu á Svalbarðsströnd), þá sagður 84 ára. Miðað við þá tölu er hann fæddur um 1717 og þá 62 ára 1779, og skakkar það vonum minna, þegar borin eru saman manntöl frá mismunandi tímum og stöðum. Mér kæmi það heldur á óvart, að Galdra-Geiri væri árið 1779 talinn í hópi mjög gamalla Þingeyinga.

Þó að hér hafi verið tæpt á tveimur mönnum, verður það frá minni hendi að liggja á milli hluta fyrst um sinn, hver sá maður hefur verið, sem sumarið 1779 sagði söguna um hestavígið á Bleiksmýrardal og sennilega heima á Espihóli, skráða 13. ágúst þetta sama sumar.

Ég þykist þess fullviss, að Sigurður Guðmundsson hreppstjóri á Þórisstöðum hafi skrifað skýrsluna um leitina eftir bleikju á dalnum. Stafsetning er þar mjög vönduð og sjálfri sér samkvæm, minnir á skjala-gerð frá fyrri hluta 18. aldar og jafnvel frá 17. öld. Í frumritinu af frásögninni af hestavíginu kennir hins vegar margra grasa í stafsetningu og öllum frágangi. Ýmislegt bendir þar fram til 19. aldar, sérstaklega hvernig táknuð eru þau hljóð, þar sem við notumst nú við *á* og *ó*. Í þeim efnum er skrifarinn furðanlega nútímalegur. Þar koma varla aðrir til greina en sýslumaðurinn sjálfur, Jón Jakobsson, og skrifari hans, Guðvarður Eiríksson, Skagfirðingur. Latínuglósurnar hljóta þó næstum að vera frá Jóni Jakobssyni.

ÓDEILA, SAMNAFN OG ÖRNEFNI

Ekki verður skilist við frásögnina af hestavíginu, bæði í skýrslunni, sem samin var til þess að skýra uppruna nafnsins Bleiksmýrardalur, og í Árbókum Espólíns, án þess að drepið sé á eitt orð, sem þar kemur fyrir, virðist harla sjaldgæft og kann að vera staðbundið. Það er orðið *ódeila*. Í skýrslunni segir: 'Hann (þ.e. hinn vindótti hestur Sigmundar á Garðsá) gieck a Dalnum (fyrer) vestann Fnióská og var sá Dalur

⁵⁸ *Prestsverkabók Gunnlaugs Gunnlaugssonar í Þjóðskjalasafni og Mantal á Íslandi 1703*, Rvík 1924–1947, bls. 114.

Kalladur Fnióskadals-afrett, allur frammdalur til Ódeilu.' (Sbr. hér að framan bls. 35–36).

Heita má, að Jón Espólin komist nákvæmlega eins að orði, og væri það með hreinum undrum, ef hann hefði ekki þekkt skýrsluna. (Sjá hér að framan, bls. 23).

Enginn vafi er á því, að orðið ódeila er þarna samnafn og haft um óskipt land. Vera má, að landið fram af Bleiksmýrardal hafi verið óskipt beutiland Fnjóskdælinga, þar eð Bleiksmýrardalur var eign Munkaþverárklosturs og Hrafnagilskirkju.

Þetta orð virðist koma aðeins einu sinni fyrir í fornum bókmenntum og þá sem örnefni, nafn á landsvæði.

Sturlubók og Hauksbók Landnámabókar eru samhljóða um það, að Þórir snepill hafi fyrst numið 'Kaldakinn milli Skuggabjarga og Ljósa-vatnsskarðs . . . nam þar eigi ynði . . . nam síðan Hnjóskadal allan til Ódeilu ok bjó at Lundi; hann blótadi lundinn.' Enn skýrar er um Ódeilu fjallað, þar sem segir frá landnámi Eyvindar Loðinssonar önguls (Sturlubók og Hauksbók enn samhljóða): '. . . Eyvindr . . . nam Flateyjardal upp til Gunnsteina ok blótaði þá. Þar liggir Ódeila á milli ok landnáms Þóris snepils.' (Íslenzk fornrit I, Rvík 1968, bls. 270, 271 og 273).

Tvennt má hugsa sér um notkun orðsins ódeila í skýrslunni (og um leið í Árbókum Espólíns). Það er annaðhvort vitnisburður um það málfar, sem sögumanni var tamt, eða hann eða ritari skýrslunnar hefur hent á lofti orð úr Landnámu og hnikað til notkun orðsins, vegna þess að auðskilið er, hvernig það er hugsað. Vitanlega verður þá ekkert um það sagt, hvort sögumaður/skrásetjari hefur þekkt Landnámuhandrit eða prentaða útgáfu ritsins. Landnámuútgáfur voru tvær til fyrir 1779, þ.e. Skálholtsútgáfa frá 1688 og útgáfa Hannesar Finnssonar prentuð í Kaupmannahöfn 1774. Er skemmst frá því að segja, að allt það, sem sagt er um Ódeilu í áður tilvitnaðri útgáfu Hins íslenska fornritafélags, er einnig að finna í útgáfunum frá 1688 og 1774.

Telja má víst, að Ódeila hafi verið nefnd landspilda á vatnaskilum Fnjóskadals og Flateyjardals, ekki fjarri bænum Kambsmýrum. Hefur ýmislegt verið um það ritað, sem of langt mál yrði að gera grein fyrir hér. Svo er að sjá, að hið forna nafn á svæði þessu hafi algerlega fallið í gleymsku. Um það eru til vitnis eftirtalin rit: Íslenzk fornrit I, Rvík 1968 (einkum bls. 273 og tilvísun þar til rits Jóns Sigurðssonar *Sudur-*

Pingeyjarsýsla frá 1954), rit Haralds Matthíassonar *Landið og Landnáma*, Rvík 1982 (II, bls 325–327). Í lýsingu Jóhanns Skaptasonar á Suður-Pingeyjarsýslu í *Árbók Ferðafélagsins* 1969 (Rvík 1969, bls. 79 og 83) ræðir hann um örnefnið Ódeilu á vatnaskilum Flateyjardals og Fnjóskadals (í nánd við Kambsmýrar) eins og það hefði haldist frá fornu fari og til vorra daga. En allt er það mjög tortryggilegt, enda bætir Haraldur Matthíasson við (á bls. 325), er hann hefur tekið upp orð Jóhanns Skaptasonar: 'Nafnið mun þó lítt notað um þann stað'. Raunar má einnig segja, að Jóhann dragi sjálfur úr fyrri staðhæfingu sinni á bls. 85.

Hitt er svo annað mál, að Ódeila hefur lengi verið kölluð fjall eitt vestan Skjálfanda við Náttfaravíkur. Í *Landaskipunarfræði* Gunnlaugs Oddsens (I, 1, Kh. 1821, bls. 266) er umrætt fjall við Náttfaravíkur kallað Ódeila. Þessu er raunar andmælt í *Göngum og réttum* (III, Ak. 1950, bls. 63), þar sem rætt er um Víknalönd, þriðja afréttarland Kinnunga, með þessum orðum: 'Par, sem mætast lönd Kinnar og Flateyjardals, heita Hágöng (ranglega nefnd Ódeila í Landaskipunarfræði Oddsens 1822 ⟨svo⟩, og þaðan hefir villan slædzt inn á herforingjaráðskortin'. Þetta sama fjall kallar Kristian Kálund í áður tilvitnuðu riti sínu (II, Kh. 1879–82, bls. 156–157) Ódeilu. Þrátt fyrir bríður þær, sem bornar hafa verið á Ódeilunafnið í nánd við Náttfaravíkur hefur höfundur þessarar ritgerðar heyrt skilríka Pingeyinga nefna einmitt þetta fjall Ódeilu. Það er engan veginn fyrir það að synja, að fjallið kunnir frá fornu fari að hafa verið nefnt Ódeila eins og landspildan á mörkum landnáma þeirra Þóris snepils og Eyvindar Loðinssonar önguls, enda þótt fornar heimildir bresti um Ódeilu við Náttfaravíkur. Þess munu og mörg dæmi, að sama fjallið gengur ekki ævinlega og alls staðar undir sama nafni.

Enn verður að nefna Ódeilu í nýju og ef til vill dálítið óvæntu sambandi. Hólmi einn í Laxá í Suður-Pingeyjarsýslu heitir *Ódeiluhólmur*. Hann er víða nefndur í Íslenzku fornbréfasafni og alls staðar talinn eign Grenjadarstaðarkirkju, enda kemur nafnið oftast fyrir í máldögum þeirrar kirkju. Staðirnir í Fornbréfasafni eru þessir: II, bls. 431, á þessum eina stað nefndur *Ódæluhólmur* (Auðunarmáldagi frá 1318, en handrit frá 17. öld), III, bls. 579 (í Pétursmáldögum frá 1394 og síðar, handrit aðallega frá 17. öld, en torlesin skinnbrot frá 16. öld), IV, bls. 17 (afhendingarskrá Grenjadarstaðar 1391 og 1393, handrit frá 18. öld),

V, bls. 280, máldagi Ólafs Rögnvaldssonar 1461 eða síðar (frumrit á skinni í AM 274, 4to, nú í Þjóðskjalasafni), IX, bls. 323, Sigurðarreg-
istur 1525 (frumrit á skinni í Þjóðskjalasafni).

Hólmi þessi er ekki lengur eign Grenjaðarstaðarkirkju, en þó enn vel kunnur. Séra Sigurður Guðmundsson vígslubiskup á Grenjaðar-
stað hefur tjáð höfundu þessarar ritgerðar, að hólminn heiti nú *Ódeilu-
hólmi*. Það fer ekki milli mála, að nafnið hefur haldist öldum saman lítt breytt. Rithátturinn *Ódæluhólmur* getur hæglega verið afbökun, þó að svo vilji til, að orðmyndin kemur fyrir í því skjalinu, sem elst er að stofni, en varðveitt í ungum handritum.

Helst er hallast að því hér, að nöfnin á Ódeilu milli Flateyjardals og Fnjóskadals og svo aftur á fjallinu við Náttfaravíkur séu bæði upp-
runaleg, þó að ekki finnist forn heimild nema fyrir öðru þeirra. Aldur nafnsins Ódeiluhólmur er einnig ótvíræður. Merkilegt má það teljast, að eftir rækilega leit í margs konar prentuðum heimildum, seðlasafni Orðabókar Háskólans og eftirgrennslan í örnefnaskrárn Órnefnastofn-
unar hefur fernt komið fram um notkun orðsins ódeila, bæði sem samnafns og sérnafns: 1) ódeila, í merkingunni óskipt land, í skýrslu, sem Jón Jakobsson sýslumaður sendi rentukammerinu 6. september 1779. Sennilegast er, að orðið sé þar haft eftir gömlum Fnjóskdælingi þó að ekki sé hægt að fortaka, að orðið sé frá skrásetjanda runnið. Jón Espólín notar sama orð í sama samhengi og hefur þá að dómi höf-
undar þessarar ritgerðar haft skýrsluna fyrir sér, líklega skrifaða og e.t.v. einnig í kalli sínum. 2) sérnafn í Landnámu og hefur líklega verið skráð þar snemma á 12. öld. 3) nafn á fjalli við Náttfaravíkur. Nafnið kann að vera fornt, þó að ekki sé unnt að segja neitt um aldur þess. 4) Ódeiluhólmur í Laxá í Suður-Þingeyjarsýslu, öldum saman eign Grenjaðarstaðarkirkju.

Merkilegt er það, að öll þessi dæmi eru úr Suður-Þingeyjarsýslu, en þess ber þó að gæta, að ókannaðar eru margvíslegar örnefnaskrár, landamerkjabréf og ógrynni óprentaðra rita, þar sem staðfræðilegar heimildir kunna að leynast. Þar eð þessari ritgerð var aldrei ætlað að fjalla um staðfræði eða málfræði, hefur ekki verið lagt út í víðtæka könnun í þessum efnum. Ritgerðin á að vera heimildarýni á mjög þröngu og afmörkuðu sviði.

EF BLEIKJAN HEFÐI FUNDIST

Hugsum okkur nú, að sá, sem lét sér til hugar koma, að gnótt bleikju væri að finna inni á Bleiksmýrardal, hefði átt kollgátuna. Hverju hefðu þá Íslendingar í umkomuleysi sínu – eða segjum aðeins Fnjóskdælir – verið bættari? Það hefði svo sem verið mikið verk og ærið baslsamt að kjótla leirnum á klyfjalestum, hvort sem var til Húsavíkur eða Akureyrar til skips. Það hefði vitaskuld aldrei verið gert, nema bleikjan hefði verið samkeppnisfær um verð og gæði við postulínsleirinn á Borgundarhólmi. Það hefur því verið takmarkaður kostnaður, sem mátti leggjast á bleikjuna, en vinnan við flutninginn til skips frek á mannafla og hesta. Íslendingar hafa einnig mátt súpa af því seyðið fyrr og síðar, að allir flutningar til og frá landinu hafa verið og eru dýrir. Engin hjól voru til í landinu nema nokkrir kvarnarsteinar og hjól þeirra rokka, sem voru að breiðast út frá Innréttingunum í Reykjavík. Flutningurinn gat aðeins farið fram um hábjargræðistímann, meðan annað brýnna var við vinnuaflið í landinu að gera. Helst hefði mátt nota tímann milli fráferna og sláttar, en snjóa hefði áður þurft að hafa leyst inni á Bleiksmýrardal. Ekki voru verkfærin heldur beysin, meðan pállinn var eina járnverkfærið (fyrir utan járnkarla, sem tilheyrðu graftólábúnaði kirkna), en rekur allar úr tré með pjáturvari að framan, þegar best lét. Ekki hefði það heldur verið nein skrautsýning að sjá klyfjalestina silast þessa löngu leið, vinnumennina oft gegndrepa og karga, en marga hesta meidda, enda varla búna að ná sér eftir útigang á síðasta vetri. Eins og á stóð, var það Íslendingum ofraun og Dönnum, stjórnvöldum eða fyrirtækjum, ekki ætlandi sú ofrausn að leggja kerrufæran veg frá Akureyri eða Húsavík inn á Bleiksmýrardal, hvað þá að gera bændum kleift að eignast kerrur og aktygi í einu vetfangi. Það hefði orðið meiri breyting en sögur fara af á þeim tímum. Postulínsiðnaðurinn hefði aldrei risið undir þeim kostnaði. Það væri þá helst, að Skúli Magnússon hefði getað talið dönskum stjórnvöldum trú um, að hér væri arðvænlegt fyrirtæki í auglýsning. Bændur hefðu e.t.v. fengið einhverja hungurlús fyrir að leggja til vinnumenn og hesta, en hefðu vafalaust haft miklu meira upp úr því að senda vinnumennina til fiskjar út á Eyjafjörð á sama tíma, ef ekki hefði verið því meiri ördeyða til sjávarins. Hagur vinnumannsins hefði í engu breytst. Hann var á föstu kaupum bóndans og bundinn vistarbandi. Þó var það að öðru

jöfnu ávinningur vinnumannsins, að búinu farnaðist vel, því að það tryggði honum betra viðurværi og jafnvel betri framtíðarhorfur.

Jafnvel lítilfjörlegar endurbætur á vinnubrögðum og tækjabúnaði í landbúnaði og sjávarútvegi hefðu orðið þjóðinni affarasælli í hinni hörðu lífsbaráttu sinni en þótt hún hefði getað flutt úr landi eitthvað af jarðefnum með ærinni fyrirhöfn.

Það er því vandséð, hvers Íslendingar, og þá sérstaklega Fnjóskdælir, hafa farið á mis, þó að hugmyndirnar um bleikju á Bleiksmýrardal hafi reynst tálsýn ein Anno Domini 1779.

LOKAORÐ

Staðreyndir máls þessa liggja ljósar fyrir: Eftir fyrirmælum rentukammersins 1779 lætur Jón Jakobsson sýslumaður Eyfirðinga á Espihóli rannsaka, hvort finnanlegur sé á Bleiksmýrardal leirinn bleikja, sem menn telja hentugan til að nota við postulínsgerð. Sú leit ber engan árangur, en upp kemur saga um hestavíg, sem átti sér stað á Bleiksmýrardal endur fyrir löngu. Sögunni er ætlað að skýra uppruna nafnsins á dalnum, en óhætt er að vísa þeirri nafnskýringu eindregið á bug. Sonur Jóns Jakobssonar sýslumanns, Jón Espólín sagnaritari og sýslumaður, notar þessa frásögn næstum orðrétt, en þó með nokkurri aukningu og tímatafsbreytingu í Árbókum sínum löngu síðar, enda er hann ekki fullra 10 ára, þegar sögnin er skráð. Þjóðfræðilega séð er það mikils virði að vita svo nákvæmlega, hvenær frásögn þessi er skráð. Verður ekki annað sagt en sagan beri þess vott, að undir yfirborði þessarar lærdómsaldar hafi leynst alþýðlegur og háþróaður frásagnarháttur, arfur aftan úr öldum. Það beið 19. aldar að kunna að meta hann. Enn er vert að minnast fallegra orða Jóns Sigurðssonar, er hann ritaði í tilefni útgáfu Konrads Maurers á safni íslenskra þjóðsagna á þýsku 1859:

Vér horfum með undrun á hinar fornu sögur, sem standa eins og fjallháar eikur, óhræranlegar og fastar, en vér virðum lítils hinar, sem eru í kringum oss eins og smáblóm alls staðar á vegi vorum, spretta upp og vaxa með oss í æskunni, lifa undir tungurótum mæðra og fósturmæðra og gæti orðið að fögrum eikum og blómguðum, en hverfa fyrr, af því vér köstum þeim frá oss eins

og visnuðum skarifflum. Þær hafa aldrei komist á skinn, þess vegna metum vér þær að engu.⁵⁹

Sagan um hestavígið hefur lengi verið talin gott dæmi um frásagnarhátt Jóns Espólíns, og fræðimenn, bæði innlendir og erlendir, hafa vísað til þessarar frásagnar sem sagnfræðilegrar staðreyndar. Ég hef enga löngun til að níða skóinn ofan af Jóni Espólín sem sagnfræðingi, en ég tel það eindregið til bóta að geta gert sér grein fyrir vinnubrögðum hans. Þjóðsögur hljóta jafnan að vera varhugaverðar sagnfræðilheimildir. Þær verða því alltaf að sæta ströngu mati. Í lokin er til þess mælt, að sagnfræðingar endurmeti sagnfræðilegt heimildargildi frásagnarinnar um hestavíg á Bleiksmýrardal (um 1400 eða um 1623) í ljósi þeirrar vitneskju, sem gerð hefur verið grein fyrir hér að framan í helst til löngu máli.

Vegna þeirra, sem kann að þykja gömul stafsetning mjög afskræmleg, skal skýrsla sú eða frásögn um hestavígið, sem Jón Jakobsson sendi til Kaupmannahafnar með bréfi sínu 6. september 1779, að lokum skráð í þeim búnging, sem nú tíðkast helst að hafa á rituðu máli.

Um Bleiksmýrardals nafns uppruna

Á Garðsá í Kaupangssveit bjó circa 1400 bóndi að nafni Sigmundur; hann átti hest vindóttan (colore cæruleo album), vaninn til víga. Hann gekk á dalnum (fyrir) vestan Fnjóská, og var sá dalur kallaður Fnjóskadalsafrétt, allur framdalur til ódeilu.

Hesturinn var oftast í sama plássi, sem nú kallast Vindhólar.

Þá bjó bóndi á Illugastöðum, kallaður Sveinn ríki. Hann átti bleikan hest, vaninn til víga; hann gekk framur á dalnum, fyrir austan ána, þar sem nú kallast Bleiksmýri.

Sveinn og Sigmundur voru kappsmenn og áttu stundum deilur saman; mæltu þeir eitt sinn mót með sér að reyna hesta sína á dalnum og etja þeim til vígs, en þeir hestar voru þeir seinustu, er vandir voru til vígs í Norðlendingafjórðungi og máske á öllu Íslandi.

Þeir hlóðu tvo garða á Vindhólanesi, sem enn nú sjást augljós merki til; öttu svo hestum sínum milli garðanna, en menn hjuggu

⁵⁹ Jón Sigurðsson, 'Álit um ritgjörðir', *Ný félagsrit* XX, Khöfn 1860, bls. 191.

sér rjóður í skógarbrekkunni framan í hólnum fyrir ofan til að horfa á hestaatið.

Vindur var stærri og stíðleiknari, en Bleikur minni og mjúkari. Sviptust þeir lengi og hlupust á, þar til Bleikur tók í nára Vinds og reif á hol, svo út héngu innyflin, stökk svo á garðinn og braut í skarð, hljóp svo yfir ána og fram í stóð nokkurt, er hönum fylgdi á Bleiksmýri, af hverri dalurinn hefur síðan nafn fengið og er kallaður Bleiksmýrardalur.

Sigmundur þykkjaðist stórum við missir Vinds og óvirðing sína, svo lítið varð um kveðjur bænda, en sagði þetta mundu verða seinustu hestavíg (al(íter) at) í Norðurlandi og Fnjóskadal. Sveinn var auðgastur maður að ganganda fé í dalnum, og því var hann (sem sagt er) kallaður hinn ríki.

Næsta vor eftir hestavígið bar svo til á hvítasunnmorgun, að sauðamaður Sveins á Illugastöðum fann gemling dauðan í kíl þar við túnið. Sveini brá á brún og illa við missir sinn, greip birkiraft mikinn og fór að brjóta ís á kílnum og segir hann skuli ei drepa fyrir sér fleiri kindur.

Prestur reið til tíða um morguninn og sér Svein bónda liggja dauðan á grúfu með birkilurk í kílnum við höndina (og heitir þar síðan Sveinskíll). Nokkru síðar var vitjað stóðs á Bleiksmýri. Fannst Bleikur dauður í Bleiksmýrargröf, og héldu menn hann farist hafa um sömu mundir og Sveinn létst í kílnum. Eignaði alþýða Sigmundi á Garðsá (sem þótti rýndur maður um sig), að svo óheppilega hafði til gengið um dauða Sveins og dráp Bleiks.

Undir frásögn þessa skrifar Jón sýslumaður Jakobsson á dönsku, að sagan sé skráð 13. ágúst 1779 eftir sögn skilríkustu manna.

Þó að Sigurður hreppstjóri á Þórustöðum Guðmundsson og tveir ungir aðstoðarmenn hans, allir sendimenn sýslumanns, fyndu enga bleikjuna á Bleiksmýrardal til að afla Dönum efnis til veglegrar postulínsgerðar þeirra, þurfti ekki annað en ljósta sprota á bæjarþil Fnjóskdælinga, til þess að fram sprytti silfurtær lind íslenskrar frásagnarlistar.

Bjarni Vilhjálmsson andaðist 2. mars 1987.

UM ÞRÓUN ÖRVAR-ODDS SÖGU¹

1. ÞEGAR ÉG las Örvar-Odds sögu í fyrsta skipti sem tiltölulega ungur og óvitur maður, fannst mér hún mjög skemmtileg, með köflum meira að segja bráðskemmtileg, en þegar ég las hana í annað sinn, var hún allt í einu orðin að heldur þurrum lestri. En þegar ég fór að rannsaka, hvernig á þessu gæti staðið, kom brátt í ljós að hér hafði verið um að ræða yngri og eldri gerð, sem hlutu að vera nokkuð mismunandi, en í fávisku minni hafði mér ekkert verið kunnugt um það. Varð mér nú ljóst, að hér lá fyrir dálítið skemmtilegt vandamál, að talsverð þróun hlyti að hafa átt sér stað milli eldri og yngri gerðar sögunnar, en hvorki í útgáfum né bókmenntafræðilegum ritum var mikið að finna um þetta. Í útgáfu R.C. Boers (Boer 1888) fann ég að vísu ætterskrá handritanna með þeim upplýsingum, að:

S (Stokkhólmshandritið, perg. 7, 4° frá byrjun 14. aldar) væri bæði elsta handritið og elsta og jafnframt stysta gerð,

A, B (frá 15. öld) geymdu yngri og lengstu gerð, en

M (frá síðari hluta 14. aldar) lægi einhversstaðar á milli.

En um þróun sögunnar, aðallega milli eldri og yngri gerðar, stóð þar svo sem ekki neitt.

1.1. Að því er mér skilst, hefur ekki mikið verið skrifað um Örvar-Odds sögu, að minnsta kosti ekki í bókmenntafræðilegum ritum. Eins og kunnugt er, voru fornaldarsögur afar vinsælar á fyrri hluta 19. aldar, þegar Carl Christian Rafn bjó þær til útgáfu í þremur bindum 1829–30, og bæði rómantísk og eftirrómantísk skáld voru hrifin af hetjuanda og fornlegum svip þessara sagna. En þegar á leið, urðu aðrar sögur yfirsterkari, sérstaklega Íslendingasögur, að minnsta kosti að því er varðar vísindalegar rannsóknir, enda vel þekkt að menn hafa ekki fyrr en á síðustu áratugum fengið nýjan áhuga á fornaldar-, riddara- og ævintýrasögum og þess konar bókmenntageinum.

¹ Fyrirlestur fluttur við Háskóla Íslands 22. október 1984.

1.2. Um Örvar-Odds sögu hefur verið skrifað nokkuð mikið frá flólógísku sjónarmiði – varðandi þróun efnis, uppruna ýmissa mótíffa, tengsl við aðrar sögur o.s.frv. – en þegar leitað er upplýsinga um bókmenntasögulega afstöðu hennar, eru kostir ekki eins góðir. Hún er yfirleitt talin til fornaldarsagna og þykir sérstaklega gott dæmi þeirrar tegundar sem kallast ‘víkingasögur’; en eins og kunnugt er, er fornaldarsögum oft skipt í þrennt: hetju-, víkinga- og ævintýrasögur.

Innan þessa ramma hefur Örvar-Odds saga einkum verið skoðuð sem meira eða minna heilsteypt ‘listaverk’, og þeir fáu fræðimenn sem á einhvern hátt hafa túlkað hana bókmenntafræðilega hafa yfirleitt lítið hirt um muninn milli eldri og yngri gerðar eða innri mótsetningar sem einkum er að finna í yngri gerðinni. R.C. Boer lagði á sínum tíma aðaláhersluna á eldri gerðina, en taldi hinar gerðirnar afbakanir sem stöfuðu aðallega af því að þarflausu og óviðkomandi efni hefði verið skotið inn í upprunalega textann (Örvar-Odds saga 1892, bls. VII–XI). Jan de Vries (1964–67, II, bls. 483–87) nefnir alls ekkert um mismunandi gerðir, en Hermann Pálsson og Paul Edwards (Pálsson-Edwards 1971) styðjast eingöngu við yngri gerðina í sinni greinargerð um höfuðatriði þess sem þeir kalla ‘legendary fiction’. Sá sem gerir sér skýrasta grein fyrir gildi eldri og yngri gerða frá sjónarmiði söguþróunar, bæði þessarar sérstöku sögu og fornaldarsagna yfirleitt, er kannski Guðni Jónsson, sem skrifar í formála sínum 1943 (bls. XIX): ‘Handrit Örvar-Odds sögu gefa mjög fróðlega hugmynd um fornaldarsögu á sköpunarstigi.’ Reyndar virðist Finnur Jónsson þegar hafa verið svipaðrar skoðunar, þegar hann skrifar í bókmenntasögu sinni:

Sagaen er i yngre håndskrifter stærkt bearbejdet og udvidet med æventyr og udmalinger (jættehistorier og lignende), hvor man meget lærerigt kan iagttage, hvorledes det ene lag ligesom føjes til efter det andet (Finnur Jónsson 1920–24, II, bls. 806–809).

1.3. Eins og má skilja af því sem hér hefur verið sagt, hafa menn hingað til varla gert neina tilraun til að túlka texta Örvar-Odds sögu í heild, en ýtarlegustu rannsókn einstakra atriða má finna hjá Hermanni Pálssyni og Paul Edwards (1971). (Mjög áhugaverð, en efnislega takmörkuð er einnig grein Lönnroths 1979.) Þessir höfundar eru þeirrar skoðunar að Oddur sé einhver fjölþættasta og forvitnilegasta hetja í fornaldarsögum – eins konar blendingur eða samruni ólíkra eiginleika

í eðli sínu og forlögum: styrkleika, hraustleika, hófsemi o.s.frv.; að líf hans sé bæði hamingjusamt og dapurlegt, hann sé sjálfum sér nægur, en hræðist samt þau forlög sem völvan hafði spáð honum; hann sé í senn ævintýra- og harmleikahetja og uppbygging og eðli sögunnar sé í samræmi við þetta: hún hafi að geyma bæði alvarlegt og gamansamt efni og umhverfi og siðgæði bæði fornra hetjusagna og nýrra riddarasagna. Þeir telja að aðalinntak sögunnar sé lýsing vaxandi sjálfsmeðvitundar hjá hetjunni: að Oddur viðurkenni um síðir – eftir vonlausu bardaga við ofurefli Ögmundar – takmörkun mannlegs lífs og mannlegs persónuleika og geti þá loksins dáíð. Þessi skoðun á Örvar-Odds sögu sem eins konar þróunar- eða þroskasögu er mjög íhugunarverð og virðist gefa góða skýringu á samblöndun mismunandi efnis, þar sem fram kemur bæði víkinga- og riddaralíf, gamansemi og afkáralegar ýkjur. Þó þykir mér þessi skýring yfirleitt of nútímaleg, og einkum virðist hún vera vafasöm af því að hún tekur ekki tillit til hinnar bókmenntasögulegu þróunar frá eldri til yngri gerðar.

Mér finnst því ekki alveg óþarft að taka þetta upp á nýjan leik og reyna að svara eftirfarandi spurningum:

Hvernig á að skilja þróun Örvar-Odds sögu? Hver eru helstu atriði hennar?

Hvernig á að túlka hvora gerð um sig?

Hver er staða sögunnar miðað við aðrar, skyldar sögur: aðrar svo kallaðar víkingasögur, ævintýrasögur ('Abenteuersagas') og frumsamdar riddarasögur ('Märchensagas')?

Á hvern hátt geta slíkar athuganir varpað ljósi á skilgreiningu og afmörkun hinna ýmsu greina fornsagna?

2.1. Lítum fyrst á eldri gerð, eins og hún liggur fyrir í Stokkhólms-handritinu. Þó að þar gerist mikið og margt óvenjulegt og ótrúlegt og atburðarásin sé þess vegna heldur flókin, held ég að henni megi skipta í þrjá hluta:

I. Inngangur, sem aftur skiptist í þrennt:

A. ætt Odds og uppruni, fæðing hans í Berurjóðri í Suðvestur-Noregi, æskuárin,

B. spá völunnar (Heiðar) um líf Odds í 300 ár og dauða af völdum hestsins Faxe; viðbrögð Odds: dráp Faxe til þess að forðast forlög-in,

C. burtför Odds frá Berurjóðri ásamt Ásmundi fóstbróður hans, koma þeirra til Hrafnistu.

II. Miðhluti: röð ævintýra, sem einnig skiptist í þrennt:

A. Bjarmalandsför í þremur áföngum:

- a) ofbeldi Guðmundar og Sigurðar gagnvart Finnum (og hefnd þeirra á heimleiðinni),
- b) bardagi við Bjarma og sigur yfir þeim, þar sem Oddur aflar sér mikillar frægðar,
- c) dvöl í Risalandi: Oddur skýtur augu úr Gneip tröllkonu og sigrar risakonung (skýtur úr honum annað augað), fær síðan ákafan byr heim í Hrafnistu.

Þessi fyrsti kafli í miðhluta sögunnar er mjög ævintýra- og þjóðsagnakenndur; þar eru nærri því öll þau mótíf sem samkvæmt Propp einkenna ævintýrið ('Zauber Märchen'), en þau eru í stórum dráttum:

skortur: Odd skortir frægð og metnað (það 'hlutverk' sem Propp táknar með α; sjá Propp 1972, bls. 31 ff.)

ákvörðun um að fara út: Oddur ákveður að fara Bjarmalandsför (C)

aðstodarmaður/gefandi: Grímur loðinkinni, sem gefur Oddi örvarnar Gusisnauta, en þeim fylgja yfirnáttúrlegir eiginleikar (Propp: Sch – Z)

ýkjukennnd ferð til ævintýralandsins (W)

bardagi og sigur (K – S)

heimferð með fé og frægð (L)

eftirför Finna (V)

björgun garpsins (R)

nýtt próf vits og dugnaðar hjá risum (Gneip): Oddur sigrar ekki alveg, en reynist þó öllum fremri (P – Lð)

nafngiftin sem er sambærileg viðurkenningu hetjunnar (E): risinn gefur Oddi nafnið Örvar-Oddur, en þar með er frami hans og frægð endanlega staðfest.

Miðað við Greimas, sem hefur reynt að draga saman 'hlutverk' Propps og sett fram kenningu um 'hetjupróf' af ýmsu tagi ('kvalifiserandi próf', 'úrslita- eða aðalpróf', 'glorifiserandi próf' eða 'dýrðarpróf'), má segja, að þau komi öll fyrir í þessum kafla (1. Oddur fær magísk hjálpartæki, sem gera honum kleift 2. að vinna sigur og frægð og 3. að fá staðfestingu á hetjuskap sínum í átökum við risakonung). Athyglisvert er að risakonungur gefur Oddi nafnið Örvar-Oddur og að það er Bjarmalandsferðin sem gerir hann frægan um allan heim, en

með tilliti til þess að þessi kafli stendur fremst í langri röð ævintýra, sem ná hámarki sínu löngu seinna, væri kannski eins rétt að kalla kaflann *í heild* 'kvalifiserandi próf': örvagjöfin og nafngiftin tákna viðurkenningu hetjuhlutverks sem er forsenda þess sem kemur á eftir.

B. Annar kafli í miðhlutanum er heldur flókinn og er auðséð að upprunalega sagan hefur þar blandast ýmsu öðru efni: annaðhvort hreinum uppspuna söguritarans eða sögum sem upprunalega eiga heima annarsstaðar, og ber þar einkum að nefna hetjusögu um Hjálmar og Sámseyjarbardaga. Þegar Oddur hefur verið kyrr í Hrafnistu um stundar sakir, koma næst tvö víkingaævintýri, sem hafa ekkert beint samband við aðra hluta sögunnar og má telja innskot eða milliliði. Þá er komið að átökum og fóstbræðralagi við Hjálmar og Þórð stafnglámu, og er það byrjun langrar raðar ævintýra, sem ná hámarki í viðskiptum við Ölvöru og enda á Sámseyjarbardaga, dauða Hjálmars og ferðinni til Svíþjóðar (kaflann frá Sámseyjarbardaga til Svíþjóðarferðar vantar að vísu í S, en hann hlýtur samt snemma að hafa fylgt sögunni).

Í öðrum kafla miðhlutans er um að ræða fjölbreytta víkingaferð, sem að verulegu leyti vantar innra samhengi; margir atburðir sem gerast þar eru meira eða minna einangraðir, hafa ekkert beint samband hver við annan, og á þetta meðal annars við orrustu Odds og Ögmundar Eyþjófsbana, sem síðar verður að mikilsháttar efni í yngri gerð (sjá síðar). Þó er ljóst, að kjarni máls í öllum kaflanum eru atburðirnir kringum írsku kóngsdótturina, skyrtu sem hún lætur sauma handa Oddi (sem ekkert bitur á) og konungsríki sem hann fær með henni. Aftur eru það einkenni ævintýrisins, sem hér skipta mestu máli: að hetjan fær að lokum bæði kóngsdóttur og konungsríki, er eitt-hvert mikilvægasta atriðið í skrá Propps (H*), en hér er það tengt atriðinu um mikilsháttar (töfra)hlut sem hetjan nær og bætir með því úr skorti/skaða (L hjá Propp). Samkvæmt Greimas mætti kalla það 'úrslita- eða aðalpróf': Oddur sannar með sigri á Írum að hann er hetja, og þó að hann yfirgefi kóngsdótturina eftir þrjú ár, heldur hann skyrtunni sem ekkert bitur á og er forsenda þess að hetjuhlutið geti haldið áfram með glæsibrag.

Eftir dvölinu í Svíþjóð og dráp Sæviðar ræðst Oddur í ferðalag til Suðurlanda, heyr ósköpin öll af bardögum við ræningja og illmenni, en stundum við höfðingja, dvelst eitt misseri í klaustri á Sikiley og tekur kristna trú, fer austur á Jórðsalaland (Palestínu) og þaðan til Ungverja-

lands og loksins til Húnalands. Frásögnin af öllum þessum atburðum er stutt, ekkert sérstakt atriði má telja miðdepil – t.d. virðist kristnitaka Odds vera ákaflega yfirborðsleg – og þess vegna vil ég helst ekki telja þessar sneiðar með aðalhlutum sögunnar, en heldur kalla þær milliliði eða röð af milliliðum.

C. Þriðji kafli miðhlutans hefst að mínu áliti, þegar Jólfur vísar Oddi til Herrauds Húnakonungs. Hér er aftur mikið um ævintýramótíf: Jólfulur bóndi er aðstodarmaðurinn og ráðgjafinn (hann líkist að vissu leyti Óðni; sjá Kroesen 1985, sem að vísu gerir of mikið úr þessu), en hann er einnig gefandi: steinörvarnar þrjár sem hann gefur gesti sínum eru þau hjálpargögn sem löngu seinna gera Oddi kleift að sigra Álf Bjálka-konung. Auk þess leynir Oddur nafni sínu og lætur sem hann sé óduglegur til verka og íþróttá; það er ekki alveg ljóst, hversvegna hann gerir það, en hitt er víst, að sagan hefur hér orðið fyrir áhrifum frá ævintýrum: Lönnroth (1979) talar, með tilliti til atburðanna í höll Herrauds, um Odysseifs- eða Widsith-mótíf, en eins líkleg eru áhrif frá ævintýrinu um kolbítinn. En hvað sem því líður, þá er dulbúningur Odds nauðsynlegur til þess að hann geti loks breytt útliti sínu í hetjulíki í samræmi við ævintýrið (hlutverk T hjá Propp). Frásögnin af upphafningu Odds í hirð Húnakonungs er yfirleitt mjög ævintýra- og þjóðsagnakennd, en hún fer fram í þremur stigum: Oddur sýnir sérstakan dugnað og skotfimi í veiðiferð og þreytir tvö veðmál sem sýna garpskap hans og birta hver hann er. Lönnroth telur kappdrykkjuna hámark allrar sögunnar, enda er það alveg ljóst, að þar er um að ræða mikið hetjupróf. Réttast væri að kalla það enn eitt úrslitaprófið, en samtímis er það byrjun þess sem samkvæmt Greimas má kalla 'dýrðarpróf' ('glorífiserandi próf'): konungur býður Oddi upp í hásætið og þegar Oddur nokkru seinna biður sér Silkisifjar konungsdóttur, svarar konungur játandi, en aðeins með því skilyrði að hann fari að skattgilda Bjálkaland. Þetta verður síðasta prófið: enn einu sinni er um skort að ræða (Bjálkar borga ekki skatt), Oddur er hetjan sem kallað er á til að leysa úr vandamálinu, hann gerir það í stórhættulegri ferð móti heiðnum og fjölkunnugum mönnum og sannar á þennan hátt fullkomlega hetjuskap sinn. Í fullu samræmi við ævintýrið endar dýrðarprófið á því að Oddur fær bæði konungsdóttur og konungsríkið eftir Herraud dauðan (hlutverk H* hjá Propp); verður hann nú kyrr og nýtur sinnar hamingju um langa ævi.

Atburðaröð þessa kafla er ekki alveg einföld, prófin hafa margfald-

ast, mörgum minniháttar atriðum hefur verið skotið inn í atburðarásina, en grundvallarstrúktúrinn er skýr: kjarni málsins er dýrðarpróf í hetjulífi, sem hefur verið prófað og sannað fyrir löngu, en nær hámarki sínu hér.

III. Um síðasta hluta sögunnar þarf ekki að fara mörgum orðum. Eins og kunnugt er, er það frásögn um ævilok Odds: heimsókn hans í Hrafnistu og Berurjóður og dauða hans af eitri orms sem skríður úr hausi hestsins Faxa, svo að spádómurinn rætist.

2.2. Þegar litið er yfir atburðarás sögunnar í heild, er auðvelt að sjá, að hún er í góðu samræmi við miðaldarómana (riddarasögur). Grundvallarformgerðin er löng röð ævintýra, sem að vísu má skipta í kafla og atriði og sem við og við nær ákveðnu hámarki, en sem að öðru leyti sækir samhengi sitt aðallega í líf hetjunnar (Righter-Gould 1980 gerir að vísu ráð fyrir strangari formgerð í fornaldarsögum Norðurlanda, en það er augljóst að einmitt Örvar-Odds saga samsvarar heldur illa þeim sameiginlega strúktúr sem hún heldur fram). Það er ævisaga manns sem ungur fer út í heim til þess að leita ævintýra (*aventure* alveg eins og í miðháþýskum eða fornfrönskum riddararóman) og afla sér frægðar og öðlast hana eftir margar hættur og afreksverk. Ég er ekki samála þeim sem leggja mikla áherslu á spádóm völunnar og hvernig hann rætist að lokum og halda því fram að þarna sé um að ræða harmleiksefni sem stingi í stúf við bjartsýnan anda ævintýra og miðaldarómana: menn hafa sýnt fram á að þetta mótið á sér hliðstæðu í Væringjasögu (Nestorskróníku) og er að öllum líkindum komið þaðan; það hefur sýnilega verið tengt við söguna sem eins konar umgerð sem gerir hana áhugaverðari og tengir hana betur saman.

Það er annars áberandi, hvað lítil áhersla er lögð á orsakasambönd. Að undanskildu upphafi sögunnar, þar sem skýra má útferð Odds sem tilraun til að fordast forlögin, og að vissu leyti atburðunum kringum Herraud og Silkisif er það aðallega sókn eftir frægð og heiðri eða kannski hrein ævintýraþrá, sem skapar innra samhengi. Að öðru leyti hafa flestallir atburðirnir hvorki beina orsök né afleiðingu. Það er meira eða minna hrein tilviljun að Oddur hittir Ölvöru Írakonungsdóttur, að þeir Oddur hjálpa Skolla gegn Englandskonungi o.s.frv., og helsta afleiðing af hjónabandinu við Ölvöru er skyrtan góða sem Oddur ber með sér eftir skilnaðinn (það skiptir harla litlu máli að Ragnhildur dóttir þeirra er nefnd í sögulokin); annars gleymast bæði Ölvör og

konungsríkið á Írlandi og reyndar einnig allar vesturhafseyjarnar. Það hefur varla nein áhrif á hugarfar og framkomu Odds, að hann tekur kristna trú, og þannig mætti nefna mörg önnur dæmi.

Aðferð höfundar er aðallega samlagning. Hann hefur að vísu áform í stórum dráttum, en framkvæmir þau ekki í neinu ströngu orsakasamhengi, heldur raðar hann saman fjölda atburða, sem oft eru mjög svipaðir, þ.e. hann notar í ríkum mæli endurtekningaraðferð, endurtekur aftur og aftur týpísk mótíf og efni: áskorun/bardaga, árás/orrustu, sigur á miklu ofurefli, hefnd, valdatöku, frægd. Allsstaðar þar sem Oddur kemur við, er spurt á sama hátt: 'Ertu sá Oddur sem fór til Bjarmalands?' eða á þá leið, og þegar höfundur segir frá veðmálum í höll Herraúðs, notar hann tvisvar sinnum nærri því sama skema í atburðarás og orðalagi. Á sama hátt hefur hann áberandi tilhneingingu til að nota þrítölu (þrjár víkingaferðir, áður en Oddur gengur í fóstbræðralag við Hjálmar, þrjú dæmi um mikilmennsku Odds hjá Herraúði, áður en hann fer til Bjálkaland, þrjú ár sem hann dvelst á Írlandi, þrjár örvar Gusisnautar, þrjár steinörvar Jólfs o.s.frv.), en einnig aðrar fastar tölur (t.d. hefur Oddur eða andstæðingur hans eða hvortvegja 30 skip). Þetta leiðir af sér að öll frásögnin er – þrátt fyrir allar ýkjurnar – nokkuð þurr; höfundur lætur sem hann sé óhlutdrægur, kemur varla neinsstaðar fram með beinar umsagnir eða dóma, og hann notar mikið af formúlum eða formúlukenndu orðalagi – í stuttu máli: hann notar yfirleitt þær aðferðir sem Axel Olrik á sínum tíma kallaði 'epísk lög' og taldi einkenna alþýðlegar 'bókmenntir' (sjá Olrik 1908, 1909). Að vísu segir höfundur frá sumum atburðum í nokkuð skýrum myndum, sem eins vel gætu komið fyrir í einhverri Íslendingasögu, en yfirleitt er málfar hans heldur fátæklegt (t.d. í efnislitlum samtölum) og algerlega laust við þá fjölbreytni sem sérkennir málið á bestu Íslendingasögum.

2.3. Samsvarandi þessu eru persónulýsingar. Það má óhætt segja, að Oddur sé eina persónan í allri sögunni sem er nokkurn veginn mótaður sem mennskur maður. Myndin af persónuleika hans, sem frásögnin framkallar, er ekki alveg einhliða: hann er sterkur, kjarkmikill, trygglyndur, örlátur, hjálpsamur, en einnig íhugull (mannamissir sem hann hefur orðið fyrir, liggur þungt á honum), en á hinn bóginn er hann drjúglátur, óráðþægur, metnaðargjarn (þó án valdagræðgi) og samtímis tiltakanlega líft ásthneigður (að því leyti er hann allt annað en ekta 'rómantísk' hetja). En þótt þessi margbreytni sé að nokkru leyti sann-

færandi, er Oddur samt ekki nema að hálfu leyti mennskur maður: hæfileikar hans eru alltof yfirnáttúrlegir, lýsingar á honum of hástemmdar og líf hans of óvenjulegt og ýkjukennt. En enn síður kemur mannlegt eðli fram í hinum persónunum. Flestallar eru aðeins mótaðar til hæfis við Odd, annaðhvort samlyndar honum eða óvinir hans, og þær hafa í flestöllum tilfellum ekki nema einn eiginleika: Ásmundur fóstbróðir Odds er góður drengur (og að sumu leyti nýrri tíma riddari við hliðina á víkingnum), Hjálmar er göfuglynd og kannski dálítið tragísk hetja, Ögmundur er illur og ljótur og reyndar ekkert annað en illur andi, o.s.frv. En versta meðferð fá konur: þær hafa hreint og beint hvorki útlit né persónuleika. Persónulýsingar hafa yfirleitt ekki mikla dýpt, þær eru 'flatar' og yfirborðslegar, en einmitt þetta er aftur í góðu samræmi við ævintýrið.

2.4. Sama er að segja um tíma og rúm. Að vísu er nokkur raunsæisblær yfir sögunni: hún er að vissu leyti bundin Suðvestur-Noregi (Oddur virðist hafa verið söguleg persóna, sjá síðar); umhverfi og félagslegar aðstæður eru að minnsta kosti sumpart ekki fjarlæggar víkingaöldinni; þar að auki koma kristindómur og pílagrafmsferðir 11. og 12. aldar við sögu. Ævitími Odds er ákveðinn, en *innan* þessa 300 ára ramma bregður einnig fyrir einhverju sem mætti kalla tímatilfinningu og er heldur ólíkt öðrum miðaldabókmenntum: þegar Hárekur spyr Odd, hvort hann ætli ekki að giftast, talar hann um að hann sé að eldast (Örvar-Odds saga 1892, bls. 86)!

En þetta er hér um bil allt sem mætti segja um raunsæi Örvar-Odds sögu. Að öðru leyti er svo að segja allt frábrugðið og fjarlægt venjulegum tíma og rúmi. Víkingalög Hjálmars sem Oddur samþykkir eru hreinn uppsuni til þess að sanna, hve miklir hugsjónamenn þeir eru, sem lifa samkvæmt þeim. Löndum og þjóðum í Evrópu og Asíu er ruglað saman svo að torvelt getur verið að átta sig á þeim; t.d. fer Oddur frá Sikiley um Grikkland og Miðjardarhafið til Akvitaníu og þaðan beinleiðis austur á Jórdan. Mikilvægir atburðir gerast í ævintýraleikum eða blátt áfram loftkenndum löndum eins og Bjarma-, Risa- og Bjálkalandi, en einnig það sem nefnt er raunverulegum nöfnum, er látið vera svo óskýrt að það virðist liggja ákaflega langt frá veruleikanum (um Risa-, Hellu- og Bjarmaland sjá Simek 1986). Bætum við öllu því sem lifir í þessu 'fjarlæga' umhverfi, og því sem kemur þar fyrir Odd – alls háttar kynlegum kvikindum eins og risum, tröllum,

berserkjum, illum öndum og öðrum fjölkunnugum og yfirnáttúrlegum verum, sem reyna að fyrirfara hetjunum; magískum hlutum eins og örvunum Gusisnautum sem fljúga aftur á streng af sjálfu sér, eða skyrtunni sem ekkert bítur á; yfirnáttúrlegum fyrirbærum og gjörningum eins og fárviðri sem Finnar búa til o.s.frv. – ef við bætum öllu þessu við, þá reynist Örvar-Odds saga vera nærri því fullkomin ævintýrasaga, þar sem allt gerist í fjarlægri veröld og þar sem gilda allt önnur lögmál rúms og tíma heldur en í Íslendingasögum.

Ég get hugsað mér, að þær sögur sem voru sagðar á Reykjahólum 1119 hafi verið af svipuðu tagi sem þessi eldri gerð Örvar-Odds sögu. Áhugi á hetjulífi, á ferðum um fjarlæg lönd, hugsjónir um drengskap og göfuglyndi, en einnig hugmyndir um gæfumennsku og forlög sköpuðu þær forsendur sem þurfti til þess að semja sögur, sem sögðu frá heimi sem lá langt fyrir utan þann takmarkaða veruleika sem menn lifðu í bæði í byrjun 12. aldar og ennþá fremur í lok 13. aldar.

3. En lítum nú á yngri gerð Örvar-Odds sögu til þess að sjá, hvernig sagan hefur þróast á hér um bil 100 til 150 árum! Hér mun vera best að styðjast við A/B-gerðina, en milli S og A/B liggur enn eitt skinnhandrit, M, sem hefur nokkrar, en þó takmarkaðar breytingar gagnvart S. Til M-gerðar mun ekki tekið tillit nema í fáeinum tilfellum.

3.1. Fljótséð er að A/B-gerðin er mun lengri en S. Meðal annars geymir hún alla ævidrápu Odds og langa nafnaskrá í kvæði Hjálmars, en ég mun ekki fara út í þá sálma, heldur takmarka mig við breytingar á óbundnu máli.

Fyrir koma styttingar í einstökum minniháttar atriðum – t.d. er sleppt skýringunni á drápi skjaldmeyjar í Bjálkalandsförinni (að hún þorði ekki að hlaupa yfir fenið) – en miklu meira ber á því að textinn sé aukinn, og eru slíkar breytingar af ýmsu tagi:

3.1.1. Frásögn af einstökum atriðum getur verið ýtarlegri. T.d. er meira sagt frá Bjálkalandsför; í 26. kapítula fjölgar veðmálunum úr tveimur í þrjú, o.s.frv.

3.1.2. Sama móttíf sem fram kemur í S, birtist aftur í yngri gerðinni, en í gerbreyttu formi. Þegar þeir Oddur eru búnir að herja 'um Valland, Frakkland og Helsingjaland', fara þeir í A/B næstum beinleiðis til Akvitanú; Oddur er skírður þar, fer frá kumpánum sínum, sér dráp biskups og hefnir hans og fer þaðan beint austur á Jórsalaland – með

öðrum orðum: mikill kafli um Akvitaníu er kominn í staðinn fyrir allar Miðjarðarhafsfærðir í S, þar sem Akvitanía er aðeins eitt lítið atriði (sama í M).

3.1.3. En það sem hefur valdið mestum breytingum, er innskot meira en sex kapítula, þar sem eldri gerðin hefur aðeins frásögn um tiltölulega stutta Ungverjalandsdvöl Odds. Þar að auki fylgir enn eitt innskot með algerlega nýju efni á eftir 29. kapítula. Það er margt skrýtið og ótrúlegt sem gerist í þessum nýju köflum: gammur tekur Odd og færir hann í bæli sitt, þaðan er honum bjargað af Hildi risa, hann dvelst þar sem leikfang risadóttur, en getur þó barn með henni; hann heldur áfram ferðinni og kemur á fund Rauðgrana nokkurs, sem talinn er vera Óðinn (sjá Kroesen 1985), og gefur hann Oddi nánari upplýsingar um Ögmund og móður hans sem er hræðilegt skrímsli. Oddur fer til Englands til að drepa hana, leitar að nýju að Ögmundi, heyr tvo bardaga við hann og ber að nokkru sigur af honum; en þegar Oddur hefur sest að í Grikklandi (í staðinn fyrir Húnaland), er enn einu sinni fjallað um viðureign við Ögmund: eftir mikla orrustu sættast þeir loks af því að báðir eru ósigrandi.

3.2. Aukning söguefnis og atburða hefur í för með sér breytingar á formgerðinni:

Það sem er mest áberandi við fyrstu sýn, er að hér hefur verið skotið inn nýrri og sýnilega nokkuð sundurleitri röð ævintýra með miklu ýkjukenndu, fáránlegu efni, en einnig bardögum og orrustum af venjulegri gerð, og virðist þessi atburðarás sprengja sundur uppruna- legu formgerðina.

En ef lítið er nánar á, hvað gerist í þessum köflum, kemur brátt í ljós að mestur hluti þess tengist efni í öðrum hlutum sögunnar; meira að segja er lögð meiri áhersla á orsakasamhengi og samtengingu atburðanna en í eldri gerðinni. Nú fær Oddur skýringu á því að Ögmundur hafði skorað hann á hólmi við fyrsta fund þeirra (hann ætlar að hefna Bjarmalandsfarar Odds); og sögumaður yngri gerðar gleymir ekki eins fljótt og hinn, hann lætur Vigni son Odds, sem hefur verið uppallinn hjá móður sinni, Hildigunni tröllkonu, koma á hans fund og hjálpa honum, og einkanlega víkur höfundur aftur og aftur til Ögmundar. Þessi illi andi verður að eins konar miðdepli í innskotunum, leit Odds að Ögmundi verður að vissu leyti söguþráður – þó ekki svo að atburðir varðandi Ögmund séu komnir í staðinn fyrir önnur efnis-

atriði; það má heldur segja að höfundur auki Ögmundarefnið á þann hátt að það vefjist um hitt sem stendur í eldri gerðinni, svo að það verður eins konar 'hringrás' í formgerðinni. Og þessi hneigð til að endurtaka sama efni kemur einnig í ljós í aukaatriðum; t.d. er mörgum sinnum bent á skyrtuna góðu og á hin yfirnáttúrlegu siglingatæki Hrafnistumanna. En rétt er þó að taka fram, að þótt orsakasamhengi skýrist þá verður sagan ekki raunsærri. Það er ekki síst það mikla hlutverk sem yfirnáttúrlegur andi eins og Ögmundur fær í þessari gerð, sem fjarlægir söguna ennþá meira frá veruleikanum, og yfirleitt er tíma- og staðatilfinning yngri gerðar enn óákveðnari en í S.

3.3. Í yngri gerð koma einnig til greina nýjungar í frásagnarhætti:

3.3.1. Greinilegar eru breytingar á áhugamálum höfundar. Ástarlíf er að vísu ekki miklu meira en í eldri gerðinni. Þar er þegar sagt frá því að Hjálmari og Ingibjörgu er bannað að eigast, svo að þau geta ekki sameinast fyrir en í dauðanum. Í hvorugri gerðinni gætir verulegra áhrifa frá riddaralífi og riddarasögum; frásögnin er í báðum gerðum eins órómantísk og maður getur hugsað sér. Þegar Ingibjörg fær dauðafréttina, hafa sögumenn ekki miklu meira að segja en að 'hún hnígur þá aftar í stólsbrúðunum og deyr þegar', meðan Oddur stendur hjá og rekur upp skellihlátur. Þó tala Oddur og Jólfulr nokkru meira um Silkisif og vænleika hennar í yngri en í eldri gerð.

En aðallega sýnir höfundur A/B-gerðar aukinn áhuga á yfirnáttúrlegum, fáránlegum hlutum og atburðum. Hann endurtekur risaefnið og finnur upp nýtt risaland (en í þetta skipti eru Oddur og risarnir góðir vinir), dularfullur ráðgjafi (og gefandi), sem sögumaður setur í beint samband við Óðin, kemur við sögu. Ógurlega stórir fuglar og skrímsli af ýmsu tagi ógna mannlífinu: gammurinn sem ber Odd 'yfir mörg lönd og höf' í klóm sínum; finngálknið sem hefur mannshöfuð, en er dýr fyrir neðan, með langan og digran hala, furðulega stórar klær og með sverð í hverri kló; Hafgufa og Lyngbakur sem eru í sjó, en stór sem eyjar. Mörg efnisatriði sem í fyrri gerðinni eru nokkurn veginn með raunsæjum hætti, eru ýkt og færð út í öfgar, 'mælikvarðinn' er stækkaður: Oddur er orðinn tólf álna hár í staðinn fyrir sjö; í staðinn fyrir kufl býr hann til næraföt til að leyna sér í áður en hann kemur í heimsókn til Jólfs og Herrauds; skotfimi hans er orðin enn ótrúlegri eins og kemur í ljós við veðmálið hjá Herraudi; Álfur Bjálkalandskonungur og Gyðja kona hans skjóta 'af hverjum fingri'; Ögmundur getur

horfið niður í jörðina hvenær sem er, o.s.frv. Það er líka auðséð, að höfundur hefur gaman af skoplegum hlutum og atburðum, t.d. þegar hann lætur hetjuna sitja í gammsbæli eða liggja í vöggju hjá risadóttur sem hann samt sem áður getur barn með, eða þegar menn drukkna af því að þeir fara í land á sjóskrímsli sem þeir halda vera eyju.

Öll þessi atriði benda í átt að því sem menn kalla 'ýkjstíll' (hyperbóllískan stíll), en hann verður sérstaklega vinsæll, þegar líður á seinni hluta miðalda. Það má víst telja í samræmi við þennan stíll, þegar höfundur skýtur inn landfræðilegum og sögulegum upplýsingum í 30. kaþítula: myndin sem hann gefur þar af löndum og konungum í Garðaríki, er alveg eins ótrúleg og ýkjukennd og þau efnisatriði sem fyrr eru talin.

3.3.2. Sögumaður er yfirleitt ekki eins 'ósýnilegur' og í eldri gerðinni. Að vísu er það ekki mikið sem hann segir fyrir eigin hönd; hann notar oftast gamlar, ópersónulegar formúlur eins og 'nú er þar til at taka', 'sem fyrr er skrifað' og því um líkt. En á nokkrum stöðum snýr hann sér til áheyrenda/lesenda með athugasemdir sem gera hann miklu áþreifanlegri og væru óhugsanlegar í eldri gerðinni. Í A/B endar sagan þannig: 'Og lýkur þar nú sögu Örvar-Odds, eftir því sem þér hafið nú heyrt frá sagt.' Í M-gerðinni lýkur sögunni með langri hugleiðingu, þar sem sögumaður og afstaða hans til söguefnis og áheyrenda koma enn miklu skýrara fram:

Og lýkur hér nú sögu Örvar-Odds eftir því sem eg hefi hana á bókum heyrt. En þó að eg hafi mörg orð þau mælt eða framsagt í þessi sögu, er ónytsamleg eru, þvíáð eg veit eigi, hvort nokkuð orð er satt eða ekki, þá bið eg þess, að guð almáttigur láti engan gjalda, þann er les eða hlýðir eða ritar. Nú sé guð varðveitandi oss frá öllum illum hlutum, meðan vér lifum hér í heimi, en styrki oss til allra góðra hluta . . .' (Boer 1888, bls. 196)

En í A/B-gerðinni er þessum kafla annaðhvort sleppt eða hann hefur aldrei verið þar.

3.3.3. Að öðru leyti er frásagnarstíllinn víða orðríkari en í eldri gerðum, án þess að inntak sé víkkað eða dýpkað að verulegu marki. Þetta kemur skýrt fram í samtölum sem eru ósjaldan enn efnisminni en í S, en stundum er sjálf frásögnin einnig litlausari; t.d. skortir frásögnina af berserkjabardaganum á Sælundi þá sviðsetningu, sem setur þó nokkurn svip á samsvarandi atriði í S. Frásögnin getur einnig verið fá-

tæklegri eða yfirborðslegri og kemur það stundum þegar fram í M. Gott dæmi þess er samtal Odds og Háreks hjá Herraudi, þar sem skapraun Odds (harmur vegna vinamissis og tilfinning fyrir elli) kemur skýrt fram í S, en vantar alveg í A/B og M.

Hins vegar getur stíllinn í A/B stundum verið grófari og óheflaðri. T.d. segir Oddur við Ölvöru: 'Hvað *tröll* veistu til þess?' og eftir misheppnaða sundkeppni Sigurðar og Sjólfs '*kastar* hann þeim upp á land' í staðinn fyrir 'flytur þá nú til lands'.

3.3.4. Eins og sjá má af því sem sagt var hér á undan um ástarlýsingar í sögunni, virðist yfirlétt ekki vera mikið um áhrif frá riddaralífi og riddarahugsjónum. Má þó vera að nokkuð grilli í sögu svið riddarasagna, þegar sagt er frá Akvitaníu og kannski einnig í frásögnum af konungsborg Herrauds. Fyrirmynd riddarans má ef til vill að nokkru leyti sjá í framkomu Odds, þegar hann fer að eldast og sest um kyrrt. Stöku sinnum má finna áhrif frá 'lærðum stíl', t.d. í notkun hluttaksorða í staðinn fyrir aukasetningar, eða í orðasamböndum eins og 'þinn vegur og virðing', 'um sker og um skóga, eyjar og andnes'; og alveg víst má telja að A/B-gerðin hafi tekið upp móttíf og efnisatriði úr nýrri alþjóðabókmenntum (eitt dæmi er, að Oddur rífur alla ásjónuna af Ögmundi, sem á sér hliðstæðu í þýska kvæðinu *Salman und Morolf*, sjá Naumann 1978, aths. 43). En þó að nýjungar í stíl, móttífum, efni og frásagnarhætti séu ekki eins áberandi og í riddarasögum, þykir mér þróun sögunnar frá eldri til yngri gerðar merkileg, meira að segja dæmigerð.

4. Það er vissulega alveg rétt sem R.C. Boer segir í yfirliti sínu yfir handrit Örvar-Odds sögu 1888, að sagan hafi upprunalega verið tiltölulega raunsæ, en hafi í yngri gerðum breyst samkvæmt smekk seinni tíma. Lítum því enn einu sinni sem fljótast yfir þróun hennar í heild og reynum að skilja meginatriði hennar.

4.1. Eins og flestir fræðimenn munu álíta, er sögulegur kjarni í Örvar-Odds sögu: hjá Saxo Grammaticus kemur fyrir einhver '*Jathriae regulus Oddo*' og Sögubrot af nokkrum fornkonungum í Dana- og Svíaveldi nefnir '*Odd víðförla af Jaðri*'. Það getur vel verið, að einhver smákonungur frá Suðvestur-Noregi, nefndur Oddur, hafi (ef til vill á 9. öld) farið Bjarmalandsför og kannski víðar um heim og að hann hafi orðið frægur sem víkingur og bogaskytta. Munnmæli eða munnmæla-

sögur um hann munu hafa verið þekktar frá fornu fari og munu snemma hafa verið tengdar sögum sem fóru af Grími loðinkinna og Katli hæng Hrafnistumönnum, og má vel vera að þaðan hafi komið ýmis atriði, t.d. yfirnáttúrleg fyrirbæri eða hlutir eins og örvarnar Gúsisnautar, inn í Örvar-Odds sögu.

4.2. Það er náttúrlega torvelt að ákveða, hvenær frumgerð Örvar-Odds sögu hefur verið samin, en líklegt finnst mér, að til hafi verið eitthvað í munnlegu formi sem mætti kalla sögu í þrengri merkingu þess orðs. Þessi saga hefur líklega verið til á 11./12. öld og hlýtur – að minnsta kosti að nokkru leyti – að hafa verið undirstaða þeirra kvæða sem fjalla um Örvar-Odd og eru tengd sögunni (nokkuð frábrugðin er skoðun Lönnroths 1979, sem heldur að mannjafnaðarkvæðið hafi verið fastara mótað en munnlegar sögur og að þetta kvæði hafi kannski verið kveikja allrar sögunnar). Ef dæma má eftir S-gerðinni, hefur fyrsta gerðin verið tiltölulega stutt og með þó nokkrum raunsæisblæ; hún hefur líklega náð yfir þá kafla sem ég hef hér á undan talið vera aðalhluta sögunnar: Bjarmalandsför, víkingalíf á Norðurlöndum og á Írlandi, Bjálkalandsför; þar að auki hefur umgerðin: spádómurinn/dauði Odds, snemma verið tekin upp úr Væringjasögu.

4.3. Sambland við hetjusögu Hjálmars hlýtur líka að hafa átt sér stað á einhverju fyrsta stigi söguþróunarinnar, af því að Saxo nefnir báðar hetjurnar í sambandi við Sámseyjarbardagann. En allt hitt, öll þau smáatriði (milliliðir), sem eru á milli meginatriða, ef til vill einnig Suðurlandaförin, þurfa ekki að hafa verið í sögunni fyrir en S-gerðin var samin. Að minnsta kosti geri ég ráð fyrir að ævintýrablær muni hafa aukist milli þeirra gerða – t.d. má vel vera að kolbíts-/Odysseifs-minnið og Ögmundur sem illur andi hafi komið inn á þessu þróunarstigi – og að kristinn sögumaður, sem vissi eitthvað um krossfara og píligríma 12. og 13. aldar hafi tiltölulega seint skotið inn ferðinni austur á Jórdan (sami sögumaður hefur kannski lagt til víkingalögin og drengskaparhugsjónina).

4.4. Þrátt fyrir öll þessi innskot og allar aðrar breytingar er grundvallarformgerðin ennþá sæmilega skýr og ljós í S-gerðinni, en í yngri gerðum er þetta nokkuð öðruvísi.

Í M-gerðinni er að vísu ekki mikið um breytingar sem máli skipta,

en samt eru nokkrar nýjungar í henni eftirtektafverðar. Atburðirnir í Akvitaníu, sem hér eru í fyrsta skipti með riddaralegu sniði, og hugleiðingar höfundar í sögulok benda í átt að þeim stíl og hugsjónum sem tíðkast í ungum ævintýra- og riddarasögum. Sama er að segja um það að annars vegar er sleppt dýpri hugsunum í samtali Odds og Háreks og hins vegar virðist höfundur í sambandi við Bjarmalandsför forðast eins og hægt er orðin 'tröll', 'risar', 'flagðkona' og því um líkt.

Í A/B-gerðinni er aftur á móti sjálfri formgerðinni breytt. Ævintýrablærinn hefur aukist yfirleitt, og samtímis hefur *eitt* ævintýraminni: Ögmundar-efnið, verið víkkað, svo að það myndar eins konar hringrásar-formgerð innan um hin gömlu efnisatriði sögunnar. Eins og yngsta gerðin liggur fyrir, skerast í henni tvær formgerðir: gömul hefðbundin ævintýrasaga og nýtt söguefni sem fylgir sínum eigin lögum. Það mætti kannski segja, að nýja efnið trufla gömlu söguna; en ef rétt er athugað, geymir þessi strúktúr margt sem er merkilegt frá siðfræðilegu- og bókmenntasögulegu sjónarmiði. Ef til vill mætti segja, að dýpri merking Ögmundar-efnisins sé að sýna takmörk hins forna hetjulífs frá kristilegu og riddaralegu sjónarmiði. Með öðrum orðum: mótsetningin í formgerðinni felur í sér mótsetningu í lífsskoðun manna á seinni hluta miðalda, mótsetningu milli aðáunar á gömlu hetjulífi og viðurkenningar á skuggahliðum þess; og samtímis speglar hún kannski vandamál í þjóðfélagslífi miðalda. En ætli þessi mótsetning feli ekki einnig í sér skýringu á þeirri gamansemi og þeim áhuga á ýkjum og fáránlegum hlutum sem koma fram í yngstu gerðum sögunnar? Hvað sem því líður, þá sýnir þróun Örvar-Odds sögu hvernig fornaldarsaga gat breyst úr kjarna sem kannski hefur verið sögulegur, í víkinga-, ævintýra- og ýkjusögu og loks – þrátt fyrir allt – í söguform sem liggur alveg í nánd við riddarasögur; hún sýnir – að vissu leyti í mótsetningu við Íslendingasögur – hæfileika fornaldarsagna til að fylgjast með tíma og smekk sem breytist.

5. Það mætti þannig að orði komast, að Örvar-Odds saga – að minnsta kosti í yngstu gerð – sameini einkenni mismunandi sagnagreina í einum og sama texta. En þá er spurning, til hvernar greinar helst megi telja hana, hvort yfirleitt sé hægt að skipa henni í ákveðinn sagnaflokk.

5.1. Eins og kunnugt er, hefur lengi verið algengt og er reyndar enn

að skipa fornaldarsögum niður í hetju-, víkinga- og ævintýrasögur ('Abenteuersagas' á þýsku), en í tengslum við þær má einnig nefna frumsamdar riddarasögur eða 'Märchensagas' á þýsku. Í bókmenntasögum er Örvar-Odds saga venjulega talin með víkingasögum, meira að segja munu sumir fræðimenn telja hana eitthvert besta dæmi þessa flokks. En hvernig á að skilgreina þessar sagnagreinar? Eftir efni, formgerð, stíl eða öllu þessu? Hér vantar ennþá mikið af ýtarlegri rannsóknnum, mikið hefur verið gert af handahófi eða vana og er því óáreiðanlegt; en á síðustu árum hafa farið fram umræður, þar sem hefðbundin sagnaflokkun er dregin í efa (sjá Kalinke 1985). Að því er varðar víkingasögur, hefur skilgreining og afmörkun gagnvart öðrum greinum auðsjáanlega verið gerð eftir efni: af því að Oddur var víkingur, er saga hans talin víkingasaga. De Vries 1964-67 nefnir að vísu fleiri einkenni: formgerð sem er röð ævintýra, yfirnáttúrleg fyrirbæri, jákvæða (sjaldan tragíska) lífsskoðun, en ætli þessi einkenni komi ekki fyrir í hinum greinum?

5.2. Þegar rætt er um Örvar-Odds sögu virðist hugtakið 'víkingasaga' vera ófullnægjandi. Lítum því á næsta flokk: 'ævintýrasögur' (hetjusögur er óþarfi að miða við í þessu sambandi, af því að þar er að mestu leyti um að ræða sögur, sem eru samdar eftir gömlum kvæðum og nokkuð vel afmarkaðar). Um ævintýrasögur ('Abenteuersagas') hefur Hans-Peter Naumann skrifað tvær ritgerðir sem gefa góða mynd af þeim sögum, sem samkvæmt hefðbundinni flokkun eru taldar til þessarar greinar (sjá Naumann 1978 og 1983). Eins og hann segir með réttu, eiga ævintýra- og víkingasögur margt sameiginlegt: tilbreytingarlausla (skematíska) formgerð; röð ævintýra, þar sem hetjan vinnur sigur og fær brúði og ríki; skort á hetju-hugsjónum; ýkjur og gamansemi. Þó eru að áliti Naumanns nokkuð mörg sérstök einkenni ævintýrasagna: áþreifanlegur sögumaður sem tekur afstöðu til atburða og frásagnar; upphaf og lok sögu í fastmótuðu formi, endurtekningarregla, þrítala; landfræðileg innskot, atburðaskipun í mörgum þáttum ('Mehrsträngigkeit'); sambland efnis og minna af ýmsum uppruna – úr norrænum hetjusögum og goðafræði, skandinavískum ævintýrum, riddarasögum og (þýskum) 'leikarakvæðum' (Spielmannsdichtung). En ef við berum nokkrar af þeim sögum sem Naumann byggir á saman við nokkrar svokallaðar víkingasögur, kemur brátt í ljós, hvað munurinn er lítill. Það vantar varla neitt einasta einkenni ævintýrasagnanna í

víkingasögnum í heild, þar er ekki um að ræða meira en stigsmun: meðal annars er atburðaskipun í mörgum þáttum ekki eins áberandi í víkingasögum, og framfarir öllu er ævintýraformgerðin (ævintýramynstrið) yfirleitt skýrara í ævintýrasögum, þó að það sé vissulega einnig til í víkingasögum. Þegar hugað er að einkennum Naumanns í Örvar-Odds sögu, er auðsjáanlegt að þau koma öll fyrir að minnsta kosti í yngstu gerð. Nokkur þeirra vantar að vísu í hina eldri, en þar er þó að finna það einkenni sem ríður mest á: sjálfa ævintýraformgerðina. Sú ævintýrasaga sem virðist vera svipuðust Örvar-Odds sögu í þema og uppbyggingu er Göngu-Hrólfss saga, og er því sérstaklega skemmtilegt að bera saman þessar tvær sögur. Báðar segja þær frá löngu ævintýra-/hetjulífi, frá garpi sem vill láta á sér bera en er samt stilltur og hjálpsamur (hugsjónamaður), fer herferðir um nærri því allan heim (alla norðurálfu), er hvorki valdafíkin né ásthneigður, en fær loks þrátt fyrir allt konungsdóttur og konungsríki. Þó er nokkur munur á þessum sögum: ævintýramynstrið er skýrara í Göngu-Hrólfss sögu, fleiri og meiri ýkjur, áhrif riddaramenningar meira áberandi, höfundur áþreifanlegri. En ljóst er að þetta er ekki nema stigsmunur, svo að engin ástæða virðist til þess að skipa Örvar-Odds sögu í annan flokk en Göngu-Hrólfss sögu.

5.3. Frumsamdar riddarasögur hafa eins og kunnugt er lengi notið lítils álits, en á síðustu árum hafa nokkuð margir fræðimenn fengist við þær, meðal annars Jürg Glauser í ágætri doktorsritgerð (sjá Glauser 1983). Eins og Glauser sýnir þar fram á, fylgja allar þessar sögur að meira eða minna leyti þeirri formgerð sem samkvæmt Propp liggur öllum ævintýrum til grundvallar. Þar eru frásagnarliðir eins og skortur eða tjón, kvaðning hetjunnar, útferð hennar, fundur við aðstodarmann eða gefanda, viðtaka töfragrips, bardagi, sigur, viðtaka þess sem hetjan hefur leitað að, heimför, (ef til vill ný eftirför og ofsókn), heimkoma og laun (hetjan fær konungsdóttur og -ríki). Stíll og minni eru mótuð af föstum fyrirmyndum, þungamiðja innihalds og boðskapar eru riddaralegar hugsjónir í mótsetningu við að það sem er fjandsamlegt ævintýraheimi riddarans. Tími og rúm eru 'abstrakt', miðuð við hetju og andstæðinga hennar.

Það er auðséð að allt þetta á með nokkrum hætti einnig við Örvar-Odds sögu, en að vísu í nokkuð minni mæli. Eins og riddarar er Örvar-Oddur fyrirmyndarhetja, þó með nokkru frumstæðara sniði. Ég hef

líka víða getað bent á samsvörun við ævintýraformgerð Propps, en einnig við Greimas, þó að þessi formgerð sé ekki eins fastmótuð í Örvar-Odds sögu. Röð atburða, endurtekning og formúlur eru einnig grundvallaratriði þessarar sögu, og alveg eins og í frumsömdum riddarasögum er það persóna hetjunnar sem mótar tíma og rúm.

5.4. Mér er fjarri skapi að neita því að verulegur munur sé bæði á Örvar-Odds sögu og öðrum fornaldar- og riddarasögum og á hinum ýmsu sagnaflokkum innbyrðis. En það sem mestu máli skiptir er að mínu áliti, að flestallar þessar sögur hafa sameiginlegan grundvallarstrúktúr, og það er því spurning, hvort rétt sé að halda uppi hefðbundinni flokkun í fornaldar-, riddara-, víkinga- og ævintýrasögur. Þegar hefur verið bent á, að þessi spurning er ekki út í bláinn, og má auk Kalinke 1985 vitna í fleiri ritgerðir og greinar eins og t.d. Hermann Pálsson 1979, van Nahl 1981, Glauser 1983 o.s.frv. (sbr. einnig Schlauch 1934), sem allar saman bera vott um hve nauðsynlegt er að leita að nýjum og nákvæmari skilgreiningum sagna og sagnaflokka, en samtímis verður að viðurkenna hversu torvelt mun vera að komast að ákveðnum niðurstöðum. Það er alveg rétt hjá Hermann Pálssyni 1979 að skipa íslenskum fornsögum í heild einhversstaðar á milli sögulegra staðreynda og hreins skáldskapar, og eins rétt er að gera ráð fyrir þróun fornaldarsagna frá sögum um forna tíma gegnum ævintýrasögur og til frumsaminnar riddarasagna (sjá t.d. Ebel 1982). En skemmtilegasta niðurstaða minnar rannsóknar á ýmsum gerðum Örvar-Odds sögu er einmitt sú, að þessi þróun hefur getað átt sér stað innan sömu sögu.

Af þessu mætti draga þá ályktun að best væri að sleppa orðunum fornaldarsögur og riddarasögur, og þó einkum heitum sem eru notuð um flokka sem áreiðanlega eru ekki til sem sérstakar greinar, til dæmis 'víkingasögur', sem er ekki hægt að skilgreina hvorki á grundvelli formgerðar né stíls né efnis. Ég þori ekki að segja, hvaða heildarnafn ætti að koma í staðinn fyrir fornaldar- og riddarasögur: 'lygisögur' mundi vissulega geta átt við þær flestar en það er of neikvætt – en ætli 'ævintýrasögur' (með tvöfaldri merkingu eins og orðið ævintýri hefur í íslensku) væri ekki vel við hæfi?

HEIMILDARRIT

- Örvar-Odds saga*, herausgegeben von R.C. Boer (Altnordische Saga-Bibliothek 2), Halle a.S. 1892 [með formála bls. VII–XXII].
- Örvar-Odds saga*, í *Fornaldarsögum Norðurlanda I*, Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson sáu um útgáfuna, Reykjavík 1943, bls. 281–399.
- Boer, Richard Constant, *Örvar-Odds saga*. Academisch proefschrift, Groningen, Leiden 1888, LII + 220 bls.
- Ebel, Uwe, 'Darbietungsformen und Darbietungsabsicht in Fornaldarsaga und verwandten Gattungen,' í Uwe Ebel, *Beiträge zur nordischen Philologie*, Frankfurt a.M. 1982, bls. 56–118.
- Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 3 bindi, önnur útgáfa, København 1920–24.
- Gläser, Jürg, *Isländische Märchensagas*. Studien zur Prosaliteratur im spätmittelalterlichen Island (Beiträge zur nordischen Philologie 12), Basel/Frankfurt a.M. 1983.
- Greimas, Algirdas Julien, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris 1966.
- Guðni Jónsson, 'Formáli' í *Fornaldarsögum Norðurlanda I*, Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson sáu um útgáfuna, Reykjavík 1943, bls. V–XIX.
- Hermann Pálsson, 'Towards a Definition of Fornaldarsögur,' *Fourth International Saga Conference München July 30th – August 4th, 1979* (Paper).
- Hermann Pálsson + Edwards, Paul, *Legendary Fiction in Medieval Iceland* (Studia Islandica 30), Reykjavík 1971.
- Kalinke, Marianne E., 'Riddarasögur, Fornaldarsögur, and the Problem of Genre,' *Les Sagas de Chevaliers. Riddarasögur*. Actes de la Ve Conférence Internationale sur les Sagas. Présentés par Régis Boyer (Toulon. Juillet 1982) [1985], bls. 77–91.
- Kroesen, Riti, 'The christianization of two initiatory patterns in the Örvar-Odds saga' (Paper), *6th International Saga Conference 1985. Workshop Papers II*, København 1985, bls. 645–659.
- Lönnroth, Lars, 'The double scene of Arrow-Odd's drinking contest,' *Medieval Narrative. A Symposium*, Odense 1979, bls. 94–109.
- Nahl, Astrid van, *Originale Riddarasögur als Teil altnordischer Sagaliteratur* (Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik 3), Frankfurt a.M./Bern 1981.
- Naumann, Hans-Peter, 'Die Abenteuersaga. Zu einer Spätform altisländischer Erzählkunst,' *Skandinavistik* 8, 1978, bls. 40–55.
- Naumann, Hans-Peter, 'Erzählstrategien in der Fornaldarsaga: Die Prüfungen des Helden,' *Akten der Fünften Arbeitstagung der Skandinavisten des deut-*

- schen Sprachgebiets 16.–22. August in Kungälv*, hg. von Heiko Uecker, St. Augustin 1983, bls. 131–142.
- Olrik, Axel, 'Episke love i folkedigtningen,' *Danske Studier* 1908, bls. 69–89; á þýsku: 'Epische Gesetze der Volksdichtung,' *Zeitschrift für deutsches Altertum* 51, 1909, bls. 1–12.
- Propp, Vladimir, *Morphologie des Märchens*, hg. von Karl Eimermacher, München 1972. (Tákn hlutverka samkvæmt þessari útgáfu.)
- Righter-Gould, Ruth, 'The Fornaldarsögur Norðurlanda. A Structural Analysis,' *Scandinavian Studies* 52, 1980, bls. 423–441.
- Schlauch, Margaret, *Romance in Iceland*, New York 1934.
- Simek, Rudolf, 'Elusive Elysia or Which Way to Glæsisvellir? On the Geography of the North in Icelandic Legendary Fiction,' *Sagnaskemmtun. Studies in Honour of Hermann Pálsson*, Wien-Köln-Graz 1986, bls. 247–275.
- Vries, Jan de, *Altnordische Literaturgeschichte*, 2 bindi, Berlin/Leipzig 1942, önnur útgáfa 1964–67.

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

UM DANAKONUNGA SÖGUR

ÁRIÐ 1982 kom út hjá Hinu íslenska fornritafélagi bók ein mikil, *Danakonunga sögur*, í útgáfu Bjarna Guðnasonar prófessors með innangi eftir hann og miklum skýringum neðanmáls við texta (stytt hér á eftir DS). Á þessa bók eru prentaðar þrjár sögur: Skjöldunga saga, Knýtlinga saga og Ágrip af sögu Danakonunga.

Það sem er prentað undir titlinum Skjöldunga saga er í fyrsta lagi kafli úr Danasögu Arngríms lærða (Rerum Danicarum fragmenta), aðaltexti á latínu og íslensk þýðing neðanmáls af þeim hluta verksins, þar sem hliðstæðir íslenskir miðaldertextar eru ekki varðveittir. Á eftir fylgja íslenskir textar sem útgefandi telur ættaða frá Skjöldunga sögu; þessir textar eru sem hér segir: Upphaf allra frásagna, líttill kafli, tæp hálfönnur blaðsíða í útgáfunni, varðveittur í undarlegu samtíningshandriti frá lokum 14. aldar, AM 764 4to (ekki AM 746 4to, eins og stendur í handritaskrá á bls. 2 í DS), þar næst 28. og 29. kapítuli Ynglinga sögu í Heimskringlu, 54. og 55. kapítuli Snorra-Eddu, Sögubrot af fornkonungum, Svíakonungatal Arngríms lærða (Ad catalogum regum Sveciæ, aðaltexti á latínu og íslensk þýðing neðanmáls), kafli úr Ragnarssona þætti sem er varðveittur í Hauksbók (AM 544 4to), og loks 63. og 64. kapítuli Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu (stytt hér á eftir ÓlTr).

Íslensku textarnir eru prentaðir með samræmdri stafsetningu, þeirri sem hefur verið tíðkuð í útgáfum Hins íslenska fornritafélags, en latneskir textar Arngríms lærða eru teknir stafrétt eftir útgáfu Jakobs Benediktssonar í *Bibliotheca Arnamagnæana* IX; þar er texti Danasögu Arngríms prentaður eftir því eina handriti sem varðveist hefur með textagildi, sem er óvandað eftirrit af glötuðu handriti.¹ Einnig eru smákláusur á dönsku í texta Arngríms prentaðar í DS stafrétt eftir útgáfu Jakobs, þ.e. með stafsetningu þess handrits sem þær eru varðveittar í. Jakob hefur í útgáfu sinni leiðrétt augljósar ritvillur handrits-

¹ *Bibliotheca Arnamagnæana* XII, bls. 181–85.

ins og prentað ranga leshætti þess neðanmáls, en einnig hefur hann bent á í skýringum (Bibl. Arn. XII 232), að orðið *qvod* í Bibl. Arn. IX 337.20 (DS 11.2) muni vera villa fyrir *qvoad*, en ekki hefur Bjarni Guðnason tekið mark á því. Í handriti því sem Jakob prentaði eftir eru tveir kapítular í *Rer. Dan.* fragm. tölusettir með rómversku tölunni VII. Þessu er haldið óbreyttu í DS. Stafir og orð sem ljóst er að vantar í handritið eru í útgáfu Jakobs sett innan oddklofa. Þessu er einnig haldið óbreyttu í DS, sjá t.d. bls. 3–5. En sama er ekki að segja um texta sem eru teknir eftir íslenskum handritum eða útgáfum gerðum eftir þeim, sjá t.d. bls. 11–12 í *Sögur Danakonunga*, utg. av Carl af Petersens och Emil Olson, København 1919–1925 (stytt hér á eftir SD), þar sem orð og bókstafir sem ekki standa í handriti því sem prentað er eftir eru innan sviga, en án auðkenna í DS, sjá bls. 54–55. Ef sömu reglu hefði verið fylgt við frágang íslenska textans og latínunnar hefði t.d. átt að prenta bls. 54.12 sk⟨i⟩pin, 54.14 lé⟨t⟩, 55.5 ⟨Hǫrðr svarar⟩:, 55.5 hræddas⟨tr⟩, 55.11 ⟨Hǫrðr svarar⟩:, 55.13 fe⟨i⟩gð, 55.26 skj⟨ó⟩tast, o.s.frv. Ég sé ekki ástæðu til í útgáfu sem þessari að auðkenna þannig einstöku stafi sem ritara handrita hafa hlaupið yfir og engu fremur í texta Arngríms lærða en öðru efni. Aftur á móti er sjálf-sagt að auðkenna heil orð, eitt eða fleiri, sem ekki standa í handriti, en útgefendur bæta inn í texta, svo og allar lagfæringar aðrar á texta handrita.

Sögubrot af fornkönungum, prentað á bls. 46–71 í DS, er illa varðveitt; einungis tveir kaflar sögunnar eru enn til á sex blöðum úr skinnbók frá því um 1300, sem hefur verið fallega skrifað handrit, en ekki sérlega vandað eftirrit eldri texta. Handritið er víða torlesið og sum orð raunar ólæsileg. Útgefendur SD auðkenndu í útgáfu sinni það sem ekki varð lesið með vissu og settu innan hornklofa, en innan oddklofa það sem þeir tóku úr eftirriti Árna Magnússonar af skinnbókinni (AM 1 da fol.). Engin slík auðkenni eru í útgáfu Bjarna Guðnasonar, enda hefur hann borið textann saman við ljósmyndir af handritinu, sem voru teknar í útbláu ljósi, og á þeim má raunar greina flest það sem útgefendur SD auðkenndu sem óljóst eða ólæsilegt, a.m.k. hef ég ekki fundið neitt tortryggilegt í því sem ég hef borið saman.

Á bls. 48.12–15 í DS er þessi klausa prentuð orðrétt eftir handritinu:

Ferr þat orð á dóttir mín sé kvenna vitrust, en hon væri it mesta

fól, mundi hon eigi annan veg um þetta kjósa, at neita þér, þvílíkum konungi, en mér virðisk miklu heldr Hræreki.

Neðanmáls er tekið fram að textinn sé brenglaður og líkleg merking hans sögð þessi:

Það orð fer á, að dóttir mín sé kvenna vitrust, en hún væri hið mesta fól (= fífl), ef hún kysi ekki á annan veg en þann að neita þér, þvílíkum konungi, er mér virðist miklu fremri Hræreki.

Og þar fór í verra, því að þessi texti er litlu skiljanlegri en hinn. Útgefendur SD bættu '(þott)' við á eftir 'en' (DS 48.13), og virðist vera sjálf-sögð leiðrétting. Ég hefði prentað upphaf klausunnar þannig: 'Ferr þat orð á <at> dóttir mín sé kvenna vitrust, en <þótt> hon væri it mesta fól' o.s.frv. Síðasta setningin er örðugri viðfangs; í handritinu hefst hún á stórum staf: 'En mer uirðiz miklu helldr hrør'. Væntanlega er 'En' hér í merkingunni er/að,² og mun þá eiga að skilja setninguna eins og Bjarni gerir. En ógerningur er að giska á hvað hafi afbakast eða fallið niður í þessari setningu.

Kaflí sem er tekinn úr ÓITr (DS 84–90) er orðréttur texti aðalhandrits sögunnar, AM 61 fol., tekinn eftir útgáfunni í Editiones Arnarnæanæ, Series A, vol. 1 (stýtt hér á eftir ÓITrEA). Þar eru leshættir annarra handrita prentaðir neðanmáls, en Bjarni Guðnason hefur ekki hirt um þá. Hann hefur það til afsökunar, að útgáfu ÓITr er ekki lokið og engin grein hefur verið gerð fyrir skyldleika handritanna, en honum er raunar þannig háttáð, að erfitt er að skera úr um hvar texti sé betur varðveittur í öðrum handritum en 61, einkum þar sem ekki eru öll handrit sögunnar til samanburðar. En þar sem hægt er að hafa stuðning af hliðstæðum textum í öðrum ritum er allt auðveldara viðfangs, og þannig er því raunar háttáð um kaflann sem er prentaður í DS; hliðstæður texti er í Ragnarssona þætti og að hluta til í Jómsvíkinga sögu þeirri sem er varðveitt í Perg. 4to nr. 7, skinnbók frá öndverðri 14. öld í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi (hér eftir stýtt Jómsv. 7). Að vísu telur Bjarni Guðnason að ein af heimildum Ragnarssona þáttar hafi verið ÓITr, sjá DS xliv, og væri fengur að þeirri vitneskju ef sönn væri. Ragnarssona þáttur er í Hauksbók skrifaður af Hauki Erlendssyni sjálfum, samkvæmt athugunum Stefáns Karlssonar sennilega á árunum

² Ólafur Halldórsson, *Grænland í miðaldaritum*, Reykjavík 1978, bls. 110.2 og 116, aths. 3 við 4. kapitula.

1306-08.³ Ef ÓlTr væri ein af heimildum þáttarins hlyti hún að vera eldri, og þyrfti þá varla að gera því skóna, að Bergur Sökkason hefði samið hana. Bergur 'gekk . . . til bræðralags' á Píngeyrum 1316 eða 1317, en var í læri hjá Lárentíusi Kálfssyni veturinn 1312-13.⁴ Fyrir þann tíma hefur hann varla skrifað bækur. En augljóst er að Ragnarssona þáttur dugir ekki til að tímasetja ritun ÓlTr eftir honum. Þegar textar ÓlTr, Ragnarssona þáttar og kaflans í Jómsv. 7 eru bornir saman kemur í ljós, að fáein sameiginleg frávík frá texta ÓlTr eru í Ragnarssona þætti og Jómsv. 7; þau eru sem hér segir (vísað til blaðsíðu og línu í DS, texti ÓlTr fyrir framan hornklofann): 89.12-13 synir Gorms ins gamla] synir Gorms konungs. 89.14 mart fólk] mikit ríki. 89.21 Eptir þat fóru þeir suðr með landi ok ætluðu til Jórvíkr] Síðan fóru þeir suðr til Jórvíkr *Rsb*, Eptir þat ætluðu þeir til Jórvíkr suðr *Jómsv.* 7. 89.25-26 Þeir tóku líkit] ok tóku þeir líkit. 90.24 jafnlengðinni] jafnlengð. Texti DS 90.6-26 'Haraldr - konung' er dreginn saman í eina setningu í Ragnarssona þætti: 'Ok er hann spurði þessi tíðindi, þá hné hann aptr ok sprakk af harmi annan dag eptir at jafnlengð', en í Jómsv. 7 er óstytur texti; þar af er augljóst að ritari þess handrits hefur ekki stuðst við Hauksbók. Í báðum handritunum eru mörg frávík frá texta ÓlTr og mun fleiri í Hauksbók en í Jómsv. 7, en engin þeirra koma heim við það sem ætla má að séu frávík frá upphaflegum texta í handritum ÓlTr. Það verður því að teljast líklegast, að öll þessi verk: ÓlTr, Ragnarssona þáttur og Jómsv. 7, hafi stuðst við mismunandi handrit sömu sögu. En eftir er að vita hvaða saga það hafi verið.

Í þeim kafla úr ÓlTr sem er prentaður á bls. 84-90 í DS hefði að mínu viti átt að víkja frá texta aðalhandrits og taka upp leshætti annarra handrita sem hér segir (lesháttur 61 fyrir framan hornklofa, upphaflegri leshættir annarra handrita fyrir aftan; vísað til blaðsíðu og línu í DS): 84.12 Lungbarði] Lumbarði. 85.1 hét] heitir. 85.3 aptr] + í ríki sitt, þá. 85.3 með sér ríki sínu] ríkinu með sér. 87.16 í Danmørk, er kallat er] Danmarkar er þá var kallat.⁵ 88.9 Gormr] hann. 89.9 var²]

³ Stefán Karlsson, *Aldur Hauksbókar, Fróðskaparrit* 13, Tórshavn 1964, bls. 114-21.

⁴ *Laurentius saga biskups*, Árni Björnsson bjó til prentunar, Reykjavík 1969, bls. 73. Sverrir Tómasson, 'Íslenskar Nikulás sögur', *Helgastaðabók* (Íslensk miðaldahandrit II), Reykjavík 1982, bls. 25-27.

⁵ Hér gæti Bjarni Guðnason spurt með réttu, hvers vegna ég hafi sjálfur prentað texta eftir ÓlTr eins og ég gerði í Jómsvíkinga sögu (Reykjavík 1969), bls. 34, og mundi mér vefjast tunga um höfuð.

varð. 89.15 aðrir] + áðr. 89.25 Þá var] Var þá. 90.7 en] ok. 90.11 þogðu allir menn] þá þogðu allir. 90.13 dróttningin] dróttning. 90.17 af honum eru allar fjaðrar] allar fjaðrar eru af honum. 90.17–18 fuglinn ónýtr] ónýtr fuglinn 90.18 haukr] haukrinn. 90.22 sem] er.

Í ÓITr eru frásagnir af Danakonungum í 60.–65. kapítula inngangur að því sem í sögunni segir af kristnun Danmerkur í 66.–70. kapítula. Talið er að frásögnin af kristnun Danmerkur og orrustunni við Danavirki sé ættuð úr Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk Leifsson,⁶ en engin líkindi eru til að höfundur ÓITr hafi tekið 60.–65. kap. úr þeirri sögu. Í þessum kapítulum er stuðst við ýmsar heimildir. Bjarni Guðnason telur í formála fyrir DS, að í 61.–64. kap. sé blandaður texti Jómsvíkinga sögu og Skjöldunga sögu; 61. og 62. kap. telur hann að mestu styðjast við Jómsvíkinga sögu, en 63. og 64. kynjaða frá Skjöldunga sögu, að undanskilinni einni málsgrein, ÓITrEA I 127.18–21 'þann – hernadi'.⁷ En augljóst er að upphaf 61. kap. ÓITr getur ekki verið ættað úr neinni gerð Jómsvíkinga sögu, þ.e. ÓITrEA I 121.17–123.6 'ÞA er Sigurðr hringr – Gormr en heimski'. Ég fæ ekki betur séð en að Bjarni Guðnason hefði átt að taka þennan kafla með í DS; samkvæmt greinimarki því sem hann notar til að skilja að efni ættuð úr Jómsvíkinga sögu og Skjöldunga sögu hlyti þessi kafla að vera kynjaður úr Skjöldunga sögu. Í þessum kafla er stuðst við engilsaxneskt konungatal, samskonar og það sem var á skinnbók í Resenssafni og er varðveitt í eftirritum, meðal annars vönduðu eftirriti Árna Magnússonar í AM I eð II fol., f. 85v–87r. Í 61. kap. ÓITr segir frá því að Sigurður hringur fór með miklu liði vestur til Englands að leggja undir sig það ríki 'er Haraldr hilditönn frændi hans hafði átt . . . ok fyrir Haraldí Ívarr enn víðfaðmi'. Sagt er að þar réð þá fyrir 'Ingjaldr . . . ok er svá sagt at hann væri bróðir Vestr saxa konungs.' (Í AM 61 fol. stendur 'petrs saxa konungs', sem er mislestur). Í konungatali Resensbókar er konungur þessi nefndur 'Ingeld broðir vestr saxa konungs'. Í ÓITr segir að Ingjaldr og Ubbi sonur hans féllu fyrir Sigurði hring, en Sigurður setti Ólaf Kinriks son yfir ríkið, og segir að Ólafur þessi 'var son Kinriks þess er sagt er að væri bróðurson Móaldar digru,

⁶ Bjarni Aðalbjarnarson, *Om de norske kongers sagaer* (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1936. No. 4.), Oslo 1937. Sjá bls. 91, 92 og 97–98.

⁷ Sjá bls. xlviii–li.

móður Ívars víðfaðma'. Móöld digra er nefnd kona Hálfðanar snjalla og móðir Ívars víðfaðma í ættarskrá í *Rerum Danicarum fragmenta*,⁸ en annars staðar er hennar hvergi getið. Væntanlega er kaflinn í ÓlTr kominn úr sögu þar sem Móaldar digru og Ívars víðfaðma hefur beggja verið getið áður. Í ÓlTr segir að Eava sonur Ubba konungs hafi lagt undir sig ríki Ólafs Kinrikssonar, en hann hafi síðar gerst skattkonungur á Jótlandi 'fyrst Hrings konungs, en síðan Ragnars loðbrókar.' Sagt er að Ólafur var faðir Gríms gráa, föður Auðúlfs öflga, föður Gorms heimska, en síðan tekur við frásögn sem er hliðstæð upphafi Jómsvíkinga sögu, og er þar gert ráð fyrir að Gormur heimski hafi verið sami maður og Gormur fóstri Præla-Knúts. Ensku konungarnir Ingjaldur, Ubbi og Eava eru í konungatali Resensbókar nefndir Ingeld, Ioppa og Eava, en þau nöfn eru komin úr engilsaxnesku konungatali.⁹ Ólafur Kinriksson er væntanlega ættaður úr sömu ensku heimildum og Ingjaldur, Ubbi og Eava; í konungatali Resensbókar er nefndur Kinrik, sjötti konungur á undan Ingeld, og Kenred næstur á undan Ingeld, sem kemur heim við áðurnefnt engilsaxneskt konungatal. Ólafur Kinriksson, sonur hans Grímur grái og sonarsonur Auðúlfur öflgi, hafa notið lítillar umönnunar fræðimanna, og hefði verið gustuk, ef Bjarni Guðnason hefði tekið þá upp á sína arma og fengið þeim vist hjá Skjöldungum, en það hefur hann líklega ekki viljað gera, af því að hann hefur talið frásagnir í lokum Sögubrots standa nær upphaflegum texta Skjöldunga sögu en 61. kap. ÓlTr, en í Sögubroti segir að sá konungur hét Aðalbrikt sem lagði undir sig Norðimbraland á efri árum Sigurðar hrings og að hans synir hétu Áma og Ella, en Ella sá er væntanlega hinn sami og getið er í Ragnars sögu loðbrókar og Ragnarssona þætti.

Eins og áður segir er stuðst við ýmsar heimildir í 60.–65. kap. ÓlTr, en ég sé engin líkindi til að á þeirri samsteypu sé handbragð þess manns sem setti ÓlTr saman; hans stíl bregður hvergi fyrir í þessum köflum, nema hvað aðeins örlar á honum í beinni ræðu sem er höfð eftir þeim saxneska þræl sem sagði Knúti fundna ætt sína, sjá ÓlTrEA I 126.1–10. Þá virðist einsætt að höfundur ÓlTr hafi tekið þessa kapit-

⁸ *Bibl. Arn.* IX, bls. 353.29–30, og XII, bls. 240 og 244–45.

⁹ Sjá Anthony Faulkes, 'The Genealogies and Regnal Lists in a Manuscript in Resens's Library', *Sjöttú ritgerðir* helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977, Reykjavík 1977, bls. 177–90.

ula alla úr einu og sama ritinu, og verður seint svarað hvaða rit það hafi verið. Sjálfum finnst mér raunar trúlegast að þeir séu ættaðir úr glötuðu upphafi Knýtlinga sögu.

Fræðimönnum kemur saman um að upphaf Knýtlinga sögu sé glatað, en varðveitt gerð þannig til komin, að Sögubroti hafi verið skeytt framan við hana í stað upphaflegs kafla, þar sem hafi verið sagt frá Danakonungum fram til dauða Gorms gamla. Til þessa gæti bent, að varðveittar leifar Sögubrots í AM 1 eþ I fol. eru úr sama handriti og 9 blöð úr Knýtlinga sögu í AM 20 b I fol. Skoðanir fræðimanna á þessu eru raktar í skömmu og skýru máli á bls. lxxi–lxxiii í formála Bjarna Guðnasonar fyrir DS. Carl af Petersens og Emil Olson geta þess í innangi að SD, að í einstöku atriðum sé munur á rithætti í Sögubroti í AM 1 eþ I fol. og Knýtlinga sögu í AM 20 b I fol., og væri einfaldast að gera ráð fyrir að það stafaði af því, að ritari hefði ekki skrifað Sögubrot eftir sama forriti og Knýtlinga sögu.¹⁰ Ef þetta er rétt bendir það til þess að sá sem skrifaði handrit það sem brotin úr Sögubroti og Knýtlinga sögu eru leifar af hafi sjálfur skeytt þessum sögum saman, en lok Sögubrots og upphaf Knýtlinga sögu hafa glatast úr þessu handriti, og verður þess vegna ekki vitað hvernig texti á samskeytum sagnanna í þessu handriti hafi verið. En skýring á mismunandi rithætti í Sögubroti og Knýtlinga sögu getur verið önnur en sú, að ritarinn hafi farið eftir tveimur forritum; í fyrsta lagi er ekki handvíst að mismunurinn eigi rætur að rekja til forrita, en í öðru lagi getur að sjálfsögðu verið að forrit hafi verið skrifað af tveimur eða fleiri mönnum, þótt um eitt handrit hafi verið að ræða. Af þeim sökum er óþarft að gera ráð fyrir að ritari Sögubrots hafi sjálfur skeytt þeirri sögu framan við Knýtlinga sögu í stað upphaflegs texta.

Knýtlinga saga var á skinnbók í Háskólabókasafni í Kaupmannahöfn, en sú bók brann með safninu 1728. Talið er að þetta handrit (Codex Academicus, stýtt hér á eftir Cod. Ac.) hafi verið skrifað á Íslandi um 1300. Árni Magnússon gerði sjálfur vandað eftirrit af skinnbókinni, en langur kafli úr því eftirriti hefur glatast. Textinn er þó varðveittur bæði í eftirritum ættuðum frá handriti Árna og frumprentun Knýtlinga sögu, sem var gerð í Kaupmannahöfn á árunum 1740–42,

¹⁰ *Sögur Danakonunga*, utg. av Carl af Petersens och Emil Olson, København 1919–1925, bls. lix–lx.

en komst aldrei á markað.¹¹ Texti 1.–21. kapitula sögunnar er varðveittur einungis í eftirritum ættuðum frá Cod. Ac., og er augljóst, ef það handrit hefur verið heilt þegar Árni Magnússon gerði sitt eftirrit, að í því hefur Sögubroti ekki verið skeytt framan við Knýtlinga sögu. Textar í Cod. Ac. og AM 20 b I fol. eru náskyldir, en þó greinilegt að hvorugt handritið hefur verið skrifað eftir hinu.

Á bls. clxxxiv í DS hefur Bjarni Guðnason þetta að segja um feril Cod. Ac.:

Arild Hvitfeldt, kanslari Danakonungs, komst yfir bókina 1588 úr hendi Magnúss Björnssonar, sem Árni Magnússon hyggur hafi verið sonarsonur Jóns biskups Arasonar.

Neðanmáls er vísað í heimild: 'Sjá Kr. Kålund: Katalog over de oldn.-isl. håndskrifter i Det store kgl. Bibliotek o.fl. (Kh. 1900), X og nmgr. 2.' En þar stendur ekkert um að Hvitfeldt hafi fengið bókina frá Magnúsi Björnssyni, og ekki stendur það heldur á minnisseðlum Árna Magnússonar í AM 20 c fol., sem Kålund vísar til. Minnisgrein Árna Magnússonar um þetta handrit er á bls. 33–36 í AM 20 c fol. með hendi eins af skrifurum Árna; hún hefur aldrei verið prentuð í heilu lagi, og er rétt að bæta úr því:

Framan á membrana Academica sem mitt Knytlinga Sögu exemplar er epterskifad, stendur:

Til Areldt Huitfeltt Danmarks rijkis Cancellar fra Island 1588.

Á Spatiu hennar j einum stad stendur skrifad

Magnus Biorns son a þessa (bok) med gudz rieti þui fader min hefur giefid þier hana. H. . . Pietur son.¹²

Um þenna Magnús Biörnsson consulerade eg fyrrum j Kaupenhavn Biörn Magnusson þá hann þar sidast var, og meinte hann ad þesse Magnus Biörnsson mundi eiga ad vera sonar sonur biskups Jons Arasonar, hver buid hefði á Hofi á Höfdaströnd, Item á Grund j Eyiafirde. Þad liet hann vist vera, ad ecki mundi hier under skiliast Magnus Biörnsson (lögmadur) fader sinn. Hvad og satt mun vera, því hafi þessi codex 1588. frá Jslandi far-

¹¹ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík* (Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V), Kaupmannahöfn 1926, bls. 218–19.

¹² Um Magnús Björnsson, sjá Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal*, Reykjavík 1952–1955, bls. 361–62. Nafn manns þess sem þetta skrifaði hefur Árni Magnússon ekki getað lesið, nema upphafsstafinn. Enginn vegur er að vita hvaða maður þetta hefur verið.

id (sem víst synest) þá er lióðst, að sa Magnus biörnsson getur hann *eckj* áttan haft. Það er og óefad, að þessi codex hefur epter Hvitfeldtz dauda með öðrum hans relictis carthis komid in Bibliothecam Academicam, og filger þar af að hann hefur allðrie aptur til Jslandz komest. Þessu til styrkingar er, (jafnvel þótt það eige kunne bevising kallast) að af þessum codice hefur eckert apographum á Jslandi vered, það *menn* vita, fyrr enn nu nylega að eg feck *Sira* Porde Jonssyne, eitt gott exemplar j 4° með hende Hakonar Hannessonar, ritad j Kaupenhavn, anno . . . . Epter þeirre Copiu er eg sialfur skrifad hafde, epter nefndum codice Academico. Sidan 1702. tók eg mitt exemplar með til Jslandz, var það um veturinn 1705=1706. j láne hia *biskupinum* Mag: Jone Thorkelssyne, og liet hann þar epter skrifa eitt exemplar af Benedict Einarssyne. Og eru svo nu (1707.) þesse tvo apographa til af nefndum codice Academico, fyrir utan mitt, enn ecke fleire það eg veit.

Þetta um Magnus Biörnsson skrifa eg því svo greinilega, að eg ecke sidan j villu eigne Magnuse Biörnssyne lögmanne þennann codicem Academicum, hellst ef mjer kynni j minni að falla bref *Sira* Sveins Jonssonar, sem eignar nefndum lögmanne Knytlinga Sögu. Hvað ef riett er (sem það vera mun) þá hefur það óefad vered sá codex j folio, sem Mag. Brijnjolfur sina Knytlinga Sögu hefur epter skrifa láted, og til min er sidan komenn nordan ur lande.

Á öðrum seðli með sömu hendi stendur:

A þeirre membrana in 4° er mitt Knytlinga Sögu Exemplar er epter skrifad.¹³

En þetta er dregið út. Það sem á þessum seðlum stendur er hið eina sem vitað verður um Cod. Ac., að undanskildu því sem verður ráðið af eftirriti Árna.

Varðveitt upphaf Knýtlinga sögu er einkennilegt. Sagan hefst með frásögn af Haraldi Gormssyni, en allt sem segir af honum, Sveini tjúguskegg, Knúti ríka Sveinssyni og Hörða-Knúti syni hans er því líkast að það sé útdráttur einn úr öðrum heimildum. Bjarni Guðnason ræðir upphaf sögunnar í formála, rekur það sem fræðimenn á undan

¹³ AM 20 c fol., bl 11r.

honum hafa um það að segja og sýnir fram á hvaða heimildir sé líklegast að höfundur hafi stuðst við. Um samband sögunnar og Heimskringlu segir Bjarni meðal annars:

Það er engu líkara en höfundar forðist markvisst að rekja söguþráð Hkr., og er Knýtl.s. augljóslega *fyllingarrit* við hana. Með því er átt við, að höfundur hafi stöðugt Hkr. til hliðsjónar, víki sér yfirleitt undan því að endursegja hana, en sæki til annarra sögubóka, þegar færi gefst.¹⁴

Ég fæ ekki betur séð en að þarna sé vinnubrögðum höfundar Knýtlinga sögu rétt lýst; hann hefur af skiljanlegum ástæðum sleppt öllum frásögnum Heimskringlu, sem voru Danakonungum til vansæmdar, en það skýrir ekki allt sem hann lætur ósagt. Bölvunin er að upphaf sögunnar skuli vera varðveitt einungis í eftirritum einnar skinnbókar, en af því leiðir að ekki verður fullyrt að 21 kapituli í upphafi hennar sé óbreyttur texti höfundarins.

Bjarni Guðnason ræðir um nafn sögunnar á bls. lxxii–lxxiii í formála og bendir á að það komi fyrir í eftirriti Árna Magnússonar af Cod. Ac.; þar hefur Árni Magnússon skrifað efst á fyrstu blaðsíðu: '(Æfi Danakonunga, vulgo Knytlinga saga.)'. Í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson er heitið Knýtlingar haft um afkomendur Knúts ríka, bæði í sérstöku sögunni og í Heimskringlu, svo og í Morkinskinnu og Fagrskinnu,¹⁵ og bendir Bjarni á, að Gormur gamli, Haraldur blátönn eða Sveinn tjúguskegg séu hvergi nefndir Knýtlingar í fornum sögum, en af þessu leiði, að sú ályktun verði ekki dregin af nafninu Knýtlinga saga, að sagan hafi upphaflega byrjast á frásögnum af Knúti fundna. Hér hefði Bjarni mátt styðja mál sitt með því að vitna í orð Árna Magnússonar í samantekt hans um Íslendingabók Ara fróða: '... Knytlingorum (: Canuti magni nepotum) historia . . .'¹⁶ Því miður er ekki vitað með vissu að hvaða marki titill sögunnar í eftirriti Árna Magnússonar styðst við Cod. Ac. Í eftirritinu hefur Árni tölusett kapitula

¹⁴ Bls. lxxvi–lxxvii.

¹⁵ *Saga Ólafs konungs hins helga*, utg. av Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason, Oslo 1941 (stytt hér á eftir *ÓIHJH*), bls. 596.1 og 611.5. Snorri Sturluson, *Heimskringla*, Bjarni Aðalbjarnarson gaf út (Ísl. fornrit XXVII), Reykjavík 1945 (stytt hér á eftir *HkrBA*), bls. 401.5 og 412.18. *Morkinskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1932, bls. 18.10, 22.12 og 89.12–13. *Fagrskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1902–03, bls. 195.16 og 235.5.

¹⁶ *Árni Magnússons levned og skrifter*, København 1930, II, bls. 74.8–9.

með rómverskum tölum og skrifað fyrirsagnir í næstu línu fyrir neðan, eða á eftir tölunni; þær fyrirsagnir eru ugglaustr teknar eftir skinnbókinni. Á undan fyrsta kapítula stendur: 'Cap: I.', en engin fyrirsögn er þar á eftir. Þó hefur ugglaustr verið fyrirsögn við upphaf þessa kapítula í Cod. Ac., en varla samhljóða titlinum í eftirriti Árna. Orðin 'Æfi Danakonunga' gætu þó verið úr fyrirsögn í Cod. Ac.

Í AM 180 b fol., skinnbók sem væntanlega hefur verið skrifuð um 1500,¹⁷ er samfelldur kafli úr Knýtlinga sögu, sem hefst á orðunum: 'um sumarit fóru þeir Magnús ok Haraldr . . .' í 22. kap. (DS 133.11) og lýkur með 88. kapítula. En þessum kafla er undarlega komið fyrir í handritinu. Texti sögunnar hefst í 9. línu á f. 19v með 28. kapítula og endar neðst á bl. 32v á næst síðustu setningu 88. kapítula, en þar lýkur fjórða kveri bókarinnar, og eru griporð á spássíu undir texta, eins og annars staðar á síðustu blaðsíðum kvera; þar á eftir vantar í handritið, og er ljóst af eftirritum að lok sögunnar, 89.–130. kapítuli, hafa glatast, svo og framan af 22. kapítula. Ljóst er að 22.–27. kapítuli, það er kafli sögunnar af Sveini konungi Úlfssyni og Haraldi hein syni hans, og e.t.v. allt upphaf sögunnar, hefur verið skrifaður aftar í handritið en hinn hlutinn.¹⁸ Yfir texta á f. 19v stendur: 'Knytlinga Saga byriazt hier', og segir Árni Magnússon í AM 20 c fol., bl. 30r–v, að þetta sé með hendi Brynjólfs biskups Sveinssonar: 'Hefur hann og in margine þessa sama codicis, circa initium hujus historiae, med eigen hende nafn hennar annoterad . . .' Eftirrit af Knýtlinga sögu í 180 b, gert meðan

¹⁷ Í frumriti Oddverjaannáls, AM 417 4to, eru fáeinir klausur sem styðjast við Knýtlinga sögu (við ár 1006, 1088 og líklega víðar), og á bls. 33r eru tvær klausur skrifaðar á spássíu, þ.e. DS 137.20–138.1 (SD 63.18–22) og DS 135.4–10 (SD 60.22–61.7). Í þessum klausum eru leshættir sem koma heim við 180 b eitt varðveittra handrita. Samkvæmt athugunum Eiríks Pormóðssonar og Stefáns Karlssonar er AM 417 4to skrifað með hendi Gísla Þórðarsonar lögmanns (um 1545–1619), en hann var tengdafaðir Magnúsar lögmanns Björnssonar, sem Árni Magnússon nefnir í minnisgrein þeirri í AM 20 c fol., sem er prentuð hér á undan, að hafi átt handrit það af Knýtlinga sögu sem Brynjólfur biskup lét skrifa eftir, þ.e. 180 b. Heimild Árna fyrir því að Magnús lögmaður hafi átt 180 b er bréf frá Sveini presti Jónssyni á Barði til Brynjólfs Sveinssonar biskups, sjá *Bibl. Arn.* VII, bls. 477, aths. við bls. 251.7. Í Oddverjaannál er í annálagrein 1006 stuðst við kaflann um Knút ríka í Knýtlinga sögu, sjá *Islandske Annaler indtil 1578*. Udg. ved Dr. Gustav Storm. Christiania. 1888. Bls. 467. Ennfremur DS 122–24. Þetta bendir til að upphaflega hafi verið meira af texta Knýtlinga sögu í 180 b en eftirrit frá 17. öld gefa til kynna.

¹⁸ *Laurentius saga biskups*, Árni Björnsson bjó til prentunar, Reykjavík 1969, bls. xxvii–xxviii.

handritið var heilla en það er nú, er AM 1005 4to, skrifað á fyrri hluta 17. aldar; það handrit átti Ole Worm, og er líklegt að Þorlákur biskup Skúlason hafi sent honum það 1639.¹⁹ Í þessu handriti eru engar fyrir-sagnir, en í öðru eftirriti, Gl. kgl. sml. 1006 fol., sem er skrifað af séra Jóni Erlendssyni í Villingaholti, er fyrirsögn: 'Hier Byriar Knytlinga Savgv, *first* af Knute Dana könnng', og í því handriti hefur einnig verið 'Sogupattur af Sueine konge Vlfssyne'.²⁰ Brynjólfur biskup hefur klausa úr Knýtlinga sögu í bréfi til Ole Worm, sem er dagsett 24. júlí 1649, og er auðséð að klausan er tekin eftir handriti Jóns Erlendssonar.²¹ En eldri heimild um nafn sögunnar er klausa sem Árni Magnússon hefur tekið upp úr bréfi frá Brynjólfi Sveinssyni til Arngríms lærða og Árni getur á þessa leið:

1642. Brynolfus Svenonius Arngrimo Jonæ scribit, petitqve: ut sicubi delitescere sciat *Knitlinga Sögu*, sibi indicium faciat, ut ad tempus saltem inspicere qveat.²²

Í þessu sama bréfi hefur Brynjólfur einnig spurt Arngrím um Skjöldunga þátt, sjá AM I eð II fol., bl. 77r, þar sem Árni vitnar í þetta bréf með sama orðalagi og í klausunni hér á undan, nema í stað '*Knitlinga Sögu*' stendur '*Skioldunga þatt*' og í stað síðasta orðsins 'qveat' stendur 'detur'. En elsta heimild um nafn sögunnar, sem mér er kunnugt um, er Specimen Lexici Runici, sem Ole Worm gaf út í Kaupmannahöfn 1650; frumgerð þess tók séra Magnús Ólafsson í Laufási saman, væntanlega á síðustu árum ævi sinnar, en hann lést 1636; þar er við orðin 'Kongsæler' og 'Hein' vitnað í '*Knitlinga Sögu*' og '*Knitlinga Sag*:' og undir 'Klækur' í '*Knitlingu*', og er engin ástæða til að ætla annað en að þetta sé komið úr handriti séra Magnúsar.²³ Af þessu er ljóst að á 17. öld hefur sagan verið nefnd Knýtlinga saga, og þess vegna hefur Árni Magnússon sett orðin: 'vulgo Knytlinga saga' í titil eftirrits síns af Cod. Ac., en ekki vegna þess að þau hafi staðið í skinnbókinni.

¹⁹ *Bibl. Arn.* VII, bls. 299–300 og 502, aths. við bls. 300.27–28.

²⁰ *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige bibliotek*, [Kr. Kålund], København 1900, bls. 16–17.

²¹ *Bibl. Arn.* VII, bls. 120.4–10 og 415, aths. við bls. 120.3.

²² AM 20 c fol., bl. 2r.

²³ Anthony Faulkes, 'The Sources of Specimen Lexici Runici', *Íslenzk tunga*, 5. árg., bls. 32 og 90–92.

Jakob Benediktsson hefur sýnt fram á, að Arngrímur lærði hafi notað handrit af Knýtlinga sögu þegar hann samdi *Rerum Danicarum* fragmenta, sem hann lauk við 1596. Jakob telur að handrit það sem Arngrímur notaði hafi verið af A-flokki, en muni þó hvorki hafa verið Cod. Ac. né AM 20 b I fol., eða eftirrit af þessum skinnbókum, heldur handrit sem engar leifar séu lengur til af. En af þessu leiðir, að við útgáfu Knýtlinga sögu verður að taka tillit til texta Arngríms; t.d. stendur í upphafi 95. kapitula í eftirritum af Cod. Ac.: 'Pat finnsk ritat í fróðum dǫnskum bókum . . .', sjá DS 258.2; en í eftirritum af AM 180 b fol. stendur 'fornum' í stað 'fróðum' og hjá Arngrími: '. . . in antiqvissimis Danorum annalibus scriptum reperitur',²⁴ sem bendir til að *fornum* gæti verið upphaflegri texti en *fróðum*. En nafn sögunnar kemur hvergi fyrir hjá Arngrími.

Augljóst er að Brynjólfur biskup hefur ekki haft neitt handrit af Knýtlinga sögu þegar hann skrifaði Arngrími lærða 1642, en síðar hefur hann fengið 180 b lánað norðan úr landi og látið Jón Erlendsson í Villingaholti skrifa söguna eftir því. Árni Magnússon fékk 7 blöð úr AM 20 b I fol. frá Skálholti og 2 frá séra Halldóri Torfasyni í Gaulverjabæ. Um þessi blöð segir Árni m.a. í AM 20 c fol., bls 17r:

Þetta Knytlingasögu fragment hefur (öfud) annadhvert fylgt Skalholltskirkiu, eða vered eign Mag. Bryniólfs. Eg skylldi trua þad hefdi þá alla reidu ei vered nema litid fragment (þó kynni miked þar af sidann tynt ad vera) fyrst Mag. Bryniólfr hefur ecki lated epter því skrifa.

Jakob Benediktsson telur að handrit það sem Arngrímur lærði notaði hafi verið náskylt AM 20 b I fol.²⁵ En þegar þetta er lagt saman: fyrirspurn Brynjólfs biskups til Arngríms lærða um handrit Knýtlinga sögu og varðveitt brot úr handriti náskyldu því sem Arngrímur lærði notaði og líklegast er að séu komin úr fórum Brynjólfs biskups, hlýtur sú spurning að vakna, hvort AM 20 b I fol. sé raunar ekki leifar af handriti því sem Arngrímur notaði og að hann hafi sent Brynjólfi þetta brot eftir að hann fékk bréfið.

Þessar hugleiðingar hér á undan um handrit Knýtlinga sögu eru einungis sprottnar af því, að undarlegt upphaf sögunnar hlýtur að leiða huga lesandans að því, hvernig varðveislu hennar sé háttað.

²⁴ *Bibl. Arn.* IX, bls. 430.19–20, og XII, bls. 89–90 og 253, aths. við IX 430.19.

²⁵ *Bibl. Arn.* XII, bls. 89–90.

Bjarni Guðnason hefur skrifað langt mál í formála DS um Knýtlinga sögu, samtals 117 blaðsíður. Í þessum meginhluta formálans er dreginn saman mikill fróðleikur um heimildir sögunnar og víða leitað fanga. Parna hefur Bjarni leyst af hendi mikið og erfitt verk sem lengi mun koma þeim að gagni, sem vilja fræðast um söguna og tilurð hennar, og ég á ekki von á að niðurstöðum hans verði hnekktt að neinu marki. Hér verður aðeins vikið að örfáum atriðum.

Á bls. lxxviii–lxxix er rætt það sem í sögunni segir um dauða Eiríks jarls Hákonarsonar og bornar saman frásagnir Knýtlinga sögu, Fagurskinnu, Heimskringlu, Ágrips og Noregskonungatala. En í samanburðinn vantar frásögn ÓlTr; sú frásögn er hins vegar prentuð neðanmáls á bls. 121, og þó ekki öll.

Það sem segir í 265. og 266. kapítula ÓlTr af Sveini tjúguskegg, Knúti ríka og Eiríki jarli kemur heim við Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson aftur að ÓlTrEA II 317.1 'Rómferðar', en þar á eftir er ÓlTr sér um texta, sem hér segir:

En áðr hann hæfi þá ferð upp fekk hann til lækni at skera sér úf. En í því er læk'nirinn miðaði til hvar hann skyldi af skera gekk at þeim maðr; segja sumir menn at þar væri Knútr konungr, en hitt segja fleiri, at þar væri einn af þeim mǫnnum er vǫru á Orminum langa með Óláfi konungi. Sá maðr mælti til læk'nisins: 'Par munda ek nú nǫkkuru meirr.' Læk'nirinn svarar: 'Hversu meirr?' 'Svá,' sagði hann, 'at eigi þyrfti optarr af at skera en um sinn.' Gekk þessi maðr þá í brott. En læk'nirinn veik eptir orðum hans ok skar meira af úf jarlsins en hann hafði áðr ætlat; blœddi þá ákafliga svá at eigi varð stǫðvat. Fekk Eiríkr jarl af því bana. Þá vǫru liðnir þrettán vetr frá því er hann barðisk fyrir Vinðlandi við Óláf konung Tryggvason.

Þessi klausa er ekki frumsamin af þeim sem setti ÓlTr saman; það er augljóst af samsvörun við Fagurskinnu og Knýtlinga sögu, t.d. Fsk.: 'Eiríkr jarl fekk bana á Englandi', Knýt.l.s.: 'Fekk hann af því bana' og ÓlTr: 'Fekk Eiríkr jarl af því bana.' Ennfremur Knýt.l.s.: 'ok varð eigi blóð stǫðvat' og ÓlTr: 'blœddi þá ákafliga svá at eigi varð stǫðvat.' Síðasta setning klausunnar mun hins vegar frumsamin af höfundi ÓlTr; hún er sama eðlis og athugasemdir hans um tímatal annars staðar í sögunni.

Í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson segir að Eiríkur jarl hafi

andast 'af blóðláti þar á Englandi',²⁶ en í kvæðinu Noregskonungatali, Ágripi, sögu Noregskonunga eftir Theodoricus, Fagurskinnu, Knýtlinga sögu og ÓlTr segir að hann hafi andast er honum var skorinn úfur, og er orðið blóðrás notað í Noregskonungatali, Ágripi og Fagurskinnu og 'effusione sanguinis' hjá Theodoricus. Af þessu er ljóst að sögnin um dauða Eiríks jarls er gömul og hefur, að því er best verður séð, fyrst verið skráð á bók í riti Sæmundar fróða, eins og Bjarni Guðnason bendir á. En hver var heimild ÓlTr og hvernig stendur á skyldleika hennar og Knýtlinga sögu? Líklegt væri að klausan um dauða Eiríks jarls væri úr þeirri sömu sögu af Danakonungum og stuðst er við í 60.–65. kap. ÓlTr, en einnig kæmu til greina Hlaðajarla saga, Knúts saga ríka eða Ólafs saga helga eftir Styrmi fróða. Skyldleiki klausunnar við Fagurskinnu og Knýtlinga sögu bendir óneitanlega til að Knúts saga gæti verið heimildin. Í málfari er ekkert sem bendir til að klausan væri þýdd úr latínu, og er af þeim sökum líklegt að hún muni hvorki komin beint úr riti Sæmundar fróða né Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk Leifsson.

Á bls. lxxxviii–lxxxix í DS er borin saman frásögn Knýtlinga sögu og Heimskringlu af hernaði Sveins tjúguskeggs á Englandi. Þarna hefði verið betra að bera texta Knýtlinga sögu saman við Ólafs sögu helga hina sérstöku, sbr. ÓIHJH 33.11–34.2:

Sveinn Danakonungr fór með her sinn vestr til Englands á hendr Aðalráði Englakonungi Játgeirssyni ok áttu þeir orrostur ok hofðu ýmsir sigr.

Og Knýtlinga sögu (DS 98):

At lykðum fór hann með her sinn vestr til Englands . . . Þar var þá Aðalráðr konungr Játgeirsson. Þeir Sveinn konungr áttu margar orrostur, ok hofðu ýmsir sigr.

Sama máli gegnir um kafla á bls. lxxxi, þar sem eru taldar heimildir sem eru samsaga Knýtlinga sögu um að Danakonungar hafi tekið skatt af Noregi eftir fall Haralds gráfeldar. Bjarni getur þess að í Heimskringlu sé tekið fram, að Hákon jarl hafi engan skatt goldið Danakonungi, og rétt er það, að þannig stendur í Ólafs sögu Tryggvasonar í Heimskringlu,²⁷ en í Ólafs sögu helga stendur hins vegar:

²⁶ HkrBA II, bls. 32.9, ÓIHJH, bls. 55.6–7.

²⁷ HkrBA I, bls. 254.2–5.

Haraldr Gormsson, fõðurfaðir Knúts konungs, hafði eignask Nóreg eptir fall Haralds Gunnhildarsonar ok tekit af skatta, sett þar til landsgæzlu Hákon jarl enn ríka.²⁸

Þessi texti er skyldari Knýtlinga sögu en allar aðrar varðveittar heimildir. En þar fyrir má vel vera að höfundur Knýtlinga sögu hafi ekki hér stuðst við Ólafs sögu helga eftir Snorra, heldur aðra heimild eldri og þá væntanlega þá hina sömu og Snorri notaði.

Á bls. xci–cix fjallar Bjarni um frásagnir Knýtlinga sögu af Knúti ríka og rekur skilmerkilega hvaða heimildir höfundurinn hafi stuðst við, svo og hvað vitað er um ævi Knúts af öðrum heimildum. Í þessum kafla er dreginn saman mikill fróðleikur og vísað til margra rita, og ég fæ ekki betur séð en að öll vinnubrögð við frágang þessa kafla séu til fyrirmyndar. Bjarni getur þess (bls. xcii–xciii), að frásagnir Fagur-skinnu af Knúti ríka, sem fræðimenn hafa talið runna frá Knúts sögu ríka, skili sér ekki allar í Knýtlinga sögu, en samt verði að gera ráð fyrir að höfundur sögunnar hafi notað Knúts sögu (sjá bls. xcvi). Bjarni segist ekki koma auga á aðra skýringu en þá, ‘að höfundur Knýtl.s. hafi titið á sögu sína allar götur frá Haraldi blátönn til Sveins Úlfssonar sem eins konar inngang að sögu Knúts helga.’

Augljóst er, eins og Bjarni bendir á í formála, að höfundur Knýtlinga sögu hefur í frásögnum af Danakonungum frá Haraldi blátönn til Sveins Úlfssonar látið hjá líða að taka upp í sögu sína mikið efni úr heimildum sem þó er fullvíst að hann hefur haft við höndina, og er ekki auðráðið hvernig á þessum vinnubrögðum stendur. Er e.t.v. hugsanlegt að þarna sé ekki um að kenna höfundi sögunnar, heldur eftirritara sem hafi skeytt sögunni aftan við handrit af Heimskringlu í þeim tilgangi að búa til konungabók og hafi af þeim sökum sleppt öllu sem hann hafði áður skrifað? Þessu verður aldrei svarað með vissu, en a.m.k. er augljóst að sá sem gekk frá sögunni eins og hún er varðveitt hefur gert ráð fyrir að lesendur hennar þyrftu ekki á því efni að halda sem áður hafði verið skrifað í Heimskringlu. Kaflinn um Svein Úlfsson er að vísu ekki eins ágripskenndur og það sem á undan er komið, en þar er þó miklu sleppt af efni sem er í Heimskringlu. Með 23. kapitula (sjá DS cxi), þar sem er sagt frá kvonfangi Sveins og börnum, breytir sagan um svip og ber eftir þetta engin merki þess að textinn sé ágrip af öðrum heimildum eða skrifaður sem fyllingartexti við þær.

²⁸ *ÓIHJH*, bls. 337.1–3, *HkrBA* II, bls. 221.11–13.

Á bls. cxiii–cxxxiv ræðir Bjarni um Knúts sögu helga, heimildir hennar og tilurð. Niðurstaða hans er, að Knúts saga helga hafi engin verið til á íslensku eldri en saga hans í Knýtlinga sögu. Höfuðröksemd hans er sú, að í frásögnum Knýtlinga sögu af Knúti helga sé augljóst að höfundurinn hafi leitað fanga í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson; um þetta nefnir Bjarni ótvíræð dæmi. Og þetta væri allt gott og blessað ef ekki væri vitnað til Knúts sögu helga í Morkinskinnu. Þar er frá því sagt, að Ólafur kyrri Noregskonungur og Knútur Sveinsson hittust austur í Elfi og komu sér saman um að gera her vestur til Englands og að Ólafur kyrri fékk 'Knúti konungi sex tigu stórskipa með ágætligum búnaði ok traustu liði . . . ok var þat mælt, at hann hefði stórmannliga til fengit at jafnmörgu liði, sem segir í sögu Knúts konungs . . .'²⁹ Þessi texti hefur verið tekinn eftir Morkinskinnu í Huldu-Hrokkinskinnu, svo og í aukin handrit Heimskringlu, þ.e. Jöfraskinnu, Fríssbók, Eirspennil og Gullinskinnu. Í formála fyrir DS segir Bjarni einungis að 'lítið hald er í orðum Msk.'³⁰ Aftur á móti hefur hann rætt þetta vanda-mál nánar í grein sinni, Aldur og uppruni Knúts sögu helga, sem birtist í *Minjar og menntir*, afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn, Reykjavík 1976, sjá bls. 56–58. Þar tekur hann undir það sem Finnur Jónsson segir í inngangi að útgáfu sinni af Morkinskinnu: 'Dette stykke beror på fremstillingen i Knytlingasaga, og er uddrag deraf, her citeres ligefrem »saga Knúts«.'³¹ Það er rétt, að kaflinn í Morkinskinnu getur verið endursögn frásagnarinnar í Knýtlinga sögu; í texta Morkinskinnu er það eitt umfram það sem stendur í Knýtlinga sögu, að Knútur konungur hafi gefið Norðmönnum 'leyfi at fara í kaupferðir hvert er þeir vildi ok sendi Noregskonungi dýrlegar vingjafar fyrir sitt liðsinni.' En varla er hægt að segja að sama orðalagi bregði fyrir í þessum textum. Þá vaknar sú spurning, hvort sá maður sem setti varðveitta gerð Morkinskinnu saman hafi beitt sömu vinnubrögðum annars staðar, þ.e. gert útdrátt úr langri frásögn án þess að neitt að ráði votti fyrir orðalagi heimildarinnar, og ennfremur hvort hægt sé að finna önnur rök en þessa ívitnun í Knúts sögu fyrir því að varðveitt gerð Morkinskinnu sé yngri en Knýtlinga saga, og verður þá fyrst að reyna að ákvarða aldur Knýtlinga sögu. Ef Ólafur Þórðarson hvítaskáld hefur samið hana er

²⁹ *Morkiskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1932, bls. 293.8–12.

³⁰ *DS*, bls. cxiv.

³¹ Nefnd útgáfa, bls. xxv.

líklegast að það hafi gerst á árunum 1253–59, en sumir fræðimenn hafa þó talið söguna yngri, sjá DS clxxix–clxxxiv. En af þessu er ljóst, að áður en fullyrt er að tilvísun til sögu Knúts konungs í Morkinskinnu vísi til sögu hans í Knýtlinga sögu, verður að finna óyggjandi rök fyrir því að varðveitt gerð Morkinskinnu sé yngri en Knýtlinga saga. Bjarni Guðnason hefur ekki vikið einu orði að þessu vandamáli, hvorki í grein sinni í *Minjar og menntir*, né heldur í formála fyrir DS, og ekki verður ráðið fram úr því hér, enda hef ég ekki fundið að fræðimenn hafi haft neinar áhyggjur af því, hvenær varðveitt gerð Morkinskinnu hafi verið sett saman.

Í síðari hluta formála fjallar Bjarni Guðnason rækilega um samband Knýtlinga sögu og Danasögu Saxa málsþaka, svo og tengsl sögunnar við aðrar danskar heimildir. Bjarni heldur því fram, að höfundur Knýtlinga sögu hafi stuðst við rit Saxa og styður mál sitt með dæmum um samsvörun texta, en telur að með því að gera sér grein fyrir vinnubrögðum höfundar Knýtlinga sögu megi skýra mismuninn á frásögnum Saxa og sögunnar. Bjarni hefur fært óyggjandi rök fyrir að höfundur sögunnar hafi stuðst við danskar heimildir og telur 'sjálfgefið, að höfundur Kný .s. hefur haft greiðan aðgang að bókasafni, líklega fyrir orð konungs, og er þá hendi næst að gera ráð fyrir bókasafni erkistólsins í Lundi, . . .'³² En nærri má geta, ef höfundur sögunnar hefur komist í bókasafn erkistólsins í Lundi, hvort hann hafi ekki séð þar rit Saxa, og væntanlega láir honum enginn þótt hann hafi, þegar þess var kostur, valið sér aðrar heimildir að fara eftir, sem ekki voru eins harðar undir tönn og rit Saxa. Og hvort sem höfundurinn hefur verið í Lundi eða annars staðar í Danmörku að viða að sér efni í sögu sína hefur hann varla komist hjá því að líta í Danasögu Saxa.

Um Ágrip af sögu Danakonunga fjallar Bjarni á bls. clxxxviii–cxcí. Ritkorn þetta er varðveitt með hendi Árna Magnússonar í Don. var. 1 fol., Barth. D. (III), og segir Árni í fyrirsögn að það sé tekið eftir skinnbók í 4to í Háskólabókasafni í Kaupmannahöfn, þar sem það hafi verið aftan við Sverris sögu ('Ex Ms. membraneo Bibliothecæ publicæ Acad. Hafn. in 4to post Sverris sögu in capsâ rubra minori.')

'Ritið er í senn ættartala og króníka', segir Bjarni Guðnason á bls. clxxxviii í formála og fylgir þar Gustav Storm, sem gaf þetta rit út í *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1878*, (Christi-

³² DS, bls. clxxvii.

ania 1879). Gustav Storm getur þess (bls. 11) að 'Arne Magnusson har skilt de to Stykker, som fulgte efter hinanden i Codex; men det er aabenbart, at de høre sammen.' Í eftirriti Árna er autt bil milli ættartölunnar og þess sem á eftir fer, sem svarar til fjögurra lína; strik er dregið undir síðustu línu í ættartölunni og þar undir skrifað: 'Ex eodem Codice' (þ.e. úr sama handriti). Þetta bendir eindregið til, að ættartalan og króníkan, sem hér á eftir verður nefnd konungatal, hafi verið aðskildar í handritinu. Ljóst er af stafsetningu í eftirriti Árna, að báðir hlutar hafa verið skrifaðir af sama manni, en að öðru leyti er ekkert sem styður þá hugmynd, að ættartalan hafi frá upphafi fylgt konungatalinu, og raunar er augljóst, að þarna er um tvö rit að ræða: ættartöluna og konungatalið. T.d. segir um Sigurð hring í ættartölunni:

Ráðbarðr konungr í Hólmgarði fekk Unnar, dóttur Ívars ins víðfaðma. Þeira son var Randvér, bróðir Haralds hilditannar. Hans son var Sigurðr hringr . . .

En í konungatalinu stendur:

Þann Sigurð segja menn verit hafa bróðurson Haralds hilditannar.

Í athugasemd á eftir texta konungatalsins getur Árni Magnússon þess, að þrjú blöð hafi verið skorin úr skinnbókinni, en var óviss um hvort eitthvað hefði verið skrifað á þau ('in quibus an aliquid exaratum fuerit incertum est'), og einnig var hann í vafa um hvort eitthvað vantaði aftan af textanum. Hann hefur síðan sett hornklofa fyrir framan og aftan athugasemdina og bætt við: 'nihil deesse puto' (þ.e. ég hygg að ekkert vanti). Gustav Storm gerði ráð fyrir, að þar sem ættartalan endaði á Ingibjörgu drottningu í Noregi (1263–1280) og bræðrungi hennar, Eiríki Kristóferssyni (1259–1286) mundi ritið hafa verið sett saman milli 1263 og 1286 (1280).³³ Bjarni Guðnason tekur undir þessa tíma-setningu, en bendir á, að Ingibjörg dó ekki fyrr en 1287. Bjarni stingur upp á að Sturla Þórðarson hafi tekið þetta ritkorn saman til að gleðja Ingibjörgu drottningu.

Við þetta er ýmislegt að athuga. Í konungatalinu, frá Haraldi blátönn til Knúts Valdimarssonar, er þess getið um alla konunga hve lengi þeir ríktu. En um Valdimar gamla Valdimarsson er þetta ekki

³³ *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1878*, Christiania 1879, bls. 11–12.

tekið fram. Um Valdimar III Valdimarsson segir að hann var konungur 'með feðr sínum nokkura vetr'.³⁴ Valdimar III var tekinn til konungs 1215 og krýndur 1218, en dó 1231. Aðrir synir Valdimars gamla eru nefndir Eiríkur og Abel og Kristófór, og frillusynir tveir: Knútur hertogi og Nikulás greifi. Nikulás dó 1218, en hafði fengið greifadæmi 1216. Knútur varð hertogi 1219. Eiríki var gefið konungsnafn 1231, og hefur hann því verið konungur með föður sínum í tíu ár, Abel varð hertogi 1232 og konungur 1250, og Kristófór varð konungur 1252. Nú mætti reyna að tímasetja konungatalið eftir því, að dauða Valdimars gamla er ekki getið né heldur dauða Valdimars sonar hans, sem dó 1231. Frillusynir Valdimars gamla eru titlaðir: hertogi Knútur og greifi Nikulás, en synir hans með Berengaríu, Eiríkur, Abel og Kristófór, eru nefndir án titla. Eftir þessu mætti gera ráð fyrir að konungatalið hafi verið sett saman eftir 1219 og fyrir 1231. Þá er að athuga hvort notkun heimilda í konungatalinu bendi til að þessi tímasetning fái staðist. Bjarni Guðnason vísar í fáeinum stöðum til Heimskringlu sem heimildar, sjá nmgr. 11, þar sem tekið er upp það sem í Heimskringlu segir um Ragnhildi móður Eiríks blóðöxar til samanburðar við texta konungatalsins. Í þessum stað er sama orðalag í konungatalinu og Heimskringlu:

Heimskringla:

Hann fekk þessar konu er Ragnhildr hét, dóttir Eiríks konungs af Jótlandi. Hon var kölluð Ragnhildr in ríka. Þeira sonr var Eiríkr blóðöx.

Konungatalið:

Hann fekk þá konu af Danmörk, er Ragnhildr hét, ok hyggju vér hana verit hafa dóttur Eiríks konungs ins síðara af Jótlandi, er fyrr var nefndr. Þeira son var Eiríkr blóðöx.

Parna verður að gera ráð fyrir að annaðhvort ritið styðjist við hitt, nema um sameiginlega heimild sé að ræða. Annars staðar þar sem Bjarni vísar til Heimskringlu sem heimildar eða hugsanlegrar heimildar (nmgr. 16 og 39) getur allt eins verið um aðrar heimildir að ræða, t.d. Fagurskinnu. Sama máli gegnir um dæmi það sem Gustav Albeck nefnir í doktorsriti sínu, *Knytilinga* (Kjöbenhavn 1946), bls 23; hann telur að frásögn konungatalsins af sáttmála Magnúsar góða og Hörða-Knúts sé sótt til Heimskringlu, en þar koma aðrar heimildir engu síður til greina: Ágrip, Morkinskinna eða Fagurskinna. Öllu vænlegri til ár-

³⁴ DS, bls. 335.13.

angurs er samanburður konungatalsins og Knýtlinga sögu. Bjarni Guðnason er sammála Ellen Jørgensen og Gustav Albeck um að höfundur konungatalsins 'hefði dregið sér rifleg föng úr Knýtlinga'.³⁵ Til að leggja dóm á þetta atriði verður ekki hjá því komist að taka saman í einn stað dæmi um samsvaranir í texta konungatalsins og Knýtlinga sögu. Vísað er til blaðsíðutals og línu í DS og dæmin tölusett.

Knýtlinga saga	Konungatal:
1. Haraldr Gormsson var tekinn til konungs í Danmörk eptir fõður sinn. (93.2-5)	Haraldr konungr blátõnn tók ríki í Danmörk eptir Gorm konung, fõður sinn. (327.12-13)
2. Á dögum Haralds konungs Gormssonar . . . (93.21)	Á hans dögum . . . (327.13)
3. Hann var kallaðr Sveinn tjúguskegg. (97.7)	Þenna Svein kalla Danir ok Norðmenn tjúguskegg. (327.17-328.1)
4. Sveinn tók konungdóm í Danmörk eptir Harald konung, fõður sinn. (97.6-7)	Sveinn tjúguskegg tók ríki í Danmörk eptir fõður sinn. (328.12)
5. . . . andaðisk hann (<i>b.e. Knútur ríki</i>) Ídús Nóvembris. (124.1)	Hann andaðisk í Englandi Ídús Nóvembris. (330.2-3)
6. Þá hafði hann verit konungr yfir Danmörku sjau vetr ok tuttugu, en ráðit fyrir Englandi fjóra vetr ok tuttugu, en fyrir Nóregi sjau vetr. (124.3-6)	Þá hafði Knútr verit konungr yfir Danmörk sjau vetr ok tuttugu, en yfir Englandi fjóra vetr ok tuttugu, en yfir Nóregi sex vetr. (330.4-6)
7. . . . Sveinn sá er sagt er Magnús hétu fõðru nafni. Hann var son Úlfs jarls Þorgilssonar sprakaleggs. (128.18-19)	Sveinn, er Magnús hét fõðru nafni, son Úlfs jarls . . . (331.4)
8. Móðir Sveins var Ástríðr, dóttir Sveins konungs tjúguskeggs. Var hon systir Knúts konungs gamla . . . (128.19-129.1)	Móðir Sveins konungs var Ástríðr, dóttir Sveins tjúguskeggs, systir Knúts konungs ríka. (331.6-7)
9. Hann (<i>b.e. Sveinn Úlfsson</i>) átti fjórtán sonu, þá er ór barnæsku kómusk. (135.4-5)	Sveinn konungr átti fjórtán syni, þá sem ór bernsku kómu . . . (331.9-10)
10. Danir kõlluðu hann Harald hein. (145.6)	Haraldr, er kallaðr var hein . . . (331.15)
11. En er hann hafði konungr verit fjóra vetr, þá varð hann sótt dauðr. (145.6-8)	. . . ríkti fjóra vetr. Hann varð sótt dauðr. (331.16-17)

³⁵ DS, bls. cxc-cxci.

12. Óláfr var konungr átta vetr í Danmörku. Hann varð sótt dauðr . . . (211.16–17)	Hann var átta vetr konungr ok varð sótt dauðr. (332.2–3)
13. Nikulás Sveinsson tók nú konungdóm í Danmörk eptir Eirík konung, bróður sinn. (240.16–17)	Nikulás, inn fimmti son Sveins konungs, tók konungdóm eptir Eirík konung, bróður sinn. (332.10–11)
14. Síðan tók sk þar mikil orrosta . . . Par fellu sex biskupar . . . (261.5 og 7)	. . . áttu þeir mikla orrosta í Skáni. Par fellu sex biskupar. (332.20–21)
15. Nikulás konungr flýði ór bardaganum . . . ok fór suðr til Jótlands. (262.6 og 8)	Nikulás konungr flýði ór bardaganum til Jótlands. (332.23)
16. Þá hafði hann verit konungr þrjá tigu vetra. (263.8–9)	Þá hafði hann verit konungr þrjá tigi vetra. (332.24–25)
17. Hann (<i>Eiríkr eymini</i>) átti Málmfríði dróttningu . . . Málmfríði hafði fyrr átta Sigurðr Jór salafari Nóre gskonungr. (263.19–264.1 og 3–4)	Hann átti Málmfríði dróttning, er fyrr hafði átt Sigurðr konungr í Nóre gi Jór salafari. (332.27–28)
18. En konungr brenndi bæinn í Osló ok svá Hallvarðskirkju . . . (267.14–15)	Peir brenndu staðinn í Ósló ok svá Hallvarðskirkju . . . (333.2–3)
19. Hann lét drepa Harald kesju, bróður sinn, ok sonu hans tvá . . . (265.17–18)	Eiríkr lét drepa Harald kesju, bróður sinn, ok tvá syni hans. (333.5–6)
20. Óláfr, son Haralds kesju, hóf sk til ríkis í móti Eiríki . . . ok á inu þriðja ári áttu þeir Eiríkr konungr ok Óláfr átta orrostur ok þrjár á einum vetri (<i>villa fyrir</i> degi) . . . (271.5–8)	Í móti honum stríddi til ríkis Óláfr, son Haralds kesju, ok þeir áttu átta bardaga á einu ári, ok einn tíma þorðusk þeir þrýsvar á einum degi. (333.11–14)
21. Hann kǫlluðu Danir Svein svíðanda . . . (275.5)	. . . Svein, er kallaðr var svíðandi . . . (333.18–19)
22. . . en Jótar tóku til konungs Knút, son Magnúss ins sterka . . . (272.6–7)	En Jótar tóku sér til konungs Knút, son herra Magnúss sterka. (333.19–20)
23. Segja Danir hann helgan. (288.29–30)	Knút konung segja menn helgan. (334.3)
24. Eptir þetta gipti Knútr konungr Valdimar Suffíu, systur sína sammædda. Hón var dóttir Valaðars konungs af Pólaníandi. (280.1–3)	Hann átti Suffíu, dóttur Valaðar konungs af Pólanía. (334.8–9)

25. Børn Valdimars konungs ok Suffiu dróttningar vǫru þau Knútr konungr ok Valdimarr gamli, er síðan var konungr í Danmörk . . . (315.11–13) Peira synir vǫru þeir Knútr konungr ok Valdimarr konungr. (334.9–10)
26. Kristóforús hét son Valdimars. Hann var frilluson. Tófa hét móðir hans. (280.4–5) Kristófor hertogi var ok son Valdimars konungs. Tófa hét móðir hans. (334.10–11)
27. Engilborg var ok dóttir Valdimars konungs Knútssonar, er átti Philippús Frakkakonungr . . . Önnur dóttir Valdimars konungs var Ríkiz, er átti Eiríkr Svíakonungr Knútsson . . . Þriðju dóttur Valdimars konungs átti Vilhjálmr digri, son Heinreks hertoga af Brúnsvík, bróðir Ottó keisara. (315.16–17, 18–20 og 23–25) Herra Vilhjálmr af Brúnsvík, bróðir Ottó keisara, fekk dóttur Valdimars konungs, ok aðra fekk Philippús, konungr af Franz. Hina þriðju átti Eiríkr Svíakonungr. Hon hét Ríkiza. (334.11–14)

Af þessum samanburði er augljóst, eins og af samanburði konungatsins og Heimskringlu, að annaðhvort verkið styðst við hitt, en að öðrum kosti verður að gera ráð fyrir sameiginlegri heimild. Ef handvíst væri að konungatalið væri yngra en Knýtlinga saga er auðvitað einlægast að gera ráð fyrir að höfundur þess hafi stuðst við söguna. Þó eru fáein atriði sem vert er að veita athygli, áður en úrskurður er felldur. Í 3. grein segir í Knýtlinga sögu um Svein tjúguskegg: 'Hann var kallaðr Sveinn tjúguskegg', en í konungatalinu: 'Þenna Svein kalla Danir ok Norðmenn tjúguskegg.' Aftur á móti segir í sögunni um Harald hein: (10. grein): 'Danir kǫlluðu hann Harald hein', en í konungatalinu: 'Haraldr, er kallaðr var hein. . .' Ef gert er ráð fyrir sameiginlegri heimild er líklegt að í henni hafi verið tekið fram um báða þessa konunga, að Danir kölluðu þá þessum viðurnefnum. Í konungatalinu er í 7. grein fullyrðing, að Sveinn Úlfsson hét Magnús öðru nafni, en í sögunni: '. . . Sveinn sá er sagt er Magnús héti öðru nafni.' Nafnið Magnús er komið úr dönskum heimildum.³⁶ Orðalag í konungatalinu kemur betur heim við danskar heimildir en texti Knýtlinga sögu, sjá t.d. Wilhelmi Abbatis *Genealogia regum Danorum*: 'Iste Svenno, cognomento Magnus . . .'³⁷ Í grein 20 er undarlegt orðalag í Knýtlinga sögu: 'ok á inu þriðja ári áttu þeir Eiríkr konungr ok Óláfr átta orrostur ok þrjár á

³⁶ Sjá DS, bls. 128, nmgr. 4.

³⁷ *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi*, København 1970, I, bls. 178.28 og 179.21.

einum vetri.' Árni Magnússon gerði ráð fyrir að *vetri* væri villa fyrir *degi*.³⁸ Í DS, bls. 271, nmgr. 2, tekur Bjarni Guðnason upp klausu úr *Annales Ryenses* til samanburðar við texta Knýtlinga sögu: '1142. Bellum fuit Distling ter uno die et uno anno 13 uicibus inter Ericum et Olauum, et semper fugit Olauus ante Ericum . . .' Bjarni bendir á (með tilvísun til Curt Weibull), að átta muni vera villa í Knýtlinga sögu fyrir þrettán (xiii lesið sem viii) og *vetri* villa fyrir *degi*. Ef villan hefur verið í frumriti Knýtlinga sögu er augljóst að sá sem setti saman konungatalið hefur leiðrétt textann, ef hann hefur farið eftir sögunni, en að öðrum kosti verður að gera ráð fyrir að hann hafi farið eftir annarri heimild, og til þess bendir raunar skylt orðalag í Flateyjarannál við árið 1143: 'Eirekr lamb ok Olafr son Haralldz kesiu baurduz þrýsuar a einum degi.' Einnig kemur orðalag í grein 1 í konungatalinu betur heim við annála en orðalag sögunnar, sjá Skálholtsannál 907 og Flateyjarannál 904: 'Haralldr blátænn Gorms son tok ríki í Danmørkv.' Í konungatalinu og annálunum er Haraldur konungur nefndur blátönn, en það viðurnefni kemur ekki fyrir í sögunni. Einnig er athyglisverð samsvörun við íslenska annála þar sem í konungatalinu segir frá Sveini tjúguskegg: 'Sveinn tjúguskegg tók ríki í Danmørk eptir fòður sinn' (DS 328.12, sjá grein 4), og: 'Á síðustum dögum hans striddi til lands í móti honum Sveinn, son hans . . .' (DS 328.5-6), sbr. Resensannál 958: 'Sveinn Tivgu sceg toc konong dom. oc striddi við fofor sinn', Forná annál 958: 'Sveinn tivgo skegg tok ríki ok striddi við fæður sinn' (samhljóða í Flateyjarannál) og Skálholtsannál 958: 'Sveinn tivgo skegg striddi til ríkis við fæðvr sinn.'

Það sem konungatalið hefur um Harald blátönn og Svein tjúguskegg að segja á rætur að rekja til kirkjusögu Adams úr Brimum, eins og Bjarni Guðnason bendir á í neðanmálsgreinum nr. 10, 13, 15 og 17. Stuttur kafli úr bók Adams er varðveittur í gamalli íslenskri þýðingu í *AM 415 4to*, prentaður í *Alfræði íslenzk III*, bls. 59–62, og í Flateyjarbók. Skyldu orðalagi bregður fyrir í þessum texta og í konungatalinu.

Ok hann lét skíra Harald konung ok Svein, son hans, ok veitti honum sjálfr guðsifjar ok kallaði hann Svein Ottó . . . Þá tók ǫll Danmørk við kristni. (DS 327.15–17 og 328.1)

. . . ok het Haraldr at lata skiraz ok kristna alla Danmørk. Var þa Haraldr konungr skirðr ok kona hans Gvnhilldr drottning ok svn hennar vngr, er keisarinn veitti guðsifjar ok let kalla Svein Otto. (Alfr. III 60.4–7)

³⁸ Sjá *SD*, bls. 232.27 og nmgr.

- ... ok í þeim bardaga, er þeir áttu, varð Haraldr konungr sárr ok flýði til Jómshorgar í Vinðland ok andaðisk þar allra heilagra messu ok var fluttr til Róiskeldu ok jarðaðr þar. (DS 328.6-9)
- Or þessi orrostu flyði Haraldr konungr sar til Vinndlandz ok andapiz við Iomsborg allra heilagra messv dag. Lik hans var flvtt til Rois kelldv ok iarðat at Kristz kirkio þeiri, er hann sialfr let giora. (Alfr. III 60.28-32)
- Hann (*p.e. Sveinn tjúguskegg*) helt illa kristni. (DS 328.13)
- ... ok heltt illa kristni. (Alfr. III 60.33-61.1)
- Eptir dauða Eiríks konungs fekk Sveinn konungr ríki sitt í Danmörk. (DS 328.15-16)
- Eptir dæða Eiríks konungs tok ríki Olaf s. hans í Sviðioð, enn Sveinn kom þa aprt í Danmörk. (Alfr. III 62.1-3)

Þar sem segir frá skírni Sveins tjúguskeggs er orðalag í konungatalinu skyldara íslenska kaflanum úr riti Adams en nokkurri annarri heimild. Í Heimskringlu stendur: 'Svá segja menn, at Ótta keisari gerði guðsifjar við Svein, son Haralds konungs, ok gaf honum nafn sitt, ok var hann svá skírðr, at hann hét Ótta Sveinn.'³⁹ Þessi texti er tekinn upp lítið breyttur í Knýtlinga sögu og ÓlTr; í þeim báðum er orðafarið *veitti guðsifjar Sveini* í stað *gerði guðsifjar við Svein* í Heimskringlu.

Athugasemdin í konungatalinu og kaflanum úr riti Adams um að Haraldur blátönn var jarðaður í Hróiskeldu er skyld spássúgrein í *AM 291 4to*; í Jómsvíkinga sögu í því handriti segir að Haraldur blátönn var veginn á Borgundarhólmi, og er ekki getið í texta hvar hann var grafinn, en undir texta stendur með hendi frá því um 1300: 'lic haralz konungs uar fært til rois kelldo oc þar iarðat / Þa hafði hann konungr uerið yfer donom .xl. oc vii. uetr eptir / G(orm) konung fauður sin'. Þetta er tekið eftir óþekktri heimild; í þeirri heimild hefur bersýnilega verið stuðst við Adam úr Brimum. Stjórnarár Haralds blátannar (47 vetur) eru þó ekki hin sömu og hjá Adam, sem segir að Haraldur hafi ríkt fimmtíu ár. Í *AM 291 4to* eru á þremur stöðum spássúgreinar, allar skrifaðar af sama manni, allar varðandi tímatal og væntanlega allar teknar eftir sömu heimild. Í hinni fyrstu, sem er vísað í texta þar sem segir frá dauða Gorms gamla, stendur: 'þa hafði hann konungr / uerið yfir / donom ner tio / tigom uetra'. Þetta er bersýnilega tekið eftir sömu heimild og frásögnin af dauða Gorms gamla í ÓlTr og Jómsv. 7 rekur rætur til (sjá bls. 77-78), en þar stendur: 'Þá hafði hann verit

³⁹ *HkrBA* I, bls. 262.11-14.

konungr tíu tigi vetra.⁴⁰ Annarri spássúgrein er vísað í texta þar sem segir frá falli Haralds gráfeldar: 'þa hafði hann / raðit fyrir nor/egi .xv uetr / met berðrum (*villa fyrir* breðrum) / sinum oc gunildi / M(oðor) s(inni).' Þetta er tímatal Ara fróða.⁴¹

Augljóst er að upphaf konungatalsins á ekki rætur að rekja til sömu heimildar og 60. kapítuli ÓlTr, og verður af þeim sökum ekki gert ráð fyrir að það styðjist við þá sömu sögu af Danakonungum og höfundur ÓlTr notaði. Einnig er augljóst að upphaf Knýtlinga sögu hefur ekki verið aðalheimild að frásögn konungatalsins af Haraldi blátönn, Sveini tjúguskegg og Knúti ríka. Um Knút ríka segir að 'hann fór með tólf hundruð skipa í Nóreg' (DS 329.15). Þetta kemur heim við helgisöguna af Ólafi helga: 'Siglir sunnan af iotlande ivir lima fíorð með .xí.c. skipa',⁴² Fagurskinnu: '. . . oc com i Limafíorð. oc sigldi þaðan til Noregs með .xii. .c. skipa'⁴³ og ÓlTr: 'Hann hafði eigi færa en .xij.c. skipa.'⁴⁴ Einnig er tekið fram í konungatalinu, að Ólafur helgi varð að 'rýma landit fyrir Knúti konungi, ok fór hann fyrst í Svíaríki ok síðan austr í Hólmgarð' (DS 329.18–19). Í helgisögunni segir að Ólafur helgi fór 'allt i sviðþíoð austr . . . Oc var annan vætr i holmgarðe.'⁴⁵ Í öðrum heimildum er ekki tekið fram hve mörg skip Knútur konungur hafði þegar hann fór að leggja undir sig Noreg, og Hólmgarður er ekki nefndur í heimildum sem segja frá flóttu Ólafs digra austur í Garðaríki, öðrum en konungatalinu og helgisögunni. Enn er þess að geta, að Heinrekur sonur Sveins Sveinssonar, Úlfssonar, er nefndur Heinrekur halti í Knýtlinga sögu, en Heinrekur skötulær í konungatalinu (DS 332.15–16 og 22–23) og í Fagurskinnu. Í Fagurskinnu segir um Ingiríði drottningu Haralds gilla, að 'Ingiríði hafðe fyrr atta Heinrekr skotulær. sunr Sveins Sveinssonar Dana konongs',⁴⁶ sbr. DS 332.22–23. Í Heimskringlu er Heinrekur nefndur halti og ættfærður á sama hátt og í

⁴⁰ ÓlTrEA I, bls. 131.6–7, *Jómsvíkinga saga*, Ed. by N.F. Blake, Nelson's Icelandic Texts, Alva 1962, bls. 7.18–19.

⁴¹ Sjá Svend Ellehøj, *Studier over den ældste norrøne historieskrivning* (Bibl. Arn. XXVI), bls. 70.

⁴² *Olafs saga hins helga*. Utg. ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1922, bls. 64.2–3.

⁴³ *Fagrskinna*, udg. ved Finnur Jónsson, København 1902–03, bls. 171.5–7.

⁴⁴ ÓlTrEA II, bls. 327.14.

⁴⁵ *Olafs saga hins helga*, nefnd útgáfa, bls. 71.17–20.

⁴⁶ *Fagrskinna*, nefnd útgáfa, bls. 341.7–9.

Fagurskinnu: 'Hann var sonr Sveins Sveinssonar Dana konungs.'⁴⁷ Í Knýtlinga sögu er hann einnig ættfærður á sama hátt: 'Hann var son Sveins Sveinssonar konungs Úlfssonar, manni firnari en bræðrungr Knúts lávarðar.'⁴⁸ Viðurnefnið skötulær er komið úr dönskum heimildum (*Brevis historia regum Dacie* eftir Svein Ákason og *Vetus chronica Sialandie*), þar sem það er skrifað 'Skatelar' og í *Danmarks gamle personnavne, II Tilnavne*, dálk 968, er talið dregið af fuglsnafninu *skade*, sem ennþá heitir *skata* á sænsku, en skjór á íslensku. Sá fugl hefur svipað göngulag og hrafinn, og væntanlega hefur mönnum þótt fóta-burður Heinreks halta minna á það göngulag.

Það sem nú hefur verið talið vekur grun um, að höfundur konungatalsins hafi raunar ekki stuðst við Knýtlinga sögu; öllu fremur sé rétt að gera ráð fyrir að höfundur sögunnar hafi þekkt konungatalið, stuðst við það sums staðar, en tekið Heimskringlu fram yfir, þar sem þess var kostur.

Gustav Storm hélt því fram, að handrit það sem Árni Magnússon skrifaði eftir hefði verið frumrit:

Saaledes som Sagaen foreligger i Arnes Afskrift tyder alt paa, at h a n s Original ogsaa virkelig var Original, ikke Afskrift, thi der findes ingen Afskriverfeil, ingen Misforstaaelser i hele Stykket.⁴⁹

Þetta er ofmælt. Bjarni Guðnason hefur bætt orðinu *landit* við á eftir DS 329.13 *hann* og einnig *landi* á eftir DS 335.19 *þýðersku*, og verður ekki betur séð en að báðar þær leiðréttingar eigi rétt á sér. Og enn er þess að geta að DS 327.2 *Slésvík* er í eftirriti Árna skrifað 'Sleivik'. Hins vegar mun tímasetning Storms á skinnbókinni fara nærri réttu lagi: '... Stykket er indskrevet i 2den Halvdel af 13de Aarhundrede ...'⁵⁰ Storm taldi öruggt að skrifarinn hefði verið Norðmaður, en þar hefur honum sést yfir, að skrifarinn hefur ekki gert greinarmun á *æ* og *æ*, sem runnu saman í eitt hljóð í íslensku á 13. öld, en Norðmenn héldu aðskildum: dæmi um það eru orðin 'Norrena' DS 329.10, 'kórleik' 330.9 og 'berfættr' 332.13. Einnig er ritað 'bræðr' 335.6, en trúlega hefur það orð verið bundið í skinnbókinni og Árni lesið á

⁴⁷ *HkrBA* III, bls. 369.5–6.

⁴⁸ *DS*, bls. 254.8–9.

⁴⁹ *Forhandlinger* . . ., bls. 12.

⁵⁰ Sama rit, bls. 12.

þennan hátt úr bandinu. Norskir rithættir, sem mikið er af í textanum, eru ekki þess eðlis að þeir gætu ekki komið fyrir í íslensku handriti frá því um 1300 eða frá síðasta fjórðungi 13. aldar; 'oy' fyrir ey ('Dagmøy' DS 335.12) er þó sjaldséð hjá íslenskum skrifurum, en ekki dæmalaust, sjá SD lii.9–10. Þjóðerni ritarans sem skrifaði þennan texta í skinnbókina sannar vitanlega ekkert um það, hvort Íslendingur eða Norðmaður hafi samið hann. En orðalag, þar sem Norðmanna eða Noregs er getið, þykir mér heldur benda til að ritið hafi ekki verið samið af Norðmanni: '. . . Eiríkr jarl, son Hákonar jarls ríka af Nóregi, við Óláf Tryggvason Nóregskonung, er þar helt fyrst kristni . . .' (DS 328.19–329.2). 'Magnús konungur góði af Nóregi . . .' (DS 330.14, sjá einnig 330.9–10, 331.8 og 11–12, 332.2). 'Hann átti Málmfríði dróttning, er fyrr hafði átt Sigurðr konungr í Nóregi Jørsalafari' (DS 332.27–28). 'Hann andaðisk á því sama ári sem Sverrir konungr í Nóregi' (DS 335.7–8). 'Norðmenn fluttu lík Magnúss konungs til Nóregs . . .' (DS 331.1–2). Aftur á móti hefur Gustav Storm bent á tvennt sem vissulega væri ekki út í hött að gera ráð fyrir að Norðmaður hefði orðað: 'Þenna Svein kalla Danir ok Norðmenn tjúguskegg' (DS 327.17–328.1). Og: 'Knútr . . . ok kallaðr er á danska tungu ok norrœna Knútr ríki . . .' (DS 329.9–10). En girnilegra er þó að gera ráð fyrir að þetta sé orðrétt þýðing úr latínu, sbr. klausu sem Allan Karker hefur tekið upp úr *Gesta Svenomagni regis et filiorum eius et Passio gloriosissimi Canuti regis et martyris* í grein sinni: *The Disintegration of the Danish Tongue (Sjöútu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977, Reykjavík 1977)*, bls. 483: 'Isonii, qui etiam . . . Glaciales tam patria quam et Danica et Normannica lingua nuncupantur' (Isonii sem einnig . . . eru kallaðir Íslendingar bæði á eigin tungu svo og á danska tungu og norræna). Þetta hefur skrifað engilsaxneskur munkur í Óðinsvéum, Ælnoth að nafni, kringum 1122. Líklegast þætti mér að konungatalið væri að miklu leyti þýtt úr latínuriti, annaðhvort dönsku konungatali eða dönskum annál; til þessa uppruna benda rithættirnir 'Jutlandi' DS 327.1, 'Jutlandi' DS 327.10, 'Jutlandz' DS 332.23, 'Jutar' DS 333.19, 'Jvtlandi' DS 333.7 og 335.6; 'Thyri' DS 327.5; 'Rooskelldo' DS 328.8–9, 'Roskelldo' DS 334.2; 'Grathe' DS 334.5. En allt þetta þykir mér fremur benda til að höfundur Knýtlinga sögu hafi notað konungatalið og að þar sé að leita skýringar á samsvörun efnis og orðalags í þessum ritum.

Þessi samantekt var í upphafi hugsuð sem ritdómur um útgáfu Bjarna Guðnasonar af Danakonunga sögum, og hefur heldur betur farið úr böndunum. Samt er rétt að halda sig við þann sið ritdómara að víkja að frágangi þeirrar bókar sem dómurinn fjallar um. En þótt fáeinir gallar á frágangi verði taldir hér á eftir vil ég taka skýrt fram, að ég tel þessa útgáfu afreksverk sem útgefandi á skilið að fá lof og þakki fyrir.

Til undarlegheita í frágangi má telja, að í Skjöldunga sögu og Ágripi af sögu Danakonunga eru neðanmálgreinar tölusettar með áframhaldandi tölum í hverju verki fyrir sig, 48 í Danasögu Arngríms lærða, 3 við Upphaf allra frásagna, 66 við Sögubrot af fornkonungum o.s.frv., en neðanmálgreinar við texta Knýtlinga sögu eru tölusettar á hverri blaðsíðu fyrir sig. Þetta gerir ekkert til, en er skrytið.

Prentvillur eru fáeinar og sumar leiðinlegar: Bls. xxxiii.9 víðgaðma, les: víðfaðma; cxxi.1 skírín, les: skírín; lxxxviii.29 Að, les: At; cix.10 937, les 973; cl.18 leiðangur, les: leiðangri; cxxi.26 heins, les: heinar; cxcii.34 Medieval, les: Mediaeval; 2.4 746, les: 764; 373.38 317, les: 337. Líklega má einnig telja með prentvillum bls. 337.1 og 373.38 ÆTTSKRÁR í stað ÆTTASKRÁR, en bls. 371.6 Tostrup er líklega tekið í hugsunarleysi óbreytt eftir nafnaskrá í SD; staðurinn heitir Tåstrup. Í nafnaskrá eru fleiri gallar: Um Þyri Danmarkarbót stendur: 'segir lát Haralds sonar síns 90', en á að vera: segir lát Knúts, o.s.frv. Einnig segir um Þyri: 'gefin Styrbirni 95', en það var Þyri Haraldsdóttir blátannar sem var gefin Styrbirni, og hennar nafn vantar í nafnaskrá. Róiskelda er nefnd á bls. 328, en það blaðsíðutal vantar í skrána. Einnig eru á stöku stað undarlegheit í neðanmálgreinum. Á bls. 86 er í neðanmálgrein nr. 12 vitnað í Flateyjarbók um Hörða-Knútt, en þarna hefði að sjálfsgöðu átt að vísa í ÓlTrEA I 126.24–26 og 125, línu 5–7 neðanmáls, og hefði raunar einnig mátt vísa í rit Sveins Ákasonar í *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi* I, 122.18–22 (123.18–23), þótt þar sé fjallað um Hörða-Knútt son Knúts ríka. Í nmgr. 1 á bls. 173 eru nefndir *Eyvindarstaðir*, en á að vera *Eyvindarbúðir*, sjá 173.2. Á bls. 264.3–4 stendur: 'Málmfríði hafði fyrir átta Sigurðr Jórsalafari Nóregskonungr' (Sjá einnig DS 246.8–10). Í nmgr. 1 á sömu blaðsíðu kemur svo þetta: 'Hkr. getur þess ekki, að Eiríkur eymuni hafi fengið drottningar Sigurðar Jórsalafara, og Knýtl.s. greinir ekki heldur frá því, að Málmfríður hafi fyrir átta Sigurð.' Svipuðum undarlegheitum

bregður fyrir í formálanum. Á bls. cxliv–cxlv eru taldar danskar heimildir um Knút lávarð: Saga Knúts lávarðar eftir Róbert frá Ely, Orðubók hins heilaga Knúts hertoga og píslarvotts, Danasaga Saxa og Slavakrónika (Chronica Slavorum) eftir Helmold. En á bls. cxlviii.9–10 stendur þetta: ‘. . . ekki er til tangur né tetur af frásögnum af Knúti utan Knýtl.s . . .’ Parna á Bjarni við íslenskar frásagnir og hefði átt að taka það fram, enda þótt þetta sé ofmælt, því að Knúts lávarðar er getið í íslenskum annálum.

Málfar Bjarna Guðnasonar kemur lesanda stundum á óvart, og þó nokkrum sinnum bregður hann fyrir sig óvenjulegu líkingamáli: Bls. vi.14–15: ‘En ekki skal breitt yfir, að um má deila, hvort síðastnefnda sagan hafi nokkurn tímann dregið lífsanda.’ Bls. xvii.30–31: ‘Þessi verk voru ekki gleypst með húð og hári, heldur flegin að kröfum íslenzkrar frásagnarlistar.’ Þetta fannst mér óþarft krydd í texta sem ég hafði annars mikla ánægju af að lesa.

EFTIRMÁLI

Grein þessi var upphaflega samin að bón Ólafs heitins Jónssonar ritstjóra Skírnis og átti að vera ritdómur, en var órituð þegar hann lést, 2. janúar 1984, og ekki Skírnistæk þegar hún var loksins fullgerð. Af þeim sökum birtist hún nú í Griplu.

Ó.H.

DE TO REDAKSJONENE AV HARÐAR SAGA

HARÐAR SAGA er i sin helhet bare overlevert i ett pergamenths., AM 556a 4to, fra ca. 1475.¹ Det eksisterer noen papiravskrifter av sagaen, men de går alle tilbake på 556a. Blant fragmentene av den såkalte 'Pseudo-Vatnshyrna', AM 564a 4to,² fra begynnelsen av det 15. århundre,³ fins det ett blad som inneholder den samme beretningen som de åtte første kapitlene av 556a, men i en mye kortere versjon. I dette fragmentet (og i Landnáma) blir sagaen kalt Harðar saga (Grímkels-sonar), i 556a Hólmverja saga.

Forholdet mellom teksten i den fullstendige versjonen av sagaen og i fragmentet har vært mye drøftet. I denne artikkelen er det hensikten å vurdere dette spørsmålet på nytt. Detaljerte referater av den tidligere diskusjonen finner en i Sture Hasts utgave av sagaen (København 1960), s. 96 ff. og i Theodore M. Anderssons bok *The Problem of Icelandic Saga Origins*, New Haven and London, Yale University Press, 1964, s. 146 ff. Jeg gjentar derfor her bare hovedsynspunktene.

Guðbrandur Vigfússon mente at fragmentet i 'Pseudo-Vatnshyrna' viser sagaen i sin opprinnelige form, og at 556a representerer en yngre, utvidet versjon.⁴ Den samme oppfatningen hadde Finnur Jónsson. I sin litteraturhistorie hevder han: 'Den yngre saga er kun en vidt-

¹ Om datering se Sture Hast, *Harðar saga* (Editiones arnamagnæanæ. Series A, vol. 6), København 1960, s. 86.

² Det ble tidligere antatt at AM 564a 4to var rester av det store islandske samlehs. Vatnshyrna, som gikk tapt ved brannen i København 1728. Stefán Karlsson har vist at denne formodningen ikke er riktig. 564 inneholder ifølge ham rester av tekster som i det omfang de har vært felles med Vatnshyrna, har vært nærbeslektet med denne. Han regner med at de er fragmenter av et annet omfangsrikt sagahs., 'Pseudo-Vatnshyrna'. Se artikkelen 'Um Vatnshyrnu', *Opuscula* Vol. IV (Bibliotheca arnamagnæana Vol. XXX), Hafnía 1970, s. 279 ff. Jfr. også *KLNM* b. XIX, sp. 575-576.

³ 'Um Vatnshyrnu', s. 286.

⁴ *Sturlunga saga* I, Oxford 1878, Prolegomena s. 1.

løftig, ordrig omskrivning af den anden . . . Af en yderligere sammenligning fremgår det med uimodsigelig klarhed, at brudstykket netop er en ægte del af den gode, gamle historiske saga . . .⁵ Jón Jóhannesson⁶ og Sigurður Nordal slutter seg til G. Vigfússons og F. Jónssons syn. I Sagalitteraturen, s. 262 plasserer S. Nordal Harðar saga sammen med Hávarðar saga, Svarfdæla saga og Þorsfirðinga saga og fortsetter: 'Vi har her altsaa for disse sagaers vedkommende med en *senere omarbejdelse af ældre sagaer* at gøre, en slags bastarder af ældre og yngre sagaer'. På linje med de nevnte forskerne er også Guðni Jónsson⁷ og Björn Sigfússon. I KLNMB, b. VI, sp. 230 hevder den sistnevnte at den som står bak 556a, 'har arbeidet med den äldre versionen framför sig och parafaserat den ganska frimodigt efter sin smak'. Av andre forskere som regner med en utvidelse i 556a, må nevnes Sture Hast og Theodore M. Andersson. I sin utgave av sagaen skriver Hast s. 102: 'Fastän jag ej upptagit frågan om förhållandet mellan de två versionerna av Harð. till en självständig behandling, anser jag mig ändå kunna fastställa, att hittills utförda forskningarna gjort det sannolikt, att båda versionerna återgå på en gemensam skriftlig källa, vilken med säkerhet utvidgats i den längre versionen, främst genom en stilistisk bearbetning men även genom inskott av en del allmångods och motiv från fornaldarsagor. Möjligen har den gemensamma källtexten blivit förkortad i Vatnshyrna-versionen'.

Theodore M. Anderssons avhandling *The Problem of Icelandic Saga Origins* ble skrevet mens den gamle oppfatningen av S-versjonen av Gísla saga som en utvidelse av M-versjonen ennå stod ved lag. (Som kjent er det for få år siden påvist at M er oppstått ved en forkorting av S).⁸ Andersson anser at 'the case of Harðar saga is analogous to that of Gísla saga' (s. 146). S. 150 i boka heter det: 'The variants of Harðar saga, like those of Gísla saga, are a curious blend of agreement and disagreement. Literary dependence is dictated by congruence of sequence, but 556 seems to have tapped additional sources'.

⁵ *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*² II, s. 269, 421–23; III, s. 23.

⁶ *Gerðir Landnámabókar*, Reykjavík 1941, s. 88 f.

⁷ *Íslendinga sögur XII*, Reykjavík 1947, s. xi–xii.

⁸ Guðni Kolbeinsson og Jónas Kristjánsson, 'Gerðir Gíslasögu' i *Gripla* III, Reykjavík 1979, s. 128 ff.; Alfred Jakobsen, 'Nytt lys over Gísla saga Súrssonar' i *Gripla* V, s. 265 ff.

De to friprosaistene Vera Lachmann og Werner Ludwig har et annet syn på forholdet mellom de to versjonene enn det som er omtalt i det foregående. I avhandlingen *Das Alter der Harðarsaga* (Leipzig 1932) imøtegår V. Lachmann F. Jónssons teori om at 556 er en yngre, 'ordrig omskrivning' av 564. Det fins visse skilnader mellom de to redaksjonene, og herav drar hun den slutningen at 564 kan være en forkortet versjon, men ikke av et ms. i 556-gruppen. Avvikene skyldes etter hennes mening at 556 og 564 bygger på ulike muntlige tradisjoner. Hun regner også med at sagaen i den form den fins i 556, har en betydelig alder; den kan være omtrent like gammel som *Gísla saga* og *Egils saga*.

Werner Ludwig aksepterer Lachmanns syn på håndskriftforholdet (*Untersuchungen über den Entwicklungsgang und die Funktion des Dialogs in der isländischen Saga*. Halle/Saale 1934, s. 23–32). Divergensene mellom de to håndskriftene er etter hans skjønn av en slik art at det ene verken direkte eller indirekte kan være forelegg for det andre. På samme tid kan de to versjonene ikke tilhøre forskjellige muntlige tradisjoner; handlingsgangen er nemlig, påpeker han, lik i dem, og de har stundom verbale samsvar. Han holder det derfor for mest sannsynlig at de er to uavhengige opptegnelser av den *samme* muntlige saga. Han utelukker likevel ikke at den kortere versjonen kan være ekserpert fra et lengre skriftlig forelegg (*ibid.*, s. 31).

En oppfatning av forholdet mellom de to versjonene som viker av fra de hittil nevnte, finner vi hos Einar Ól. Sveinsson i hans bok *Dating the Icelandic sagas* (London 1958). S. 107 skriver han: 'The Vatns-hyrna version must derive from the same original (som den lengre versjonen), but it has undoubtedly been shortened. I think that some of the differences between the two are the result of mistakes made when the shortened version was written'.

Sveinsson begrunner riktignok ikke sin teori om fragmentet som en forkortet versjon av et ms. i 556-gruppen. Den blir derfor stående bare som en påstand. Men etter å ha sammenlignet de to tekstene grundig, er jeg blitt overbevist om at han har rett. I det følgende vil jeg prøve å gi noen argumenter for at forkortingsteorien må være den riktige. Jeg stiller først opp mot hverandre et utvalg eksempler fra 556 og 564. I mange tilfeller er ordlyden så lik i de to redaksjonene at det har vært mulig å markere ved kursivering det som mangler i den kortere

versjonene. Jeg gir også eksempler på tekststeder i 556 som mangler helt i 564. Deretter drøfter jeg det framlagte materialet. (Sidehenvisningene gjelder Íslendingasagnaútgáfan, b. xii).

556	564
1. Hann færði bú sitt <i>eptir konu sína dauða</i> til Qlfusvatns (204)	Grímkell færði bú sitt til Qlfusvatns (295)
2. Hann bjó þar síðan <i>alla stund meðan hann lifði</i> (204)	. . . ok bjó þar síðan (295)
3. Þar óx sá maðr upp <i>með þeim feðgum</i> er Sigurðr hét (204)	Þar óx upp sá maðr, er Sigurðr hét (295)
4. Hann var skyldr Torfa <i>at frændsemi</i> . Hann var kallaðr <i>Sigurðr</i> Torfafóstri (204)	Hann var skyldr Torfa ok var kallaðr Torfafóstri (295)
5. Hon var skörungr <i>mikill, skjótorð</i> ok skapstór <i>ok harðúðig í qllu</i> (205)	Hon var skörungr ok skapstór (296)
6. Ok er Valbrandr kom heim <i>af þingi</i> (206)	. . . ok er Valbrandr kom heim (296)
7. <i>Ok svá gerði</i> Grímr, <i>at hann</i> var heima þau misseri (209)	Var Grímr heima þau misseri (298)
8. Hann ferr nú í <i>Hagavík, ok er honum þar vel fagnat</i> . Hann biðr nú Guðríðar <i>til handa Grími</i> (209)	Grímkell ferr ok biðr konunnar (298)
9. <i>Því at þat er líkligt, at þú</i> verðir þrifamaðr (210)	ok muntu verða þrifamaðr (298)
10. . . . sat Signý á stóli <i>sínum</i> á miðju <i>stofugólfi</i> (212)	Sat Signý á stóli á miðju gólfinu (299)
11. Grímkell kom í <i>því í stofuna</i> ok <i>heyrði hvat hon kvað</i> . Hann greip upp sveininn (212–213)	Grímkell kom at í því ok tók upp sveininn (299)
12. Þau <i>kváðust</i> þat gjarna vilja <i>ok tóku fegin við ok þótti góð sending í vera</i> (213)	ok þau vilja þat gjarna (300)
13. Þar óx upp <i>sá maðr</i> með henni, <i>er Grímr hét</i> . Hann var kallaðr Grímr inn litli. <i>Hann var fóstri Signýjar</i> . . . (205)	Þar óx upp með henni Grímr inn litli, fóstri hennar . . . (296)

14. . . . ok um morgininn, er hann leit-
aði, fann hann eigi Svartfafa, hest
Signýjar. Grímr fór þá at leita norðr
yfir háls til Flókadals. *Gekk hann*
eftir döggslóð. Hann fann hestinn
dauðan í jarðfalli þar í dalnum.
Hann tók af fjötur, *er hann hafði*
haft á honum um nóttina, ok fór síð-
an aftr ok segir Signýju, *at hestr*
hennar var dauðr inn góði, ok *hversu*
til hafði borit.
- Hon svarar: „Þetta er ill furða ok
mun eigi gott á vita. Vil ek aftr
hverfa ok ekki fara lengra.“
- Kollr kvað þat ógeranda ok eigi
duga at bregða ferð sinni þvílíkri fyr-
ir þessa sök, ok svá varð at vera sem
Kollr vildi, ok fara þau öll saman, ok
koma þau til Ölfusvatns, ok hafði
Grímkell þar margt fyrirboðsmanna.
Var þar veizla in þryðiligasta. Fór
hon vel fram ok sköruliga. (208)
15. Torfi svarar: „Alllítills þykkja yðr
verðar mínar tillögur, er mik skyldi
ekki at spyrja slíku, enda þykkir mér
ekki ráð þetta, er þú hefir sét fyrir
dóttur þinni, jafnvirðuligt sem þér
þykkir vera. Mun Signýju þetta
verða ekki mikit til yndis, er maðr er
bæði gamall ok harðráðr. (206)
16. „Þá bið þú Guðríðar Hognadóttur til
handa mér,“ segir Grímr, „ef þú vill,
at ek sé hjá þér“ (209)
17. (Signý) mælti: „Ill varð þín ganga in
fyrsta, ok munu hér margar illar ept-
ir fara, ok mun þó verst in síðasta“
(212)
18. Torfi sagði Grími andlát móður sinn-
ar, „ok vil ek lúka öllu eptir hana, en
þó ættum vér Grímkatli at gjalda þat
fé, en vér viljum þó allvel til þín
gera“ (215)
19. Sveinninn Hqrðr stóð við stokk ok gekk
út it fyrsta sinni frá stokkinum (212)
- Grímr inn litli, fóstri Signýjar, skyldi gæta
hrossa á gistingu. Ok um morgininn, er
hann leitaði, var vant hests Signýjar, er
hét Fjöllungr. Grímr fór yfir heiði norðr í
Flókadal eftir döggslóð ok fann hestinn
dauðan í jarðfalli ok tók af fjöturinn ok
fór aftr ok sagði Signýju ok kvað slíkt
furðu illa ok kveðst fúsari at snúa aftr.
Kollr kvað þat ógeranda at bregða slíkum
ráðum fyrir engi tilefni, ok fóru þau ok
kómu til Grímkels, ok fór veizlan allvel
fram (297)
- þá mælti Torfi, at lítills væri virð hans til-
lög, er hann var ekki at kvaddr um þetta
heitord (296)
- (Grímr) kveðst eigi vera mundu, nema
Grímkell bæði Guðríðar Hognadóttur til
handa honum (298)
- (Signý) kvað illa hans gongu ina fyrstu,
sagði ok margar illar vera mundu ok
versta ina síðustu (299)
- Torfi sagði honum andlát móður sinnar ok
bauð honum fé, „ok munum vér vel til þín
gera“ (301)
- Þá gekk Hqrðr fyrst frá stokki (299)

20. Hann ferr nú í Hagavík, ok er honum þar vel fagnat. Hann biðr nú Guðríðar til handa Grími. „Er þat frá manni at segja, at hann er vitr maðr ok vel at sþróttum búinn. Mun hann ok vera þarfr búi ok miklu á leið koma, því er þar hentar til, en þú tekr fast at eldast, ok sýnist mér slík mægð hentug“.
- Högni svarar: „Opt hefir þú leitast mér meiri virðingar en svá nokkut, en þær mæðgur skulu hér mestu um ráða“. Grímkell kvað þau skyldu ekki mikit fé þurfa fram at leggja. „Skal hér ok ekki ríkra við liggja, en þú skalt sjálfr ráða dóttur þinni fyrir mér, en vel segir mér hugr um Grím, at hann verði nytjamaðr“.
- Eigi þarf hér langt um at tala. Pat verðr at lyktum máls þeira, at Grímr fær Guðríðar (209–10)
21. Pat er sagt eitt sumar sem optar, at Grímkell goði reið til þings, ok einn-hvern dag gekk hann frá búð sinni með flokk mikinn manna ok til búðar Valbrands ok inn í búðina. *Valbrandr fagnaði honum vel, því at Grímkell var honum kunnigr áðr. Setjast þeir niðr ok tóku tal með sér.*
- Grímkell mælti: „Pat er mér gerla sagt, Valbrandr, at þú eigir þér dóttur þá, er Signý heitir ok sé skörungur mikill. Vil ek biðja hennar, ef þú vill gipta mér hana“.
- Valbrandr svarar: „Kunnigt er oss, at þú hefir ætt góða ok auð fjár ok ert sjálfr garpr inn mesti. Vil ek þessu vel svara“. Lýkr þeira tali svá, at Valbrandr fastnar Grímkeli goða Signýju, dóttur sína, en boð skyldi vera at tvímánaði *sudr* at Qlfusvatni (205–06)
22. Maðr hét Porvaldr, er bjó á Vatnshorni í Skorradal, mikill maðr ok sterkr; kona hans hét Þorgríma ok Grímkell ferr ok biðr konunnar ok flytr vel (298)
- Pat var eitt sumar, at Grímkell reið til þings at vanda. Ok einn dag gekk hann frá búð sinni með flokki sínum ok til móts við Valbrand ok sagði honum, at hann kveðst spurt hafa, at hann ætti dóttur ok væri skörungur mikill. „Vil ek hafa tilmæli við þik um þenna ráðahag“.
- Valbrandi kveðst vera kunnigt ok kveðst góða eina frétt af honum hafa ok kveðst því vildu vel svara. Ok hversu margt sem hér er um talat, þá lyktaðist með því, at Grímkatli var heitit konunni, ok skyldi brúðlaup vera at tvímánaði at Qlfusvatni (296)
- Porvaldr hét maðr, er bjó at Vatnshorni í Skorradal, ættstórr maðr ok á marga frændr.

var kþlluð smiðkona, fjölkunnig mjök; Indriði hét son þeirra, mikill maðr ok efniligr. *Porgríma lifði lengr þeirra hjóna, en þá er hon var ekkja orðin*, bjó hon í Hvammi í Skorradal; hon gerðist auðig kona ok mikil fyrir sér (205)

Porgríma hét kona. Hon var ekkja ok bjó í Hvammi í Skorradal. Hon var auðig ok eigi við alþýðu skap. Eindriði hét sonr hennar, mikill maðr ok efniligr (296)

23. Grímr fór heiman til Breiðabólstaðar. *Hann sá margt manna fara ór garði. Þar var fylgt líki Signýjar til grafar.* Torfi sagði Grími andlát móður sinnar, „ok vil ek lúka þllu eptir hana, en þó ættim vér Grímkatli at gjalda þat fé, en vér viljum þó allvel til þín gera“. Grímr kvað hann vel segja. Síðan jörðuðu þeir Signýju ok gengu frá síðan.

Grímr fór á Breiðabólstað. Torfi sagði honum andlát móður sinnar ok bauð honum fé, „ok munum vér vel til þín gera“. Grímr kvað þetta vel mælt, „ok vil ek at Sigurðr, fóstri þinn, fari með mér“. Ok var svá gert.

Nú finnast þeir Sigurðr ok Grímr. Segist Sigurðr víta, at Torfi muni leggja reiði á hann, þegar hann veit, at hann hefir líf gefit barninu. „Ek kann þar ráð til,“ segir Grímr, „ek skal koma þér utan ok launa þér svá þat happ, at þik hendr“.

Tveim nóttum síðar sendi Grímr Sigurð suðr á Eyrar. Fekk hann honum tvá hesta, annan klyfjaðan, ok fór hann þar útan (301)

Ok svá gerði hann. Sendi hann Sigurð suðr á Eyrar ok fekk honum tvá hesta, ok váru klyfjar á þörum. Þar fór hann útan (215–216)

24. Á dögum Haralds ins hárfagra byggðist mest Ísland, því at menn þöldu eigi ánauð hans ok ofriki, einkanliga þeir, sem váru stórrar ættar ok mikillar lundar, en áttu góða kosti, ok vildu þeir heldr flýja eignir sínar en þola ágang ok ójafnað, eigi heldr konungi en þörum manni. Var einn af þeim Björn gullberi. Hann fór ór Orkadale til Íslands ok nam Reykjardal inn syðra frá Grímsá til Flókadalsár ok bjó á Gullberastöðum. Hans synir váru þeir Svarthofði, Geirmundr, Þjóstólfr, ok koma þeir ekki við þessa sögu (203)

÷

25. Hana átti Þorgeirr ór Miðfelli, sonr

÷

Finns ins auðga Halldórssonar,
Högnasonar. Hann var þá andaðr er
sjá saga gerðist (204)

26. „Vil ek þat gefa þér til vingunar útan
gripi mína tvá, er ek hefi mestar
mætur á. Er þat annat men mitt it
góða, en annat hestr minn, Svart-
faxi“. (207)

÷

I det følgende diskuterer jeg spørsmålet: utviding eller forkortning av et felles skriftlig forelegg? Kan en få svar på det problemet, vil det naturligvis være uaktuelt å gå nærmere inn på V. Lachmanns og W. Ludwigs teorier.

Mange av de ekstra ordene og vendingene i 556 er unødvendige for sammenhengen; heller ikke kan de sies å forbedre stilen i den lengre versjonen. En kan f. eks. nevne *með þeim feðgum* (3), *at frændsemi* (4), *af þingi* (6), *sínum - stofu-* (10), *þar í dalnum - síðan - öll saman* (14). Særlig må en undre seg over hvorfor 556 skulle føye til opplysninger om visse personer for så i neste øyeblikk å presisere at de ikke vedkommer denne sagaen. Se eksemplene 22, 24 og 25. Jeg kan i det hele tatt ikke finne at det en eneste gang er nødvendig å ty til utvidings-teorien for å forklare divergensene mellom 556 og 564.

La oss så prøve forkortings-teorien på eksempelaterialet. Den enkleste måte å forkorte en tekst på er selvsagt å stryke mer eller mindre unødvendige ord og ledd eller å gi konsentrerte innholdsreferater: Nr. 1-14 lar seg lett forklare etter denne teorien. I eks. 14 er teksten i 564 bare halvparten så lang som i 556; likevel har 564 med alle hovedmomentene i fortellingen.

Ved tekstinnstramming er direkte tale sterkt utsatt. En kan spare mange ord ved bare å referere hovedinnholdet i replikkene indirekte. Som eksempler på dette forholdet kunne nr. 14-18 tjene. I nr. 15 teller vi således 48 ord i 556, mens 564 klarer seg med 18.

Når en forkorter en tekst, må en naturligvis passe på så en ikke fjerner opplysninger som kan være nødvendige for å forstå sammenhengen i fortellingen. I eks. 22 i fragmentets versjon kan en ikke engang gjette ut fra framstillingsmåten at Torgrima er Torvalds enke. Sønnen til begge blir i fragmentet likeledes bare betegnet som 'sonr hennar'. Den mest naturlige forklaringen er, så vidt jeg kan se, at skriveren av 564 etter å ha kopiert linjen om Torvald, oppdaget at denne mannen

ikke spilte noen rolle i beretningen. Han har likevel forsømt å radere ut linjen, og dermed er den blitt stående som et uvedkommende 'fremmedlegeme' i sagaen.

Forhistorien til det som fortelles i nr. 23, er følgende: Mens Signy, gift med Grimkjel, var på besøk hos sin bror Torve på Breidabolstad, fødte hun en datter. Hun døde like etter fødselen, og Torve ville sette ut barnet. Han bad fostersønnen sin, Sigurd, drukne det i elva, men Sigurd hadde ikke hjerte til å utføre befallingen. Han fikk Signys sønn, Grim, til å ta vare på det. Sigurd er naturligvis redd for at Torve skal få rede på at han ikke har handlet etter ordre, men Grim vil gjerne hjelpe ham ut av knipen ved å sende ham utenlands. Det er grunnen til at han i 564 ber Torve la Sigurd fare med seg. Men måtte ikke Torve undre seg over dette ønsket og kanskje fatte mistanke? I 556 står det bare at Sigurd og Grim møtes. Vi må vel forestille oss at det skjer i hemmelighet. Det var naturligvis viktig at Torve ble holdt uvitende om fluktplanen. En kunne tenke seg at 556 har villet forbedre teksten og derfor har lagt til linjene *Segist - barninu*. Men det er ett bestemt forhold som tyder på at det tvertimot er 564 som har forkortet og gjort visse endringer i forelegget: I 556 passer setningen *Ok svá gerði hann* utmerket. Det Grim 'gerði', var jo å *koma Sigurði útan*. Setningen *Ok var svá gert* i 564 kunne være et ekko av den aktive varianten i 556. Men i fragmentet høver den dårlig, for slik den står her, viser den tilbake til Grims ønske om å få med seg Sigurd. Vi skulle i stedet ha ventet en setning som gav opplysning om at Sigurd fikk lov til å dra med Grim.

S. 207 i den lengre versjonen blir det fortalt at Signy overlater sin bror Torve alt sitt gods unntatt 'gripi mína tvá, þá er ek hefi mestar mætur á. Er þat annat men mitt it góða, en annat hestr minn, Svartfaxi' (eks. 26). S. 212 hører vi at da den treårige Hord for første gang gikk uten hjelp, satt Signy på en stol midt på golvet, 'ok lá men hennar it góða í knjám henni'. Hord snublet mot fanget hennes, slik at halsringen spratt ned på golvet og gikk i stykker, noe hun ble meget sint for.

I 564 mangler opplysningen om de to *gripir* som Signy holdt tilbake da hun gav broren eiendelene sine. I episoden med Hord omtaler 564 halssmykket på følgende måte: 'Men hennar lá í knjám henni. Þat var henni menjagripr' (s. 299). En er fristet til å tro at linjene om de to kostbarhetene opprinnelig har stått også i forelegget for fragmentet.

Da skriveren kom til fortellingen om vesle Hord, har han funnet det nødvendig å presisere at smykket var en *menjagripr*; ellers ville jo Signys heftige reaksjon bli nokså uforståelig. Når en foretar strykninger i en tekst, kan det lett hende at en sløyfer momenter som en seinere finner bør være med.

Interessant er det å sammenligne framstillingen av Grimkjels frieri til Signy Valbrandsdatter i de to versjonene (eks. 21). I 556 er Grimkjels henvendelse til Valbrand i oratio recta. 564 har formet den som en halvreplikk. Valbrands svar i 556 er også i direkte tale, mens det i 564 er gjengitt i indirekte tale. I 556 utgjør denne dialogen (medregnet subjekt og utsagnsord) 55 ord, i 564 42 ord. Men mens avslutningen i 556 lyder: *Lýkr þeira tali svá, at . . .*, nytter 564 ordene: *Ok hversu margt sem hér er um talat, þá lyktaðist með því, at . . .* Da jo 564 ellers som regel har kortere tekst enn 556, er den lengre frasen i dette tilfellet påfallende. Skal tro om ikke vendingen er føyd til av 564 som en slags erstatning for og henvisning til en mer ordrik framstilling i forelegget?

I eksempel 20 opptrer Grimkjel som mellommann for Grim den vesle i frieriet til Hognes datter Gudrid. 556 refererer detaljert hans rosende omtale av Grim. Ordene *ok flytr vel* i 564 kunne fungere som en treffende karakteristikk av hans veltalenhet. Det er etter mitt skjønn avgjort mer naturlig å tenke seg at 564 har sammenfattet frieriet i et par ord enn at 556 har 'funnet på' argumentene med utgangspunkt i uttrykket *ok flytr vel*.

Forskerne har pekt på at det fins enkelte uoverensstemmelser ved egennavnene i de to sagaversjonene:

556	564
at Fjöllum (204)	á Grímkelssþöðum (295)
Purðr (203)	Pórunn (295)
Indriði (205)	Eindriði (296)
Svartfaxi (208)	Fjöllungr (297)

Forskjellen i stedsnavn er lett å forklare ut fra forkortingshypotesen:

Grímcell bjó fyrst *suðr at Fjöllum skammt frá Qlfusvatni. Þar er nú kallat á Grímkelssþöðum*   Hann bjó fyrst á Grímkelssþöðum

Indriði/Eindriði skyldes sannsynligvis avskriverfeil. Divergensen *Puríðr/Pórunn* kunne kanskje også forklares på den måten (forkortede former i forelegget?). Når det gjelder hestnavnet, er jeg tilbøyelig til å tro at det stammer fra originalen. 556 selv eller en tidligere avskriver i denne ms.-gruppen må i så fall ha byttet det ut med det mer vanlige navnet *Svarfaxi*.

Som bl. a. Werner Ludwig og Theodore M. Andersson har gjort oppmerksom på, er handlingsgangen lik i de to versjonene av sagaen. At det også ofte er verbalt samsvar mellom dem, til og med i detaljer, vil en finne mange eksempler på i det framlagte materialet. Her følger noen flere, hentet fra s. 203–04 i 556 og første side (295) i 564:

556	564
Hon fœddist upp með þeim manni, er Sigurðr múli hét. Hann bjó undir Fjalli	Hon var upp fœdd með þeim manni, er Sigurðr múli hét. Hann bjó undir Fjalli
... ok bjó í Hagavík, skammt frá Ölfusvatni. Þorbjörg hét kona hans	Hann bjó í Hagavík, skammt frá Ölfusvatni. Þorbjörg hét kona hans
(Hann færði bú sitt eptir konu sína dauða til Ölfusvatns), því at honum þóttu þar betri landakostir (jfr. eks. 1)	... því at honum þóttu þar betri landskostir
Valbrandr hét maðr, er bjó á Breiðabólstað í inum nyrðra Reykjardal. Hann var sonr Valþjófs ins gamla	Valbrandr hét maðr, er bjó á Breiðabólstað í Reykjardal inum nyrðra. Hann var sonr Valþjófs ins gamla
Hann (dvs. Sigurðr) var inn efnligasti maðr ok gerr at sér um flestar þróttir	Efnligir maðr var hann ok vel gerr at sér um marga hluti

Det kan etter mitt skjønn ikke være tvil om at 556 og 564 går tilbake på en felles skriftlig kilde. Diskusjonen i det foregående har forhåpentlig vist at 564 sannsynligvis representerer en forkortet 'utgave' av denne kilden. Av de to versjonene må altså den lengre være den som best avspeiler sagaens original.

Som vi har sett, er forkortingen nokså slurvet og dilettantisk utført. Det kan derfor neppe være litterære ambisjoner som har ansporet forkorteren. Trolig har hensikten bare vært å lage et brukbart resymé av hovedinnholdet i sagaen.

Når er denne forkortingen gjort? Kanskje kan den 'egentlige' Vatns-hyrna gi oss en antydning om tidspunktet.

Dette håndskriftet, som etter all sannsynlighet er utført for Jón Hákonarson í Víðidalstunga (f. 1350), har bl. a. inneholdt Flóamanna

saga (bevart i avskrifter av Vatnshyrna). I AM 445b 4to (membranfragment fra 1400-tallet) og dertil hørende papirhss. fins rester av en ordrikere og utførligere tekst av sagaen. Björn Sigfússon har vist at vi i Vatnshyrna møter Flóamanna saga i en noe forkortet form med store stilistiske endringer av sagaens originaltekst.⁹ Forkortingsteknikken i de to sagaene viser stor likhet. Spesielt merker en seg at teksten ofte er så sterkt dratt sammen at det er vanskelig å forstå sammenhengen. Her skal det bare bli referert ett eksempel:

Þeir Þorgils höfðu skip á stokka sett ok mjök gert at öðru, ok höfðu hváirtveggju at skipbúnadi verit. Nú líðr af vetrinn, ok máttu þeir þó eigi á brott komast fyrir ísum. Þeir fá sér vistir um sumarit

Nú líðr á vetrinn, ok máttu þeir eigi burt leita fyrir ísum ok fengu sér vistir um sumarit

For det første viser sammenhengen at *á vetrinn* må være feil for *af vetrinn*. For det andre har forkorteren strøket opplysningen om at Torgils og følget hans hadde gjort skipet ferdig til avreise. Når vi leser videre i sagaen, ser vi at dette er et viktig moment, for ellers hadde ikke trælene kunnet flykte med skipet og dertil få med seg mye ferdegods. Det er naturligvis særlig utelatinger av denne typen som gjør at vi får mistanke om at det kan være samme person som står bak inngrepene i de to sagaene.

En regner med at den 'egentlige' Vatnshyrna er skrevet i det siste tiår av det 14. årh. og den nærbeslektede 'Pseudo-Vatnshyrna' i begynnelsen av det 15. årh.¹⁰ Hvis det er samme mann som har forkortet Flóamanna saga og Harðar saga, er det vel mest rimelig å anta at disse versjonene er laget for å inngå i de to store samlehandskriftene.

Hord Grimkjelsson blir omtalt et par steder i Hauksboks og Sturluboks Landnáma-redaksjoner. En har av den grunn antatt at Harðar saga har foreligget i skriftlig form allerede ved midten av det 13. årh.¹¹ I slutten av sagaens versjon i 556 blir en uttalelse om Hord av Styrme den frode gjengitt. Flere forskere har derfor ment at Styrme kunne

⁹ 'Tvær gerðir Flóamannasögu' i *Saga*, tímarit Sögufélags 1958, s. 429–451; jfr. også samme i *KLNM* b. IV, sp. 420–421.

¹⁰ Se foran, s. x.

¹¹ Finnur Jónsson, *Litt. hist.* II, s. 422; Einar Ól. Sveinsson, *Dating the Icelandic Sagas*, London 1958, s. 90.

være sagaens forfatter.¹² Jeg vil ikke i denne artikkelen drøfte disse spørsmålene på nytt, men forhåpentlig får jeg høve til å komme tilbake til dem i en annen sammenheng.

ÁGRIP

Harðar saga er í heild sinni aðeins varðveitt í einu skinnhandriti, AM 556a 4to, sem ritað er um 1475. Til eru allmörg pappírshandrit, en þau eru öll runnin frá 556a. Meðal brotanna úr svonefndri 'Pseudo-Vatnshyrnu', AM 564a 4to frá upphafi 15. aldar, er eitt blað úr styttri gerð sögunnar sem samsvarar átta fyrstu kapitulum í 556. Margt hefur verið ritað um samband þessara tveggja sögugerða, og er yfirlit um það að finna í útgáfu Sture Hasts af sögunni (1960), bls. 96 o.áfr., og í bók Theodore M. Anderssons, *The Problem of Icelandic Saga Origins* (1964), bls. 146 o.áfr. Flestir fræðimenn hafa verið þeirrar skoðunar að 'Pseudo-Vatnshyrna' geymi söguna í sinni upprunalegu gerð og að hún sé aukin í 556. Guðbrandur Vigfússon hélt þessari skoðun fyrstur fram í innangi Sturlunga sögu (1878), en síðar hafa tekið í sama streng meðal annarra Finnur Jónsson, Jón Jóhannesson, Sigurður Nordal, Sture Hast og Theodore M. Andersson.

Önnur skoðun á sambandi sögugerðanna kemur fram hjá Einari Ól. Sveinsyni í bók hans *Dating the Icelandic Sagas* (1958) sem síðar kom út á íslensku í aukinni gerð (Ritunartími Íslendingasagna, 1965). Í Ritunartíma segir hann um lengra textann (bls. 125-26):

. . . yfirléitt orkar þessi texti svo á máltilfinningu mína, að hann sé frá 14. öld. En auðvitað má hann vel vera saminn upp úr 13. aldar texta. Frá sama frumtexta mun svo Vatnshyrnusagan komin, en hún er áreiðanlega stytt, og hygg ég sumt, sem á milli ber gerðunum tveim, stafa af villum sem komið hafi inn, þegar styttingin í Vatnshyrnutextanum var gerð.

Í undanfarandi ritgerð er rennt stöðum undir tilgátu Einars Ól. Sveinssonar með nákvæmum samanburði sögutextanna. Telur höfundur engan vafa á því að bæði handritin, 556 og 564, séu runnin frá sama frumtexta og sé hann að öllum líkindum stytur í 564. Styttingin er fremur hroðvirknislega gerð, og mun tilgangurinn hafa verið sá að gera nothæft ágríp af aðalefni sögunnar.

¹² Sigurður Nordal, *Nordisk Kultur* 8B, København 1953, s. 263; Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar*, Reykjavík 1941, s. 88 f.

Greinarhöfundur telur líklegt að sagan hafi einnig verið stytt í hinni 'eiginlegu' Vatnshyrnu, á sama hátt sem Flóamanna saga hefur verið stytt í því handriti. Telur hann líklegt að hinir stytta textar hafi verið gerðir úr garði seint á 14. öld, áður en sögurnar voru felldar inn í þessi tvö miklu safnhandrit Íslendingasagna.

HERMANN PÁLSSON

BRANDS ÞÁTTUR ÖRVA

MIKIL SNILLD býr með þeim *Morkinskinnu* og skáletruðum frænkum hennar, *Huldu* og *Hrokkinskinnu*. Þær yppa fögru lofi um norræna höfðingja í kristnum sið, en þó hýrnar sjaldan jafnmikið yfir frásögn og þegar langförlan Íslending ber að konungsgarði að hressa hirðlíf um stund. Íslendinga þættir í konunga sögum orka á lesanda eins og sólheiður dagur eftir þrálátan dumbung, en slík birti stafar af þeirri umhyggju og góðu tómi sem höfundum stuttra bóksagna er tamt að beita við ritsmíðar sínar. Með því að konungar ráða ríkjum og örlögum heilla þjóða, þá standa þeir jafnan á stalli, skörum hærra en Íslendingar og önnur alþýða, og fyrir bragðið koma kostir þeirra og lestir ekki jafnskýrt í ljós og þegar fólk af lægri stéttum á í hlut. Frásagnir af konungum Norðmanna lýsa sögulegum atburðum og eru því skyldur fróðleikur hvenær sem þessi dáðrakka þjóð fer á stúfa sína í leit að fortíð og sjálfri sér. En þættir af þeim Íslendingum sem gista Noreg í því skyni að forvitnast um þá siðu, sem tíðkast með göfugum mönnum, og vera þá útlendingar um leið eru annars eðlis: athafnir mörlandans eru yfirleitt svo lítilvægar að þær lenda langt út fyrir sagnfræði, þótt einstaka sinnum takist þeim að lauma sér inn í neðanmálsgreinar lærðra manna, sem runnið hafði í brjóst við skrifborð. Furðu skemmtilegt er að kynnast þeim Íslendingum sem byggja litla þætti um sinn, þótt þeir fái ekki inni í veglegri sögum. Íslendinga þætti lesum vér ekki í því skyni að kynnast tilteknu fólki og atvikum á söguöld, heldur einkum til að glæða skilning vorn á mannlegum verðmætum yfirleitt, hvenær og hvar sem vera skal á kringlu þessa heims. Menn mega ekki láta það glepja sig að sumir þættir fjalla um menn sem kunnir eru af öðrum frásögnum, enda ber hitt ekki síður við að nafnhetja er gersamlega ókunn utan þáttar; þá skal ekki gleyma tveim þáttum af ónafngreindum Íslendingum.

Þótt fróðleikur Íslendinga þátta um söguöld sé í rýrara lagi, þá liggja ærnar ástæður til þeirra vinsælda sem þeir hafa löngum notið hér norður undir stjörnu. Þar voru á ferð slíkir höfundar að þeir kunnu til hlítar

þá list að velja hæfileg orð í ritsmíð sína og finna þar hverju þeirra maklegan stað. Á hinn bóginn bera þessi íslenzku ævintýri austan hafs vitni um glöggva þekkingu á vandamálum mannlegs lífs. Hvorutveggja atriði bendir ótvírætt í þá átt að höfundar hafi verið lærðir menn á þeirrar aldar vísu, og er því ekki að ófyrirsynju þótt ritkönnuðir svipist fyrir í þáttum um áhrif frá þeim bókum sem menn lásu um þær mundir í skólum og annars staðar. Við slíkar rannsóknir reynast *ræður* manna og *hugmyndir* oft þyngri á metum en *atburðir*; mikilvægara er að vita hverjar bækur höfundur hefur lesið og hvaðan honum komu hugmyndir í samantekt sína en að rýna eftir því hvað hefur getað gerzt með íslenskum ferðalang í Noregi á elleftu öld.

Ein af þeim listrænu frásögnum sem prýða *Morkinskinnu* og stöllum hennar tvær er *Brands þáttur örva*. Honum er ætlaður staður í Niðarósi á ríkisárum Haralds harðráða, sem sé einhverja dagstund á tímabilinu 1046–1066. Þáttur þessi gerist á örskömmu bragði og hefur einungis þrjár persónur: Harald harðráða, Brand örva og Þjóðólf skáld. Hlutverk Brands er að einu leyti óvenjulegt: hann lætur ekki eitt orð sér um munn fara, heldur gefur hann hugsanir sínar í skyn með látæði og einföldum athöfnum. Mig rekur ekki minni til annarrar sögu á móðurmáli voru sem lætur nafnhetju gegna slíku hlutverki í algerri þögn.

Í því skyni að átta sig sem bezt á gerð *Brands þáttar* skal ekki prenta hann í belg og biðu, heldur láta orð og atvik ráða tilhögun. Þótt stuttur sé, þá má skipta honum í þrennt: *upphaf* (exordium), *raun* (experimentum) og *niðurlag* (conclusio). Með því að persónur eru þrjár má þrídálka meginbálk þáttar (*raun*). Í fremsta dálki er Haraldur einráður og hefst þó ekkert að nema að ræða við Þjóðólf og skipa honum fyrir. Í hinnta dálki er lýst viðbrögðum Brands við kröfum Haralds; hann er staddur á skemmulofti og stundar þar iðju sína þögull og örlátur, hnöggvingur til máls en mildingur á dýrgripi. Á móti þögn Brands vegur nákvæm lýsing á búnaði hans og viðbrögðum við þrábeidni konungs um gjafir. Lýsing þessi er ekki ætluð lesöndum einvörðungu heldur Haraldri harðráða sérstaklega, enda skilst honum af glöggum orðum Þjóðólfs skálds hugarfar Brands og skapgerð. Með þessu móti er næstum eins og þeir Haraldur og Brandur ræðist við, þótt hvor sé á sínum stað og öðrum þeirra hrjóti ekki orð af munn.

Miðdálkur er helgaður Þjóðólfi, sem er raunar á sviði einnig í dálkum þeirra Haralds og Brands, ella arkar skáld frá konungi til farmanns og sömu leið til baka, enda er það helzta hlutverk hans í aðalbálki

Þáttar að bera orð frá konungi til Brands og gjafir frá Brandi og lýsingar á honum til konungs. Með lofi sínu um Brand í upphafi frásagnar gefur Þjóðólfur konungi tilefni til að freista mildings, en í þeirri raun verður hann auðsveipur þjónn, sem lætur konung stjórna sér til hlítar. Þótt Þjóðólfur maldi í móinn og sé tregur til að spotta vin sinn, þá lætur hann undan og rekur erindi konungs eins og fyrir hann er lagt. Skal nú ekki lengur bíða að birta *Brands þátt örva*.¹

I

Nú er frá því sagt, að á einu sumri kom til Noregs utan af Íslandi Brandur sonur Vermundar í Vatnsfirði. Hann var kallaður Brandur hinn örvi; var honum það sannnefni. Brandur lagði skipi sínu inn til Niðaróss. Þjóðólfur skáld var vinur Brands og hafði margt sagt Haraldí konungi frá Brandi, hve mikill mætismaður hann var og vel að sér, og svo hafði hann mælt Þjóðólfur, að honum þætti eigi sýnt, að annar maður væri betur til konungs fallinn í Íslandi fyrir sakar örleika hans og stórmennsku.

II

Hann hefir sagt konungi margt
frá örleikum hans,

og mælti konungur: „Það skal eg
nú reyna,“ segir hann. „Gakk til
hans og bið hann gefa mér
skikkju sína.“

Þjóðólfur fór og kom inn í
skemmu,

þar er Brandur var fyrir. Hann
stóð á gólfinu og stikaði léreft.
Hann var í skarlatsskyrtli og
hafði skarlatsskikkju yfir sér, og
var bandið uppi á höfðinu.

¹ Dálkaskipting *Brands þáttar* hér á að nokkru leyti rætur sínar að rekja til ritgerðar eftir Claude Lévi-Strauss, 'The Structural Study of Myth,' *Myth: A Symposium*, edited by Thomas A. Sebeok, Bloomington (1971), 81–106. Sjá einnig grein mína, 'Form and Meaning in Early Icelandic Fiction,' *Les vikings et leur civilisation*, ed. Régis Boyer, Paris 1976, 113–128. bls.

Hann hafði öxi gullrekna í handarkrikanum.

Þjóðólfur mælti: „Konungur vill þiggja skikkjuna.“

Brandur hélt fram verkinu og svaraði engu, en hann lét falla af sér skikkjuna,

og tekur Þjóðólfur hana upp og færir konungi,

og spurði konungur, hversu færi með þeim.

Hann segir, að Brandur hafði engi orð um; segir síðan, hvað hann hafðist að og svo frá búnungi hans.

Konungur mælti: „Víst er sjá maður skapstór og mun vera mikils háttar maður, er honum þótti eigi þurfa orð um að hafa. Gakk enn og seg, að eg vil þiggja að honum öxina þá hina gullreknu.“

Þjóðólfur mælti: „Ekki er mér mikið um, herra, að fara oftar. Veit eg eigi, hversu hann vill það virða, ef eg kref vopns úr hendi honum.“

“Þú vaktir umræðu um Brand, bæði nú og jafnan,” segir konungur, “enda skaltu nú fara og segja, að eg vil þiggja öxina þá hina gullreknu. Ekki þykir mér hann ör, nema hann gefi.“

Fer Þjóðólfur nú til fundar við Brand og segir, að konungur vill þiggja öxina.

Hann rétti frá sér öxina og mælti ekki.

Þjóðólfur færir konungi öxina og segir, hve fór með þeim.

Konungur mælti: „Meiri von, að

Þessi maður muni vera fleirum
örvari, og heldur fénar nú um
hríð. Farðu enn og seg, að eg vil
hafa kyrtlinn, er hann stendur
í.“

Þjóðólfur segir: „Ekki samir
það, herra, að eg fari oftar.“

Konungur mælti: „Þú skalt fara
að vísu.“

Fer hann enn og kemur í loftið
og segir, að konungur vill þiggja
kyrtlinn.

Brandur bregður þá sýslunni og
steypir af sér kyrtlinum og mælti
ekki. Hann sprettir af erminni
annarri og kastar braut síðan
kyrtlinum, en hefir eftir ermina
aðra.

Þjóðólfur tekur hann upp og fer
á fund konungs og sýnir honum
kyrtlinn.

Konungur leit á og mælti síðan:
„Þessi maður er bæði vitur og
stórlyndur. Auðséð er mér, hví
hann hefir erminni af sprett;
honum þykir sem eg eigi eina
höndina og þá þó, að þiggja
ávallt, en veita aldregi, og farið
nú eftir honum.“

III

Og var svo gert, og fór Brandur til konungs og þá af honum góða
virðing og fégjafir. Og var þetta gert til raunar við hann.

— — —

Í upphafi þáttar er gerð örstutt grein fyrir Brandi og atvikum þeirrar
raunar sem gerir meginbálk, en niðurlag skýrir í einni málsgrein hvað
verður eftir að tilraun lýkur. Lokasetning: *Og var þetta gert til raunar
við hann felur í sér tilgang sögu og bergmálar fyrstu orð Haralds í við-*

ræðu við Þjóðólf: *Það skal eg nú reyna*. Þegar meginbálki lýkur hefur konungur ekki einungis reynt Brand að örleika, vitsmunum og stórlyndi, heldur hefur hann einnig numið af athöfn Brands hver ljóður var á tilraun hans sjálfs: Haraldur þiggur hvern dýrgrip eftir annan af Brandi og lætur þó ekkert af hendi rakna sjálfur. Með þessu brýtur konungur alkunna siðareglu: *Gjalt gjöf við gjöf*. Úr þessu er þó bætt í þáttarlok. Hins verður einnig að minnast að konungur þiggur ekki gjafir með venjulegum hætti þar sem þær eru gefnar að boði hans sjálfs; þær eru ekki sprottnar af vináttu eða þakkarhug, heldur notar konungur aðstöðu sína í því skyni að þröngva útlendingi til að láta af hendi dýrmæta hluti. Eins og höfðingjum er tamt, þá beitir Haraldur boðhætti miskunnarlaust *Gakk til hans og bið hann . . . Gakk enn og seg . . . Farðu enn og seg . . .* Einnig beitir hann orðtakinu *skaltu / þú skalt*, og lætur þá um leið í ljós konunglegan vilja: *eg vil þiggja að honum öxina þá hina gullreknunni* (tvítekið); *eg vil hafa kyrtilinn, er hann stendur í*.

Af orðum Haralds vekur þó ein setning mesta athygli: *Ekki þykir mér hann ör nema hann gefi*. Vel má vera að hér liggi spakmæli að baki: **Enginn þykir ör, nema hann gefi*. Vitaskuld reynir einkum á örlæti manna þegar um gjafir er að ræða, enda eru lýsingarorðin *örlátur* og *gjafmildur* býsna skyld að merkingu. Þó þekki ég ekki slíkan orðskvið á íslensku; hins vegar minna ummæli Haralds á latneskan málshátt sem gekk á miðöldum:

*Nequaquam largus homo sive probus reputatur,
Cui, si quid dederit, res ingens esse videtur.*²

(Þeygi þykir sá maður örlátur eða aldyggur, sem finnst ærið um, ef hann hefur gefið eitthvað.)

‘Verður þrisvar allt forðum,’ segir í Sturlungu, enda er það algengt fyrirbæri í hvers konar sögum, bæði fornum og nýjum, að þrív svipaðir atburðir gerist hver á fætur öðrum.³ Haraldur sendir Þjóðólf þrívægis

² Hans Walther, *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi* II, Göttingen 1965, 105. bls.: nr. 16498.

³ Sem dæmi um notkun þrítölu í lærðu riti má nefna upphaf *Trójumanna sögu* (1963), 1.–2. bls. Saturnus á þrjá sonu; hann gefur Júpíter himin og hvetur hann til að láta þrjár eldingar fara saman að óvinum, ‘svo að það megi allir sjá merking þrenningar ríkis þíns.’ Neptúnusi gefur hann krók þríangadan. ‘Skaltu þar með alla hluti til þín draga til marks þrenningar þinnar.’ Plútó gefur hann varðhund þann, ‘er Ceberus heitir og á þrjú höfuð til þrenningar marks.’ Það er alger misskilningur að notkun þrítölu í fornsögum bendi

til Brands, og fyrir tilvikið eignast konungur þrjá dýrgrip. Örlátur maður gefur þrisvar á skömmu bragði. Í útlendri sögu sem snarað var á íslenzku á fjórtánu öld, að því er talið er, segir frá manni sem játar mikla glæpi fyrir presti og tekur ýmsar skriftir, meðal annarra þessar:

Ef þú mætir fátækum manni, þá gef honum *yfirhöfn* þína; mætir þú öðrum, gef honum *syrkotið*; mætir þú þriðja, gef honum *undirkyrtilinn*. En línklaðum þínum skaltu halda, þó að þú finnr fleiri.⁴

Tvær af þremur gjöfum Brands eru flíkur, en sú hugmynd að menn eigi að gefa af sér klæðnað í ölmusu skyni er vitaskuld komin úr heilagri ritningu. Um Jóhannes skírara segir í fornri hómilíu:

Hann kenndi svo mikla örlyndi, að maður skyldi gefa annan kyrtil sinn þeim, er engan ætti, og þannig svo taka nær sér en að skipta fæðslunni við aðra. Það boðorð mun flestum mönnum ærið örlyndið þykja og það vel gert, er svo er. Og eigi er maður skyldur að gefa frammar, en eigi þverrir það dýrðarverkið, að maður geri frammar en honum sé boðið og vilji hann heldur hneppa við sig þann hinn eina búninginn, er honum er leyfður. Það sýna oss dæmi hins sæla Marteins biskups, þars hann gaf tvisvar svo klæði af sér, að hann var varla óber eftir.⁵

Frásögn af örlyndi Marteins biskups hljóðar á þessa lund:

Það var of vetrardag í frosti miklu, að Martinus mætti klæðlausum manni í borgarhliði. Sá bað þá, er um liðu, að þeir mis kunnaði honum. Þá skildi guðs maður sér vera ætlaðan þann, er aðrir veittu eigi miskunn. En hvað skyldi hann gefa, þar er hann hafði þá ekki nema klæði þau, er hann stóð í, því að hann hafði öll önnur veitt í slíka þurft?

Þá brá hann sverði og reist í sundur möttul sinn og gaf hálfan hinum volaða, en hálfan hafði hann sjálfur. Þá hlógu sumir að honum, er hann var stuttbúinn, en þeir komust við, er heilli voru

yfirleitt til munnlegra alþýðusagna. Þrítalan þekkist hvaðanæva að, ekki sízt í lærdómsritum.

⁴ *Íslendzk æventýri* I, Halle a. S. 1882, 31–2. bls.

⁵ *Homíliu-Bók*, Lund 1872, 12. bls. Sbr. Lúkas, iii 11. Ian Kirby, *Biblical Quotation* I, Rvík 1976, 233. bls.

í hug, er þeir höfðu ekki slík verk unnið, þar er þeir máttu klæða hinn auma, svo að þeir væri ókálnir eftir . . .⁶

Hugsanlegt er að meðferð biskups á möttli sínum hafi gefið höfundi *Brands þáttar* þá hugmynd að láta milding spretta ermi af kyrtli og halda eftir. En þó renna fleiri stoðir undir þessa frásögn. Kyrtill með einni ermi gefur Haraldi hugmynd um eina þiggjandi hönd sem þó veitir hvergi. Í heilagri ritningu eru gjafmildir menn hvattir til að láta eina hönd ekki vita hvað önnur gerir:

Pá er þú gerir ölmusugæði, viti eigi hin vinstri hönd þín hvað hin hægri gerir, að ölmusa þín sé í leyndum hlutum, og faðir þinn, sá er sér í leyndum stað, mun gjalda þér.⁷

Með frekju sinni virðist Haraldur konungur ekki einungis misþyrma sönnu örlæti (sem er engan veginn óskýlt ölmusugæðum), heldur jafra orð hans og athafnir við skop að frásögnum guðspjalls af ölmusu. Hann áttar sig því ekki til hlítar á merkingu þeirri sem afsprett ermi felur í sér.

Óskýlt er að hafa neinar áhyggjur af sagnfræði *Brands þáttar*, en þó skal þess minnst að Brands er fyrst getið í Noregsför árið 999, þegar Ólafur Tryggvason leggur farbann á skip hans. Í inngangi sínum að IV. bindi Íslenzkra fornrita segir Einar Ól. Sveinsson að Brandur hljóti 'að vera kominn eitthvað á sjötugsaldur' þegar þáttur hans gerist. Nú hlýtur maður sem er orðinn skipseigandi fyrir lok tíundu aldar að vera kominn yfir sjötugt um miðja elleftu öld, en naumast gæti gjafadægur Brands hafa orðið öllu fyrr, enda er þætti skotið inn á milli dráps Einars þambarskelfis (1050/1051?) og Nizarorrustu (1062). Hins vegar er engin ástæða til að ætla að þessi þáttur hafi nokkurn tíma 'gerzt' nema þá í hugskoti þess manns sem orti hann forðum. Svipað má segja um *Brands þátt örva* og *Morkinskinna* kveður að orði um ævintýri Sveins konungs á flótta þegar hann leitar sér hælis í koti nokkru: 'Þetta er gamans frásögn og eigi sögulegt eins kostar, fyr þá sök að hér er lýst grein speki og óvizku.' *Brands þáttur* er prýðilegt dæmi um vizku, en þó einkum um örlyndi og stórmennsku. Höfundur hirðir lítt um sögu-

⁶ *Martinus saga byskups* I (Heilagra manna sögur I), Chria 1877, 555. bls., sjá einnig 575.-6. og 608.-9. bls.

⁷ *Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra*, Kh. 1878, 180. bls. (Matt. VI 3-4). Kirby, 149. bls; *Bisk. Bók. I*, 105. / 279. bls.

leg sannindi, en hins vegar velur hann í hlutverk mildings tiltekinn Íslending, sem var kunnur fyrir örlæti sitt, eins og ráða má af *Ísleifs þætti biskups* og draumvísu í *Íslendinga sögu* Sturlu Þórðarsonar, sem á að hafa verið ort um það leyti sem Þjóðveldi lýkur og mönnum þótti ástæða til að minnast glæsibrags söguldar:

Þá var betra,
er fyr baugum réð
Brandur hinn örvi
og bur skata.
En nú er fyr löndum
og lengi mun
Hákon konungur
og hans synir.

Í upphafi þáttar telur Þjóðólfur skáld Brandi það til hróss, 'að honum þætti eigi sýnt, að annar maður væri *betur til konungs fallinn á Íslandi* fyrir sakar örleika hans og stórmennsku.' Nú vill svo skemmtilega til að Haraldi harðráða eru eignuð svipuð ummæli um tvo aðra Íslendinga. *Bandamanna saga* leggur svofellð orð í munn Ófeigi gamla á þingi⁸:

„Par situr þú, Skegg-Broddi. Hvort var satt, að Haraldur konungur mælti það, að værir *bezt til konungs fallinn á Íslandi?*“ Hann segir: „Eigi veit eg það. Margt mælti Haraldur konungur það til mín, er eg veit eigi, hver alhugi því fylgdi.“
(Konungsbók)

„Par situr þú, Skegg-Broddi, en hvort er það satt, að Haraldur konungur Sigurðarson mælti það, þá er þú varst með honum, að honum þættir þú *bezt til konungs fallinn þeirra manna, er út hér eru?*“ Broddi svaraði: „Oft talaði konungur vel til mín, en eigi er það ráðið, að honum þætti allt, sem hann talaði.“

(Möðruvallabók)

Engin ástæða er til að telja þenna dóm um Skegg-Brodda kominn frá Haraldi harðráða sjálfum, heldur kann hugmyndin að vera komin úr *Brands þætti örva*. Í báðum þessum sögum er fjallað um örlæti og stórmennsku, og freistandi er að gera ráð fyrir því að lýsing á búnaði Ófeigs gamla á þingi bergmáli meðferð Brands á kyrtli sínum⁹:

⁸ *Íslenzk fornrit* VII, 348.–9. bls.

⁹ *Íslenzk fornrit* VII, 318.–19. bls.

Og í búðasundunum gengur maður einn í mót þeim, gamall og hrumur, og hafði kápu svarta og *ein ermur á*, bugstaf í hendi og broddur í.

(Konungsbók)

Og er hann kemur í búðarsundið, þá gengur maður í mót honum; sá er við aldur. Hann var í svartri ermakápu, og var hún komin að sliti; *ein var ermur á kápunni*, og horfði sú á bak aftur. Hann hafði í hendi staf og brodd í, hafði síða hettuna og rak undan skyggnum, stappaði niður stafnum og fór heldur bjúgur.

(Möðruvallabók)

Þannig verður einerma yfirhöfn eins konar sérkenni örláttra manna í örbirgð.

Í *Hungurvöku* (1938, 83. bls.) er Gizuri biskupi lýst á merkilega lund:

Gizur var alger að sér um alla hluti, þá er karlmaður átti að sér að hafa. Hann var farmaður mikill hinn fyrri hlut ævi sinnar, meðan Ísleifur lifði, og var jafnan mikils virtur hvar sem hann kom, og var þá tignum mönnum á hendi er hann var utanlands. Haraldur konungur Sigurðarson var þá konungur í Noregi, og mælti hann þeim orðum við Gizur, að honum kvaðst svo sýnast til, að hann mundi *bezt til fallinn að bera hvert tignarnafn sem hann hlyti*.

Morkinskinna (1932, 251. bls.) hermir fyllri dóm Haralds harðráða um Gizur biskup:

Þá er Gizur Ísleifsson kom á fund Haralds konungs, var rætt um að hann væri merkilegur maður. Þá sagði Haraldur konungur: „Svo er það sem þér segið, en þar má gera vel af þrjá menn:

Hann má vera *víkínga höfðingi*, og er hann vel til þess fenginn.

Þá má hann og vera *konungur* af sínu skaplyndi, og er vel fengið.

Með þriðja hætti má hann vera *biskup*, og það mun hann helst hljóta og mun vera hinn mesti ágætismaður.“

Einsætt er að skyldleiki hlýtur að vera með öllum þeim ritum sem geta um Íslending ‘vel fallinn til konungs’ á dögum Haralds harðráða, sem raunar kemur þar sjálfur við sögu. Hér verður gert ráð fyrir því að *Hungurvaka* sé upphaflegust, hvort sem lof um Gizur biskup er réttilega eignað Haraldi konungi eða ekki. *Hungurvaka* er sagnfræðirit, en

hin eru að verulegu leyti skáldskapur. Um samband *Brands þáttar örva* og *Haralds sögu harðráða* í *Morkinskinnu* verður ekki rætt hér, heldur verður farið með hvort um sig sem sjálfstætt rit, enda þótt *Brands þáttur* sé óneitanlega hluti af sögu Haralds. Engin ástæða er til að ætla, að höfundar *Brands þáttar* og *Bandamanna sögu* hafi þekkt neinar munnlegar arfsagnir um úrskurði frá elleftu öld þess eðlis að þeir Skegg-Broddi á Hofi í Vopnafirði og Brandur úr Vatnsfirði hafi verið vel fallnir til konungs heldur mun þetta vera þegið úr eldri ritum, einkum þó *Hungurvöku*. Skal þessu næst hyggja að *Hungurvöku* og áhrifum hennar á áðurnefnd rit.

A. *Haralds saga harðráða* tekur ummælin um Gizur í *Hungurvöku* að hann 'mundi bezt til fallinn að bera hvert tignarnafn sem hann hlyti' og stílfærir þau; er það mjög í þeim hetjuanda sem sérkennir *Haralds sögu* að víkingahöfðingja er skipað við hliðina á konungi og biskupi; í öðrum ritum er víkingahöfðingi naumast talinn til tignarnafna. En auk þeirra orða sem *Hungurvaka* eignar Haraldi um Gizur, þá leggur hún aðra dóma um biskup sem höfundur *Haralds sögu* kann að hafa haft í huga:

Hann tók tign og virðing svo mikla þegar snemmendis biskupsdóms síns, og svo vildi hver maður sitja og standa sem hann bauð, ungur og gamall, sæll og fátækur, konur og karlar, og var rétt að segja, að hann var bæði konungur og biskup yfir landinu meðan hann lifði. (Hv. 85).

Það hefir og verið allra vitra manna mál, að hann hafi af guðs góðgift og sjálfs sinni atgervi göfgastur maður verið á Íslandi bæði lærðra manna og ólærðra. (Hv. 90).

Orð Döllu Þorvaldsdóttur í Ísleifs þætti hníga í sömu átt: 'Ég hefi þá metnaðargirnd að eiga hinn bezta manninn og hinn göfgasta soninn með honum er á Íslandi mun fæðast.' (Ísl.þ. 23).

B. *Brands þáttur örva*. Orðalag á setningu um hæfni Brands til konungs minnir nokkuð á *Hungurvöku* en er nauðalíkt *Bandamanna sögu*, þ.e. Konungsbók; Möðruvallabók er frábrugðin. Þetta sést greinilega, þegar rit eru borin saman:

Hungurvaka

Haraldur konungur . . . mælti . . . þeim orðum . . . að honum kvaðst

svo sýnast til, að hann mundi bezt til fallinn að bera hvert tignarnafn sem hann hlyti.

Brands þ.

. . . og svo hafði hann mælt Þjóðólfur, að honum þætti eigi sýnt, að annar maður væri betur til konungs fallinn í Íslandi fyrir sakar örleika hans og stórmennsku.

Bandam.s. (K)

Hvort var það satt, að Haraldur konungur mælti það, að værir bezt til konungs fallinn á Íslandi?

Um skyldleika þessara rita verður ekki fjallað að sinni, þótt hins megi geta að mér þykir sennilegt að *Bandamanna saga* hafi stuðzt við þátt. Að vísu bregður oft fyrir svipuðu orðalagi í tveim sögum, þótt þær virðist vera lítt skyldar að öðru leyti, og skal því fara varlega í þær sakir að draga ákveðnar ályktanir af slíku. En þegar vönduð saga á borð við *Bandamanna sögu* á í hlut, verður að gera ráð fyrir víðlesnum höfundi.

Lítill vafi leikur á því að *Brands þáttur* hefur þegið úr *Ísleifs þætti biskups*. Eftirfarandi glefsur úr síðarnefndum þætti má bera saman við orð Haralds og lýsingu á Brandi hér að framan: 'Og á einni háttíð mælti konungur: „Brandur, þigg að mér skikkju þessa.“ Það var skarlaks-möttull . . . Ísleifur var þá prestur og félítill, er hann kom sunnan úr löndum. Þá mælti Brandur: „Þú skalt þiggja að mér skikkju þessa, er konungurinn gaf mér.“ Hann svarar: „Eigi hefir þú enn tapað örlyndinni, og vil eg gjarna þiggja.“' (Útg. 1938, 21. bls.). Þetta á að hafa gerzt á dögum Ólafs helga, sem gefur Brandi skikkju, sem Brandur gefur síðan Ísleifi; að lokum tekur konungur gjöfina aftur og gefur sjálfur Ísleifi, en geldur Brandi verð fyrir.

(Hér skal þess getið innan sviga að *Hungurvaka* hafði greinilega áhrif á *Auðunar þátt vestfirzka* sem einnig er í *Morkinskinnu* og öðrum konungabókum. *Hungurvöku* segist svo frá um vígsluför Ísleifs biskups: 'Síðan fór hann utan og suður til Saxlands, og sótti heim Heinrek keisara Konráðsson og gaf honum hvítabjörn, er kominn var af Grænlandi, og var það dýr hin mesta gersemi. En keisarinn fékk Ísleifi bréf sitt með innsigli um allt veldi sitt. Síðan fór hann til fundar við Leonem páfa.' (1938: 76). *Auðunar þáttur* segir frá manni sem sækir hvítabjörn til Grænlands frá Noregi og fer síðan með hann til Danmerkur

og færir Sveini konungi, sem gefur honum fé mikið fyrir og skipar til um ferð hans til Rómaborgar. Í báðum sögum er björn kallaður 'gersemi mikil'. Menn hafa trúað því að *Auðunar þáttur* væri um sannsögulegan atburð, en hitt má þó þykja sennilegra að orð *Hungurvöku* um suðurferð Ísleifs hafi verið sá fnjóskur sem tendraði hug höfundar til að yrkja ævintýri af vestfirzkum kotungi á suðurvegum. Áður en svigum er lokað þykir rétt að vara menn við þeirri trú að Morkin-skinna (með öllum sínum þáttum) hafi verið rituð fyrir 1220.).

C. *Bandamanna saga*. Áður hefur verið dregið á, að hún muni hafa þegið úr *Brands þætti* þá hugmynd að tiltekinn maður væri sérlega vel fallinn til konungs yfir Íslandi. En hvernig fór höfundur að láta sér detta í hug að tengja þessa hugmynd við Skegg-Brodda Bjarnason austan úr Vopnafirði? Brandur örvi sýnir gjafmildi sína Ísleifi föður Gizurar sem fyrstur Íslendinga í frásögnnum mun hafa verið talinn vel fallinn til konungs, en hvers konar samband er með þeim Gizuri biskupi og Skegg-Brodda? Þegar höfundur *Bandamanna sögu* lætur Ófeig gamla á Reykjum, örlátan mann í slitinni kápu og ein ermur á, brigzla austfirzkum höfðingja um oflof af Haraldi harðráða, þá veit hann eins og endranær hvert ferð er heitið. Skegg-Broddi bjó á Hofi í Vopnafirði, og að honum látnum tekur Þórir sonur hans við óðali ættar, en honum varð ekki langlífis auðið. Gizur Ísleifsson gekk að eiga ekkju Þóris og síðan bjuggu þau á Hofi um skeið, unz hann verður kjörinn biskup og flyzt búferlum að föðurleifð sinni í Skálholti. Gizur var ekki einungis kvæntur sonarekkju Skegg-Brodda og bóndi á Hofi eins og hann, heldur mun hann einnig hafa farið með goðorð þeirra Hofverja meðan hann átti heima þar eystra. En þótt Skegg-Broddi hafi verið talinn 'hinn mesti afbragðsmaður um sína daga'. (Þorsteins þáttur stangarhöggs, 1950: 78), þá virðist fátt benda til þess að hann hafi átt skilið þau ummæli, sem Haraldur konungur notaði forðum við Gizur Ísleifsson. Vitaskuld skiptir slíkt ekki höfuðmáli í *Bandamanna sögu*, enda er Ófeigur að skopast að Skegg-Brodda á þingi.

Einstaka sinnum bregður fyrir svipuðu orðalagi með *Bandamanna sögu* og *Hungurvöku*, og þarf þá ekki að sökum að spyrja hvor sé upphaflegri. Hér má lauslega minna á lýsingu á þeim Oddi og Gizuri:

Er hann nú í kaupferðum og gerist stóru-
auðugur maður og ágætur, og er hann oft-
ast á hendi tignum mönnum og vel virður
utanlands.

Hann var farmaður mikill hinn fyrra hlut
ævi sinnar . . . og var þá tignum mönnum
á hendi er hann var utanlands.

(Hv. 83.)

(Bandam. 297 (K).)

Þess skal að lokum getið að lof Haralds harðráða um Gizur Ísleifsson í konungabókum minnir á ummæli Sveins tjúguskeggs um Þorvald víðförla, þótt hann geti að vísu ekki um hæfileika Húnvetnings að gegna embætti biskups:

Þessi maður, er eg tala hér til, er vitur sem spökum *konungi* hæfði að vera, styrkur og hugdjárfur sem hinn öruggasti *berserkerur*, svo siðugur og góðháttaður sem hinn siðugasti *spekingur*.¹⁰

¹⁰ Þorvalds þáttur víðförla, Halle a. S. 1905, 64. bls.

HUBERT SEELOW

VIER GEDICHTE FÜR EINE HOCHZEIT IM JAHRE 1738

1. IN DER Handschrift Lbs 202 fol., einer Sammlung von losen Manuskripten und Drucken verschiedener Herkunft und verschiedenen Alters, finden sich u.a. auch vier Gedichte, die alle für denselben Anlaß, nämlich eine Hochzeit im Jahre 1738, verfaßt wurden.

Das erste dieser Gedichte (I) stammt von Erlendur Ólafsson (1706–1772), das zweite, dritte und vierte (II–IV) von dessen Bruder Jón Ólafsson, genannt Grunnavík-Jón (1705–1779). Die Gedichte (I), (III) und (IV) sind nur in Lbs 202 fol. überliefert; Gedicht (II) findet sich außer in Lbs 202 fol. auch in der Handschrift ÍB 230 4to.

Diese Gedichte und beide Handschriften werden – wenn auch nur sehr knapp – von Jón Helgason in seiner Monographie über Grunnavík-Jón erwähnt. In dem Kapitel über Jón Ólafssons Islandaufenthalt 1743–1751 schreibt er: 'Í júní 1744 fór Jón fyrst suður að Tjaldanesi í Dalasýslu og heimsótti Ingibjörgu móðursystur sína, er Brynjólfur Bjarnason átti. . .' – und in einer Anmerkung zu diesem Satz heißt es dann:

Jón hafði kveðið heillaóskavísur við brúðkaup þeirra 1738 og sömuleiðis Erlendur. Vísur Jóns eru í frumriti í ÍBmf. 230, 4to og eru sniðnar að útlendum hætti, átta erindi með 'cavalleur-dantzlagi' og tvær aríur síðast. En kvæði Erlends er í Lbs. 202 fol, og auk þess eru í því handriti ljóðmæli Jóns fleiri en í ÍBmf. 230, 4to.¹

Páll Eggert Ólasons Katalog der Handschriften in Landsbókasafn führt das Gedicht (II) von Jón Ólafsson in ÍB 230 4to auf, sowie das

¹ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík* (Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V), Kopenhagen 1926, S. 232, S. 232 Fußnote 3, sowie die Ergänzung hierzu auf S. 342.

Gedicht (I) von Erlendur Ólafsson in Lbs 202 fol.; die Gedichte (II–IV) von Jón Ólafsson in Lbs 202 fol. werden hingegen nicht genannt.²

2. Das Brautpaar, zu dessen Vermählung diese vier Gedichte verfaßt wurden, stammte aus vornehmen und einflußreichen isländischen Geschlechtern.³ Die Braut Ingibjörg Pálsdóttir (1703–1774) war eine Tochter des Pfarrers Páll Jónsson á Melstað (um 1649–1721), der u. a. Magnús Jónsson prúði und den Bischof Guðbrandur Þorláksson zu seinen Vorvätern zählte. Ihre Schwester Þórunn Pálsdóttir (geb. 1684) war die Mutter der Autoren der Hochzeitsgedichte, Erlendur und Jón Ólafssynir.⁴

Der Bräutigam Brynjólfur Bjarnason (1713–1791) war ein Sohn des Bjarni Pétursson á Skarði, der *sýslumaður* und einer der reichsten Männer Islands war und u. a. von Páll Jónsson (Staðarhóls-Páll) und dem Bischof Jón Arason abstammte.

Die Brautleute waren also auch weitläufig miteinander verwandt, beide waren direkte Nachkommen des Jón Magnússon á Svalbarði (gest. 1564) und seiner ersten Frau Ragnheiður Pétursdóttir. Vor allem über diese gemeinsamen Ur-ur-ur-ur-Großeltern läßt sich der Stammbaum beider zu berühmten alten Geschlechtern zurückverfolgen.⁵

3. Der Tradition nach soll sich Brynjólfur Bjarnason ursprünglich eine andere Braut gewählt haben. In Bogi Benediktssons *Sýslumannaæfir* heißt es hierzu in dem Abschnitt über Ormur Daðason:

1737 . . . Nálægt þessum tíma er sögn, að Brynjólfur son Bjarna ríka á Skarði og Jóhanna dóttir Orms sýslumanns hafi viljað ná saman, en Ormur brugðizt þar við reiður eða mikið sundurþykki

² Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, Reykjavík 1918 ff., Bd. 2, S. 784 und Bd. 1, S. 69.

³ Siehe zu den biographischen Daten vor allem Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, Bd. I–V, Reykjavík 1948–52.

⁴ Siehe Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* I–V, Reykjavík 1881–1932, Bd. II, S. 375 f.

⁵ Siehe Páll Eggert Ólason, *Menn og mennir siðskiptaaldarinnar á Íslandi*, Reykjavík 1919–26, Bd. III, S. 507 ff. – Vgl. auch Bd. III, S. 425 ff., wo die engen familiären Verflechtungen innerhalb der sozialen Schicht, zu der das Brautpaar gehörte, sehr deutlich werden.

hafa komið millum Orms og Brynjólfs, svo Brynjólfur hvarf þar frá og giptist 1738 Ingibjörgu dóttur séra Páls á Melstað Jónssonar sýslumanns.

Und in dem Abschnitt über Brynjólfur Bjarnason:

Brynjólfur . . . fór 18 vetra (1731) í þénustu hjá Ormi sýslumanni, og var hjá honum 5 ár (til 1736), til þess að sundurlyndi kom þeirra á milli og Brynjólfur giptist 1738.

Und weiter:

Mælt er, þá Brynjólfur var hjá Ormi sýslumanni hafi Jóhanna og Brynjólfur fellt hugástir hvort til annars; Ormur hafi þar að fundið og mælt, að hún fengi orð af honum, en vildi þó ekki gipta honum hana. Hafi af þessu komið ósamþykkja þeirra á milli.⁶

Da Bogi Benediktsson keine Quellen oder Gewährsleute nennt, läßt sich nicht nachprüfen, was es mit dieser Überlieferung auf sich hat. Tatsache ist jedoch, daß Jóhanna Ormsdóttir unverheiratet blieb.⁷ Die Mütter von Jóhanna und Brynjólfur waren Schwestern, doch Bedenken wegen der engen Verwandtschaft können kaum der Grund dafür gewesen sein, daß eine Ehe zwischen Jóhanna und Brynjólfur nicht zustandekam. Ehen zwischen Geschwisterkindern waren nicht selten, und 1745 heiratete sr. Eggert Ormsson (ein Bruder der Jóhanna) seine Kusine Þorbjörg Bjarnadóttir (eine Schwester des Brynjólfs). Während Jóhanna Ormsdóttir einige Jahre jünger war als Brynjólfur, war Ingibjörg Pálsdóttir zehn Jahre älter als er. Möglicherweise hat dieser Altersunterschied Gerüchten Nahrung gegeben, die in der Heirat mit Ingibjörg nur ein Trostpflaster sehen wollten, zu dem Brynjólfur gegriffen habe, nachdem er Jóhanna nicht bekommen konnte.

Darüber, ob Ingibjörg und Brynjólfur glücklich wurden, berichten die Quellen nichts. Ihrer Ehe entstammten vier Töchter, und nachdem Ingibjörg 1774 gestorben war, lebte Brynjólfur noch siebzehn Jahre als Witwer, ohne sich wieder zu verheiraten.

4. Jón und Erlendur Ólafssynir, die Verfasser der Hochzeitsgedichte, waren nur wenig – genau gesagt zwei bzw. drei Jahre – jünger als ihre

⁶ Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir*, Bd. II, S. 709, 712, 713.

⁷ Siehe *Íslenzkar æviskrár* IV, S. 95 f.

Tante Ingibjörg. Nicht nur die Tatsache, daß sie sich die Mühe machten, diese Hochzeitsgedichte zu verfassen, sondern auch die in der Handschrift AM 996 4to überlieferten Auszüge von Briefen, die Jón von Kopenhagen aus an Ingibjörg schrieb,⁸ lassen erkennen, daß die Brüder ein gutes freundschaftlich-familiäres Verhältnis zu dieser Tante hatten.

Im Jahre 1738, als Ingibjörg heiratete, waren Jón und Erlendur schon seit längerer Zeit in Kopenhagen. Im Sommer 1737 kam Erlendur jedoch zu einem kürzeren Besuch nach Island, um eine Erbschaftsangelegenheit zu regeln.⁹ Wie Hannes Þorsteinsson in seinen handgeschriebenen *Æfir lærðra manna in Þjóðskjalasafn* notiert, wurde anlässlich dieses Islandaufenthaltes noch eine zweite Erbschaftsangelegenheit geregelt, und hierbei dürfte Erlendur auch mit Ingibjörg zusammengetroffen sein:

23. sept. 1737 er Erlendur staddur á Söndum í Miðfirði, þá er móðursystur hans fimm taka hann til jafns arfs við sig eptir Ingiríði sál. Pálsdóttur systur þeirra, er séra Ormur á Melstað hafði átt (. . .).

Als Erlendur im Herbst wieder nach Kopenhagen zurückkehrte, brachte er seinem Bruder Jón Strickwaren und Geld von Ingibjörg, und – wie man vermuten darf – auch die Nachricht von ihrer bevorstehenden Heirat mit Brynjólfur. In AM 996 4to findet sich nämlich für das Jahr 1738 folgender Auszug eines Briefes von Jón an seine Tante:

Ingebiörgu 24 Maj.

Oskad til Lucku giptingen; og beden ad heilsa bonda efne, og virda vel versenn frá mier, er eg vard ad syna lit ä fyrer hennar skuld. Packad fyrer sendjngarnar i fyrra med Erlende, sem mier þottu alls of-miklar, sem var 4 ½rd peisa blá, og húa. og 1.rd frá Biörgu, er eg raunar reikna Ingebiörg ege hiá mier. þvi eg giörde alla Reikninga mina klara vid bádar þær i fyrra. ä so Ingebiörg alls hiá mier 5 ½rd og fyrer huuna og peisuna ad auke, er eg sende nú eckert fyrer, og það med vilia, fyrst hun vill ei segia

⁸ Vgl. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, S. 325–26.

⁹ Siehe *Íslenzkar æviskrár* I, S. 443, und Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, S. 26–27.

mier hvad hun vilie fyrer hafa, lerept, Klæde, edur þeðhattar, þó eg hafe opt umbeded, Læt það so byða til árs. enda vil eg eingvar Sendjngar frá i árs, nema ef hun hefde fyrer hende tvenna Konu Socka edur eina Kall-Mans nærsocka hvijta, þó liggur mier eckert á þeðu. Porunne Kerlingu sende eg trafsefne, og ætla það nóg. enn ef ei er, villda eg frá það ad vita, því eg hefde annad þarfara ad festa i Minne, enn Kvenn folks Klædasnid og stærdarskamt þar hiá yckur. Bid eg hana þetta vel ad virda, og fel hana gude, med óllum Náungum Minum þar ä bæ.

Möglicherweise war dies der Brief, der die Hochzeitsgedichte begleitete: Jón beglückwünscht Ingibjörg zu der Hochzeit, sendet ihrem zukünftigen Ehemann Grüße und bittet sie, die Verse, die er für sie gedichtet habe, zu würdigen. Es wird also nicht nur deutlich, daß Jón damit rechnet, Ingibjörg werde diesen Brief vor der Hochzeit erhalten, sondern auch, daß die Gedichte nicht als Überraschung für die Braut gedacht waren, nachdem er sie vor der Hochzeit in einem Brief an die Braut erwähnt.

5. Wo und wann die Hochzeit genau stattgefunden hat, wissen wir nicht. Kirchenbücher aus dieser Zeit sind nicht erhalten und auch die Manuskripte der Hochzeitsgedichte geben hierüber keine Auskunft: Das Gedicht (I) von Erlendur und das Gedicht (IV) von Jón erwähnen in der Dedikation weder Ort noch Zeit, die Gedichte (II) und (III) von Jón nennen nur den Miðfjörður und das Jahr 1738, lassen für die genauen Angaben von Ort und Zeit jedoch jeweils Platz im Manuskript (siehe unten).

Wir wissen auch nicht, ob die Gedichte das Gefallen der Adressaten und der Hochzeitsgäste gefunden haben, denn in einem Brief vom folgenden Jahr 1739 beklagt sich Jón darüber, daß er keine Antwort von Ingibjörg erhalten habe (AM 996 4to):

Ingibiörgu Pælsdóttur, mödursystur minne ad Tiallda nese. 21. Maíi, innlagdt i bref mitt til Mons' Arnórs. og hann fyrer bedenn. Eg feck eckert svar frá henne i fyrra, vorkenne eg það, því hun mun vered hafa i ódrum þarfare Erendum, óskad til lucku Egta-standet, og beden ad läta mig vita, ef gud gefe henne börn, hvad þau heite. Eg sende henne eckert i þetta sinn, þó hun eige miked hiá mier, þar sem hun liet mig ei vita forlided haust, hvers hun

villde af Klæda tóye edur line hellst beidast. bid eg hana þeß enn á ny. og vegna þeß bid eg umm eckert fremur enn i fyrra, nefnel. tvenna Konu Socka, og eina hvijta Kallmanna nærsocka, sem eg vil sialfur brúka, edur eina saudsvarta edur lyngvada Karlmanns socka.¹⁰

6. Die vier Gedichte in Lbs 202 fol. sind Autographen der Verfasser. Sie sind äußerst sorgfältig auf Papierbögen gleicher Art geschrieben, und man darf annehmen, daß es sich bei ihnen um die Originale handelt, die von Jón und Erlendur nach Island geschickt wurden, damit sie bei der Hochzeit vorgetragen würden.

Das von Erlendur verfaßte und geschriebene Gedicht (I) ist allem Anschein nach von Jón – oder unter seiner Anleitung – korrigiert worden. Das Manuskript weist zahlreiche Verbesserungen der Orthographie und Interpunktion auf, die sich durch die grauere Färbung der Tinte deutlich von dem von Erlendur Geschriebenen abheben. Bei dem überwiegenden Teil dieser Korrekturen handelt es sich um Angleichungen an die Orthographie und Interpunktion Jóns, wie sie sich in den Gedichten (II–IV) manifestiert (siehe unten).

Die Manuskripte der vier Gedichte in Lbs 202 fol. kamen laut Vermerk von Pétur Eggerz in die Sammlung von Landsbókasafn. Dieser Pétur Eggerz (1831–1892) stammte in direkter Linie von Bjarni ríki Pétursson, dem Vater des Bräutigams Brynjólfur Bjarnason, ab: Bjarni ríki (1681–1768) – Eggert Bjarnason (1705–1782) – sr. Jón Eggertsson í Holti (1731–1783) – sr. Eggert Jónsson (1775?–1846) – sr. Friðrik Eggerz (1802–1894) – Pétur Eggerz Friðriksson.

Die Hochzeitsgedichte wurden also ganz offensichtlich in der Familie weitervererbt, bis sie Landsbókasafn übergeben wurden.

7. Das Manuskript des Gedichts (II) von Jón Ólafsson in ÍB 230 4to ist ebenfalls ein Autograph. Der Text unterscheidet sich nur unwesentlich von dem des entsprechenden Gedichts in Lbs 202 fol. (siehe unten).

In ÍB 230 4to ist das Gedicht auf sehr viel stärkeres, kartonartiges Papier geschrieben und zusammengefaltet hinten in die Handschrift

¹⁰ Die Briefauszüge aus AM 996 4to sind hier vollständig zitiert, da sie Jón Ólafsson von einer Seite zeigen, die – soweit ich sehen kann – in Jón Helgasons Monographie gar nicht erwähnt wird, nämlich als Händler: Er bestellte in Island wollene Stricksachen, um sie in Kopenhagen zu verkaufen, und besorgte seinen Lieferantinnen dafür Stoffe und Galanteriewaren, wobei er sich offenbar mit der Abrechnung Zeit ließ.

eingeklebt. Laut Vermerk kam es 1865 von Þorvarður Ólafsson hreppstjóri in die Sammlung. Eine verwandtschaftliche Beziehung dieses Þorvarður zu dem Brautpaar, für das die Hochzeitsgedichte verfaßt wurden, ist nicht erkennbar; er dürfte das Manuskript also kaum geerbt, sondern auf anderem Weg erworben haben.

(I) GEDICHT VON ERLENDUR ÓLAFSSON

Þæ
 Brudguminn,
 Gøfigur Høfdingsmann,
 Mons' Brynjolfur Biarnason,
 og
 Brudrin,
 Gøfig Høfdings Jungfru,
 Mad^{le} Ingebiörg Paalsdotter,
 hallda þeirra Brullaups=Hætid, i margra Gøfigra og
 Æruverdra manna Vidurvist, bad, ad þesse Brullaups osk bærest þeim,
 Brúdhionanna
 Vin og Pienare.
 Erlendur Olafsson.

1.
 Enn það ordtak sannast
 Eik ej langt frá reikar
 Eple. ad eg geiple
 eige kann hier segiast:
 Þad hefr Brynjolf beina
 Bonordz fór at giðra
 Ingebiargar at feinge
 allgreidan giørt ad leida.

2.
 Gøfigr gloggt því hefur
 giætt, ad beggia Ættin
 ut af einu flotin
 Adals er mann-vale:

ad su Edla Rötin
 ej út skyldi deya
 matte manna sætter
 maka jafnan taka.

3.

Eyk eg ej med ykium,
 annra Gófgast manna
 Ætt-folk edla þetta
 allvel mege kalla:
 elldri þvj at alldrei
 Ytar finnast nyter
 fleiri frægdar-dyrer
 forðum hier ä Stordu.

4.

Og þott eg tilsette
 (einginn kynni reingia)
 Sögur, sem at duga,
 segiast allvel mege:
 Yngva til afspreingis
 ytur sem hafde nytan
 Röt sú rakist giæti
 röm, i heidnum dome.

5.

Peirra Fedur fyrre
 full-göfiger Jöfrar
 hietu, og hilldar teiter
 hardla marger Jarlar:
 Ættarstofn þeir ättu
 austur-älfu siälfar
 Godakyns (eg gade)
 gunnar, röt afrunnin.

6.

Padan hingad heidrad
 hölldar framan af ölldum
 Kongakyned lönga
 kappveliendur telia:

Daner, Svijar sína
 slíka Nordmenn líjka
 rekiá þängað Ríkía
 ráðendur Nordur láða.

7.

Hitt mjer helldur þætte
 handar nær til standa
 flesta fremdar trausta
 folkveliendur telía
 Jsa sem, af AAsum
 upprunner, laðe, Runnar
 (riett er reiknast mættu)
 rijta, stýrdu nyter.

8.

Fyrst læt eg hugar-hraustan
 Hvamm-Sturlu í framme
 Gissur hilldar hvassann
 hæfann Jarlínngiæfu.
 Edur ef eg skoda
 Ætt Riddara mætte
 Son hvern níður af Syne
 sem að til vor kemur.

9.

† Sveinbiörn Norskan syne' eg,
 síðan Eirik fríða,
 Vatzfiardar, eg víska,
 víst og Einar prístann:
 for Jörsala-fare
 frágr Biörn mórg dægur,
 Christín fremd á fýsti
 Frú Vatzfiardar Búa.

†Eirekur Sveinbiarnarson í Vatzfirde var sleginn til
 Riddara af Hakone konge Magnussyne Lagabætirs
 Anno 1316.

10.

Tel eg tignar-sæla
trausta fedga hrausta

- * Biörn og Þorleif borna
bada ä Jsa läde:
þesser voru þiassa
þing-briälendur mäla
ädur, odt eg ræde,
aller Riddarar snialler.

- * Biörn Þorleifsson var sleiginn til Riddara af Kong
Christiern i Kaupmanna höfn feria secunda post
Dominicam Cantate nostro 1457. gaf kongur hön-
um þä Adals Frijheit, og ad meiga bera hvitan
Biörn i bläu felldi i skylldi, og hvitan Biörn i Hialm-
inum; Hvert Bref, og Adalsfrijheit kongur Christi-
an fiordi stadfeste uppä ný i Nyborg 1620. d. 15.
Januarii, og var það sama är i Jslande, upplested i
Logrettu ä Alþinge 1. Julii.

11.

Lika mä hier leika
Loptur medur þoptum
Riki manna make
Mödruvallna ódrum;
Erlend eg tel fundin
Arfa Þorvards þarfan,
Audar ættarþrúdur
Afan Lopt ried hafa.

12.

- * Fleire fremdar skýrer
finnast hugar-svinner:
Torfa þegnum þarfan
þiöd, i Klofa, biodum.
Gudmundr get eg reindist
godur Torfa broder,
Jungherra alldur ærinn
öl ä Reykia-hoolum.

* † Torfe Arason fieck adalleg frijheit af kong Christiern i Kaupmannahöfn. vigilia Andreæ Apostoli 1450. og fieck Lof til ad bera i skyllde hvitan Biörn i bláu felldi, og half hvitan i Hialminum.

13.

⊕ Pá er enn hin önnur
 Ætt Eggerts, eg giætte,
 Løgmanns virðum væga
 Vijk úr Noregs ríkia.
 Eggert, hans Son hyggium
 ⊕ Hannes Nid vidkannest;
 † þeir i þa tid voru
 þrír Riddarar dyrer.

⊕ Eggert Eggertsson Løgmadur i Vijkinni i Noregi, var sleginn til Riddara af Kong Hans 1488.

⊕ † Hannes Sonar Son Eggerts fieck af Kong Christiern Stadfestingar Bref uppá Adalsbref Afa sins Eggerts 1551.

14.

Längar firdar feinge
 froder manna sloder,
 Ætt ef upp eg ytta
 annra lands formanna:
 Biskupa bæri hoska
 bida framm i liodum
 Løgmenñ líka fræga
 ladstyrendur dyra.

15.

Læt eg elldri Yta
 alldar alls otallda
 mun eg miög lítt greina
 menn sídare nenna:

þó er af Bokabörvum
 blessudum nöfn þesse
 (firda fatt um vardar
 fleire) gott að heyra.

16.

Arason ried öra
 æsa Trúar svæsinn
 Jon, so geck af grunur
 Gudbrandur um vandar
 Brynjolf ber framm sialfan
 bestann Styre presta
 þeir voru af Gude giörver
 göfugustu Höfud.

17.

Hier um hvad skal meira
 haler goder tala?
 vita virda sveiter
 völdugt Folk ä Folldu.
 Brudhionunum badum
 Blöd og Adal-slöder
 samanflytur, sem að
 siä, og teingder, näum.

18.

Allar eru fullar
 Ætter þeirra' ägiættar
 Höfdingia med hafda
 hätt til Tignar mäta:
 Jöfrar Jarlar ofan
 jafnan hingad safnast
 Herrar Hersar fyrr
 Höfud Lands Stor-göfug.

19.

Gud med Forsion frída
 fest þvj hefur bestann
 Adal þenna', eg inne
 ädur ä Kölldu läde;

sídur so ad næde
 sangöfugt val manna
 (ædre eg veit Fedur
 eige) út af deya.

20.

Pess hafa frægdar fuser
 forðum varer orded,
 Röt þvj sokt ad ræta
 rádsnialler sína aller:
 Synest sä og mune
 sídan allar tíder
 Lundur lofe bundinn¹¹
 Lande hier i standa.

21.

Brúdhion seinast blídu
 bættu vid þar hættu
 Fedur rausnar radum
 rík, so Gude líkar
 Hitt er rád eg hætti
 Heidurs mönnum greidist
 (mäl er ad þesse Pula
 þriote) Ender skiotur.

22.

Adur skal þo Ydur
 Æru-göfig færa
 Brud-hion qvediu bädum
 blessunar i vessum
 Oska' eg Ydur Protske
 Æfestunder giæfar
 (lyse eg þvi med liosum
 Liodum) ætid biödist.

23.

Dag-bæar allt dryge
 Drottenn það sem gott er

¹¹ bundinn verbessert zu vendur.

Yckur Æ til lucku
Yndis og Línkindar!
Og ef audnast eiga
Afkvæme, þad sæme
Gud med öllu godu
gagne, heillum, fagnad.

24.
Fete þad med flyte
Forfedranna Sporin!
ytur ä þeim ræfest
Adalskapur talin.
Ordinn eins sem Giörder
innra' og ytra fynnest
borinn öll med æru
Edal framm af Gede.

25.
Verde þad än Purdar,
Pid, og Yckar Nidiar
Röduls til Einräda
rirdarlausrar Dyrdar!
Sæke sier og lika
Soma Manna froman!
Gagn og Giæda Fögnud
greppar af þeim hreppel

26.
Enda eg mitt Erende
ödarloks i Liödum
Godu Yckur giæde
geimer tveggia Heima!
Ætt og Virding veitta
vare Ydrum Skara
JSLAND medan endest
Alldur Heims margfalldann.

8. Wie oben bereits erwähnt, finden sich im Manuskript zahlreiche Verbesserungen, die sich durch die andere Färbung der Tinte deutlich vom ursprünglichen Text unterscheiden. Diese Verbesserungen sind im hier abgedruckten Text nicht berücksichtigt, da es sich durchwegs nur um Korrekturen der Orthographie und Interpunktion handelt.

Die häufigsten Änderungen sind folgende: Einfacher Punkt über *i* wird verdoppelt; Zusammensetzungen werden durch Bindestrich kenntlich gemacht; am Zeilenende werden Interpunktionszeichen (Punkt, Strichpunkt, Doppelpunkt, Ausrufezeichen) ergänzt. Diese Korrekturen gleichen den Text an die drei anderen Gedichte (II–IV) an, weshalb zu vermuten steht, daß die Änderungen auf Jón Ólafsson zurückgehen.

9. Das Gedicht (I) besteht aus regelmäßigen *dróttkvætt*-Strophen und steht damit formal in der Tradition der altnordischen Skaldendichtung. Dies darf als ein ganz bewußter Rückgriff auf mittelalterliche Überlieferungen aufgefaßt werden, der sich zumindest teilweise durch Erlendur Ólafssons eigene Beschäftigung mit der alten Literatur erklären läßt – auch er war eine Zeitlang arnamagnäanischer Stipendiat und kopierte in dieser Eigenschaft einige der alten Werke –,¹² zweifellos aber auch mit dem wiedererwachenden Nationalstolz der Isländer zusammenhängt.¹³

10. Inhaltlich betont das Gedicht vor allem die vornehme Abkunft der Brautleute, wobei mehrmals der Begriff *aðall* bemüht wird. Die Str. 4–6 spielen auf die göttliche Abstammung der nordischen Königshäuser an, wie sie etwa bei Snorri Sturluson überliefert ist. In Str. 8 beginnt die Reihe der norwegischen und isländischen Vorfahren von Braut und Bräutigam mit Hvamms-Sturla (Þórðarson, 1115–1183), dem Stammvater der Sturlungen, und Gissur jarl (Þorvaldsson, 1208–1268). Str. 9 nennt Sveinbjörn (Súðvíkingur Sigmundsson) und dessen Sohn Eiríkur (Sveinbjarnarson í Vatnsfirði, gest. 1342), dessen Sohn Einar (Eiríksson, gest. 1383), dessen Sohn Björn Jórsalafari (Einarsson, gest. 1415) und dessen Tochter Vatnsfjarðar-Kristín (Björnsdóttir,

¹² Siehe Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, vor allem S. 155.

¹³ Ein verwandtes kulturelles Phänomen ist z.B. die Hochzeit Eggert Ólafssons im Jahre 1767, die nach einem vom Bräutigam selbst rekonstruierten alt-isländischen Zeremoniell gefeiert wurde.

gest. 1458). Str. 10 nennt den Sohn der Kristín, Björn (Porleifsson ríki, um 1408–1467), und dessen Sohn Porleifur (Björnsson, gest. um 1486).

In Str. 11 wird zunächst der Schwiegervater des Björn Porleifsson, Loptur ríki á Möðruvöllum (Guttormsson, gest. 1432), genannt. Mit dem in der zweiten Halbstrophe genannten Erlendur ist vermutlich Erlendur Þorvarðsson (gest. 1576), der Ur-ur-Enkel des Loptur ríki, gemeint; möglicherweise ist dieser Erlendur aber mit seinem Großvater Erlendur Erlendsson (gest. um 1495), der mit Guðríður Þorvarðsdóttir, der Enkelin des Loptur, verheiratet war, verwechselt.

Str. 12 nennt einen Torfi í Klofa und dessen Bruder Guðmundur á Reykjahólum. Hier liegt eine doppelte Verwechslung vor: Torfi í Klofa (ríki Jónsson, gest. um 1504) war ein Urenkel des Loptur ríki, hatte aber keinen Bruder. Mit Guðmundur á Reykjahólum muß Guðmundur ríki Arason, der im 15. Jhd. lebte, gemeint sein; seine Halbschwester Ólöf Aradóttir war mit einem unehelichen Sohn des Loptur ríki, Sumarliði, verheiratet; auch dieser Guðmundur hatte jedoch keinen Bruder. Erlendur Ólafsson – oder seine genealogische Quelle – hat offensichtlich Torfi Jónsson í Klofa mit Torfi Arason hirðstjóri (gest. 1459) verwechselt und Torfi und Guðmundur aufgrund des Vatersnamens und wegen ihrer Beziehungen zur Familie des Loptur ríki zu Brüdern gemacht.

Str. 13 nennt den *lögmaður* Eggert (Eggertsson) í Víkinni und seine Nachkommen. Auch hier sind die Angaben nicht ganz korrekt: Eggert Eggertsson hatte einen Sohn, Hannes Eggertsson hirðstjóri (gest. vor dem 23. Aug. 1534), dieser wiederum hatte einen Sohn, Eggert Hannesson lögmaður (um 1515/18–um 1583). Dieser Eggert Hannesson ließ sich 1551 das Adelspatent seines Großvaters vom König bestätigen; er war der Vater der Ragnheiður, der zweiten Frau des Magnús príði.

Str. 16 nennt die Bischöfe Jón Arason, Guðbrandur (Þorláksson) und Brynjólfur (Sveinsson).

11. Eine so detaillierte Aufzählung vornehmer Ahnen muß auf schriftliche Quellen zurückgehen, und tatsächlich spricht Str. 15 (zweite Halbstrophe) auch davon, daß der Dichter seine Weisheit aus Büchern hat: 'þó er af Bokabörvum blessudum nöfn þesse . . . gott að heyra'.

Das Interesse an der Genealogie war weit verbreitet und hatte durchaus praktische Gründe; Erlendur konnte sich sowohl auf die

alten Quellen in der arnamagnäanischen Sammlung, wie auch auf jüngere genealogische Übersichten stützen. Daß er besonderes Gewicht auf die geadelten Vorfahren legte, ist nur zu verständlich, wenn man an die sozialen Gegebenheiten im absolutistischen dänischen Reich denkt. Sein Bruder Jón beschäftigte sich noch Jahrzehnte später mit den Adelsprivilegien dieser Ahnen.¹⁴

(II) GEDICHT VON JÓN ÓLAFSSON

(Text nach Lbs 202 fol.)

Ein-földd, þö vel-meint Gratulations og Lucku Osk
i Hjarta upp-runnin,
med Hendinne unnin,
af munnum swngin
þoo minst sie hwn slwngin,

þæ,

Þau

Æru-göfigu og Gud-elskande Brwd-hjoon
Brwd-guminn

Ætt-göfigur og Dygdum prýddur Höfðingsmann,
Mons' Brynjóolfur Bjarnason,

og

Brwdurin,

Ætt-göfig og Dygdelskande Jwngfrw,
Mademois^{lle} Inge-björg Pálsdóttir

hielldu sijna Brullaups Hæ-tíjd í Vidur-vist margra Virdulegra
Manna, æ . . . í Mid-firde, þann . . dag . . . Mánadar, A^o 1738.

þienustusamliga

framm-bodin

af þeim,

er bædum ædurnefndu Virdu-
ligu Brwd-hjóonum
hefur þesse til handa
Jafnad Ordin Saman.

¹⁴ Erlendur hatte z.B. 1735 die Íslendingabók kopiert. An jüngeren Genealogien dürfte er zumindest die Werke gekannt haben, die ihn selbst betrafen. – Siehe Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, S. 155 und S. 4 Fußnote 3.

Med Cavalleur Dantz Lage.

1.

Þess yður at minna
 sem aller vel finna
 ad al-mættugs Krapte er komid i fræ, ://:
 þö virdist ö-þarfe
 ad vid það eg starfe,
 þæ vil eg þvij svara, sem Seggir opt tjæ,
 good vjisa ei er
 of opt qvedin þjer,
 so helldur þú munir, hvad minnist hwn æ. ://:

2.

Gud Kiærleikans hreina
 er Upp-hafid eina,
 sem aller vel vita, og virdar fæ gæd. ://:
 hann þar fyrer býður
 sinn Þiconustu Lýður
 þrætt giøri ad elska med æru og Dæd,
 og æstundi Dygd,
 med AAstwd og Trygd;
 þeir þocknast vel Drottne sem þau taka Ræd. ://:

3.

Hann hefur þvij setta
 til Hiwskapar stietta
 þæ Hjælp-rædis Ad-stod, til hag-kvæmdar Manns, ://:
 sem Kiærleike beggia
 til-býður at leggja
 sitt ynde, og æfe-hlaup saman til Sanns.
 hvert ódru vill vel
 med vinsemdar þel,
 Gud launar það sijdan i Lyst himna ranns ://:

4.

Vor Brwd-gumi mætur
 þess gefur nw giætur
 Guds það sem er Vilje og full-komid Bod ://:

og AAst-vin sier tekur
 sem Elsku upp-vekur,
 og alltíð vill vera hanns æfínnar stod;
 þvíj Nættwran ðll
 er ætíð til-hóll
 at sækja þæ Lid-semd sem Lífenu' er good ://:

5.

So sjæum vier taka
 og sækia sinn Maka
 sier-hverja þæ Kynd, sem íj Heimum býr ://:
 so Fuglar med Fiske
 ad fiólga sitt hyske,
 og øll þau er gænga æ grasinu Dýr
 so þad lífi allt
 og aukist margfalldt,
 enn AAvóxtur lífne af ðllum þeim nyr¹⁵ ://:

6.

Sæ Fegurdar dagur
 nw framm-kemur fagur
 ad fæ eg at spyrja mîjn Frænd-mær er gípt ://:
 þeim göfugum Manne
 sem get eg ad sanne
 ad For-fedrum hans hafa Dygder upp-lypt:
 þvíj ætterni hanns
 er ðllum til sanns
 vel al-kunnigt, øllum frá ö-þockum svipt. ://:

7.

Eg er nw fiarlægur,
 enda' er einginn slægur
 ad Nær-veru minne þoo þess være lied. ://:
 eg gjæti ei annad
 enn Sæmdar ræd sannad
 og sagdt mîjnar ösker, sem adrer þar med,

¹⁵ *verschrieben nyr.*

eg læt þoo mitt Pel
 ij Ljooose og tel
 ad Segger þad virde (eg vænti so) vel. ://:

8.
 Þad skal vera Ende
 æ þessu' er eg sende
 ad ooska þeim alls goodz, og Gudz Nædar mest ://:
 þeim gefist þad Sinni
 sem Sam-lyndid tvinni!
 ef Sorgir þau rata, Gud bæti þær best!
 hanns Elska og Næd
 þeim drýgie best dæd!
 hann heyri þad vel sem nw hier hefi' eg tiæd! ://:

Votum
 Aria.

Goodur Drottinn glóggst sem þesse
 gófulg Brwd-hicon teingia ried,
 æfi þeirra alla blesse!
 audnan vaxe, gledi' og Fied,
 enn þa hafa lifad leinge
 Lystar besta hreppe geinge
 epter Lijfid Einglum med!

Ønnur Aria.

Gud læti þessi lofs verd Hicon
 af Lukku Nægtir fæ,
 þeim bwi Blessan hia,
 og Bootin óll, sem hindrar Tjoon!
 Hann gefe' ij heiman-mund
 Heill þeim æ marga Lund!
 Kiærleiks Trw
 bygge Bw
 beggia þeirra Hjörtum i,

Sæmd og prijs
 sie þeim vijs
 Sorgar verdi hugur frij!
 Eg coska enn þæ frammar,
 að allt það sem þeim amar
 i Lukku breittist brætt
 æ besta Hætt!
 æ-vóxtur aukest til!
 allt gangi þeim i vil,
 inn til þess alldur hæar
 öll endar ær!!!

Abweichende Lesarten des Gedichts (II) in ÍB 230 4to:

Dedikation, Z. 4: munnenum swngin] Munne fram-m-swngin; Z. 16: Brullaups] Brwd-Kaups; Z. 21: ædurnefndu] ný-nefndu.

Str. 2,1: hreina] eina; 2,2: eina] hreina; 2,5: sinn Piconustu] at þat gjøri; 2,6: þrætt gjøri að elska] at elska hvern annan; 2,7: og æstundi] sem heyrir til; 2,8: *lautet hier* og laust er vid lygd; 2,9: þocknast vel] ljíka best.

Str. 3,3: til hag-kvæmdar] i vand-kvædum; 3,9: ranns] Landz.

Str. 4,3: *lautet hier* glöggt sjæum vier það að hann fyllir Gudz Bod; 4,5: Elsku] yndi; 4,6: *lautet hier* i æfinnar Raunum, og finnst þæ hanns Stod.

Str. 5,6: þau er] sem að; 5,7–8: *lautet hier* so allt hafi Lid / og aflest æ vid; 5,9: öllum þeim] þeim öllum.

Str. 6,2: nw fram-m-kemur] fram-m-kemur nw; 6,5–9: *lautet hier* hvers siælf þeckir Svanni / Sæmd miðg frægum mönnum ij ætt vera skipt: / því forfedrum hanns / (eg segi til sanns) / er (allir þat vita) frá æ-þockum Svípt.

Str. 7,6: mijnar ösker] til mitt Amen; 7,8: og] eg *oder* og.

Str. 8,2: er eg sende] Erindi; 8,3: *lautet hier* Þeim audnu at bidja, og Milldi Gudz mest::; 8,4: þeim gefist það] eitt þeirra sje; 8,5: sem] er; 8,9: *lautet hier* eg meina það segi, og hier stendur skræd.

Aria I, Z. 3: æfi þeirra alla] AA-form þeirra alltíjd; Z. 4: gledi'] yndi'; Z. 6: besta] mesta.

Aria II, Z. 12: verdi hugur frij] burtu hverfi ský.

(III) GEDICHT VON JÓN ÓLAFSSON

Pæ

Brwd-guminn,

Ætt-göfigur Höfðings Madur,

Mons' Brýnjoolfur Bjarnason

byriade sitt kiærliga Hjwskapar Stand

vid

Brwdina

Heidursverduga og Dygdum prydda Jwng-frw,

Jwng-frw Inge-björgu Pælsdottur,

og þad sama var med Christelegri Hjoona vijgslu fülle-

lega stad-fest æ . . . . i Mid-firdi, þann . . . dag

æ AAre 1738.

voru þessar vel-meintar Stökur
valdar til, og bedit umm vid-tökur

af þeim,

sem bædum tveim

i æ-forme frooma

Jafnan Oskar Sooma.

Toon: Heidr og hæ-leit æra, etc.

1.

Hvad er hollra Manni

enn hugar roosamt ged?

greine' eg glögg med sanne,

gott þvj flest er lied.

sjælfur Drottinn setti

soddan Hjælpar ræd,

Ad-stod öllum rietti,

ÿtar fæ þess gæd;

eg meina Egta stand,

al-kunnigt Hiconæ band

umh hvert eitt Heimsins Land.

2.

Dygdug dændes Kvinna

Drottins gæfan er

best, sem Bragnar finna,
 blijdan Trwskap lier,
 ein þvi kann best eyda
 ymsum Raunum þeim
 margan sem hier meida
 Menn i þessum heim.

Gud hefur gefid þad
 gott, so menn bwi ad
 sier-hver ij sijnum stad.

3.

Hygg eg hingad leidde
 Höfdings þenna Mann
 Brwdar til, og beiddi
 bestrar, sem hann fann,
 Mann-ord hennar mæta
 og marg-falldt Dygda safn;
 Hwn nam hins ad gjæta
 Hann var i þvi jafn.

Trygd tooku þau med þvij,¹⁶
 teingd var þæ Asten ný
 eins beggia Brjosti ij.

4.

Fiærri fõgrum Dege
 funda Brullaups er
 eg, sem ordin sege,
 enn þoo byriar mjer
 ooskir vel at vanda
 Vinum þessum tveim,
 og ærna æ til handa
 audnu bædum þeim,
 Gvud bædi geimi vel!
 gott saman bwi þel!
 ei skilie utan Hel!

5.

Nordan vindar veittu
 væn þau Bodin mier

¹⁶ ij verb. aus i

þeir sem hijngad þeyttu
 þreyttum¹⁷ Kaupmanns her;
 Sunnan vindar sendi
 soddan Oskir beint
 aptur, af þeim kendi
 æru beggia hreint:
 Gud veiti Lijkn og lid
 lijfs þeirra tijma vid
 enn sijdan andar Frid!

6.

Brynia Vernd sem veite
 (vijfi reynist það!)
 hennar bid eg heite,
 hwn í annann stad
 Biörgin hanns, sem бага
 bæge öllum frá,
 ljwfe Drottinn laga
 lucku þeirra þæ!
 Allt verdi yndis til!
 allt falli þeim í vil!
 allt betur enn eg skill!

Votum.

Toon, Aarit hýra nw hid nyja etc.

Heillin öll af Hæda Lædum
 huggun leggi Gedit goða ykkar æ!
 Hioonum ljenist Brwdar bædum
 Blessun vissust! Sorger argar flýe frá!
 fulla alla Fadir Næda
 Fremd og Sæmd mun yckur tjæ.
 AAstir festi Goodsemd gæda
 greid til ræda!
 Ordum verdi aflid hjæ!!!

¹⁷ *darüber in Kurrentschrift prüten.*

(IV) GEDICHT VON JÓN ÓLAFSSON

Pegar
 Þau
 Ætt-göfugu og Dygdum þrýddu
 Hjóna efni
 Mons' Brynjólfur Bjarnason
 og
 Jwngfrw Ingebjörg Pálsdóttir
 hallda sijna Brwd-Kaup's Hætíjd,
 eru þessar vel-meintar Versa Lijnur
 framm-bodnar
 af
 Beggja þeirra
 Þienustu viljugum Vin,
 þoo hann sie hier nockud
 So nafn-O-IJcos.

Med Cavalleur Dantz Lag.

1. Hvað skal eg nw segia,
 eg mæ ecki þegia
 inn-kominn í þenna so kiærliga Rann? ://:
 eg sie hier í Sæte
 med Sid-prýdis Læti
 margt Brullaups Ffolk fagurt, med Brwdir og Mann,
 eg þykest vel sjæ
 ad það vill ei tjæ
 at þegia, og horfa so hóllda upp-æ. ://:
2. Eg þykest hier þeckia
 æ þræd-dýnum beckia
 þæ marga sem voru fyr vel Kendir mjer, ://:
 Gudz Elska og Fridur
 sie óllum med Ydur!
 eg heilsa nw þannin, sem Hoffmónnum ber.
 eg varla það skil,
 hvad Virdum ber til,
 eg vona þjer leifed, eg spyrja so vil. [://:]

3. Eg sje hier er Brullaup,
enn hver eru Mann-Kaup?
þar sierdu nw Brwdguma og Brwdina med. ://:
Hann hefur það Heiti
ad hann henni veiti
þæ Med-hjælp, sem Brynja fær Brðgnum vel lied,
Og hwn aptur Björg
med hlunnendin mörg;
það¹⁸ lijkar best þegnum, þæ Lukkan er ðrg. ://:
4. Hvad segid þjer nwna
umm Hann og Jwng-frwna,
hvert eru þau rædin ad reikna sig Hjoon? ://:
mier þyker ej Furda
þoo so mætti verda,
þvij það giðra allir umm ðll Heimsens Froon.
Gud læti þæ það
vel lukkast i stad,
og Andi hanns blæsi þeim Bænunum ad! ://:
5. Eg aptur vil spyria
og Mæl mitt so byria,
hvad kom ydur Höfdings Brwd-gumi þar til? ://:
Þad hennar hid mæta
Mann-ordid æ-gjæta,
sem mörgum er kunnigt, eg meina so vil.
enn Brwdurin goð,
er sitjed so rjoð?
eg hermi það sama, sem hann fyrr i oð. ://:
6. Nw skil eg vel þetta,
og það er hid rjetta
sem þocknast vel Gude', og Mønnum er kjært. ://:
hanns ætterni lijka
eg þecki, so slijka
ei all-vijda fær, so eg hafi lært.

¹⁸ það *verb.* aus það.

eg efa þvíj síjst
 að hann þeirra víjst
 good Dygða Spor fetar, mjer þannin æ-lijtst. ://:

7. Hwn æ og að geima
 í hugar bygd heima
 þær Dygdir, sem Kvenn-bloomstur bera mörög frijð, ://:
 og kunna hug-svala
 með Kosta nægd fala
 þeim Kjærleikans Fadir vill veita þá tíjð,
 til sæmdar rædz Sids.
 Eg er nw til Frids,
 þau koma hier saman, sem synast til lidz. ://:
8. Eg finn þá ei epter
 það huga minn heptir
 at óska goodz hjoonunum, eins og það ber, ://:
 og ðll yður qvedia:
 eg bið Gud að gledia
 það Sam-qvæmid heila, sem situr nw [hier,]
 eg hneigi mig við
 með Hoffmanna sid.
 Nw geing eg í burtu. Gud gefi yður Frid! ://:

Votum
 með Cantillions Lage.

Brwd-hioonin breidist æ
 sw Blessan ðll í heim',
 sem gootur gefa mæ
 Gud Drottinn þeim! ://:
 þau fadmi frijða
 Gudz Födurs æstar þel!
 eg læt so lijða
 Ljood mijn. Far vel! ://:

Sem

bloomstrud

er stendur

stödug æ Mörk

stoor, gilld og hæ Björk,

þæ Laufin græn

leiptra væn

medur

börk;

eins vil eg óska Brwd-hiconunum hjer,

ad beggia þeirra byriest hagur Bloomgan med, og stande fagur,

hrygdar burtu hverfe dagur, harma sky og sorgar slagur,

edur þad annad, sem yndinu ver!

verdi þeim

veitt i heim'

heppni, Roo,

hugar froo,

hvad sem mest

hagar best!

Efne þeirra og At-höfn alla

ædstur DRottinn dryg[ie], enn ar-mæda flye.

læti hann þeim ljwft til falla

lucku nægd

Fie og Frægd,

blessan þeim

bicodi heim!

lijka bid eg leggi Lid

Lijfs erfjngium þeirra vid

ef þau fæ

nockra þaa

so mennjng best

meingid flest

mætti sjæ

ðllum æ!

Oskir þessar allar standi

eins og stofn æ föstu Landi!

Brullaups Eikar bestu Root i Blessan festa

vökve Gud og verndi best af valldi mesta!

12. Die Gedichte (II–IV) stehen zwar auch in der isländischen Tradition, denn es handelt sich auch bei ihnen um Stabreimdichtung; im übrigen orientiert sich der Verfasser jedoch ganz an der zeitgenössischen dänischen Dichtung.

Das Hochzeitsgedicht war ein wichtiger Zweig der dänischen Gelegenheitsdichtung des 17. und 18. Jhdts., und der erste Kopenhagener Aufenthalt Jón Ólafssons – also die Jahre von 1726 bis 1743 – fiel in eine Zeit, in der viel gedichtet und besonders viel Gedichtetes publiziert wurde:

I de Aar . . . begyndte det, siger Holberg, at vrímle med Poeter ligesom med Fluor i September. Det forrige Aarhundredes ukirkelige Poesi var for en stor Del utrykt. . . . Men omkring den store Udgave af Bordings Poetiske Skrifter 1735 ved Rostgaard med Fortale af Gram flokker sig en Sværm af Samlede Digte.¹⁹

Man darf annehmen, daß Jón Ólafsson zumindest die erwähnte Ausgabe der Gedichte Bordings von 1735 kannte, stand er doch in jenen Jahren in enger Verbindung nicht nur zu Hans Gram, sondern auch zu Frederik Rostgaard.²⁰ Jón Ólafsson muß jedoch auch die jüngeren zeitgenössischen Gelegenheitsdichter gekannt haben, wie Ambrosius Stub (1705–1758) und Christian Frederik Wadskiær (1713–1779), die um und nach 1730 in Kopenhagen studierten.²¹

13. Die Gelegenheitsdichtung dieser Zeit war zum großen Teil sangbar und wurde auch gesungen. In der obengenannten Ausgabe der poetischen Schriften Bordings von 1735 werden vor allem in der Abteilung 'Verdslige og Kiærligheds Viser' immer wieder Angaben zu den Melodien gemacht. So heißt es etwa auf S. 264: 'Melodien som Ristii, Ach Amaryllis hast du doch', und auf S. 283: 'Med sin Tone.' Oder auf S. 305: 'Siunges som: Eengang der jeg lystig var. Eller som: Broder, hvi est du saa mut.'

¹⁹ Carl S. Petersen und Vilhelm Andersen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, Bd. II, Kopenhagen 1934, S. 186.

²⁰ Siehe Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, passim, insbesondere S. 165 und 167.

²¹ Siehe F.J. Billeskov Jansen und Gustav Albeck, *Dansk litteraturhistorie*, Bd. 2, Kopenhagen 1976, S. 107 ff., S. 111 ff.

Schon Hans Gram weist in seiner Vorrede auf den Umstand hin, daß Bordings Gedichte musikalisch vorgetragen wurden. In dem Pausus über 'Verdslige og Kiærligheds Viser' heißt es u.a.:

Mand fortæller ellers, at vor Autor skrev slige Digter efter fornemme Adels-Folkes og Fruentimmers Begiering; thi den Tid brugte mand ikke meget her i Landet at siunge Franske Viser. Og saasom hand forstod Musiken vel, var en god Sanger og skjøn Lutenist, sang og spillede hand sine Viser, baade de Aandelige og Verdslige, ret paa de gamle Lyriske Poeters viis.²²

Auch viele der Gedichte von Ambrosius Stub sind mit Melodieangaben überliefert. Häufig tragen sie jedoch auch die Überschrift *Aria* und folgen damit einer neueren musikalischen und literarischen Mode, über die Vilhelm Andersen schreibt:

Denne Form for Kunstsang, som er Folkevisens Modsætning, var kommen her til Landet med den italienske Opera ved Aarhundredets Begyndelse, det var allerede før 1700 blevet en Mode at fejre Fødselsdage i Kongehuset med 'en Arie i Musik præ-senteret'. . . . Fra den musikalske Arie-Stil har alle Stubs Viser, baade gudelige og verdslige, deres Form.²³

14. Daß Jón Ólafsson sich eingehend mit metrischen Problemen beschäftigt hat und die einschlägige Literatur der Zeit kannte, geht aus verschiedenen seiner Werke hervor. Wie Jón Helgason zeigt, gehen die Fragmente seiner isländischen Poetik, die in der Handschrift AM 986 4to überliefert sind, auf die Zeit um oder vor 1738 zurück, und auch sein Aufsatz über Technopägnien in AM 1028 4to kann nicht viel jünger sein.²⁴

²² *Den berømte og velfortiente M. Anders Bordings Poëtiske Skrifter . . .*, Kopenhagen 1735, Vorwort [ohne Paginierung].

²³ Carl S. Petersen und Vilhelm Andersen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, Bd. II, S. 215.

²⁴ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, S. 217 f.: 'Að einhverju leyti er þetta [d.h. die Fragmente in AM 986 4to] líklega eldra en 1738, því að það ár nefnir Jón meðal rita sinna 'den Islandske Poësis, dog styckeviis end nu'. . . . Jón hefur ljeð Jóni Marteinssyni þessa ritgerð [d.h. den Aufsatz in AM 1028 4to] 1. marz 1741, en vel getur hún þá hafa verið nokkurra ára gömul. Að minsta kosti verður þess vart 1737, að Jón er þessum efnum kunnugur, þar sem hann talar um latínukveðskap í Hagbenki.'

In AM 986 4to findet sich auch ein Abschnitt, in dem Jón Ólafsson sich Gedanken über die Möglichkeiten der Textunterlegung von Melodien macht. Dort heißt es u. a.:

At sómu Lógum, edur Melodíum, verde komed vid ymislega Psalma, qvæde og Výsur er einunges i því inne faled, at fiólde Pedum (edur Studlanna)]) standest á; So hæckun og Læckun Lagsens standest á.

Abgesehen von den Dedikationen und dem Figurengedicht am Schluß von Gedicht (IV) sind die drei Hochzeitsgedichte von Jón Ólafsson für einen musikalischen Vortrag gedacht und mit entsprechenden Hinweisen versehen: Der Hauptteil von Gedicht (II) trägt den Vermerk 'Med Cavalleur Dantz Lage.'; die beiden Abschnitte des Votums sind 'Aria.' und 'Ønnur Aria.' überschrieben. Über dem Hauptteil von Gedicht (III) steht: 'Toon: Heidr og hæ-leit æra, etc.'; über dem Votum: 'Toon, Aarit hýra nw hid nyja etc.'. In Gedicht (IV) heißt es vor dem Hauptteil ebenfalls: 'Med Cavalleur Dantz Lag.'; der erste Abschnitt des Votums ist überschrieben: 'med Cantillions Lage.'

15. Die Teile, die zu dem 'Cavalleur Dantz Lag' gesungen werden sollen, bestehen aus neunzeiligen Strophen, deren dritte und neunte Zeile wiederholt wird. Aus Dänemark ist tatsächlich eine Melodie dieses Namens überliefert, die zu einem Text mit diesem Rhythmus paßt.²⁵ Sie trägt den Titel 'Cavaleer-Dandsen' und ist als Nr. 201 in A. P. Bergreens *Danske Folke-sange og Melodier*, Kopenhagen 1869, abgedruckt.

An dem dort unterlegten Text 'Jeg lader mig skære en sortebruun Trøie . . .' fällt vor allem auf, daß die längeren, vierhebigen Zeilen 3, 6 und 9 nicht untereinander oder mit anderen Zeilen reimen; bei Jón Ólafssons Strophen ist dies dagegen durchwegs der Fall.

Eine Diskrepanz zwischen der überlieferten Melodie mit dem dänischen Text und den Strophen Jón Ólafssons besteht darin, daß in den isländischen Strophen die Zeilen 1+2 und 4+5 jeweils weiblichen, die Zeilen 7+8 dagegen stets männlichen Endreim haben. Da Jón

²⁵ An dieser Stelle möchte ich Svend Nielsen von Dansk Folkemindesamling in Kopenhagen danken, der mich nicht nur auf die Melodie bei Berggreen aufmerksam gemacht, sondern auch für mich nach einem Kotillon, der zu dem entsprechenden Abschnitt in Gedicht (IV) passen würde, gesucht hat.

Ólafsson diese Regel ganz konsequent einhält, darf man annehmen, daß seine Melodie diese rhythmische Gestalt vorschrieb; Berggreens Version, die dies nicht tut, muß also zumindest in diesem Punkt von der Melodie, wie Jón Ólafsson sie kannte, abweichen.

16. Für die beiden Abschnitte von Gedicht (II), die mit 'Aria' überschrieben sind, lassen sich keine bestimmten Melodien finden. Es handelt sich um Texte mit komplizierten Endreimschemata und verschiedenen langen Zeilen.

Auch für den Abschnitt von Gedicht (IV), der den Vermerk 'med Cantillions Lage.' trägt, läßt sich keine bestimmte Melodie ausfindig machen. 'Cantillion' muß den Tanz Kotillon meinen, der sich ab dem 17. Jhd. von Frankreich kommend in Europa verbreitete und bis in unser Jahrhundert hinein getanzt wurde. Das alternierend jambische Metrum von Jón Ólafssons Text paßt gut zum Rhythmus dieses Tanztypus, kann jedoch keiner der vielen verschiedenen, zu diesem Tanz verwendeten Melodien – soweit sie mir bekannt sind – eindeutig zugeordnet werden.

17. Die beiden Melodien, die zum Gedicht (III) angegeben sind, lassen sich dagegen sicher identifizieren.

'Heidr og hæ-leit æra' ist der Anfang eines Kirchenliedes ('Morgun Psalmur'), dessen Text erstmals im isländischen Gesangbuch von 1742, in dem keine Melodien abgedruckt sind, auftaucht.²⁶ Die Melodieangabe lautet dort: 'Med Ton: Oss mæ Auma kalla.'

Dieses Kirchenlied 'Oss má auma kalla' findet sich bereits im isländischen Gesangbuch von 1589, und zwar als Variante ('Same Psalmur med ødrum hætte') des unmittelbar vorausgehenden Kirchenliedes 'Ó vér syndum setnir'.²⁷ Die hierzu abgedruckte Melodie geht auf den vorreformatorischen Karfreitagsgesang 'Laus tibi Christe' zurück und wurde in Deutschland u. a. zu dem Text 'Ach wir armen Sünder' gesungen.²⁸ In Hans Thomissøns dänischem Gesangbuch von 1569 ist

²⁶ Siehe Páll Eggert Ólason, *Upptök sálma og sálmalaga í lútherskum sið á Íslandi* (Fylgirit Árbókar Háskóla Íslands 1923–24), Reykjavík 1924, S. 218. – *Ein Ny Psalma Book Isslensk . . .*, Kopenhagen 1742, S. 535–536.

²⁷ *Ein ny Psalma Bok . . .*, Hólar 1589, Bl. cxxxi–cxxxii.

²⁸ Siehe Gottlieb Frh. von Tucher, *Schatz des evangelischen Kirchengesangs I*, Leipzig 1848, S. 57–58 und 408, 254 und 420–421, sowie 479.

diese Melodie dreimal abgedruckt, einmal zum Text 'O wi arme Synder', ein zweites Mal zum Text 'Laus tibi Christe' und ein drittes Mal zur dänischen Übersetzung dieses Textes: 'Døden dig trengde Herre'.²⁹

Pétur Guðjónsson druckt 'Heiður og háleit æra' unter der Nr. 25 in seiner *Íslenzk sálmasaungs- og messubók með nótum* ab, und zwar mit dieser ursprünglich zu 'Laus tibi Christe' überlieferten Melodie.³⁰

Sr. Bjarni Þorsteinsson hat zu 'Heiður og háleit æra' eine ganz ähnliche Melodie aufgezeichnet, zu der er bemerkt:

Þetta lag hef jeg fengið frá Finni Jónssyni á Kjörseyri; fáir eða engir aðrir, sem jeg hef spurt um það, hafa þótt kunna það. Það á auðsjáanlega rót sína að rekja til hins útlenda lags, sem er nót-
erað í bók P. Guðjohnsens 1861, en er þó orðið mikið breytt
...³¹

'Aarit hýra nw hid nyja' ist die erste Zeile eines Kirchenliedes ('Nýárssálmur') von sr. Hallgrímur Pétursson. Eine Melodie zu diesem Lied ist erstmals in der Sammlung *Melódía* (Rask 98) überliefert, die aus dem 17. Jhd. stammt. Bjarni Þorsteinsson druckt die Melodie jedoch nicht nach dieser Handschrift ab, sondern nach einer Aufzeichnung in der Sammlung *Hymnódía sacra* (Lbs 1927 4to) aus dem Jahre 1742. Er führt auch die Fassung aus dem 1772 in Hólar gedruckten Kirchengesangbuch, das unter dem Namen *Höfuðgreinabókin* bekannt ist, an, sowie eine Version, die während der Jahre 1882–86 aufgezeichnet wurde. Außerdem druckt er eine von diesen stark abweichende Melodie ab, die von einer 1828 geborenen Frau gesungen wurde, vermutlich aber auf einen bekannten *söngmaður* des 18. Jhdts. zurückgeht.³²

18. Nicht für einen musikalischen Vortrag gedacht ist der letzte Ab-

²⁹ *Den danske Psalmebog* . . . , Kopenhagen 1569, Bl. 54r ff., 77v ff. – Vgl. Henrik Glahn, *Melodistudier til den lutherske salmesangs historie I–II*, Kopenhagen 1954, Nr. 45.

³⁰ Pétur Guðjónsson, *Íslenzk sálmasaungs- og messubók með nótum*, Kopenhagen 1861, S. 42 und 150.

³¹ Bjarni Þorsteinsson, *Íslenzk þjóðlög*, Kopenhagen 1906–09 (Nachdruck Siglufjörður 1974), S. 704. – Ich danke Helga Jóhannsdóttir, die mir freundlicherweise ihre Notizen zu diesem Kirchenlied zur Verfügung gestellt hat.

³² Bjarni Þorsteinsson, *Íslenzk þjóðlög*, S. 286, 345 f., 460, 605 f. und 650 f.

schnitt von Gedicht (IV), der im Manuskript Lbs 202 fol. in der Form eines stilisierten Baumes aufs Papier gesetzt ist.

Solche Figur- oder Bildgedichte, deren Tradition bis in die Antike zurückreicht, waren in der nordischen Barockdichtung sehr beliebt.³³ Daß sich Jón Ólafsson auch theoretisch mit diesen Technopægnien befaßt hat, geht aus seinem obengenannten Aufsatz in der Handschrift AM 1028 4to hervor. In diesem Aufsatz, der den Titel 'Capitule umm Technopægnia' trägt, findet sich auch ein Abschnitt über Figuredichte:

§ 9. Carmina figurata eru þau vers sem giörð eru i einhverrs hlutar Lijkingu, sem Eykur, Egg, Kroß, alltare, Hörpur, Hiörtu, Orgverk og so frammveges. Hiá Griskum finnst þvilijkt allopt og eins hiá Latinskum, so sem arbor Amoris Morhofs, og eins Þyðskum, so sem arbor Wagenseil, er hveru tvegge er ad sia hiá Heidinrich p. 885. á Dansku[?] hefe eg þá einu sied, sem hier effter má siá, og er sogd hafe vered giörð til einhers Brullaups fyrer fáum arum, og þad [í] Grænlande. Hier er og ein i Vinglaß forme, og verdur ad vorkennast hversu hun er, því hun er af Islendskum giörð fyrer sinn Lands mann til eins Dansks Mans i Khafn. Þá koma þar effter þriar arbores amores i Islendsku og einn Bikar og eitt Hiarta, i Eptermyndan hinna giörð fra Khafn til eins Brullaups i Islande 1738. Er ei ad efa ad þetta lætur sig eins vel giöra i öllum nefndu nákomnu Sprokum, Þyðsku Dönsku og Islendsku. Enn eingenn við Bragarhattur verdur þar i hafdur, hefdur [statt heldur] alleina ad lagast effter því fyrer sig tekna forme. Einasta er adgiætten, ad Syllabæ (Samstöfurnar) i hverre lijnu sieu ad tólu so margar sem vera eiga, so Mynden verde riect sköpud, aukest og vanest, so sem vera á.

Jón Ólafsson erwähnt also nicht nur allgemein die Möglichkeit, ein Gedicht in der Form eines stilisierten Baumes oder einer anderen symbolträchtigen Figur zu schreiben oder zu drucken, sondern nennt sogar ausdrücklich, daß zu einer Hochzeit in Island im Jahre 1738 mehrere solche Figuredichte – auf isländisch und in Kopenhagen –

³³ Siehe z.B. den Artikel 'figurdigt' in: Henning Harmer und Thomas Jørgensen (Hg.), *Gyldendals Litteratursleksikon*, Kopenhagen 1974, Bd. II, S. 22, und die dort angeführte Literatur. – Vgl. auch die Abbildungen in: Jens Hougaard u.a., *Dansk litteraturhistorie* 3, Kopenhagen 1983, S. 108 und 389.

verfaßt worden seien. Daß mit einem dieser Gedichte der stilisierte Baum von Gedicht (IV) gemeint ist, liegt auf der Hand, doch wo sind die beiden anderen Bäume, der Becher und das Herz? So wie die Gedichte (II–IV) in den Handschriften Lbs 202 fol. und ÍB 230 4to überliefert sind, lassen sich keine weiteren Teile als Figurgedichte erkennen. Vermutlich könnte man die Arien von Gedicht (II) und das Votum von Gedicht (III) mit etwas gutem Willen in eine Becher- oder Herzform zwängen, kaum aber in die Form eines Baumes.

Ob es tatsächlich noch weitere Gedichte – von Jón oder seinem Bruder Erlendur oder einem anderen Isländer in Kopenhagen – für die Hochzeit von 1738 gegeben hat, oder ob die Figurgedichte, die Jón erwähnt, ursprünglich zu den erhaltenen Hochzeitsgedichten gehört hatten, aber sich aus irgendwelchen Gründen nicht mit den übrigen Teilen erhalten haben, wissen wir nicht.

19. Auch die Verschlüsselung des Namens des Autors am Schluß der Dedikationen der Gedichte (II–IV) und die Anspielungen auf die Namen der Brautleute in den Hauptteilen von Gedicht (III) und (IV) (siehe unten) müssen wohl im Zusammenhang mit solchen, in der barocken Dichtung gängigen Spielereien gesehen werden; sie alle waren Jón Ólafsson bestens vertraut, wie sein 'Capitule umm Technopægnia' in AM 1028 4to beweist:

§ 2. Þær almennustu greiner slijkra Technopægniorum, nefnast Eteosticha, og Acrosticha, og Carmina palindroma, concordantia, relativa, og æqvídica, Einnen figurata, og versus Protei og qvadrati, og so þau sem af sinu slage kallast Anagrammata, Logogryphi, Echones og Centones. . . .

Andererseits gab es aber auch in der isländischen Literatur eine lange und ungebrochene Tradition der Verschlüsselung von Namen, die zu Lebzeiten Jón Ólafssons vor allem in der Rímurdichtung gepflegt wurde.³⁴

Inhaltlich sind die drei Gedichte (II–IV) parallel aufgebaut. Nur die Dedikationen machen konkrete Angaben zu den Brautleuten und der Hochzeit; die Schlußteile erleben Gottes Segen für das Brautpaar.

³⁴ Siehe Páll Eggert Ólason, 'Fólgín nöfn í rímum', in: *Skírnir* 1915, S. 118–32.

Die Hauptteile sprechen allgemein von Hochzeit und Ehe und preisen das Brautpaar; doch finden sich auch hier Details, die zeigen, daß die Gedichte für diese konkrete Situation verfaßt wurden.

In Gedicht (II) nennt der Dichter die Braut seine Verwandte (II,6: *mijn Frænd-mær er gipt*); er selbst ist bei der Hochzeit nicht anwesend (II,7: *Eg er nw fiarlægur*), sondern hat seine Glückwünsche geschickt (II,8: *Ende æ þessu' er eg sende*).

In Gedicht (III) wird auch deutlich, daß der Dichter nicht anwesend ist (III,4: *Fiærri fògrum Dege funda Brullaups er eg*); er hält sich im Süden auf, hat die Nachricht von der Hochzeit mit einem Handelsschiff erhalten und schickt seine Grüße nach Norden (III,5: *Nordan vindar – sendi soddan Oskir beint aptur*). Außerdem enthält Gedicht (III) eine deutliche Anspielung auf die Namen der Brautleute: *Brynjólfur* als *brynja* (III,6: *Brynja Vernd sem veite*) und *Ingibjörg* als *björg* (III,6: *Biørgin hanns*).

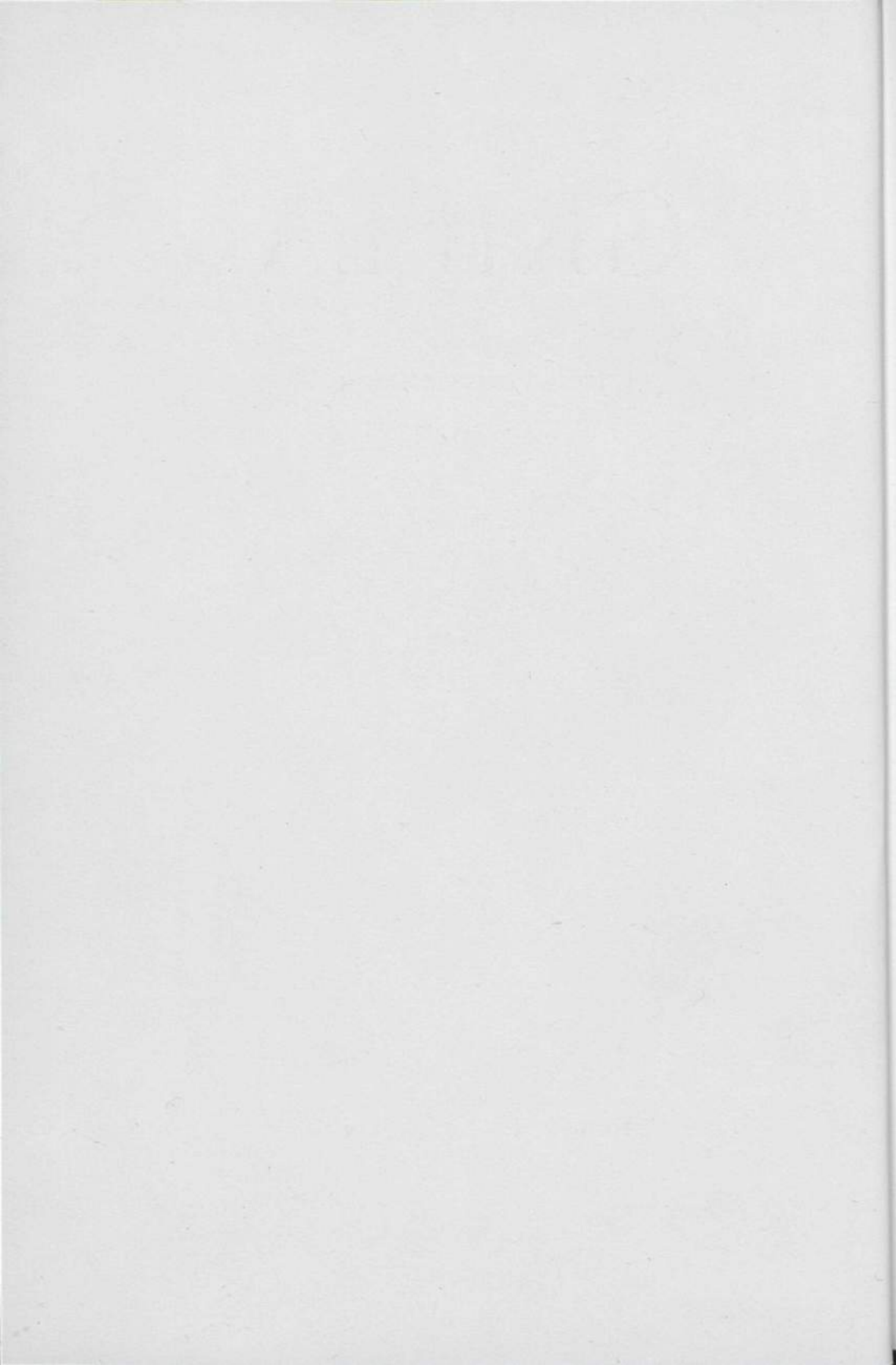
Gedicht (IV) unterscheidet sich von den beiden anderen Gedichten (II und III) dadurch, daß hier die Fiktion aufrechterhalten wird, der Dichter komme als unerwarteter Gast zu der Hochzeitsfeier. Doch auch hier wird auf Konkretes angespielt: Der Dichter grüßt jetzt nach Art eines Höflings, kommt also vermutlich geradewegs aus der Residenzstadt Kopenhagen (IV,2: *eg heilsa nw þannin, sem Hoffmönnum ber*), und verabschiedet sich genauso weltgewandt (IV,8: *eg hneigi mig vid med Hoffmanna sid*). Außerdem findet sich auch hier das Spiel mit den Namen der Brautleute: *Brynjólfur* als *brynja* (IV,3: *Hann hefur það Heiti – sem Brynja fær Brøgnum vel lied*) und *Ingibjörg* als *björg* (IV,3: *Og hwn aptur Björg med hlunnendin mörg*).

ÁGRIP

Handritið *Lbs 202 fol.* geymir m. a. fjögur kvæði, sem ort voru í tilefni af brúðkaupi Ingibjargar Pálsdóttur (1703–1774) og Brynjólfs Bjarnasonar (1713–1791) árið 1738. Fyrsta kvæðið (I) er eftir Erlend Ólafsson (1706–1772), en hin þrjú (II–IV) eftir bróður hans, Jón Ólafsson (1705–1779) sem kenndur er við Grunnavík. Bræðurnir, sem voru náskyldir brúðinni, bjuggu þá báðir í Kaupmannahöfn; þar hafa þeir ort kvæðin og sent síðan til Íslands. Handritin í *Lbs 202 fol.* eru eiginhandarrit þeirra bræðra; að kvæði (II) er auk þess varðveitt annað eiginhandarrit í *ÍB 230 4to*.

Kvæði (I) er ort undir hefðbundnum dróttkvæðum hætti, og er þar fyrst og fremst fjallað um ættgöfgi brúðhjónanna.

Kvæði (II–IV) vitna um áhrif frá dönskum tækifæriskveðskap þeirra tíma, bæði hvað varðar efni og inntak. Skiptist hvert kvæði niður í nokkra hluta, sem ortir eru undir ýmsum erlendum háttum. Flestir voru þessir hlutar ætlaðir til söngs, og hefur skáldið skrifað hjá tilvisanir til viðeigandi laga. Þrjú laganna reyndist unnt að finna. Lokahluti kvæðis (IV) er dreginn upp á pappírinn í mynd trés, og fylgir Jón einnig í því tízku þeirra tíma. Skrif hans í *AM 986 4to* og *AM 1028 4to* sýna að hann hefur jafnframt velt slíkum efnum fyrir sér fræðilega (erlendum háttum, tengslum ljóðs og lags og kvæðum í formi myndar).

BALDUR JÓNSSON

ORÐTALNING Í EDDUKVÆÐUM KONUNGSBÓKAR¹

1.0 EFLAUST hefir verið skrifað meira um eddukvæði en nokkuð annað, sem telja má til íslenskra bókmennta frá miðöldum, því að fleiri þjóðir en Íslendingar telja sig eiga eitthvað í þessum kvæðum. Mikið af efni þeirra á rætur að rekja til atburða, sem áttu sér stað suður og austur í Evrópu, löngu áður en Ísland byggðist, og til sagna, sem af þeim spunnust, ellegar til hugmynda og sagna úr heiðnum sið eða frá síða-hvörfum ásatrúarmanna. Orðfærið er víða forneskjulegt, og sumt í eddukvæðum er áreiðanlega norskt að uppruna eins og íslensk tunga.

Fræðimenn hafa auðvitað beint sjónum sínum að efni kvæðanna, haft meiri áhuga á orð- og textaskýringum eða kostum skáldskaparins en fyrirferð lesmálsins. Fáir hafa lagt sig niður við að telja í þeim orðin, svo að kunnugt sé. Hver veit, nema það geti þó verið fróðlegt á sinn hátt?

Í þessu greinarkorni verður sagt frá fyrstu niðurstöðum vélrænnar talningar á orðum í eddukvæðum, og verður þá fyrst að gera grein fyrir tildrögum hennar og takmörkunum.

Sumarið 1978 varð að samkomulagi með okkur Jónasi Kristjánssyni prófessor að hefja undirbúning að nýrri útgáfu eddukvæða með samræmdri stafsetningu. Útgáfa Jóns Helgasonar (*Eddadigte I–III*) skyldi lögð til grundvallar, svo langt sem hún nær, en þau kvæði, sem þar vantar, síðan skrifuð upp og stafsett eftir sömu meginreglum og í útgáfu Jóns. Ætlunin var að tölvuskra allan textann og gera að honum orðstöðulykil (concordance), sem yrði látinn fylgja hinni nýju útgáfu, þegar að því kæmi.

Fyrstu ráðagerðir voru bundnar við þau kvæði ein, sem varðveitt eru í Konungsbók, aðalhandriti eddukvæða. Þau voru tölvuskrað

¹ Þessi ritgerð hefir áður birst í *Datamaskinen og spráket* (bls. 63–70), norsku afmælisriti, sem Universitetsforlaget gaf út 1985 til heiðurs Kolbiri Heggstad. Hér hefir litlu verið breytt öðru en því, að prentvillur hafa verið leiddréttar.

1978–79 eftir útgáfu Jóns Helgasonar, en 1980 var bætt við þeim 11 kvæðum Konungsbókar, sem vantar í útgáfu hans, og var þá farið eftir uppskrift Jónasar Kristjánssonar. Til þess nutum við styrks úr Rannsóknarsjóði IBM vegna Reiknistofnunar Háskóla Íslands.

Haustið 1980 voru öll kvæði Konungsbókar komin í véltækt form og að mestu tilbúin til vélrænnar úrvinnslu. Eftir var þó að auðkenna fasta hástafi og leysa úr nokkrum álitamálum. Síðan dróst að halda verkinu áfram vegna annarra starfa. Sumarið 1983 var okkur veittur styrkur úr Vísindasjóði til að vinna að þessu verkefni, og gátum við þá aftur farið að sinna því. Nú hefir til reynslu verið gerður orðstöðulykill að hinum véltæka texta, og er hann til í tveimur eintökum. Enn fremur voru gerðar orðtíðniskrár til bráðabirgða.

Smám saman hafa hugmyndir okkar verið að skýrast og mótast, og er nú stefnt að því að gefa út öll eddukvæði með samræmdri stafsetningu sem næst þeirri, sem tíðkast í orðabókum. Um helstu útgáfur eddukvæða (auk hinnar ófullgerðu útgáfu Jóns Helgasonar) sjá Holtsmark 1958:487.

Talningin, sem greint er frá hér, nær einungis til Konungsbókar, og verður því að gera ofurlitla grein fyrir henni og textanum, sem talningin tekur til. Vélrænni úrvinnslu gagna stjórnaði Magnús Gíslason reiknifræðingur, Reiknistofnun Háskóla Íslands.

2.0 Konungsbók eða Codex Regius eddukvæða (*Gks 2365 4to*) er íslensk skinnbók í fjórblöðungsbroti frá síðari hluta 13. aldar. Hún er aðalheimild eddukvæða og frægust allra íslenskra bóka. Á 17. öld komst hún í eigu Danakonungs og varð mesti dýrgripurinn í safni hans. En vorið 1971 var hún flutt til Íslands á dönsku herskipi og afhent Íslendingum ásamt annarri íslenskri skinnbók úr safni konungs, Flateyjarbók. Þessar bækur eiga nú heima í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

Konungsbók er hvorki stór né skrautleg og ekki einu sinni heil. Hún er nú 45 blöð eða 90 síður, en talið er, að 8 blöð úr henni hafi týnst. Í bókinni eru 29 kvæði í þeirri röð, sem hér segir:

1. Völuspá
2. Hávamál
3. Vafþrúðnismál
4. Grímnismál
5. Skírnismál

6. Hárbarðsljóð
7. Hymiskviða
8. Lokasenna
9. Prymskviða
10. Völundarkviða
11. Alvísmál
12. Helgakviða Hundingsbana I
13. Helgakviða Hjörvarðssonar
14. Helgakviða Hundingsbana II
15. Grípisspá
16. Reginsmál
17. Fáfnismál
18. Sigurdrífumál
19. Brot af Sigurðarkviðu
20. Guðrúnarkviða I
21. Sigurðarkviða hin skamma
22. Helreið Brynhildar
23. Guðrúnarkviða II
24. Guðrúnarkviða III
25. Oddrúnargrátur
26. Atlakviða
27. Atlamál
28. Guðrúnarhvöt
29. Hamdismál

Í útgáfu Jóns Helgasonar var Völundarkviða flutt aftur fyrir Alvísmál (sjá Jón Helgason 1952b:V). Tíu fyrstu kvæðin í útgáfunni teljast þá til godakvæða, en þau 19, sem eftir eru, til hetjukvæða.

Eyðan í handritinu er á milli Sigurdrífumála (nr. 18) og Brots af Sigurðarkviðu (nr. 19), og eru þau kvæði bæði óheil í Konungsbók. Niðurlag Sigurdrífumála er þó varðveitt í pappírshandritum.

Í öðrum handritum eru varðveitt 6 kvæði, sem venja er að telja til eddukvæða, þótt ekki séu í Konungsbók. Fjögur þeirra eru til á skinni: Baldurs draumar (í *AM 748 I 4to*), Rígsþula (í einu handriti Snorra-Eddu, Codex Wormianus), Hyndluljóð (í Flateyjarbók) og Grottasöngur (í tveimur handritum Snorra-Eddu, Codex Regius og Codex Trajectinus). Loks eru tvö kvæði, sem er ekki að finna í eldri heimildum en pappírshandritum frá 17. öld, þ.e. Grógaldur og Fjölsvinnsnál.

Pannig verða eddukvæði alls 35 að tölu.

Enn eru til fáein kvæði, sem komið hafa til álita sem eddukvæði eða orðið samferða þeim í útgáfum. Má þar einkum nefna Hlökkviðu (í Hvervarar sögu) og jafnvel Sólarljóð.

Fáein af kvæðum Konungsbókar eða brot úr þeim eru einnig varðveitt í öðrum heimildum, og skal hins helsta getið hér.

Völuspá er til í annarri gerð í Hauksbók (*AM 544 4to*). Auk þess eru margar vísur og vísubrot úr Völuspá tekin upp sem dæmi í Snorra-Eddu og varðveitt í aðalhandritum hennar fjórum (sjá Jón Helgason 1955:VII–IX).

Drjúgur hluti Vafþrúðnismála er í *AM 748 I 4to* og allmörg erindi einnig í Snorra-Eddu.

Grímnismál eru öll í *AM 748 I 4to* og mörg erindi einnig í Snorra-Eddu.

Drjúgur hluti Skírnismála og Hárbarðsljóða er í *AM 748 I 4to*, og Hymiskviða er þar öll.

Um helmingur Reginsmála er í Norna-Gests þætti og fáein erindi í Völsunga sögu.

Úr Sigurdrífumálum eru einnig nokkur erindi í Völsunga sögu.

Helreið Brynhildar er mestöll í Norna-Gests þætti.

Úr Guðrúnarkviðu II eru þrjár vísur í Völsunga sögu (Bugge 1965:265nm.).

Heiti kvæðanna, eins og þau birtast í þessari grein, eru komin frá útgefendum og stafsetning þó færð í nútímahorf. Sum heitin eru í Konungsbók (Hávamál, Vafþrúðnismál, Grímnismál o.fl.), en sum kvæðin eru fyrirsagnarlaus í handritinu (Völuspá, Grípisspá, Reginsmál o.fl.). Þar eru líka fyrirsagnir fyrir kvæðum, sem eiga sér önnur heiti samkvæmt hefð. Fyrirsögn Hymiskviðu í Konungsbók er t.d. „Þórr dró Miðgarðsorm“. Nafnið *Hymiskviða* er hins vegar í *AM 748 I 4to*. Skírnismál, sem svo eru nefnd nú á dögum, heita því nafni í *AM 748 I 4to*, en í Konungsbók er fyrirsögnin „För Skírnis“, og hefir Jón Helgason haldið henni í útgáfu sinni.

Texti Konungsbókar er ekki eingöngu kvæði með fáeinum fyrirsögnum; þar eru einnig stuttir kaflar í lausu máli, tengdir efni kvæðanna. Sumir eru eins konar inngangur að kvæði, sem á eftir fer, og getur þá lausa málið haft sérstaka fyrirsögn, aðra en kvæðið. Sumum kvæðum fylgir einhvers konar eftirmáli, e.t.v. aðeins örfá orð, og í mörgum kvæðum eru stuttar lausamálsgreinar á milli erinda, stundum

aðeins ein setning. Sumum kvæðum fylgja allar tegundir lausamálsgreina, t.d. Helgakviðu Hjörvarðssonar og Helgakviðu Hundingsbana II. Þessar lausamálsgreinar hafa ekki enn verið vélskráðar.

Sum kvæðin eru að nokkru leyti í samtalsformi, t.d. Vafþrúðnismál. Þar skiptast á vísur, sem lagðar eru í munn Óðni og Frigg og síðar Óðni og Vafþrúðni. Í Konungsbók er þess sums staðar getið, hver sagði hvað, t.d. með orðunum „Óðinn kvað“, „Vafþrúðnir kvað“ o.s.frv., og eru slík inngangsorð þá oft skammstöfuð, jafnvel úti á spássíu, stundum einungis nafn persónunnar. Í útgáfu Jóns Helgasonar eru inngangsorðin jafnan höfð fyrir hverri vísu eftir því, sem við á, og þeim m.a.s. bætt við innan hornklofa, ef handritið hefir þau ekki, eða því bætt við, sem á vantar, t.d. orðinu „kvað“.

Í upphafi var mikið af þessum inngangsorðum vélskráð, eins og þau eru í útgáfu Jóns Helgasonar, og náði því orðstöðulykillinn til þeirra. Nú hefir þessu verið breytt. Stundum eru ekki ljós skil á milli inngangsorða og lausamálsgreina, sem sleppt var. Því hefir allt slíkt verið fellt brott, nema það sé bundið mál og beinlínis hluti kveðskaparins, eins og algengt er í sumum kvæðunum, t.d. þegar sagt er í Broti af Sigurðarkviðu: „Þá kvað þat Brynhildr / Buðla dóttir“ (upphaf 8. vísu) eða „Þá kvað þat Guðrún / Giúka dóttir“ (upphaf 11. vísu).

Yfirleitt eru mörkin milli lausa málsins og kvæðanna alveg ótvíræð nema sums staðar í Hárbarðsljóðum. En útgefendur hafa greitt úr þeim vanda, og hefir í öllu verið fylgt útgáfu Jóns Helgasonar um skiptingu í erindi og tölusetningu þeirra.

Orðtalningin, sem hér er skýrt frá, nær þá eingöngu til eddukvæðanna í Konungsbók, eins og frá þeim er gengið í útgáfu Jóns Helgasonar og hinum óprentaða viðauka Jónasar Kristjánssonar. Niðurlag Sigurdrífumála, sem einungis er varðveitt í pappírshandritum, er ekki tekið með. Það virðist vera um fimmtungur kvæðisins. Öllu lausu máli er sleppt, fyrirsögnum og inngangsorðum einstakra erinda.

Rétt er að ítreka það, að byggt er á samræmdri „útgáfu“, en ekki stafréttum texta Konungsbókar. Á stöku stað hefir útgefandi leyft sér að lagfæra hann. Til dæmis er sums staðar skotið inn orði, sem talið er, að vanti í Konungsbók, en er að finna í öðru handriti, þar sem því er til að dreifa, eða orðhluti er lagfærður á sama hátt eða einstaka staf bætt við, þar sem einsýnt hefir þótt, að hann ætti að vera. Hér er ekki unnt að gera nánari grein fyrir textalagfæringum í smáatriðum, heldur verður að nægja að vísa til útgáfu Jóns Helgasonar. En breytingarnar,

sem um er að ræða, eru svo lítilfjörlegar, að þær hafa engin áhrif á hlutföll eða heildarmynd, sem hér er dregin upp.

Einnig er rétt að vekja athygli á því, að talningin tekur einungis til ritorða (graphic words). Gerður er greinarmunur á föstum hástöfum sérnafna og lausum hástöfum samnafna, sem eru lagðir að jöfnu við lágstafi. Mannsnafnið *Finnr* er ekki sama orðmynd og *finnr* (af sögninni *finna*). Hins vegar telst *Ok* alltaf vera sama orðmynd og *ok*. *Ok* kemur nokkrum sinnum fyrir sem samtenging í upphafi vísu, en aldrei sem sérnafn.

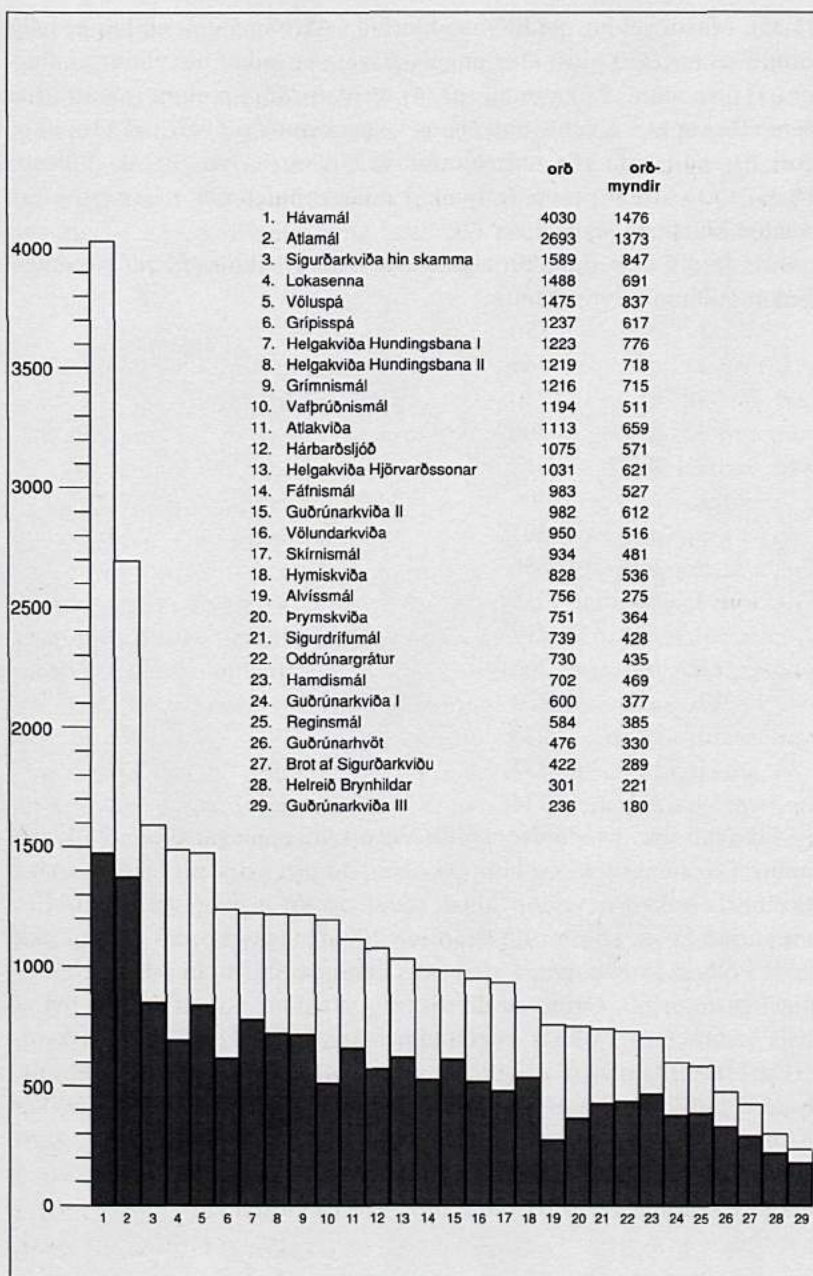
3.0 *Niðurstæða talningar*. Í þeim texta eddukvæða Konungsbókar, sem nú hefir verið lýst, reyndust vera 31557 lesmálsorð og 7762 mismunandi orðmyndir. Þetta merkir m.ö.o., að 7762 orðmyndir koma fyrir samtals 31557 sinnum. Meðaltíðni orðmyndar er því tæplega 4,07.

Þessi tala kann að hækka eitthvað í hinni fyrirhuguðu útgáfu. Stafsetningunni verður væntanlega breytt til samræmis við orðabækur og hert á samræmingarkröfum. Lítils háttar misræmis hefir orðið vart í útgáfu Jóns Helgasonar. Orðið *rök* kemur fyrir 24 sinnum í textanum (23 sinnum í útgáfu Jóns). Í þrjú skipti er það stafsett *røk* (öll dæmin úr *Völuspá*), en endranær er skrifað *røk*. Þótt orðmyndum fækki eitthvað við frekari samræmingaraðgerðir, breytist heildarmyndin varla til neinna muna.

Á súluritinu má sjá, hver er lengd hvers kvæðis, bæði í lesmálsorðum talið og mismunandi orðmyndum. Þegar kvæðunum er raðað eftir tölu lesmálsorða, verða Hávamál fyrst og eru langlengst, 4030 orð, en Guðrúnarkviða III síðust, aðeins 236 orð. Ekki mun fjarri lagi, að meðaleddukvæði sé um 1000 lesmálsorð (ef farið er út fyrir Konungsbók), og má þá hafa í huga, að tvö kvæði Konungsbókar eru skert vegna eyðunnar í handritinu, sem fyrir var getið. Að lengdinni til samsvara Hávamál fjórum meðalkvæðum.

Ef kvæðunum hefði verið raðað eftir tölu mismunandi orðmynda, hefðu Hávamál einnig orðið fyrst og Guðrúnarkviða III síðust, en röðin þar á milli hefði riðlast dálítið, eins og dökku súlurnar sýna.

Hlutfallið á milli lesmálsorða og orðmynda er ekki jafnt. Í aðalatriðum er það því herra sem textinn er lengri, en það er ekki einhlítt. Í öllum textanum er hlutfallið sem fyrir sagði 4,07, en af einstökum kvæðum er það hæst (2,75) í *Alvíssmálum* (nr. 19 á súluritinu) og síðan í *Hávamálum* (2,73), en lægst í stysta kvæðinu, *Guðrúnarkviðu III*

(1,31). Mestu veldur um hið háa hlutfall í Alvíssmálum, að þar er hálftr erindi endurtekið hvað eftir annað. Einnig er mikið um endurtekningar í Hávamálum, Lokasennu (nr. 4) og Vafþrúðnismálum (nr. 10), þar sem slakkar eru á súluritinu. Hins vegar kemur á óvart, að Grípisspá (nr. 6) skuli hafa svo hátt hlutfall (2,00) og hærra en t.d. Völuspá (1,76) með öllum sínum stefjum. Endurtekningarnar í Grípisspá eru annars konar og leyna á sér.

Hér fara á eftir fimmtán algengustu orðin í eddukvæðum Konungsbókar (tíðnitala fyrir aftan):

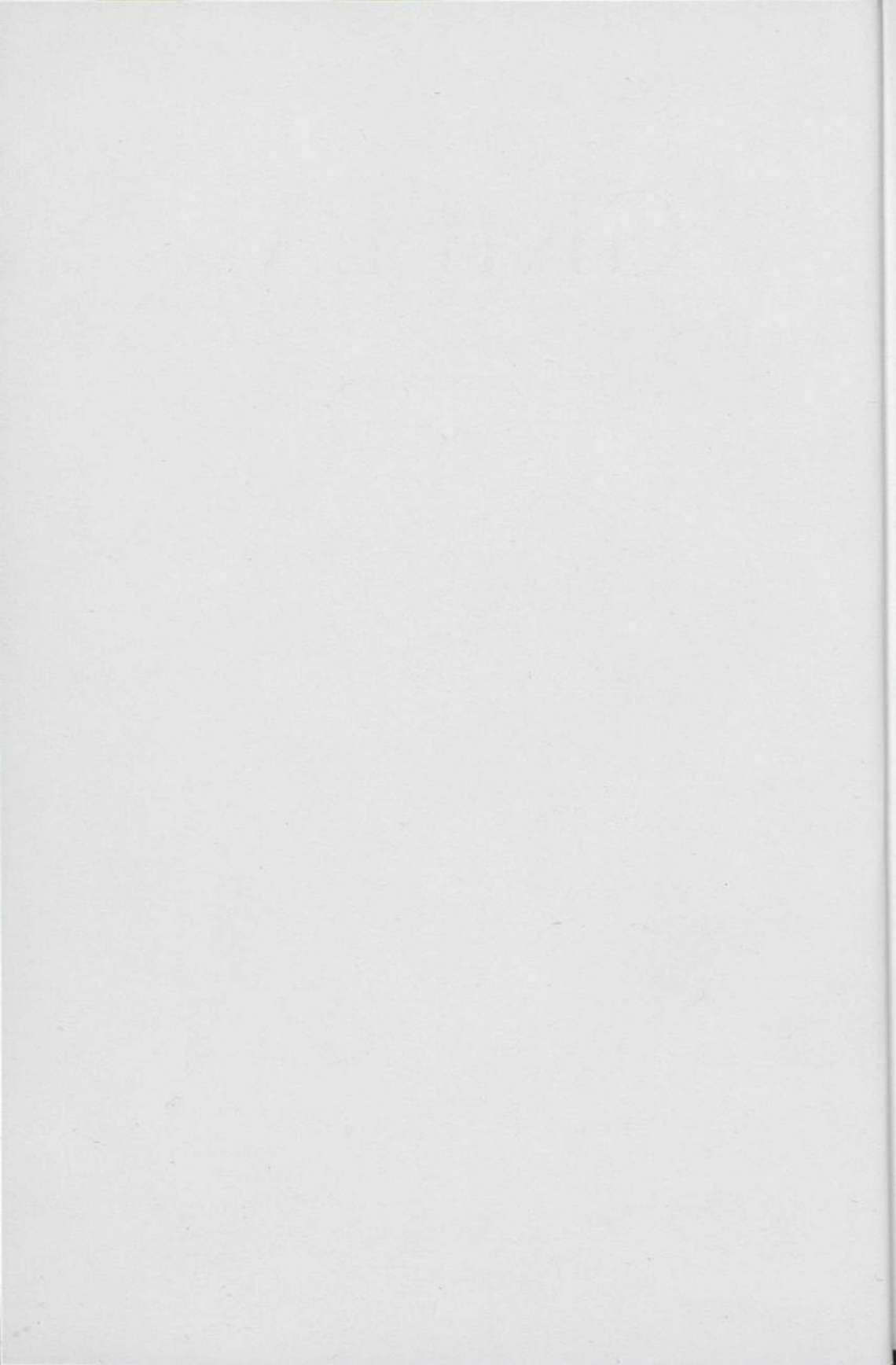
1.	<i>er</i>	870
2.	<i>ok</i>	768
3.	<i>ek</i>	730
4.	<i>at</i>	706
5.	<i>þú</i>	512
6.	<i>í</i>	406
7.	<i>á</i>	401
8.	<i>um</i>	336
9.	<i>en</i>	315
10.	<i>þat</i>	297
11.	<i>þá</i>	266
12.	<i>ef</i>	234
13.	<i>hann</i>	233
14.	<i>þér</i>	232
15.	<i>mér</i>	174

Athugað var, hvaða orðmyndir væru sameiginlegar öllum 29 kvæðunum í Konungsbók, og kom þá í ljós, að þær voru tíu (skáletraðar á skránni), nokkurn veginn hinar sömu og tíu algengustu orðin. Eini munurinn er sá, að ritorðið *en*, sem er 9. algengasta orðið, kemur ekki fyrir í öllum kvæðunum. Í stað þess kemur orðmyndin *þá*, sem er 11. algengasta orðið. Orðið *en* dreifist eigi að síður nokkuð jafnt, því að það kemur fyrir í öllum kvæðunum nema því stysta, Guðrúnarkviðu III. Ef dreifingin væri alveg jöfn, ættu að vera tvö dæmi þar, þ.e. eitt í hverju hundraði lesmálsorða. Á það má minna, að í eddukvæðum Konungsbókar getur *en* verið tvenns konar samtenging, bæði gagnstæðis- og samanburðartenging, og auk þess greinir. Í öllum kvæðum nema Guðrúnarkviðu III eru a.m.k. tvö dæmi um *en*.

HEIMILDIR

- Bugge, Sophus. (ritstj.). 1965. *Norræn fornkvæði. Islandsk Samling af folkelige Oldtidsdigte om Nordens Guder og Heroer almindelig kaldet Sæmundar Edda hins fróða*. Ljósprentun frumútgáfunnar frá 1867. Universitetsforlaget.
- Holtmark, Anne. 1958. *Eddadiktning. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. 3. bindi. 480.–488. dálkur. Reykjavík.
- Jón Helgason. (ritstj.). 1952a. *Eddadigte. II. Gudedigte*. 2. útgáfa. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 7. bindi. Kaupmannahöfn.
- (ritstj.). 1952b. *Eddadigte. III. Heltedigte*. Første del. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 8. bindi. Kaupmannahöfn.
- (ritstj.). 1955. *Eddadigte. I. Völuspá. Hávamál*. 2. útgáfa. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 4. bindi. Kaupmannahöfn.
- Wimmer, L.F.A., og Finnur Jónsson. (ritstj.). 1891. *Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling på det store kgl. bibliotek i København (Codex regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse*. Kaupmannahöfn.

SEKTIR JÓNSBÓKAR

JÓNSBÓK er et af det middelalderlige Islands største litterære værker, såvel af betydning som af omfang. Loven er allerede tidligt blevet udsat for flere juridiske behandlinger. En af disse er et uddrag af *Jónsbók* med det formål at gøre det lettere for læseren at overskue det store værk. Uddraget går i håndskrifterne og i katalogerne under navnet *Saktal Jónsbókar*. Som navnet siger, er der tale om et uddrag der fokuserer på forbrydelsen og straffen herfor. *Saktal* er således en abstraktion af *Jónsbók*.¹ Sammenhængende med *Saktal* på et endnu højere abstraktionsniveau er en lille tekst *Sektir Jónsbókar*. I denne lille tekst er hele *Jónsbóks* bødesystem komprimeret til ca. 10 linjer. Teksten angiver hvilke typer bøder *Jónsbók* opererer med (1 øre, 1/2 mark, 1 mark etc.), og hvor mange gange disse bøder optræder i *Jónsbók* hver især.

Saktals berettigelse som kompendium til *Jónsbók* er ganske indlysende, når man tager lovens størrelse og kompleksitet i betragtning. Derimod er det vanskeligt umiddelbart at se, hvilket formål *Sektir* har tjent ud over den rent juridisk-akademiske interesse. Det er påfaldende, at det bødesystem der ekstraheres kun bygger på bøder til kongen (*sektir*), mens de tilsvarende bøder til private ikke behandles (*bætr* og *réttir*).²

Sektir Jónsbókar er overleveret i seks pergamenthåndskrifter og i et papirhåndskrift.³

¹ *Saktal Jónsbókar* følger *Jónsbók* i sin opbygning. En systematisering med alle 1-øres, 2-øres etc. *sektir* samlet, uanset hvor de forekommer i loven er ikke overleveret fra middelalderen. En sådan systematisering, der må formodes at danne grundlag for *Sektir Jónsbókar*, findes i Upps UB R 713 ff. 177r-179v fra c. 1600-1650. Denne tekst kaldes i håndskriftet *Saktal*. Den kan ikke være afskrift af det middelalderlige håndskrift, der er grundlag for *Sektir Jónsbókar*.

² Cf. Didrik Arup Seip, 'Böter, Norge', in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* II, Kbh. 1957, sp. 533-37, 'straffeb. til det offentlige (konge ell. biskop) ble kalt *sekt'* (sp. 535).

³ Det kan ikke udelukkes, at teksten findes flere steder som interpolation i andre tekster. Forfatteren vil være taknemmelig for at modtage oplysninger om indtil nu ukendte belæg af teksten.

AM 128 4to dateres til c. 1450–1500.⁴ Teksten er skrevet f. 72r⁷–v³, og den forudgås af *Jónsbók* og et afsnit om *melrakkaveiðar*.⁵ Umiddelbart efter *Sektir* står seks linjer med småstumper fra *Jónsbók* og heretter følger retterbøder.

AM 135 4to (*Arnarbælisbók*) er hovedsagelig skrevet med en hånd, der dateres til c. 1350.⁶ Denne hovedhånd har skrevet bl.a. *Jónsbók*, Biskop Arnes Kristenret, den ældre Kristenret af *Grágás* og *Saktal Jónsbókar*. Den dækker bladene 6v–105v med en enkelt undtagelse. *Sektir Jónsbókar* befinder sig på f. 73vb linje 1–10 (p. 146). Umiddelbart før (73va) slutter *Jónsbók*, som *Sektir* altså står umiddelbart efter. Den resterende del af spalte 73vb efter *Sektir* har oprindeligt været ubeskrevet. Hovedhånden fortsætter f. 74ra med forskellige tillæg til *Jónsbók*, først det såkaldte *Byggingarkapítuli*.⁷ Den resterende tomme spalte 73vb er senere udfyldt med afsnittet om *melrakkaveiðar*. Denne hånd dateres til c. 1480.⁸ Med sin placering umiddelbart efter *Jónsbók* og inden den oprindeligt resterende tomme spalte før *Jónsbók*-tillæggene indtager *Sektir* således en central plads i 135.

AM 170 a 4to begynder abrupt med slutningen (*þjófabálkr*; Jb 280⁶) af *Jónsbók* f. 1r–1va. I umiddelbar forlængelse af *Jónsbók* følger *Sektir Jónsbókar* f. 1va²¹–1vb⁹. Herefter følger direkte det ovenfor nævnte afsnit om *melrakkaveiðar*. Strukturelt set har *Sektir* samme placering i 170 som i 135. Håndskriftet indeholder iøvrigt „*Réttarbætur og samþykktir*” m.m.¹⁰ Hånden dateres til c. 1570.¹⁰

AM 181 4to er et papirhåndskrift, skrevet af Oddur Jónsson mellem 1650 og 1700.¹¹ *Sektir Jónsbókar* er skrevet f. 26v⁹–17. Umiddelbart forud står *Tala leiðangrsskipa úr Noregi*, og umiddelbart efter *Sektir* følger to statutter af biskop Gyrðr. Iøvrigt indeholder håndskriftet

⁴ Cf. Den Arnarnagnæanske Kommissions *Ordbog over det norrøne prosasprog (ONP) I Register*, Kbh. 1989.

⁵ Udg. i *Diplomatarium Islandicum* II, Kbh. 1893, pp. 299–300. Bestemmelsen om disse *melrakkaveiðar* blev tilføjet *Jónsbók* i kong Eriks retterbod af 1294, cf. Ólafur Halldórsson (edit.), *Jónsbók* etc., Kbh. 1904, (Jb), p. 283.18–19.

⁶ Cf. *ONP Register*.

⁷ Cf. Jb pp. 288f.

⁸ Cf. *ONP Register*.

⁹ Kristian Kålund, *Katalog over den Arnarnagnæanske Håndskriftsamling I*, Kbh. 1888–89, p. 446.

¹⁰ Cf. *ONP Register*.

¹¹ Kålund op. cit., p. 457.

hovedsagelig Kristenretten af *Grágás*, Biskop Arnes Kristenret samt statutter, vedtægter og domme. Håndskriftet indeholder ikke *Jónsbók* eller tekster i tilknytning til den. Det er påfaldende, at *Sektir* har fundet optagelse i et sådant håndskrift.

AM 37 a 8vo dateres til c. 1500.¹² Hovedindholdet i håndskriftet er *Jónsbók* og tekster i forbindelse med loven. Af *Sektir* findes kun en linje bevaret f. 10r²⁴ (p. 20). Denne linje er den sidste på bladet, og herefter er der en lakue i håndskriftet. Umiddelbart forud for *Sektir* står formularer for tingsætning og tingophævelse.

AM 38 8vo indeholder væsentligst *Jónsbók*, der ender f. 118v, hvor skriveren daterer håndskriftet til 1578. På den følgende side (f. 119r) med en anden hånd står *Sektir* linje 1–11, der i lighed med 135 og 170 følges af afsnittet om *melrakkaveiðar*. Herefter følger retterbøder, forordninger etc.

Det sidste håndskrift der indeholder *Sektir Jónsbókar* er AM 48 8vo. Hovedhånden, som dateres til c. 1370–1400,¹³ har bl. a. skrevet Biskop Arnes Kristenret, *Saktal Jónsbókar*, retterbøder etc. *Saktal Jónsbókar* er skrevet på ff. 31r–44v, pp. 61–88. Som interpolation i dette *Saktal* findes mellem Tyvebalken og Farmannabalken *Sektir* på pp. 83²¹–84⁴, f. 42r–v. Denne placering midt i loven forekommer lidet rimelig, og det synes snarest som om skriveren ubetænksomt har anbragt afsnittet her. For fuldstændighedens skyld kan det nævnes, at afsnittet om *melrakkaveiðar* følger umiddelbart efter *Saktal*.

Indholdet i *Sektir Jónsbókar* kan deles i 19 punkter, hvortil kommer overskrift i 181 og 38. Indholdet er 1. indledning, 2. 1-øres *sekt*, 3. 2-øres *sekt* etc., således som det fremgår af nedenstående skema. De forskellige tal refererer til det antal gange den pågældende *sekt* ifølge de enkelte håndskrifter findes i *Jónsbók*.

	128	135	170	181	37	38	48
1. indledning	+	+	+	+	+	+	+
2. 1-øres <i>sekt</i>	8	8	4	8	8	5	8
3. 2-øres <i>sekt</i>	19	19	÷	19		÷	19

¹² Cf. *ONP Register*.

¹³ Cf. *ONP Register*. 48 hører hjemme i en håndskriftgruppe, der kan stedfæstes til Skagafjörður på Island, cf. Ólafur Halldórsson, 'Úr sögu skinnbóka' in *Skírnir* 136, Rvík 1962, p. 97; samt Stefán Karlsson, 'Ritun Reykjarfjarðarbókar' in *Opuscula IV* (Bibliotheca Arnarnæana vol. XXX), Kbh. 1970, p. 128 note 27.

4. 3-øres <i>sekt</i>	5	5	6	5	6	5
5. 1/2-marks <i>sekt</i>	31	39	39	39	39	÷
6. 6-øres <i>sekt</i>	15	15	15	15	15	÷
7. 7-øres <i>sekt</i>	5	5	5	5	5	÷
8. 1-marks <i>sekt</i>	26	26	26	26	26	28
9. 10-øres <i>sekt</i>	1	1	1	1	1	1
10. 2-marks <i>sekt</i>	7	7	(19) ¹⁴	7	(19)	7
11. 20-øres <i>sekt</i>	÷	1	÷	1	÷	1
12. 3-marks <i>sekt</i>	÷	5	5	5	5	5
13. 4-marks <i>sekt</i>	÷	17	17	17	17	41 ¹⁵
14. 5-marks <i>sekt</i>	÷	3	3	3	6	3
15. 6-marks <i>sekt</i>	÷	2	2	2	2	2
16. 10-marks <i>sekt</i>	÷	2	2	2	2	2
17. 13-marks <i>sekt</i>	5	10	10	10	10	10
18. <i>aleigumál</i>	5	5	5	5	5	5
19. sammenlagt	188	148	148	148	148	148 ¹⁶

Denne logisk opbyggede rækkefølge findes med fuldstændig udfyldning kun i *135* og *181*. De andre håndskrifter afviger på forskellig vis.

128 udelader punkterne 11–16, men gentager i stedet for 10-øres *sekt*. *128* står alene ved at angive 1/2-marks *sekt* (pkt. 5) til 31, 13 marks-*sekt* (pkt. 17) til 5 og endelig ved at opgive det samlede antal *sektir* til 188 (pkt. 19). I disse tre tilfælde har *128* alle de andre håndskrifter imod sig. Det skal nævnes, at *128* blander arabertal og romertal.

170 udelader 2-øres *sekt* (pkt. 3) og indsætter i stedet 2-marks *sekt*, der til gengæld udelades på sin numeriske plads (pkt. 10).¹⁷ Desuden udelader *170* (og *38*) 20-øres *sekt* (pkt. 11).¹⁸ Under 1-øres *sekt* (pkt. 2) angiver *135*, *181*, *37* og *48* 8 tilfælde, mens *170* har 4. *170* (og *38*) angiver under 3-øres *sekt* (pkt. 4), at denne bod forekommer 6 gange, mens de andre har 5.

¹⁴ 2-marks *sekt* er i *170* og *38* placeret under pkt. 3.

¹⁵ Med forbehold da håndskriftet her er vanskeligt læseligt.

¹⁶ En mark er lig 8 øre. *Aleigumál* er en sag om en persons hele ejendom, cf. *ONP* aleigu-mál.

¹⁷ Da 2-marks *sekt* i *170* og *38* står på 2-øres *sektens* plads, og da antallet er det samme, 19, og de andre håndskrifter angiver 2-marks *sekt* til 7, kan man formode, at der her er tale om en fejlskrivning af mark for øre i *170* og *38*.

¹⁸ Formentlig er pkt. 10 og 11 udeladt ved haplogi, cf. note 17.

37 angiver 1-øres boden (pkt. 2) til 8 i lighed med 135, 181 og 48, hvorefter 37 falder ud p.g.a. lakune.

38 følger i store træk 170; således under pkt. 3, 4, 10 og 11. Under 1-øres *sekt* (pkt. 2) er 38 og 170 enige om at have et andet antal end de øvrige; 170 angiver 4, mens 38 angiver 5. Det skal nævnes, at i dette ene tilfælde anvender 38 arabertal i stedet for de sædvanlige romertal. Helt alene står 38 ved under 5-marks *sekt* (pkt. 14) at anføre 6 tilfælde, mens alle øvrige har 3.¹⁹

48 udelader 1/2-marks *sekt* samt 6- og 7-øres *sekt* (pkt. 5-7). 1-marks *sekt* (pkt. 8) findes ifølge 48 28 gange, mens alle de øvrige er enige om 26. Under 4-marks *sekt* (pkt. 13) angiver 48 som det eneste 41 gange, hvilket dog skal ses under forbehold af håndskriftets utydelighed på dette sted. Desuden står 48 alene ved i afslutningen (pkt. 19) at indlede med ordene *Oc vinna*.

Ialt findes 17 forskellige *sektir*. I kun to tilfælde findes overensstemmelse i samtlige håndskrifter – p.g.a. lakunen medregnes 37 ikke – om antallet (pkt. 10, 12). I fem tilfælde findes *sekten* i alle håndskrifter, men antallet er forskelligt. 1-øres *sekt* (pkt. 2) opgives i 128, 135, 181, 37 og 48 til otte, mens 170 har fire og 38 har fem. 3-øres *sekt* (pkt. 4) angives i 128, 135, 181 og 48 til fem, men i 170 og 38 til seks. 1-marks *sekt* (pkt. 8) har 28 forekomster i 48, mens alle øvrige er enige om 26. 2-marks boden (pkt. 10) findes ifølge 128, 135, 181 og 48 i syv tilfælde, men i nitten tilfælde ifølge 170 og 38. Under 13-marks *sekt* angiver 128 fem tilfælde, mens alle øvrige har ti.

Under syv punkter udelader et eller flere af håndskrifterne den pågældende *sekt*, mens de resterende alle har samme antal. Det drejer sig om 2-øres *sekt* (pkt. 3; udeladt i 170, 38), 6-øres *sekt* (pkt. 6; udeladt i 48), 7-øres boden (pkt. 7; udeladt i 48), 20-øres *sekt* (pkt. 11; udelades i 128, 170 og 38), 3-marks bod (pkt. 12; udeladt i 128), 6-marks boden (pkt. 15; udeladt i 128), og sluttelig i 10-marks *sekt* (pkt. 16; igen udeladt i 128). I disse tilfælde understøttes læsemåden i alle de håndskrifter, der optager den pågældende bod.

I de tre sidste *sektir* udelader et håndskrift boden, og de resterende har varieret antal. 1/2-marks *sekt* (pkt. 5; udeladt i 48) angives i 135, 170, 181, og 38 til 39, mens 128 står alene med tallet 31. 4-marks boden

¹⁹ 38 anvender overvejende romertal, og man kan se tallet 6, skrevet *vj*, som en forkert læsemåde af forlæggets **ijj*.

(pkt. 13; udeladt i 128) opgives til 17 i 135, 181, 170 og 38, men – med forbehold – til 41 i 48. Endelig anfører 38 5-marks *sekt* (pkt. 14; udeladt i 128) til seks, mens de øvrige har tre.

Sammenfattende betyder det, at 128, 135, 181 og 48 står sammen i tre tilfælde (pkt. 2, 4, 10), mod 170 og 38. I to andre tilfælde (pkt. 8, 13; udeladt i 128) står 135, 181 og 170, 38 sammen over for 48. På intet punkt går 170, 38 og 48 imod 128, 135 og 181, der således synes at indtage den centrale placering.

Man synes at kunne skimte tre grupper blandt håndskrifterne. I midten står 135, der slavisk følges af 181, og oftest af 128, der undertiden udelader *sektir* eller har læsemåder, der ikke støttes af noget andet håndskrift. Den anden gruppe udgøres af 48. På grund af lakunen kan det ikke afgøres, om 37 går sammen med 135 og 181 eller med 48. Den tredje gruppe består af 170 og 38, der står hinanden nær, men således at 38 på grund af pkt. 2 og 14 er underordnet 170. Selvom 135 og 181 indeholder den bedste tekst, kan denne tekst ikke være originalen.

I slutningen (pkt. 19) opgives det samlede antal *sektir* i 135, 170, 181, 38 og 48 til 148, mens 128 alene har 188. En efterregning viser, at 135 og 181 har 170 *sektir*, 170 har 159, 38 har 163, 48 har 137, og endelig har 128 128 *sektir*. I intet tilfælde har håndskrifterne antallet 148. Med undtagelse af det enestående 128 kan denne enighed håndskrifterne imellem om sluttallet og den tilsvarende uenighed om de forefundne tal kun betyde, at de alle er mere eller mindre direkte afskrifter af en original, der har haft tallet 148, og som man må formode også har haft de rigtige tilgrundliggende tal.

Nedenfor udgives *Sektir Jónsbókar* efter 135 med varianter fra 128, 170, 181, 37, 38 og 48. Forkortelser er opløst og kursiveret, og implicite forkortelser er sat i parentes ( ).

TEKST

- Pessar eru sektir ilandz laga bok. æyris sektir víj. tuegia aura sektir xix. þrigia aura sektir
- 3 v. halfrar merkr sektir einni fatt i xl. sex aura sektir xv. siau aura sektir v. merkr sektir uí oc xx. Tíu aura sekt ein. Tuegia marka sektir víj.
- 6 Tuttugu aura sekt er eín. þrigia marka sektir v. fiogurra mar(ka) sektir xvíj. fim mar(ka) sektir

- íj. sex marka sektir íj. Tíu mar(ka) sektir íj.
 9 þrettan mar(ka) sektir x Aleígu mal v. Saman taldar
 sektir tueím fatt ífimtígi annars hundrads.

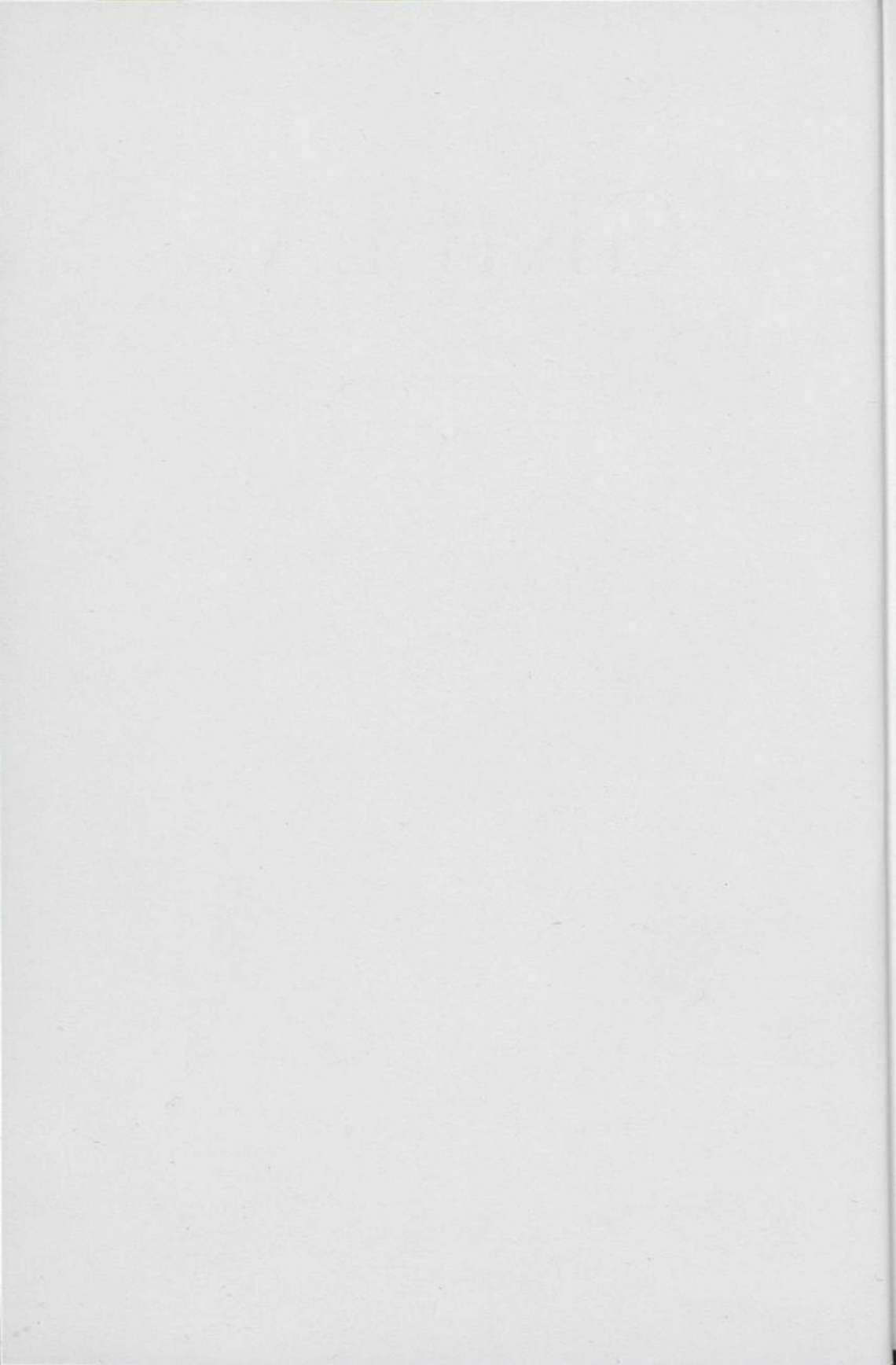
Overskrift: Hier týner wpp allar sekter smár og stórar wr Joons Bók 181; Sekter j lanndz laga bok 38.

1. ilandz – bok] J hennj 181; j Jonsbok 37; j laugbok 128.
2. vííj] iiij 170; 5(!) 38; med dette ord slutter 37; aura] marka 170, 38.
3. v] uj 170, 38; halfrar – 4 v] om. 48; einni – xl] xxxi 128.
4. uí] vííj 48.
5. sekt] er add. 48, 128; Tuegía – 6 eín] om. 170, 38.
6. Tuttugu – 8 íj²] om., i stedet gentages Tíu aura seckett er j. 128; er] om. 181.
7. xvíj] xli 48.
8. ííj] vj 38.
9. x] 5(!) 128; v] 5 128; Saman] Oc vinna saman 48; Saman taldar] Sammtaldar 128.
10. tueím] tueimr 170, 38; tueím – hundrads] 188(!) 128.

ÁGRIP

Snemma voru gerðir ýmsir útdráttir úr Jónsbók til að auðvelda mönnum notkun hins mikla lagaverks. Einkum má nefna svonefnt *Saktal Jónsbókar*, en það er útdráttur sem beinist að afbrotum og refsingum fyrir þær. Sektunum er raðað saman eftir stærð án tillits til þess hvar þær koma fyrir í lögbókinni. Í tengslum við *Saktal* er annar enn styttri útdráttur sem nefndur er *Sektir Jónsbókar*, en þar er öllum sektum lögbókarinnar þjappað saman í svo sem tíu línunum. Taldar eru upp allar tegundir sekta og tilgreint hversu oft þær koma fyrir í Jónsbók hver um sig. Notagildi Saktals er augljóst, en Sektir virðast aðeins geta haft fræðilegan tilgang. Athugandi er að einungis eru taldar upp sektir til konungs en ekki bætur til einkaaðila.

Sektir Jónsbókar eru varðveittar í sex skinnhandritum og einu pappírshandriti. Elsta handritið er AM 48 8vo, ritað um 1370–1400.

PETER A. JORGENSEN

THE NEGLECTED GENRE OF RÍMUR-DERIVED PROSE AND POST-REFORMATION JÓNATAS SAGA

JUST AS it became fashionable in the fourteenth century to render the sagas of preceding centuries into poetic form, the dictates of taste at a later time reversed this trend and encouraged the production of prose narratives derived from the poems of earlier ages. To date, such post-Reformation "sagas" have received little attention, although it appears that enough such reworkings exist so that one can justifiably speak of an entire genre. To name just a few tales which are usually just briefly noted in other editions, there are *Hrings saga ok Tryggva*, derived from *Geðraunir* and found in paper manuscripts from the eighteenth and nineteenth centuries,¹ a prose version of *Krossrímur* in the late-eighteenth-century *Lbs. 714, 8vo*,² and *Hemings þátr*, extant in three paper manuscripts and stemming from Benedikt Sigurðsson's *Hemings rímur*, a poem which he composed in 1729.³ There is also a prose redaction of a saga derived from *Skikkju rímur* and extant in two manuscripts, *Lbs. 1509, 4to* and *Lbs. 2081, 8vo*,⁴ a short prose recension of *Núma rímur* in the nineteenth-century manuscript *Lbs. 254, 8vo*,⁵ as

¹ Agnete Loth, *Late Medieval Icelandic Romances*, 5 vols. in Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 24 (Copenhagen, 1965), V, pp. ix-x. (Although in Icelandic a single canto is a *ríma* and a poem is normally composed of several cantos (pl. *rímur*), this latter term will be treated as a singular noun in English when used to refer to a single poem).

² Mariane Overgaard, *The History of the Cross-Tree Down to Christ's Passion. Icelandic Legend Versions*, in Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 26 (Copenhagen, 1968), pp. cxc-cxcii.

³ Gillian Fellows Jensen, *Hemings þátr Áslákssonar*, in Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 3 (Copenhagen, 1962), pp. lxxxi-lxxxv.

⁴ Marianne Kalinke, *Mottuls saga*, in Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 30 (Copenhagen, 1987), p. cxlv.

⁵ Sigurður Breiðfjörð, *Núma rímur*, 3rd edn. (Reykjavík, 1937), p. xxiii.

well as several manuscripts of a young version of *Haralds saga Hringsbana*, probably composed in the seventeenth century.⁶

Evidently a much later, nineteenth-century phenomenon is *Perseus saga sterka*, refashioned from the *Persíus rímur* of Guðmundur Andr-ésson, who died in 1654.⁷ On at least one occasion a *rímur*-derived saga served as the source for even younger *rímur*. *Andra saga jarls*, possibly dating from the eighteenth century, is based on the fifteenth-century *Andra rímur (hinar fornu)*. Another set of *rímur*, by Hannes Bjarnason and Gísli Konráðsson (printed 1834 and 1905), were in turn independently produced from the *rímur*-derived saga.⁸ In at least one instance the *rímur* appeared in print a year after the composition of the poem, but the derivative saga is only preserved in much younger manuscripts. *Agnars rímur Hróarssonar* was written by Árni Böðvarsson in 1776, published in Hráppsey in 1777, and is extant in three manuscripts in the Landsbókasafn, all postdating the year 1880.⁹ The practice of writing sagas from *rímur* evidently continued right up to the beginning of the twentieth century. *Sagan af Pontus konungssyni* is extant in only one manuscript, *Lbs. 1509, 4to*, and seems to have been written by Magnús hreppstjóri Jónsson from Tjaldanes (1835–1922).¹⁰

In some instances it did not take very long after the composition of the poetic version for a prose recension to be fashioned. From the popular *Randvers rímur og Ermingerðar*, composed in 1794 by Einar Bjarnason and extant in a dozen manuscripts, a prose reworking was apparently made. The *Saga af Randveri fagra* is known from one nineteenth-century manuscript, *Lbs. 1504, 4to*.¹¹ Evidently the record for prompt "sagatization" of *rímur* belongs to *Hraknings saga Magnúsar Hrólfssonar*, composed in the year 1813 and attributed to Gísli Sigurðsson, for a prose version derived from the *rímur* appears in the nine-

⁶ Ólafur Halldórsson, *Haralds rímur Hringsbana* in *Íslenzkar miðaldarímur*, vol. 1 (Reykjavík, 1973), p. 17.

⁷ Rudolf Simek and Hermann Pálsson, *Lexikon der altnordischen Literatur* (Stuttgart, 1987), p. 279.

⁸ Halldór Hermannsson, *Bibliography of the Mythical-Heroic Sagas*, in *Islandica*, vol. 5 (New York, 1912), p. 72.

⁹ Björn K. Þórólfsson, *Brávallarímur eftir Árna Böðvarsson*, in *Rit Rímnafélagsins*, vol. 8 (Reykjavík, 1965), p. clxxi.

¹⁰ Grímur M. Helgason, *Pontus rímur* in *Rit Rímnafélagsins*, vol. 10 (Reykjavík, 1961), p. xlvii.

¹¹ Finnur Sigmundsson, *Rímnatal*, 2 vols. (Reykjavík, 1966), I, 392.

teenth-century annals for the same year.¹² *Hrakningsríma* Magnúsar Jónssonar, based on a difficult whaling expedition survived by the poet, probably at the end of 1812, also winds up as a prose report in the annals of the nineteenth century.¹³

It is quite probable, however, that the composition of prose narratives from poetic texts is a very old phenomenon and one that was not confined to *rímur* sources. There is evidence, for example, that *Illuga saga Gríðarfóstra* is not an original mythical-heroic saga, but rather derived from an older ballad.¹⁴ If foreign-language sources are taken into consideration, then one of the oldest examples of a derivative romance would be *Tristrams saga ok Ísöndar*, evidently translated in Norway from Thomas' *Tristan* in 1226. Of course, the tradition of prose reworking in a wider sense is also known in Iceland from around the same time, cf. *Völsunga saga* and Snorri's *Prose Edda*. Viewed in this light, the *rímur*-derived sagas are simply part of a much larger literary tradition.

The production of a derived-prose narrative need not always be a simple one, however, as shown by the saga of Ásmundur Flagðagæfa, written down around 1700 by Eyjólfur Jónsson, a priest in Svarfaðardalur.¹⁵ Here it has so far proved impossible to determine whether the extant *rímur* stem from the prose narrative or vice versa. Other complexities involve the possibility for a single saga to be indebted to more than one *rímur*-version and for more than one redaction of a single "saga" to exist, as in *Áns saga bogsveigis*, in *Hrings saga ok Tryggva* (mentioned above), and in *Ormars saga* (discussed below).¹⁶

It will not be a simple matter, however, to define members of the genre of *rímur*-derived prose, since they will have to be differentiated from those sagas stemming from older Icelandic **prose** narratives as

¹² Finnur Sigmundsson, *Rímnatal*, I, 246–247, 245. Other tales of tribulations at sea are known to exist in both *rímur* and prose versions, but their relationships have yet to be determined; Finnur Sigmundsson, I, 241, 243, 250, 251.

¹³ Finnur Sigmundsson, *Rímnatal*, I, 244–245.

¹⁴ Davíð Erlingsson, „Illuga saga og Illuga dans“, *Gripla*, I (Reykjavík, 1975), pp. 9–42.

¹⁵ Judith Jesch, „Ásmundar saga Flagðagæfu“, *ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore* 1982, XXXVIII (Stockholm, 1984), p. 103.

¹⁶ Ólafur Halldórsson, *Áns rímur bogsveigis* in *Íslenzkar miðaldarímur*, vol. 2 (Reykjavík, 1973), pp. 57–68. Agnete Loth, p. x.

well as from those which are independent (and possibly even younger) translations from European sources.¹⁷ That the relationships may be quite complicated is demonstrated by the version of *Samsons saga fagra* discussed below, as well as by *Móðars þáttur*, which is preserved in two parts. The second portion obviously stems from the *rímur*, while the first part has no parallels in the poetic text at all.¹⁸ In the case of drastic shortenings amounting to no more than a brief plot outline, it may well prove impossible to distinguish between the different types of sources. This difficulty is further demonstrated by *Ármanns saga in yngri*, which is apparently indebted in its first part to *Bárðar saga Snæfellsáss*, but in the latter part it seems to rely either on *Ármanns rímur* or on a version, probably from memory, of *Ármanns saga ok Þorsteins gála*. To complicate matters it should be noted that this latter work is itself an example of *rímur*-derived prose, being a late seventeenth-century reworking of *Ármanns rímur*.¹⁹ Sometimes only a single canto of the poem would be turned into a saga, as was the case with *Ásmundar saga Sebbafóstra*, a reworking, probably in the seventeenth century, of the ninth canto of the popular *Gedraunir* (also called *Hrings rímur ok Tryggva*).²⁰ There is even an example of a disjointed "saga," modelled on *Æneas rímur*, a poem written by Jón Jónsson í Möðrufelli, who lived from 1759 to 1846. The prose paraphrase is placed at the beginning of each *ríma*, and it is obvious that these passages were intended as an aid to understanding the poetic text.²¹ The placement of the prose is important, because it may point to the ultimate reason for the rise of *rímur*-derived prose, namely that by the seventeenth and eighteenth centuries, the unusual poetic diction and

¹⁷ Ólafur Halldórsson, *Haralds rímur Hringsbana*, p. 17. Sigurður Breiðfjörð, *Núma rímur*, p. xxiii.

¹⁸ Jón Helgason, *Móðars rímur og Móðars þáttur* in *Íslensk rit síðari alda*, vol. 5 (Kaupmannahöfn, 1950), pp. xxii–xxiii.

¹⁹ Guðni Jónsson, *Íslendinga sögur*, vol. 12 (Reykjavík, 1947), pp. xiii–xiv.

²⁰ Björn K. Þórolfsson, *Rímur fyrir 1600*, in *Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga*, vol. 9 (Kaupmannahöfn, 1934), p. 316.

²¹ The attribution of authorship to Jón Jónsson í Möðrufelli in Finnur Sigmundsson, *Rímnatal*, p. 120, is far from certain, and the 4 mss. listed there, *Lbs. 99I, 4to, JS 339, 45I, 645, 4to*, do not contain this *rímur*, which is rather to be found in *IBR 93, 4to* and *Lbs. 188, 8vo*. Both extant mss. end at the beginning of the sixth *ríma*, so it is not known if the poem was ever finished, and no mss. of the *rímur* without the accompanying prose are known to exist.

complicated metrics of the *rímur* were proving too difficult for much of the Icelandic populace, which demanded a more straightforward narrative.

It is well within the bounds of possibility that some *rímur*-derived sagas will preserve material from lost *rímur* or from lost older sagas on which these *rímur* were based. Although the *rímur* from which the nineteenth-century *Máðilar saga sterku* was derived has not been lost, the original prose version that gave rise to *Máðilar rímur* is no longer extant.²² In the second half of the seventeenth century *Hrómundar saga Gripssonar* was composed from the fifteenth-century *Hrómundar rímur* (also called *Griplur*), but here, too, the alleged prose source of the poetic version has disappeared.²³ Likewise based on a lost *fornaldarsaga* is *Úlfhams rímur*, written around 1400 and turned into a saga some 300 years later (mss. *AM 601a, 4to* – written around 1700 and *Lbs. 1940, 4to* – written in 1820). The relationship of this derived prose version to that found in the mid eighteenth-century manuscript *Kall 613, 4to* has not yet been clarified.²⁴ Three additional examples of *rímur*-derived prose are to be found in the same manuscript which contains *Úlfhams saga, AM 601a, 4to*. The first of these is *Ormars saga* (f. 1r–4r), based on one of the older *rímur* (ca. 1500), in turn stemming from a now lost Icelandic saga. Besides the *rímur*-derived prose version in *AM 601, 4to*, a second, independent prose version is also known to exist.²⁵ On folios 4v–6r is *Gríms saga ok Hjálmars*, indebted to a *rímur* published in Erik Julius Björner's *Nordiska Kämpadater*, which makes it one of the oldest *rímur* to be published (1737).²⁶ Björner also supplied Latin and Swedish prose translations of the *rímur*. Last in the ms. *AM 601a, 4to* is *Sigurðar saga Fornasonar* (f. 12r–17r), based on a sixteenth-century *rímur* evidently indebted to several sources, including *Blómsturvalla saga*.²⁷ *Bragða-Ölvis rímur* is an ex-

²² Rudolf Simek and Hermann Pálsson, p. 235.

²³ Ursula Brown, "The Saga of Hrómund Gripsson and Porgilssaga," *Saga-Book of the Viking Society*, XIII (1947–48), pp. 52–53. Judith Jesch, "Hrómundr Gripsson revisited," *Skandinavistik*, XIV (1984), p. 91. Peter Foote, "Hrómundar saga Gripssonar," *Dictionary of the Middle Ages* (New York, 1982–89), VI, pp. 312–313.

²⁴ Björn K. Þórólfsson, *Rímur fyrir 1600*, p. 312.

²⁵ Björn K. Þórólfsson, *Rímur fyrir 1600*, pp. 416–418.

²⁶ Björn K. Þórólfsson, *Rímur fyrir 1600*, pp. 336–338.

²⁷ Björn K. Þórólfsson, *Rímur fyrir 1600*, pp. 444–446.

ample of a derivative work for which the *rímur* source was almost lost, since the vellum *AM 603, 4to* now contains only a fragment of the sixth canto, but fortunately a copy was made by Markús Magnússon in the second half of the eighteenth century when the vellum was still complete.²⁸ While the *rímur*, also known as *Ölvis rímur Hákonarsonar* or *Ölvis rímur sterka*, probably dates from the beginning of the sixteenth century, the derivative prose version stems from the end of that same century.

To date there has been no thorough catalog of the members of the genre of *rímur*-derived prose, and the ease with which it has been possible to find examples of such works indicates that there might exist scores of such "sagas." A cursory reading of *JS 46, 8vo*, for example, (referred to below as *46*) turned up a deviant version of *Samsons saga fagra* (ff. 26v1–58r11) that partially stems from the unpublished *rímur* composed by Guðmundur Bergþórsson in 1683. The poem is rather lengthy, containing 16 cantos in all, and must have enjoyed some amount of popularity, since it is known to exist in eight manuscripts.²⁹ What is of special interest in the derived saga is that it unabashedly begins with the initial *mansöngur* or amorous preamble found in the *rímur* manuscripts, before launching into a prose refashioning of the poetic text. The alliteration of the original is even occasionally preserved, as when it is said about Samson in the *rímur* that he: *stundadi mest á skart og skraut* (*Lbs. 1889, 8vo*, p. 3,12), while *46* writes: *hann stundade miðg a skraut og skart*, (f. 28r1 – note that the *rímur* version in *Lbs. 2468, 4to* also uses *skart*).

Language in the derived saga similar to that in the *rímur* is also to be found:

1889, p.3,1 Budlung öl vid brudi þar
46, f.27v17–18 kongur ol vid drottinjngu sinne

1889, p.3,5–6 vinsæll fram til elli
46, f.27v22 vinsæll fram til elli

²⁸ Jón Þorkelsson, *Om Digtingen på Island i det 15. og 16. Århundrede* (København, 1888), p. 143. Rudolf Simek and Hermann Pálsson, pp. 44, 264–265.

²⁹ Finnur Sigmundsson, *Rímnatal*, I, 412–413. For comparison with the *rímur*, ms. version *Lbs. 1889, 8vo* (referred to here as *1889*) was used, while the original saga text employed (i.e. *Samsons saga fagra*) is found in Bjarni Vilhjálmsson, *Riddarasögur*, 6 vols. (Reykjavík, 1949–51), III, pp. 345–401.

1889, p.4,1 tytt ad bruka um tynna þann
46, f.28r5 ij þann tima tijtt ad bruka

Numerous details are common to the *rímur* and the derived saga. Both state that the wife of Artus was named Philipija, but she is called *Silvía* in *Samsons saga fagra*. In both *rímur* and derived saga, Artus and his wife are said to have two children before Samson and his sister are described in turn, while the earlier saga omits this piece of information and begins with a description of Samson. The two later redactions report that the hero stayed with his foster father Salmon until he was 13, while the original prose work states that he was with Salmon until the age of 11. Salmon's daughter is named *Olempija* in 46 and *Olempia* in 1889, but *Olympia* in the older saga.

In 46 the first eight divisions or chapters are unnumbered, but the text corresponds to the first eight *rímur* in 1889, and each of the chapters begins with the corresponding *mansöngur* from the *rímur*. There can be no doubt that the first eight chapters in 46 have been heavily influenced by the poetic version. However, the subsequent chapter in 46, which should be number 9, is labelled XV. It has no *mansöngur*, and follows the text of the older saga (called there Chapter 11) quite closely.³⁰ This correspondence continues to the end of the story (ch. 25 in 46, ch. 24 in the edited version of the older saga).

It should also be noted that the "sagas" discussed here do not usually exist in many copies and their manuscripts are often signed and/or dated. There is a good possibility that patterns of geographic distribution could also be determined, at least for some of the works. Besides the philological aspect of reconstructing sources and studying obscured motifs, the *rímur*-derived sagas can be regarded as repositories of information about the Icelandic language and prose narrative style. And just as the *rímur* genre has to some extent overcome the negative biases of nineteenth- and twentieth-century scholars, so, too, must such saga retreads eventually become legitimized as literature.

An excellent example of how such works can be examined is provided by *Jónatas saga*, a tale preserved in only one paper manuscript

³⁰ E.g. 46, beg. ch. "15": Eirn Tijma talar Olem. til Sams, so er nu komid, seiger hun, ad vid skulum nu forvitnast um höfðingja hvað sem fram fer. *Samsons saga fagra*, ch. 11: Einn morgun talar Ólympía til Samson: „Svo er nú komið“, segir hún, „að vér skulum forvitnast hvað fram fer um höfðingja.“

from the eighteenth century, *JS 408, 8vo*. The Gothic cursive hand belongs to Sigurður Magnússon from Holtar in Austur-Skaptafellssýsla, who dated his copy February 15, 1772, giving it the title: "af einumm ägiætumm Læknara sem hiet Jónathas".³¹ It is a tale about the youngest of three princes (Jónatas), who inherits three magical gifts from his father, a ring and brooch (which give him the love and support of all men), as well as a flying carpet. While he is away at school his girlfriend pretends to lose both the ring and the brooch, so the hero takes the young lady for a ride to the end of the world on his carpet, intending to leave her there. She, however, pulls the rug out from under his plans and returns home to live like a queen. Jónatas attempts to make his way back home and contracts leprosy by swimming across a lake and by eating apples, but he is healed by water from a second lake and apples from a different tree. Taking samples of each with him, he encounters and heals a king seriously ill with leprosy. Jónatas is then allowed to sail to the place of his schooling, where he disguises himself and establishes a reputation as a doctor. Meanwhile, his former girlfriend has contracted leprosy and has him summoned to her. He extorts a confession from her, offers the wrong medication, which causes her a painful death, and returns to his homeland to live happily ever after.

The tale sketched above is indebted to a *rímur* version which was composed prior to 1600 and extant in one vellum manuscript (*Sel-skinna*) from the end of the sixteenth century and in three paper manuscripts from the seventeenth through late-nineteenth centuries.³² The composition itself is divided into three cantos, each written in a different meter: the first two in four-line stanzas, *ferskeytt* and *stafhent*, respectively, and the third in *braghent* meter. Each *ríma* begins with a *mansöngur* of 9, 10, and 6 stanzas, respectively, with the total number of stanzas in each *ríma* being 63, 63, and 66. In content, *Jóna-*

³¹ Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 3 vols. (Reykjavík, 1918–37), III, 698. The "saga" occupies all of pages 161 through 172, with 28 to 32 lines per page, and quotations here are by page and line number.

³² *AM 605, 4to* and *AM 612g, 4to*: Kristian Kälund, *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling*, 2 vols. (København, 1889–94), II, 10, 19. *Lbs. 990, 4to* and *Lbs. 2033, 4to*: Páll Eggert Ólason, I, 412–413; III, 271. Quotations are by *ríma* and stanza in *AM 605, 4to* and, where necessary, by line number after a period.

tas rímur is one of about only a dozen *rímur* which can be said to be derived from an *ævintýri*.³³

Dating the composition of *Jónatas rímur* unfortunately supplies only a very early *terminus post quem* for the saga. The presence of a final unstressed syllable in end rhyme (mannsönginn/menn I,9.1,3; hann sig/merkilig I,37.1,3; frijda hring/ouirding I,62.1,3; hrædilig/pijner mig II,18.3,4) probably indicates a composition for the poem no earlier than around 1550, as does the rhyming of *i* and *y* (e.g. dylia/skilia I,12.2,4; neytir/beiter/veiter III,22.1-3; þýdum/lydum/fridum III,46.1-3).

Since the narrative content of the *rímur* versions is so fixed by the meter, one would expect to encounter difficulty in placing the saga in the *rímur* tradition. However, the name of the hero's father in the saga, which is given there as Golfriddus, indicates that *Lbs. 990, 4to* could not be the source, since it gives the king's name as Golferius, as opposed to Golfridus in *AM 605, 4to* and as Golefrijdus in *AM 612g, 4to*. In addition, *Lbs. 990, 4to* omits numerous stanzas, among which are several containing information used in the saga (II,11; III,18; III,22). *AM 612g, 4to* leaves out a half stanza at II,45.1-2 with the important fact that Jonatas returns to his mother, but this information is to be found in the saga (165,22-23). Near the end of the *rímur*, *AM 612g, 4to* reverses two stanzas (III,42-43), but this is not reflected in the derived prose version (170,18-24). It would appear that the saga is closely related to the vellum *AM 605, 4to*, but whether from this manuscript directly or from earlier or later related versions cannot be said with certainty.

The *rímur* is in turn indebted to a fifteenth-century *ævintýri*, but it is obvious that *JS 408, 8vo* must be derived from the *rímur* and not from one of the seven extant *ævintýri* manuscripts. First of all, there is no striking verbal parallel between the saga and the *ævintýri*, which one might reasonably expect between two related prose works. There are several passages in *JS 408, 8vo* which deviate significantly from the prose versions, but in each case these can be derived from the *rímur*. During Jónatas' trek from the end of the world, for example, the hero in both the *rímur* and the saga is afflicted with leprosy after swimming

³³ Björn K. Þórolfsson, *Rímur fyrir 1600*, p. 236.

across the *first* body of water, while the apples from the first tree worsen the affliction. The *ævintýri*, on the other hand, has the water cause cancer and the apples the leprosy. Likewise Jónatas' love affair with the *skóla þjónusta*, dwelt upon in some detail in the saga, finds only the barest outline in the *ævintýri*, but a similar, fleshed-out version in the *rímur*.

Jónatas saga provides an excellent example of how a post-medieval author went about the task of putting together a prose story. Since the source employed is a poetic one, there is much that can be inferred about stylistics, but information about general composition can also be gleaned from a comparison. For the latter purpose it is not so much those features which the versions have in common which are of interest, but rather the deviations of the saga from the *rímur* which are revealing.

Omissions are of course to be found in the prose rendering, but not to such a degree as might be expected. The *mansöngvar* (27 stanzas in all) leave no trace, but these are so atypical of Icelandic genres that their disappearance is hardly surprising. There are even instances where the *mansöngvar* have been omitted from a *rímur* manuscript.³⁴ From the first *ríma* the saga omits the descriptions of each of the three inherited treasures (six stanzas in all), but their particular powers are later made clear during the course of the poem. Likewise in the saga there is no coyness on the part of the hero before finally revealing the secret of his first gift (163,9), while in the *rímur* it takes a full thirteen stanzas for the girlfriend to wheedle the information from him (I,41–53). It is quite rare, however, that such large segments of information are omitted entirely in the prose retelling, and even condensed passages are infrequent. An example of this latter phenomenon, however, is found in the second *ríma*, where Jónatas' trip home to his mother after losing his ring comprises only seven lines in the saga (164,12–18), while this section is told in five stanzas in the poetic redaction (II,20–24).

Besides omitted material there is also action added as well, which indicates that the saga author felt a certain freedom to take liberties of a creative nature with his source. In both *rímur* and saga, after Jóna-

³⁴ E.g. *JS 340, 4to*. Finnur Sigmundsson, *Rímur af Flóres og Leó* in *Rit Rímnafélagsins*, vol. 6 (Reykjavík, 1956), p. xviii.

tas' clever concubine has lost his magic brooch, he foils her attempted but feigned suicide. Thereupon the saga adds that she fainted and that he brought her to with a dousing of cold water (165,12). In the third *ríma* Jónatas rides to the castle and is immediately granted an audience with the king, while in the saga the king commands that the hero first be given fine clothing and velvet shoes (169, 20-21). Both *rímur* and saga mention that Jónatas was not recognized upon reentering the city where he had studied, but only the latter supplies some motivation by having the hero don a disguise and allow his hair and beard to grow (170,24-25).

Of interest in the saga is the mention of a special trip to the school which Jónatas' mother makes in order to give him the ring (162,17), for this fails to appear in any *rímur* or *ævintýri* manuscripts. Since the *rímur* author had previously stated that the mother was keeping the gifts for her young son (I,13-14), the saga writer evidently felt obliged to explain how Jónatas happened to have the ring with him in school, although his mother's return home is never mentioned.

Much more usual than additions which increase the action are those which supply descriptive material. It is only in the saga that Goli-friddus is said to be "af einu ypparlegu edal slegte" (161,12) or about Jónatas that "huxade hann umm rād fodurs sýns, og gaf sig til lærdöms ydkana" (162,15). When Jónatas wishes to leave the castle after healing the king there of leprosy, only the saga gives his goal as Wal-land (170,8) and the length of the trip as 122 miles (170,20). After Jónatas' return to the city, we learn that the queen, his former girlfriend, had been sick for three years (171,11) and the hero is given the unnecessary incentive that he can earn a great deal of money by curing her (171,13-15). After the open confession of her sins and the revelation of the treasure's whereabouts, the saga adds that the queen gave him the key to the chest (172,14). One interesting change of emphasis is given upon Jónatas' receipt of the third magic object. In the *rímur* the hero says he will never see his mother again should he lose the third gift as well (II,49.3-4), but in the saga his mother tells him never to come into her sight again if he should lose the last treasure (166,2-4).

On the stylistic level there are numerous passages which invite comparison. The degree to which saga authors follow their poetic sources will probably vary in individual cases, but in *Jónatas saga* the close

verbal parallels are not exact. They do suffice to show, however, that the *rímur* and not the *ævintýri* were the source of the saga.

- öl vid henni arfa þria I,11.3
 vid henne öl hann þriä sonu 161,12–13
- hamingian ockar beggia I,59.4
 beggia Ockar hamingja 163,18–19
- hun bra vid Sem huatligast ma II,13.3
 hun brä skiött vid 164,4–5
- enn broten j sundur kistan mijn II,15.4
 kistann er brotenn 164,8
- ad vid huurfum bædi snart II,55.4
 ad vid hvurfumm nu bæde 166,15–16
- Flyttu mig þa Sem fliotast heim II,60.1
 flit mig helldur heim sem fliótast 166,26–27
- Par til geck a þurre iordu III,12.1
 geingur hann so leinge ad hann hafde þurra Jörd 167,15–16
- kastala Sier a velli stannda III,24.3
 sier eina fagra Borg, standa a velle nockrumm 168,25–26
- ætla ad fara til ymsra landa III,39.2
 ætludu þau ad sigla til ýmsra landa 170,14–15
- FinnR hann skipin III,40.1
 hann finnur strax skipenn 170,15
- rann a þeim Sa byren besti III,42.2
 feingu þeir hinn besta Býr 170,18–19
- mier til fota III,58.1
 til fóta mier 172,8–9
- Læknari var hann og lifdi j fridi III,66.1
 læknare var hann og lifde fridsamlega 172,28–29

The paucity of passages demonstrably indebted to the source show that the saga author was by no means a slavish copyist. There are even indications that he went out of his way to paraphrase the *rímur*, as in the following apparent circumlocutions:

og fer með þad til skola Sijns II,50.4

og fór hann enn til þeß Stadar sem adur hafde hann vered
166,5-6

vt j heimsins ysta part II,55.3

üt a odda þeß lands, sem ýtst er i verølldu 166,16-17

The fact that there was indeed a conscious attempt on the part of the author to disguise the poetic heritage of *Jónatas saga* would account for the fact that the archaic vocabulary and numerous turgid kennings so typical of the *rímur* are not carried over to the prose redaction. Likewise the plethora of alliterating phrases, which play an important part in the production of pre-Reformation poetry, is not copied in the prose paraphrase. Even such a suspect saga passage as the following:

kom mödur hans honum*m* i skoola, og fieck honum*m* hrýngenn,
hvorn hann bar daglega a synum*m* Arme, hann var hlýdenn og
högvær vid hvorn mann, og unnu honum*m* aller hugästumm, so
huor eirn þottest göðu bættur, sem mest gat lid synt honum*m*,
hafde hann þad ür huðrs manns hende 162,16-23

corresponds to stanzas which do not use initial *h* as an alliterating stave. At 167,14-15 there is a suspiciously alliterative line (hann hugde helst til bigda hörfa), but although the corresponding passage contains the same word (bygda III,11.1), the alliterating stave in the poetic line is a *v*, not *h*.

Looking at the saga from a larger, compositional perspective, it can be established that the saga writer devoted more effort and space to the final *ríma* than to the others. The same amount of text is devoted to the third *ríma* alone as to the first two *rímur* combined. Several possible reasons for this come to mind, including increased proficiency at translating the poetic text, but the most plausible explanation, at least in this instance, is that the final *ríma*, with its eventful trek through the woods, the visit to the castle, and the reacquisition of the magic objects, provided more interesting narrative material on which to concentrate.

It is hoped the preceding discussion has demonstrated that it is possible to study the art of the post-Reformation saga writers, not only with regard to structure, themes and emphasis, but also on a stylistic

level as well, especially since the poetic source provides a less tempting model for slavish imitation. If it ever does become fashionable to study the *rímur*-derived sagas, the application of criteria such as those used above should allow a meaningful comparison between individual authors as well as between members of the genre.

ÁGRIP

Á 14. öld komst í tísku að snúa sögum frá fyrri öldum í bundið mál, hinar svokölluðu rímur; en síðar breyttist tískan aftur og voru þá ritaðar frásagnir í óbundnu máli eftir kveðskap fyrri tíma. Þessum „rímna-sögum“ frá síðari öldum hefur til þessa verið lítil gaumur gefinn, þótt slíkar endursagnir virðist vera nógu margar til þess að tala megi um heila bókmenntagein. Hér og hvar í útgáfum eru lauslega nefndar ýmsar slíkar frásögur, svo sem *Hrings saga ok Tryggva*, sem runnin er frá rímunum *Gedraunum*, endursögn *Krossrímna* í *Lbs. 714, 8vo* og *Hemings þáttur* gerður eftir *Hemings rímum* Benedikts Sigurðssonar sem ortar voru 1729. Auk þess eru 22 slíkar endursagnir rímna taldar og flokkaðar í ritgerðinni.

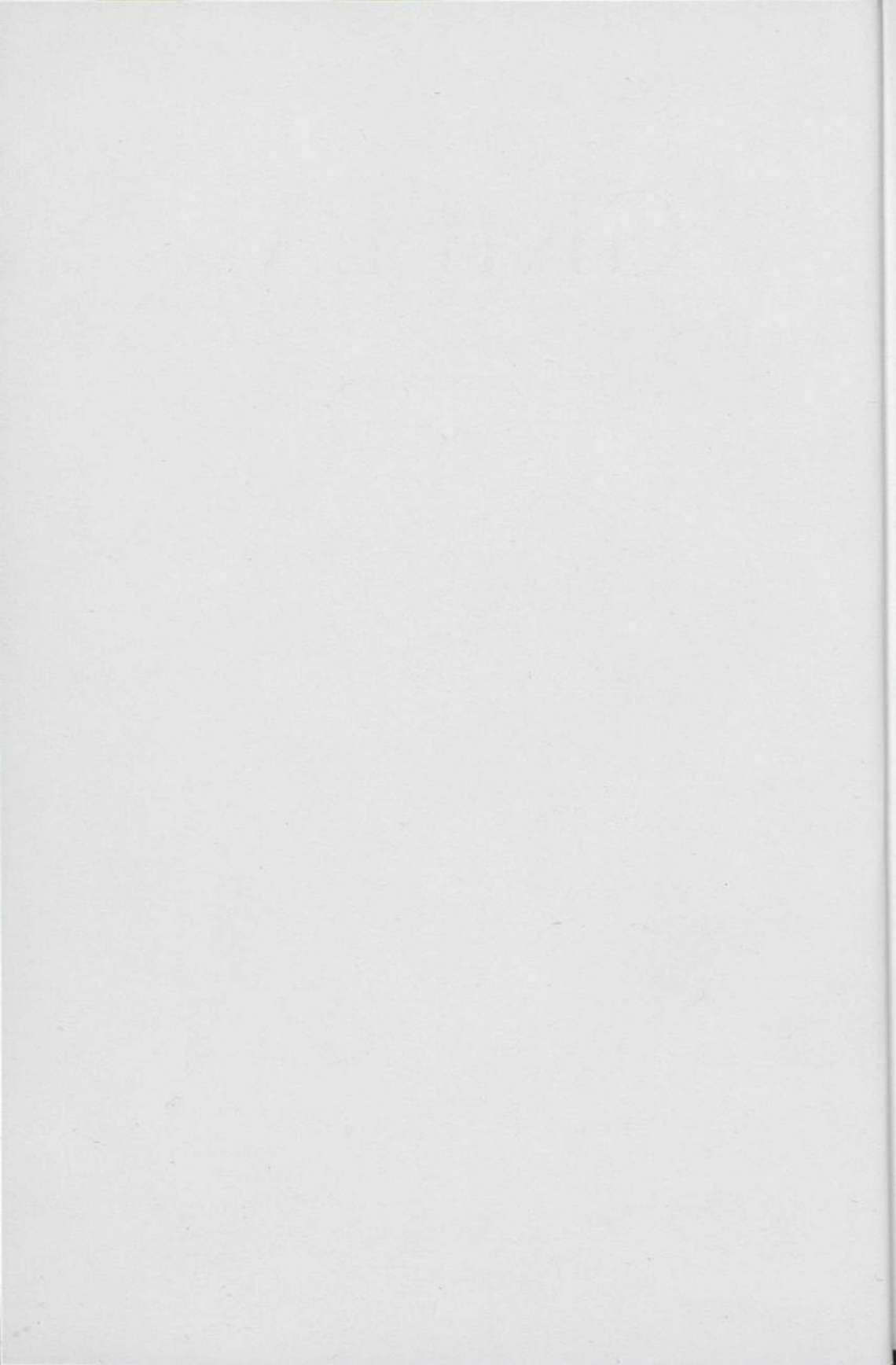
Til þessa hefur ekki verið gerð nein skrá um slíkar „rímna-sögur“, en þær skipta líklega tugum. Í *JS 46, 8vo* er t.a.m. sérstök gerð af *Samsons sögu fagra* sem að nokkru er runnin frá óprentuðum rímum eftir Guðmund Bergþórsson ortum 1683. Rímurnar eru nokkuð langar, 16 alls, og hafa notið talsverðra vinsælda því að þær eru til í 8 handritum. Fyrri hluti sögunnar er gerður eftir 8 fyrstu rímunum með þeim hætti að mansöngvarnir eru teknir upp en sagan síðan sögd í lausu máli. En síðan er horfið frá rímunum, og er síðari hluti hinnar nýju sögu nokkuð nákvæm uppskrift gömlu sögunnar (frá og með 11. kap.). Stundum getur reynst torvelt að greina slíkar endursagnir rímna frá öðrum sem gerðar voru eftir eldri frásögnum í lausu máli eða frá sögum þýddum úr erlendum málum.

Ágætt dæmi um slíkt verk er *Jónatas saga* sem varðveitt er í einu pappírshandriti frá 18. öld, *JS 408, 8vo*. Skrifari er Sigurður Magnússon í Holtum í Hornafirði, og er uppskriftin dagsett 15. febrúar 1772. Sagan er gerð eftir *Jónatas rímum* sem eru þrjár að tölu og munu ortar á seinna hluta 16. aldar, en heimild þeirra er aftur á móti svonefnt *Jónatas ævintýri* frá 15. öld.

Ljóst er að sagan getur ekki verið samin beint eftir ævintýrinu, því að með þeim eru engar beinar líkingar í orðalagi. Í sögunni eru ýmis frávik frá ævintýrinu, en þau má öll rekja til rímnanna. Í ritgerðinni er sýnt hvernig höfundur sögunnar snýr ljóðunum í óbundið mál. Hann fer að ýmsu leyti sjálfstætt með heimild sína, fellir nokkuð úr en eykur öðru við, og þó fremur í lýsingum en í

efni. Orðalagslíkingar eru talsverðar sem vænta má, en þó er athyglisvert að í sögunni verður naumast vart endurhljóms frá ljóðformi rímnanna, hvorki frá stuðlasetningu né fornyrðum eða flóknum kenningum sem nóg er af í rímum. Virðist svo sem höfundur hafi vísitandi reynt að dylja hinn skáldlega uppruna sögunnar. Hann eyðir jafnmiklu rúmi til að endursegja síðustu rímu sem hinar fyrri tvær. Líklegasta skýringin er sú að í lokarímum er meira af skemmtilegu efni sem vert var að endursegja.

ÁLFRÚN GUNNLAUGSDÓTTIR

JÓRSALAFERÐ

Le Voyage de Charlemagne en Orient

*LE VOYAGE de Charlemagne en Orient*¹ er franskt miðaldakvæði og talið skrifað á 12. öld, en ekki eru fræðimenn sammála um hvort kvæðið var skrifað á fyrri hluta þeirrar aldar eða á þeim seinni, enda er af margvíslegum ástæðum erfitt að tímasetja það og einnig að koma því í flokk með öðrum kvæðum. Það er þó venjulega sett með hetjukvæðunum (chansons de geste).

Eina handritið sem til var af kvæðinu er nú glatað, en búið var að gera af því eftirrit og var það gefið út á prent árið 1836. Handritið var geymt í British Museum, King's Library, en þaðan hvarf það árið 1879 og síðan hefur ekkert til þess spurst. Handritið var talið vera frá lokum 13. aldar eða byrjun þeirrar 14. og skrifað á eyjafrönsku (angló-normönsku).

Karlamagnús og kappar hans voru skáldum á miðöldum algengt yrkisefni og fjölluðu þau í kvæðum sínum um afreksverk þeirra og hetjudáðir. Slíkt efni er þó ekki að finna í *Le Voyage de Charlemagne*, ekki svo mikið sem eina bardagalýsingu. Er för Karlamagnúsar hin friðsamlegasta.

Frönsk hetjukvæði eru að jafnaði nokkur þúsund ljóðlínur að lengd, en það á þó ekki við um *Le Voyage de Charlemagne*, sem aðeins hefur að geyma 870 ljóðlínur. Yfirleitt eru ljóðlínur þessara hetjukvæða mjög langar, allt að því tíu atkvæði. Ljóðlínur *Le Voyage de Charlemagne* eru ennþá lengri, tólf til fjórtán atkvæði. Er kvæðið ort undir

¹ Coulet og Aebischer nota þennan titil. Sjá J. Coulet, *Études sur l'ancien poème français du Voyage de Charlemagne en Orient*, Montpellier 1907, og P. Aebischer, *Les versions norroises du 'Voyage de Charlemagne en Orient', Leurs sources*, Paris 1956. Við samningu þessarar greinar hef ég stúðst við eftirtaldir útgáfur af kvæðinu: P. Aebischer, *Le Voyage de Charlemagne à Jerusalem et à Constantinople*, Genève-Paris 1965. Tilvitnunar eru teknar úr þeirri útgáfu. E. Koschwitz, *Karls des Grossen Reise nach Jerusalem und Constantinople*, Leipzig 1923.

alexandrískum hætti, en sá háttur varð ekki algengur í Frakklandi fyrr en á 13. öld. Af þeirri ástæðu telja ýmsir að kvæðið geti ekki verið mjög gamalt.

Af framangreindu má sjá að kvæði þetta er á ýmsan hátt 'óvenjulegt' og þess vegna ekki auðvelt viðfangs. Auk þess er það torráðið og ber fræðimönnum ekki saman um hvernig eigi að túlka það. Hvað þetta atriði varðar skiptast menn í tvo flokka.

Annars vegar eru þeir fræðimenn sem líta svo á að kvæðið sé bæði alvara og grín. Grín sá hluti kvæðisins sem fjallar um dvöl Karlamagnúsar í Miklagarði og raup þeirra jafningja, alvara sá hlutinn sem fjallar um dvöl þeirra í Jórsölum, um heilaga dóma og kraftaverkin sem af þeim leiða. Undirtónn kvæðisins sé í rauninni alvarlegur. Í hópi þessara fræðimanna eru Frakkarnir Gaston Paris, Joseph Bédier, J. Coulet, og af seinni tíma mönnum má nefna Belgann Jules Horrent.

Hins vegar eru þeir fræðimenn sem líta svo á að kvæðið sé grín frá upphafi til enda, jafnt dvölin í Jórsölum sem Miklagarðsdvölin. Í hópi þeirra eru Svisslendingurinn Paul Aebischer og Þjóðverjarnir Theodor Heinermann og Hans-Jörg Neuschäfer.² Gallinn er bara sá að fræðimennirnir eru ekki sammála um að hverju sé verið að skopast. Heinermann telur að skáldið sé að hæðast að 2. krossferðinni 1147 og þá að Loðvík 7. Frakkakonungi, sem það gefi nafnið Karlamagnús. Með öðrum orðum, í huga Heinermanns er kvæðið einskönar pólitískur bæklingur. Neuschäfer er þeirrar skoðunar að verið sé að hæðast að hetjukvæðum Frakka almennt og þá einkum að Karlamagnúsi sem godsögulegri persónu. Aebischer er á hinn bóginn þeirrar skoðunar að höfundur sé að skopast að ákveðnu kvæði, sem nú sé glatað, og fjallaði um ferðalag Karlamagnúsar til Jórsala og Miklagarðs. Muni það hafa verið hetjukvæði.

Ýmsar fleiri túlkanir hafa verið settar fram, en of langt mál yrði að rekja þær allar.

Skal nú vikið á aðrar slóðir.

Á dögum Hákonar Hákonarsonar Noregskonungs (1217–1263) var töluvert þýtt af frönskum miðaldakveðskap á norræna tungu, bæði hetjuljóð og riddarakvæði. Voru þau þýdd á óbundið mál og klæddust því búningi sögunnar. Eitt þessara kvæða var *Le Voyage de Charle-*

² Sjá P. Aebischer, *Versions norroises*, Th. Heinermann, 'Zeit und Sinn der Karlsreise', *Zeitschrift für romanische Philologie* LVI, 1936, bls. 497–562, og H.J. Neuschäfer.

magne en Orient og er það í norrænum sögubúningi nefnt *Jórsalaferð*.³ Handrit þau sem til eru af sögunni eru öll íslensk⁴ og hluti af miklu sögusafni, *Karlamagnús sögu*. Sögurnar í því safni eru af nokkuð ólíkum uppruna,⁵ en eiga það sameiginlegt að fjalla að einhverju leyti um *Karlamagnús konung*. Ekki er neitt um það vitað hvenær þessum sögum af *Karlamagnúsi* var safnað og þeim steipt saman í eitt heildarverk. Ekki er heldur vitað hver eða hverjir gerðu það, né hvort það var gert í Noregi eða á Íslandi. Vera má að eithvert þessara verka hafi

er, 'Le Voyage de Charlemagne en Orient als Parodie der Chanson de geste', *Romanisches Jahrbuch* X, 1959, bls. 78–102.

³ Sagan ber þó ekki þessa yfirskrift í handritum. Í handriti A (sjá nmgr. 4) er yfirskriftin: *För Karlamagnús til Jørsala*. Í handriti B heitir sagan: *Geipunar þátr*.

⁴ Við samningu þessarar ritgerðar hef ég notað eftirtaldir útgáfur á handritum. C.R. Unger, *Karlamagnús saga ok kappá hans*, Christiania 1860, bls. 466–83. Tilvitnanir eru teknar úr þeirri útgáfu. *Karlamagnús saga. Branches I, III, VII et IX*. Édition bilingue projetée par Knud Togeby et Pierre Halleux. Texte norrois édité par Agnete Loth. Traduction française par Annette Patron-Godefroit. Avec une étude par Povl Skårup, Copenhague 1980.

Af *Jórsalaferð* eru til nokkur handrit sem eru heil. Fjögur þessara handrita eru varðveitt í Árnasafni í Kaupmannahöfn og byggir Unger útgáfu sína á þeim. Þessi handrit eru: AM 180 c, fol (í útgáfu Ungers kallað A) og AM 180 a, fol (nefnt a í útgáfu Ungers). Er fyrra handritið skrifað um 1400, hið seinna á 15. öld. Handritum þessum svipar mjög innbyrðis. Einnig eru náskyld handritin AM 180 d, fol (í útgáfu Ungers nefnt B) og AM 531 4to (nefnt b). Tvö síðastnefndu handritin eru pappírshandrit frá því um 1700, afrit af eldri skinnhandritum er glötuðust í Kaupmannahafnarbrunnum 1728. Unger leggur handrit A (og a) til grundvallar útgáfu sinni. Einnig styðst hann við B-gerð sögunnar, þegar frásaga hennar virðist vera fyllri og standa nær frumtextanum, en á stöku stað er frásaga A-gerðar dregin saman. Auk þess þrýtur handrit A í 16. kafla sögunnar og vantar í það öll seinustu blöðin. Nokkur munur er á stíl handritanna A og B. Í handriti B eru setningarnar oft lengri, samheiti eru mikið notuð og ýmiskonar orðskrúð. Meðal annars af þeim sökum stendur handrit B fjær frumtextanum en handrit A gerir. Ég er því ekki sammála P. Aebischer þegar hann segir: 'Aurais-je dû établir ce qu'on appelle une édition critique que, tout compte fait, j'aurais adopté B,b comme manuscrit de base, quitte à truffer mon texte avec les variantes de A et, quand il est présent, de a' (*Versions norroises*, bls. 30).

Til eru nokkur handritabrot af *Jórsalaferð*, NRA 62 og NRA 63 og eru þau varðveitt í norska Ríkisskjalasafninu. Handritabrot þessi eru talin vera íslensk. Unger gefur þau út aftan við útgáfutexta sinn. A. Loth lætur þau koma fram á þeim stað þar sem þau eiga heima í frásögunni.

⁵ Handritagerð B hefur að geyma fleiri þætti en A-gerðin. Sjá grein Skárups í tilvitni, bls. 333–355. Flestar eru sögurnar taldar eiga sér franska fyrirmynd, en það er þó ekki algilt.

verið þýtt í þeim tilgangi að fella það inn í safnið, en líklegra þykir að flestir þættir Karlamagnús sögu hafi verið þýddir til að standa sem einstök verk og óháð og hafi þeim ekki verið safnað fyrr en síðar.⁶

Svissneski fræðimaðurinn Paul Aebischer gerði á sínum tíma samanburð á *Le Voyage de Charlemagne* og *Jórsalaferð* og komst að þeirri niðurstöðu að frönskukunnátta þýðandans hefði verið bágborin: 'nous savons désormais que ces suppressions sont surtout commandées par le fait que le traducteur n'était pas à la hauteur de sa tâche, qu'il n'avait qu'une connaissance limitée du vocabulaire français'.⁷ Nú er ekki víst að slíkar breytingar á frumtextanum stafi af vankunnáttu þýðanda í franskri tungu, heldur geta aðrar ástæður búið að baki.

Aebischer gerir miklar nákvæmniskröfur til þýðandans, kröfur sem fáir könnuðust við á miðöldum. Hann virðist gleyma að þýðandinn stóð frammi fyrir þeim vanda að snúa á óbundið mál ljóðtexta og á þann hátt að í hinum nýja búningi, sögunni, yrði textinn auðskilinn og læsilegur.

Norski fræðimaðurinn E.F. Halvorsen segir um norrænu þýðinguna að í henni séu 'practically no additions and few omissions'.⁸ Virðist hann vera á svipuðu máli og þýski fræðimaðurinn Koschwitz, sem Aebischer álitur að hafi verið 'trop bienveillant' í mati sínu á norrænu þýðingunni.⁹

Hér á eftir mun ég í stórum dráttum gera samanburð á *Le Voyage de Charlemagne* og *Jórsalaferð*. Reyni ég að kanna hversu nákvæm þýðingin sé og hvort fullyrðingar Aebischers eða Halvorsens eigi við rök að styðjast. Einnig verður reynt að athuga hver sé skilningur þýðandans á því verki sem hann þýðir, en eins og greint var frá hér að framan ber fræðimönnum ekki saman um hvernig eigi að túlka það.

Og hefst hér samanburðurinn.

Kvæðið byrjar á aðfaraorðum sem eru einskonar titill: 'Ci comence le liuere cumment charels de fraunce voiet in ierusalem Et pur parols

⁶ Sjá Skárup, tilv. rit, bls. 334.

⁷ Aebischer, *Versions norroises*, bls. 73.

⁸ E.F. Halvorsen, *The Norse Version of the Chanson de Roland*, (Bibliotheca Arnamagnæana XIX), 1959, bls. 56.

⁹ Aebischer, tilv. rit, bls. 72.

sa feme a constantinoble pur vere roy hugon'.¹⁰ *Jórsalaferð* hefst með svipuðum hætti, nema ekki er minnst á Miklagarð og að þangað fari Karlamagnús fyrir orð konu sinnar: 'Hér hefr upp ok segir frá þeim atburðum, hversu Karlamagnús konungr sótti Jórsalaborg ok hina helgu gröf dróttins várs'.¹¹ Af þessum orðum mætti ætla að í sögunni skipti meira máli förin til Jórsala en Miklagarðsferðin, en þegar á líður frá-sögnina kemur annað í ljós. Ætla má að aðfaraorð kvæðis og sögu hafi verið 'skálduð' af afriturum, líkt og algengt var.

*Ljóðlínur 1-75, kap. 1.*¹²

Dag nokkurn fer Karlamagnús til Saint-Denis kirkju og setur á höfuð sér kórónu sína og gyrðir sig sverði. Með honum eru barónar hans og riddarar og einnig drottning hans sem ber sína kórónu. Karlamagnús spyr drottninguna hvort hún hafi nokkurn tíma séð mann er betur sómi sverð og kóróna en honum. Hún segir að vera megi að hann lofi um of sjálfan sig. Viti hún um konung sem betur beri sína kórónu. Karlamagnús verður æva-reiður þegar hann heyrir þetta, því að margir heyra á tal þeirra, og heimtar að hún skýri frá nafni þessa konungs. Kveðst vilja fara á fund hans til að kanna sannleiksgildi orða hennar, en hafi hún logið ætlar hann að höggva af henni höfuðið með sverði sínu. Drottning fellur til fóta konunginum og biðst vægðar, vill fá að sanna að hún hafi ekki sagt þetta honum til háðungar. En Karlamagnúsi er það eitt í mun að vita hver þessi konungur sé, og þegar drottning sér að ekki verður hjá því komist að svara, kveðst hún hafa heyrt getið konungs sem heiti Húgon hinn sterki og sé hann keisari af Miklagarði. Þegar Karlamagnús er kominn aftur til Parísar kallar hann saman jafningjana tólf og aðra riddara og segir þeim að þeir eigi að fara með honum til Jórsala að gröf drottins og krossinum helga. Hafi honum verið það boðað þrisvar í svefni. Síðan muni þeir fara á fund konungs nokkurs

¹⁰ Koschwitz, *Karls des Grossen Reise*, bls. 1. Hér hefst bókin sem segir frá því þegar Karl Frakkakonungur fór til Jórsala og fyrir orð konu sinnar til Miklagarðs að hitta Húgon konung.

¹¹ Unger, bls. 466.

¹² Kvæðinu skipti ég niður í einingar sem samsvara köflum sögunnar.

sem hann hafi heyrt getið. Skuli þeir hafa með sér til fararinnar sjö hundruð úlfalda hlaðna með gulli og silfri, svo að þeir geti verið í burtu í sjö ár.¹³

Í sögunni er gert ráð fyrir að Karlamagnús beri kórónu sína í París en ekki í Saint-Denis (v. 1), og þess vegna snýr hann ekki aftur til Parísar, eins og hann gerir í kvæðinu (v. 60), heldur 'fer heim til hallar sinnar'. Nokkurn mismun annan er að finna í þessum hluta milli kvæðis og sögu.

Reynt er í sögunni að gera ögn mildari hótun konungs um að höggva af eiginkonu sinni höfuðið (vv. 25, 42), og er hann látinn segja: 'ok skaltu þar fyrir týna lífi þínu',¹⁴ 'ella er annarr [kostur] verri'.¹⁵ Í kvæðinu heldur drottning því fram að hún viti um konung sem beri kórónu sína glæsilegar ('plus belement', v. 16) en eiginmaðurinn. Í sögunni segist hún vita um konung sem beri sína kórónu 'hærra'. Þegar líður að lokum kvæðisins setja Karlamagnús og Húgon keisari upp kórónur sínar og kemur þá í ljós að Karlamagnús ber sína kórónu nokkru hærra. Hvað þetta atriði varðar tengir þýðandinn upphafið við endinn.

Kvæðið hefst með þessum orðum: 'Un jur fu Karlemaine al seint Denis muster.'¹⁶ Sögumaður Jórsalaferðar felur sig hins vegar á bak við frásögu annarra: 'Svá er sagt at hann var í París at þessu sinni.'¹⁷

Í kaflalok segist Karlamagnús ætla á fund konungs þess sem drottningin hefur sagt honum frá og vera þar sjö vetur 'ef þörf gerist'. Í kvæðinu segir hann: 'Ja ne m'en turnerai trescque l'avrai trovez' (v. 75).¹⁸

Í þessum fyrsta kafla sögunnar eru allmargar ljóðlínur felldar brott, en þó er ekki um að ræða samfellda hluta, heldur aðeins stakar línur. Efnislega eru sagan og kvæðið samhljóða, en þar sem frásaga sögunnar er knappari er á henni dálítið annar blær. Felldar eru niður ljóðrænar endurtekningar (vv. 34, 52, 55–57), lýsing á útliti drottningar (v. 6) og sverði Karlamagnúsar (v. 3), skýring á því hvers vegna Karla-

¹³ Ágrip þetta, og þau sem á eftir koma, eru miðuð við kvæðið, en ekki við söguna.

¹⁴ Unger, bls. 466.

¹⁵ Unger, bls. 467.

¹⁶ *Le Voyage de Charlemagne*, v. 1: Dag nokkurn fór Karlamagnús til kirkju heilags Dionisii.

¹⁷ Unger, bls. 466.

¹⁸ *Le Voyage de Charlemagne*: Ég mun ekki koma heim aftur fyrr en ég hef fundið hann.

magnús verður konu sinni reiður (v. 18) og lýsing á því hvernig hún bregst við (v. 44). Einnig eru samræður Karlamagnúsar og drottningar ögn styttri í sögunni en í kvæðinu, þar sem felldar eru niður ljóðlínur 11, 19–21 og 45. Ekki kemur fram í sögunni fyrr en undir lok kaflans (þýðing á v. 58) að Karlamagnús beri kórónu á höfði sér, því að sleppt er línu 3 í upphafi kvæðisins. Þegar kemur að upptalningunni á nöfn-um jafningjanna tólf (vv. 61–65) vantar nafn Ernalds, en það kemur fram síðar í sögunni (hdr. B) þegar Karlamagnús og jafningjar fara að grobba í Miklagarði.

Engu er bætt við efni kvæðisins í þýðingu þessa fyrsta hluta, en finna má í henni stuttar innskottskýringar. Þegar Karlamagnús spyr drottningu sína, hvort hún hafi nokkurn tíma séð mann er betur sómi sverð og kóróna en honum (vv. 9–10), þá er sagt í sögunni að hann spurði drottningu 'at gamni sér' (viðbót við v. 8). Og Karlamagnús sögunnar lætur sér ekki nægja að grobba við drottningu sína vegna kórónunnar (v. 10), heldur bætir við: 'eða jafnvel sami sér í herklæðum sem ek.'¹⁹

Svo er að sjá sem þýðanda finnist framkoma Karlamagnúsar ekki nógu 'konungleg' úr því að hann lætur Karlamagnús spyrja drottninguna 'at gamni sér' og reynir síðan að milda hótun hans í garð drottningar, því að gamanið snýst upp í reiði. Karlamagnús bregst hinn versti við athugasemdum drottningar og hvað skapsmuni snertir virðist ríkja jafnræði með þeim hjónum. Er í sögunni sagt um drottningu að hún sé 'bráðskeytt'. En um hana er sagt í kvæðinu: 'Cele ne fud pas sage' (v. 12).²⁰ Hégómagirnd Karlamagnúsar gengur lengra í sögunni en í kvæðinu, hann spyr ekki aðeins hvernig hann sómi sér með kórónuna, tákni konungvaldsins, heldur líka hvernig hann taki sig út með öllum herbúnaði.

Þegar Karlamagnús tilkynnir mönnum sínum að þeir eigi að fara með honum til Jórsala, segir hann: 'Jo l'ai trei feiz sunged, moi i covent aler./ Et irrai un rei querre, dount ai oi parler' (vv. 71–72).²¹ Ekki verður ráðið af þessum ljóðlínum hvort Karlamagnús talar af einlægni og segir satt til um draumana eða ekki.²² Það atriði er heldur ekki ljóst í sögunni, en hins vegar kemur þar skýrt fram að markmið hans með

¹⁹ Unger, bls. 466.

²⁰ *Le Voyage de Charlemagne*: Eigi var hún vitur.

²¹ *Le Voyage de Charlemagne*: Þrívegis hefur mig dreymt það og þangað vil ég fara./ Skal ég leita konungs sem ég hef heyrt getið um.

²² Sjá P. Aebischer, *Rolandiana et Oliveriana*, Genève 1967, bls. 309.

Jórsalaförinni er fyrst og fremst það að hitta Húgón Miklagarðskeisara: 'ok er mér þat boðat í svefni þrysvar; ok hér með vil ek sækja á fund konungs þess, er dróttning hefir mér frá sagt.'²³

Inngangi er lokið. Næstum allar persónur hafa verið kynntar til sögunnar. Karlamagnúsi og Húgoni er stillt upp sem hliðstæðum og má því ætla að þeir séu einskonar spegilmynd hvor af öðrum. Eftirvænting áheyrandans/lesandans er í því fólgin að vita hvor þeirra sé voldugri og hvers konar maður þessi Húgon sé. Skáldið leikur sér að því að tefla fram persónu sem allir þekktu og svo persónu sem hann býr til sjálfur. Einnig gætir hann þess að draga það á langinn að láta Húgon stíga inn í söguna. Hið óþekkta skapar eftirvæntingu.

Stórmenni konungs og jafningjarnir tólf eru lítið annað en kór umhverfis kóng og drottningu, á þau fellur ljósið á sviðinu. Skapbræði drottningar hrindir af stað atburðarásinni, þótt Karlamagnús eigi líka sök á deilum þeirra hjóna, því að hann er ofstopamaður, eins og fram kemur í viðræðum hans við drottningu, í meira lagi metnaðargjarn og lætur duttlunga ráða gerðum sínum. Rifrildi hjónanna snýst um hégóma.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 17 ljóðlínur. Tekið skal fram að ekki eru teknar með í reikninginn hálfar ljóðlínur, heldur að eins heilar, og á það við bæði hér og síðar.

Ljóðlínur 76–232, kap. 2.

Karlamagnús og förunautar leggja upp frá klaustrinu Saint-Denis og eru búnir að hætti pílagríma, með píkstafi og skreppur. Túrpín erkibiskup blessar þá. Heima situr drottning hrygg í huga. Í forustuliði pílagrímana eru áttatfubúsund manns og kemur skari þessi saman á velli miklum. Þegar Karlamagnús lítur yfir svo fagurt lið getur hann ekki stillt sig um að dást að því. Þeir fara sem leið liggur til Jórsala og koma í kirkju þar í borg, sjá þar þrettán stóla sem Jesús og postularnir höfðu setið í. Karlamagnús sest í miðstólinn og umhverfis hann setjast jafningjarnir tólf. Í kirkjunni gefur að líta allskonar myndir málaðar sterkum litum. Af tilviljun rekst inn í kirkjuna Gyðingur einn og er hann kemur auga á Karlamagnús fer hann að skjálfa og hleypur í

²³ Unger, bls. 467.

spretti til patriarkans og heimtar að fá af honum skírn. Kveðst hann hafa séð guð og postulana. Patriarki og prestar hans skryðast í skyndi og fara í prósessíu til kirkjunnar. Karlamagnús kynnir sig fyrir patriarka og patriarki segir að hann skuli krýndur vera yfir alla konunga aðra. Að beiðni Karlamagnúsar gefur hann honum marga helga dóma að fara með til Frakklands. Túrpín erkibiskup geymir þá í fagurlega gerðu gullskríni. Karlamagnús lætur hefja byggingu á kirkju sem er kölluð Sainte Marie la Latanie og eftir fjögurra mánaða dvöl biður hann patriarka leyfis að snúa heim á leið. Patriarki fer þess á leit við hann að hann útrými sarracenum, og lofar Karlamagnús að hann skuli fara til Spánar á móti heiðingjum. Stóð hann við það loforð en týndi þar Rollant og öllum jafningjum.

Í sögunni er dregin saman lýsingin á útbúnaði Karlamagnúsar og liðs hans er þeir leggja upp til Jórsala 'með allskonar gripum er góðir váru.'²⁴ Í kvæðinu eru gripir þessir taldir upp; töskur fullar af gulli og silfri, af borðbúnaði, peningum og öðru, en þeir taka líka með sér gullstóla og silkitjöld (vv. 83–86). Og þegar Frankismenn ríða úr hlaði eru þeir í kvæðinu nokkru gustmeiri en í sögunni. Í henni er sleppt fáeinum ljóðlínum (89, 91 og seinni helmingi v. 90) þar sem sagt er frá því að ferðalangarnir hafi stigið á bak múldýrum sem voru sterk og viljug og hafi þeir keyrt þau sporum.

Ferðalagið til Jórsala er nokkru styttra í sögunni en í kvæðinu, því að felldar eru brott ljóðlínur 102 og 104–7. Vera má að þýðandi hafi átt erfitt með að skilja orðið *Croiz Partie* (v. 104), að honum hafi fundist óþarfi að láta Karlamagnús koma við í Grikklandi (v. 105) á leiðinni til Jórsala, þar sem hann heimsækir það ríki á leiðinni til baka, og óþarfi líka að taka það fram að þeir komi að lokum til landsins þar sem Kristur þoldi dauða (v. 107), enda er ferðinni heitið þangað. Ekki er í sögunni greint frá fögru og heiðskíru veðri í Jórsölum ('*Li jours fu beaus e clers,*' v. 109), né frá því að Karlamagnús færi kirkjunni sem hann kemur til offur (v. 110), né að stóllinn sem hann sest í sé vandlega innsiglaður og læstur ('*ben seélee e close,*' v. 117). Ljóðlínur 111 og 112 eru felldar niður, enda er um að ræða ljóðræna endurtekningu. Og ekki lætur sagan þess getið að hjarta Karlamagnúsar hafi fyllst af gleði þegar hann kom í umrædda kirkju (v. 118), né að hann hafi tekið sér

²⁴ Unger, bls. 467.

stundarhvíld í stóli Krists ('un petit se reposit,' v. 120), ekki að í þann stól hafi aldrei nokkur maður sest né muni sitja þar framur ('Ainz nen i sist nuls hum, ne unkes pus uncore,' v. 122). Karlamagnús kvæðisins fyllist líka gleði yfir þeirri miklu fegurð sem við honum blasir í kirkjunni (v. 123), en ekki er þeirrar gleði getið í sögunni og ekki er því heldur lýst hversu vel Karlamagnús tekur sig út í stólnum sem Kristur sat í: 'Karles out fer le vis: si out le chef levez' (v. 128).²⁵

Ljóðlína 131 er felld brott, en þar segir að Gyðingurinn sem kom í kirkjuna hafi ekki þorað að horfa framan í Karlamagnús, því að hann hafi verið svo mikilúðlegur. Og ekki er heldur greint frá því í sögunni að Gyðingurinn hafi hlaupið upp marmaratröppur í einu stökki til að ná fundi patriarkans (v. 133).

Þó að Gyðingurinn í sögunni vilji láta skírast, hvetur hann samt ekki patriarka til að hraða sér að skírnarfontunum, né heldur tilkynnir hann patriarka að postularnir séu komnir í heimsókn, því að felldur er brott seinni helmingur ljóðlína 135 og 140.

Þegar patriarki kemur á fund Karlamagnúsar í kirkjunni tekur sá síðarnefndi ofan höfuðfat sitt og þeir spyrja hvor annan tíðinda, en ekki er þess getið í sögunni því að felldur er niður fyrri helmingur ljóðlínu 146 og seinni helmingur ljóðlínu 147.

Er þá komið að hinum helgu dómum sem patriarki gefur Karlamagnúsi. Áður en ég fjalla um þá er rétt að staldra við og athuga fáein atriði önnur þar sem sögu og kvæði ber á milli.

Ljóðlínur sem felldar eru brott hafa einkum að geyma lýsingar. Lýsingarnar á reiðskjótum og útbúnaði Karlamagnúsar og liðs hans, sem getið var um hér að framan, eru mun einfaldari í sögunni en í kvæðinu, en einmitt þær lýsingar þykja bera þess merki að skáldið hafi viljað sveipa förina til Jórsala sem mestum dýrðarljóma og um leið upphefja Karlamagnús.²⁶ Umhverfis hann er allt með virðingu og glæsibrag. Hugsanlegt er að þýðanda hafi fundist að pílagrímsferðir ættu að hafa á sér yfirbragð einfaldleika og ekki eins mikinn umbúnað og fram kemur í kvæðinu, og því hafi hann numið brott nokkrar ljóðlínur. En líka er hugsanlegt að hann hafi álitnið að það væri áhrifameira að lýsa í einföldum dráttum öllu því gulli og silfri sem Karlamagnús tekur með

²⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: Karl lyfti ásjónu sinni og var mikilúðlegur.

²⁶ Sjá J. Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*. Essai d'explication littéraire avec des notes de critique textuelle, Paris 1961, bls. 26–28.

sér. Ekki til að upphefja hann, heldur þvert á móti til að leggja áherslu á hégómleika fararinnar. Sé nógu oft hamrað á orðunum gull og silfur, eins og gert er í sögunni, kemur í þau tómahljóð.

Í sögunni situr drottning heima 'úglöð ok í illum hug'²⁷ og ber ekki nein merki iðrunar eins og í kvæðinu, en þar situr hún sorgmædd og grátandi ('doloruse e pluraunt', v. 92).

Þegar Karlamagnús lítur yfir fagurt lið sitt, sem er samankomið á miklum velli, getur hann ekki orða bundist og kallar á Bertram: 'Ki ço duit e governet, ben deit estre poant!' (v. 97).²⁸ Karlamagnús sögunnar er drjúgari með sig: 'máttugr skal sá vera ok vitr, er slíku liði á at stjórna.'²⁹ Og vaknar sú spurning hvort hegðun hans síðar meir bendi til viturleika.

Í kvæðinu er forystulið Karlamagnúsar áttatíuþúsund manns (vv. 96, 99), en í sögunni eru liðsmennirnir allir áttatíuþúsund. Löndin sem þeir fara um eru Burgund, Lothringen, Bæjaraland (Beiferi) og einnig koma þeir við hjá Tyrkjum og Persum (vv. 100–106) (í sögunni eru lönd þeirra kölluð 'Perse' og 'Tulke'). Í upptalningu sögunnar vantar Ungverjaland. Á hinn bóginn er talið upp Langbardaland og Apulia. En hvorki er minnst á hið mikla vatn 'Flum', né heldur á 'Lalie' (Laodikea?), sem um getur í ljóðlínu 103. Er sú ljóðlína þýdd í sögunni þannig: 'en síðan kómu þeir til hafsins, ok héldu yfir hafit öllu liði sínu.'³⁰ Eins og áður er komið fram er yfirreið þessi lítið eitt stytt í sögunni.

Kirkjan sem Karlamagnús kemur til í Jórsölum heitir í sögunni 'Paternoster'. Í kvæðinu er sagt að í kirkjunni hafi verið altari 'de sainte Paternostre' (v. 114). Þegar Karlamagnús kemur auga á stól Krists sest hann í stólinn. Í sögunni er hann látinn biðjast fyrir áður en hann fær sér sæti: '*En er Karlamagnús konungr hafði lokit bæn sinni*, þá settist hann í þann stól, er dróttinn várr sat í.'³¹ Skáletraða setningin á sér ekki neina samsvörun í kvæðinu. Er hugsanlegt að þýðanda hafi fundist tími til þess kominn að Karlamagnús hefðist eitthvað það að sem minnti á þílagrímsför? Eða vill hann leggja áherslu á visst ósamræmi í

²⁷ Unger, bls. 468.

²⁸ *Le Voyage de Charlemagne*: Sá er þessu stýrir og stjórnar hlýtur að vera afar völdugur.

²⁹ Unger, bls. 468.

³⁰ Unger, bls. 468.

³¹ Unger, bls. 468.

hegðun hans? Ég hallast að síðari skýringunni. Þegar Karlamagnús leggst á bæn sýnir hann lítillæti og auðmýkt, en að bæninni lokinni tekur hann sér sæti í þeim æðsta stóli sem til er. Og verður hrokinn auðmýktinni yfirsterkari.

Þessa ósamræmis gætir þegar í fari Karlamagnúsar í lok fyrsta kafla þegar hann kveðst ætla til Jórsala að vitja grafar drottins, en segir jafnframt að hann vilji *hér með* sækja fund Miklagarðskeisara. Hið sama er uppi á teningnum þegar Karlamagnús kynnir sig fyrir patriarka. Hann segir: 'tölf konunga hefi ek undir mik lagða, en nú leita ek ins þrettánda.' En svo bætir hann við: 'en för mín var sú hingat at sækja helga dóma.'³² Eru þessar tvær athafnir fyllilega samræmanlegar? Húgón er svo þrettáandi konungurinn sem Karlamagnús leggur undir sig. Á hinn bóginn er Karlamagnús þrettáandi höfðinginn sem Gyðingurinn sér í kirkjunni. Þannig er á það minnt að þessir tveir konungar eru hliðstæður.

En hliðstæðurnar eru fleiri og margbrotnari. Karlamagnús minnir auðvitað á Krist og kemur það skýrt fram í því sem Gyðingurinn segir við patriarka: 'at þar er guð sjálfr ok hans tólf postular.'³³ En þess ber að gæta að Gyðingurinn er skopleg persóna³⁴ og því hæpið að taka hann alvarlega. En svipuð hugmynd kemur fram hjá patriarka þegar hann segir við Karlamagnús: 'ok þú hefir nú sezt í þat sæti, er dróttinn várr sat í, ok fyrir því skaltu heita yfirkonungr allra annarra konunga jarðligra.'³⁵ Orðið 'jarðligra' er ekki að finna í kvæðinu og má vera að þýðandi hafi viljað fyrirbyggja að hann yrði ásakaður um 'guðlast'. Í sögunni er það augljóst að Karlamagnús verður yfirkonungur vegna þess eins að hann settist í stól drottins ('ok fyrir því skaltu heita yfirkonungr'). Þetta orsakasambandi er ekki jafn auðsætt í kvæðinu: 'Sis as en la chaere u sist meïmes Deus:/ Aies nun Charle[maine] sur tuz reis curunez!' (vv. 157–58).³⁶ Samræður Gyðingsins við patriarka, þegar hann skýrir honum frá því að hann hafi séð guð, eru því einskonar fyrirboði þess að patriarki útnefni Karlamagnús yfirkonung. Er sá fyr-

³² Unger, bls. 469.

³³ Unger, bls 468.

³⁴ Sjá Aebischer, *Versions norroises*, bls. 163. Neuschäfer, 'Le Voyage de Charlemagne en Orient,' bls. 87.

³⁵ Unger, bls. 469.

³⁶ *Le Voyage de Charlemagne*: Í þann stól hefurðu sest er sjálfur guð sat í./ Heita skaltu Karl[amagnús] og krýndur vera yfir alla konunga aðra.

irboði ögn skoplegur. Og ef til vill er patriarki-ekki eins alvarleg persóna og menn vilja vera láta. Er raunverulega hægt að líta svo á að hann útnefni Karlamagnús yfirkonung 'parce qu'il [Karlamagnús] s'est comporté comme le successeur prédestiné du Christ?'³⁷ Sé Karlamagnús í huga skáldsins 'prédestiné', hlýtur það að ímynda sér að guð leiði hann til Jórsala og hafi einnig haft hönd í bagga með rifrildi hans við eiginkonuna.

Eins og áður er komið fram finnst þýðanda ástæða til að draga úr samlíkingu Karlamagnúsar við Krist. Bæði í kvæðinu og sögunni verður Gyðingurinn yfir sig hræddur þegar hann sér Karlamagnús í stólnum. Í kvæðinu er það vegna þess að hann 'unc ne vi si formet!' (v. 138),³⁸ og er það í samræmi við þá hugmynd sem menn gera sér um guð. En Gyðingurinn í sögunni verður hræddur vegna þess að þrettánda höfðinginn sem hann sér og heldur að sé guð er 'ógurligastr'. Er ótti hans því annars eðlis. Frásaga Gyðingsins verður til þess að patriarki lætur lærða menn skryðast og fara í prósessiu til kirkjunnar. Í kvæðinu gerir hann það í lotningarskyni. Í sögunni virðist sú lotning vera óttablandin, vegna lýsingar Gyðingsins á Karlamagnúsi-guði, og að hræðslugæði ráði gerðum hans. Þegar hann er búinn að heilsa Karlamagnúsi tilkynnir hann honum að hann hafi fyrstur manna farið inn í kirkjuna í leyfisleysi ('at úlofi mínu'). En þegar hann heyrir að Karlamagnús hafi lagt undir sig tólf konunga og leiti hins þrettánda og sé kominn til Jórsala að sækja helga dóma, segir hann lempinn: 'Vel ertu hér kominn í friði góðum ok fagnaði heilagra manna.'³⁹ Þessi setning á sér ekki neina samsvörin í kvæðinu. Og síðan flýtir patriarki sér að útnefna Karlamagnús yfirkonung.

Patríarkinn er staddur í vanda sem hann þarf að bjarga sér úr. Hann stendur í viðhafnar- og virðingarklæðum frammi fyrir manni (ekki guði eins og hann bjóst við) sem hefur óhlýðnast honum: gengið í kirkjuna og sest í stól Krists. En það er búið og gert og nú ríður á að vera 'diplómatískur', komast hjá því að verða að athlægi. Hann veitir manningum virðingarsess. Patríarki og Karlamagnús eru fulltrúar valds, annar kirkjuvaldsins, hinn konungsvaldsins. Fulltrúi hins síðarnefnda brýtur reglur sem geistlega valdið hefur sett og umboðsmaður þess sér þann

³⁷ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 37.

³⁸ *Le Voyage de Charlemagne*: aldrei fyrr sá ég neinn svo fagan.

³⁹ Unger, bls. 469.

kost vænstan að upphefja þann sem reglurnar hefur brotið. Þetta eru broslög átök. Brosleg eins og persónurnar sem taka þátt í þeim.

Ekki kemur fram, hvorki í kvæðinu né sögunni, að Karlamagnús hafi komið að gröf drottins, eins og var yfirlýstur tilgangur hans með förinni til Jórsala. Hins vegar er hann ákveðinn í að verða sér úti um helga dóma 'at þrýða land sitt með'.

Miklu bleki hefur verið úthellt um þá helgu dóma sem Karlamagnús fær að gjöf hjá patriárka og eru fræðimenn ekki sammála um hversu alvarlega beri að taka frásöguna um þá.⁴⁰ Vissulega er það rétt að þessir helgu dómar gera kraftaverk og er máttur þeirra hvað mestur þegar komið er til Miklagarðs, en ekki verður sagt að þau kraftaverk séu í hefðbundnum stíl. Mun hefðbundnari eru kraftaverkin sem gerast á leiðinni til Miklagarðs og einnig það sem á sér stað þegar Karlamagnús er búinn að fá helgu dómana afhenta. Frásagan af því kraftaverki er í sögunni mjög stuttaraleg: 'Par var maðr sá borinn fram, er kryppill hafði verit sjau vetr, ok varð þegar heill.'⁴¹ Í kvæðinu er hins vegar skýrt frá því hvernig kraftaverkið gerðist: 'Tut li os li crussirent, li ners li sunt tendut:/ Ore sailt sus en peez: unkes plus sain ne fud' (vv. 194–95).⁴² Óneitanlega er lýsing kvæðisins meira lifandi en í sögunni, og auðvitað broslégi.

Þegar fjallað er í sögunni um helgidómana og kraftaverkin sem þeim eru samfara er það gert á mjög hlutlausan hátt og einfaldlega með því að telja hvorttveggja upp. Þessi ópersónulegi framsetningarmáti kemur í veg fyrir að lesandi/ áheyrandi hrífist með frásögninni, hann stendur gagnrýninn í fjarlægð.

Þegar Karlamagnús er orðinn yfirkonungur biður hann patriárka um að gefa sér helga dóma. Í kvæðinu svarar patriárki málaleitan Karlamagnúsar með því að hrópa: Þú skalt fá gnótt af þeim! ('A plentet en avrez!' v. 162). Síðan þylur hann upp fyrir Karlamagnúsi hvaða helgidóma hann ætlar að gefa honum. Er sú þula tvívegis rofin til að skýra frá því að Karlamagnús færi honum þakkir (vv. 166, 182), og við sama tækifæri lofar patriárki hástöfum helgidómana (vv. 169, 186) og lætur í ljós þá skoðun sína, að það hafi verið guð sem leiddi Karlamagnús til

⁴⁰ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 32–46.

⁴¹ Unger, bls. 469.

⁴² *Le Voyage de Charlemagne*: Í hverju beini hans brast og tognuðu vöðvarnir./ Hann stekkur á fætur og var aldrei nokkur maður jafn heill.

Jórsala (v. 185). Einnig er greint frá viðbrögðum Karlamagnúsar: 'Tut li cors li tressalt de joie e de pitez' (v. 183).⁴³ Ekkert þessara atriða er að finna í sögunni því að þar er sleppt úr ljóðlínunum 166–69, 182–86. Og svo er sleppt úr ljóðlínunum 172–74, frásögu patriárka af því að Gyðingar hafi gætt grafar Krists, en á þriðja degi hafi hann birst postulunum til að gleðja þá. Í sögunni er ekki heldur að finna lýsingu á diskum þeim sem Kristur borðaði af (v. 179) og er einn af hinum helgu dómum. Hins vegar er frá því sagt í sögunni, en ekki í kvæðinu, að hann hafi borðað af diskunum á skríþórsaftan. Þegar patriarki hefur talið upp helgigripina færir Karlamagnús honum þakkir í kvæðinu (v. 190). Í sögunni er hann látinn gera þakkir heilagri guðsmóður Marie.

Í *Jórsalaferð* talar patriarkinn ekki til Karlamagnúsar, eins og hann gerir í kvæðinu, heldur er notuð óbein ræða:

patriarcha . . . gaf honum armlegg ins helga Simeonis, ok höfuð Lazari, ok af blóði ins helga Stephani, af klæði því er dróttinn hafði um höfuð sér, þá er hann var í gröf lagðr, ok einn af nöglum þeim er Krístr var krossfestr með, ok hlut af kórónu hans, ok kalek þann er dróttinn blezaði, þá er hann söng messu í þeirri kirkju, kníf ok disk þann er hann hafði skríþórsaftan, þá er hann mataðist með postulum sínum, af skeggi ok hári sancti Petri apostoli, af mjólk heilagrar Marie móður dróttins várs, ok af serk hennar er hon hafði næst sér, ok skó þann er Gyðingar tóku þá er englar hófu hana til himins; eigi féngu þeir fleira.⁴⁴

Þessi langa og þurra upptalning verður til þess að lítið situr eftir í huga lesanda/áheyrenda, nema kannski orðaflaumurinn. Fæstir þessara helgidóma eru skýrir eða eftirminnilegir. Í kvæðinu er þessu öðru vísi farið þar sem notaður er annar frásagnarháttur.

Eins og áður var minnst á eru fræðimenn ekki á einu máli um þessa helgu dóma. Álíta sumir þeirra að skáldið sé að gera grín, jafnvel deila á dýrkun þeirra.⁴⁵ Belgíski fræðimaðurinn J. Horrent er þó annarrar skoðunar og segir að helgidómarnir gegni því hlutverki í kvæðinu 'de présider au triomphe de celui qui est digne de les posséder' og að

⁴³ *Le Voyage de Charlemagne*: Hann var altékinn gleði og miskunnsemi.

⁴⁴ Unger, bls. 469.

⁴⁵ Sjá Aebischer, *Versions norroises*, bls. 162–163. Heinermann, 'Zeit und Sinn der Karlsreise,' bls. 543–45. G. Favati, *Il 'Voyage de Charlemagne'*. Edizione critica a cura di Guido Favati, Bologna 1965, bls. 51–57.

skáldið noti þá 'pour assurer la suprématie française.'⁴⁶ Það er rétt að Fransmenn fara með sigur af hólmi í Miklagarði fyrir tilstilli hinna helgu dóma, en þó að þeir séu sigurvegarar útilokar það ekki á neinn hátt að skáldið sé að gera að þeim grín og jafnvel að helgidómunum líka. Horrent segir jafnframt máli sínu til stuðnings, að þessir helgu dómur hafi allir verið 'intensément vénérées au moyen âge.'⁴⁷ Nú er það svo að ekki voru allir miðaldamenn steyptir í sama mót og til voru menn sem leyfðu sér að 'efast'; skopskyn höfundarins eða alvara hans verða naumast metin með svona rökum. Raunar er þetta atriði sem þýðandi þurfti ekki að hafa stórar áhyggjur af. Fæstir áheyrendur hans eða lesendur munu hafa þekkt þessa helgidóma nema af afspurn. Ekki verður ráðið af upptalningu sögunnar hvort þýðandi leit á þá sem alvöru- eða gamanmál, en hins vegar er þar talinn upp einn heilagur dómur, sem hvergi kemur fram í kvæðinu, og gefur hann nokkra vísbendingu um afstöðu þýðanda. Er það sá sem rekur lestina, skór Maríu 'er Gyðingar tóku þá er englar hófu hana til himins.' Aebischer er sammála Koschwitz um það að í franska kvæðið vanti eina ljóðlínu þar sem minnst hafi verið á skó þennan: 'Supposition d'autant plus vraisemblable que le texte gallois lui aussi mentionne, comme dernières reliques, 'some of the milk of Mary's breasts, her shirt and one of her shoes.'⁴⁸ En þó að þessi velski texti nefni skó Maríu meyjar, þá er þar ekki skýrt frá því, eins og í sögunni, hvernig hann sé fenginn: það virðist sem Gyðingar hafi teygt sig upp eftir Maríu, þegar hún hófst á loft, og hrifsað af henni skóinn (í þessari mynd er skemmtilega blandað saman hinu guðdómlega og hinu jarðneska). Ekki er heldur að finna í franska kvæðinu setningu sem rekur endahnúttinn á upptalninguna í sögunni: 'eigi féngu þeir fleira.' Hljómar setning þessi háðslega þegar haft er í huga hversu marga helgidóma Karlamagnús fékk. Setning þessi og mynd sú sem dregin er upp af seinasta helgidóminum, skó Maríu, læðir þeim grun að lesanda/áheyrenda að þýðandi taki ekki mjög hátíðlega frásögnina af helgidómunum.

Hinir helgu dómur gera 'stórar jarteinir með guðs miskunn'⁴⁹ og er athyglisvert að þeir hafa áhrif sameiginlega, virðast allir gæddir sömu

⁴⁶ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 39.

⁴⁷ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 40.

⁴⁸ Ensk þýðing á velska textanum. Sjá Aebischer, *Versions norroises*, bls. 71.

⁴⁹ Unger, bls. 469.

eiginleikum, og sker enginn þeirra sig úr. Fleirtalan 'jarteinir' á þó naumast við, þar sem aðeins er um að ræða eitt kraftaverk, þegar kryppillinn varð heill. Gæti verið um vísitandi ýkjur að ræða í sögunni? Eftir þetta kraftaverk lætur patriarki hringja öllum klukkum í borginni (vv. 196–97), en ekki er þess getið í sögunni.

Í framhaldi af kraftaverkinu er sagt frá gullskríni því hinu mikla er Karlamagnús lætur gera utan um helgidómama og er sú frásaga sögunnar ýtarleg, nema ekki er skýrt frá því að hann láti innsigla það vel og vandlega (v. 200). Ekki er heldur skýrt frá því að Karlamagnús og jafningjarnir lifi góðu lífi ('demeinent grant barnage') í Jórsölum, því að keisarin sé ríkur (vv. 205–6). Á hinn bóginn er greint frá því að Karlamagnús hafi látið gera kirkju þá 'er landsfólkið kallar sancte Marie Letanie,' en þó er látið ósagt að fólk af ýmsum þjóðtungum hafi selt í henni varning sinn (sjá vv. 207–13).⁵⁰ Hvers vegna fellir þýðandi niður þessar ljóðlínur? Fannst honum kannski efni þeirra óviðeigandi? Í tveimur þessara ljóðlína grípur sögumaður inn í frásögnina: '... jo ne vus sai dire./ Deus est uncore el cel, quin volt faire justise!' (vv. 212–13).⁵¹ Þar sem þýðandi fellir að jafnaði niður skýringar, lýsingar og inngrip sögumanns í frásögnina, hallast ég að því að hann vilji segja hlutlaust frá og halda vissum frásagnarhraða. Einföldun í frásögn, eins og sú sem á sér stað í þessum hluta, hefur í för með sér að kjarninn sem eftir stendur tengist mjög náið þeim atriðum sem frá er sagt næst á undan og næst á eftir. Í sögunni er nánast í sömu andrá greint frá skríni því sem Karlamagnús lætur gera utan um helgu dómama, kirkjubyggingu hans og gulli því og silfri sem hann býður patriarka þegar hann biður um heimfararleyfi. Patriarki býður honum á móti að 'taka af sínu fé slíkt sem hann vildi.'⁵² Patriarki og Karlamagnús nálgast varlega hvor annan líkt og glímumenn. Og þeir leika jafnvægislist: ég gef þér, á móti gefur þú mér. Einkennir hún samskipti þeirra frá upphafi til enda.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 49 ljóðlínur.

⁵⁰ Sjá Koschwitz, *Karls des Grossen Reise*, bls. 65–66.

⁵¹ *Le Voyage de Charlemagne*: . . . sem ég kann ekki skil á./ En guð er ennþá á himninum og mun gera það sem er réttlátt!

⁵² Unger, bls. 469–70.

Ljóðlínur 233–258, kap. 3.

Karlamagnús minnst nú þess sem kona hans mælti við hann og vill finna konung þann sem hún hafði lofað svo mjög. Heldur hann með liði sínu til Jeríkó og þar taka þeir pálma og kveðja patriarka sem hafði fylgt þeim þangað. Síðan halda þeir af stað til Miklagarðs. Allstaðar þar sem þeir fara um gerast kraftaverk fyrir tilstilli helgra dóma.

Ekki er sagt frá því í sögunni að Karlamagnús kalli saman menn sína kvöld eitt og tilkynni þeim að hann sé á förum til Miklagarðs og að þeir verði glaðir við (vv. 237–38), ekki að þeir leggi af stað í dögun (v. 239) og séu þá búnir að tygja múlasnana og burðardýrin (v. 240); og ekki er greint frá 'herópi' pílagraímanna: Áfram með guðs hjálp! ('ut-ree, Deus aie!' v. 243); né að keisari segi við patriarka að skilnaði: verði guðs vilji ('al cumant Damne Deu!' v. 252). Frankismenn sögunnar eru sjaldan með guðsorð á vör.

Í kvæðinu er aðeins stuttlega greint frá kraftaverkunum sem gerast á leiðinni til Miklagarðs, en sú frásögn er ennþá hraðari í sögunni því að notuð er upptalning (eins og þegar sagt var frá helgidómunum) sem gerir hana hlutlausu og fjarlægja: 'blindir féngu sýn, ganglausir gang, dumbir mál, öll vötn lágu þurr fyrir þeim hvar sem þeir fóru.'⁵³

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 6 ljóðlínur.

Ljóðlínur 259–399, kap. 4.

Karlamagnús og menn hans nálgast Miklagarð og blasir við þeim borgin með skínandi hvolfþökum, en skammt frá henni sjá þeir garða konungs og í þeim tuttugubúsund riddara. Eru sumir að tafli, aðrir halda á veiðifuglum. Þar gefur einnig að líta þrjú þúsund meyjar í dýrlegum klæðum að skemmta sér. En Miklagarðs-keisari situr að gullarðri og er að plægja. Keisararnir heilsast og kveðst Húgon hafa heyrt getið um ágæti Karlamagnúsar. Býður honum að dveljast með sér í heilt ár. Skuli hann gefa honum eins mikið af gulli og silfri og Frakkar geti borið. Síðan segist hann ætla að leysa uxa sína frá arðrinum í virðingarskyni við Karla-

⁵³ Unger, bls. 470.

magnús. En Karlamagnúsi líst ekki á þá ætlun keisarans að skilja eftir arðurinn úti á víðavangi og kveðst óttast að eitthvað muni fyrir hann koma. Húgon fullvissar hann um að ekkert sé að óttast. Þeir fara heim til hallar. Höllin er hringlaga og í henni miðri stólpi, en auk þess eru þar hundrað aðrir stólpar og á þeim líkneski af börnum og heldur hvert um sig á horni. Þegar vindur blæs snýst höllin og blása þá börnin í hornin og horfa hvert á annað hlæjandi. Karlamagnúsi kemur í hug það sem kona hans hafði mælt. Og sem hann er að dást að þessu öllu skellur á hvass vindur og snýr höllinni og geta hvorki Karlamagnús né menn hans staðið á fótunum. Húgon róar þá og segir að veðrinu muni slota með kvöldinu og þá stöðvist höllin. Og það varð. Var þá náttverður tilbúinn.

Í sögunni er ekki getið þeirra staða sem Karlamagnús og menn hans fara um á leiðinni til Miklagarðs (vv. 260–61) og þar er ekki heldur lýst skínandi hvolfbökum borgarinnar (v. 263), né jurtum þeim og trjám sem vaxa í görðum Miklagarðskeisara (vv. 265–66). Stúlkurnar sem ganga um þá garða eru í sögunni fjögur þúsund, í kvæðinu eru þær þrjú þúsund. Er líklega um að ræða mislestur afritara. Ekki kemur fram að Karlamagnús sitji á múlasna (v. 298) og fer reyndar lítið fyrir þeim skepnum í sögunni (ekki er minnst á múlasnana sem ganga sitt hvoru megin við arður Húgons, v. 287). Karlamagnús sögunnar ferðast á hestbaki og það gera menn hans líka.

Lýsingin á arðri Húgons konungs er stytt til muna í sögunni, því að felldar eru brott ljóðlínur 284–87, 290–94. Þýðandi heldur eftir því sem honum þykir skipta máli: að arðurinn sé úr gulli, að konungur sitji á gullstóli við að erja og haldi á gullvendi í hendi sér. Einnig fellir hann niður ljóðlínur 298–301, en við það styttist til muna lýsingin á fundi þeirra konunganna. Og ekki hefur honum þótt ástæða til að láta koma fram þessa lýsingu á Karlamagnúsi: 'Les braz gros e quarrez, le cors greile e delget' (v. 304).⁵⁴

Húgon leysir uxu sína og þeir fara á beit í haganum (vv. 317–19). Er þessu atriði sleppt í sögunni og einnig fullyrðingu Húgons um að enginn muni stela arðri hans því að 'unkes nen out larun, tant cum ma ter-

⁵⁴ *Le Voyage de Charlemagne*: Handleggirnir sterkir og stæltir, en bolurinn mjósleginn og grannur.

re dure' (v. 324).⁵⁵ Varla hefur hann sleppt orðinu er Villifer af Orenge⁵⁶ tilkynnir viðstöddum að hefðu Bertram og hann arðurinn heima á Frakklandi mundu þeir brjóta hann allan sundur með hömrum (vv. 326–28). Þessi yfirlýsing virðist gegna tvennskonar hlutverki. Hún sýnir að maðurinn er óheflaður, en einnig býr hún lesandann/áheyr-andann undir þau 'skemmdarverk' sem Frakkar eiga eftir að vinna í Miklagarði, bæði í orðum og með athæfi sínu.

Miklagarðsriddarar og meyjar fríðar skemmta sér í görðum keisarans, í umhverfi sem minnir á 'le roman courtois',⁵⁷ á meðan hann sjálfur stritar við arðurinn. Dáist sögumaður að því, bæði í kvæðinu og í sögunni, hve leikinn hann er í að búa til beinar rákir. Aldrei hefur það þótt við kónga hæfi að fara á eftir uxum og múlösnum, jafnvel þótt sá kóngur sitji á gullstóli og stýri skepnunum með gullvendi. Mun lýsingunni ætlað að laða fram bros.

Karlamagnús kynnir sig fyrir Húgoni og segir til nafns, kveðst vera konungur af Frakklandi, en keisari af Rómaborg (síðastnefnt atriði er ekki að finna í kvæðinu). En síðan heldur hann áfram: 'ek sótta Jór-salaborg, en nú em ek kominn þín at vitja.'⁵⁸ Í kvæðinu segir hann: 'Jo ai nun Carlemaines, Rollant si est mis nés; / Venc de Jerusalem, si m'en voil retorner: / Vus e vostre barnage voil veër volenters' (vv. 307–9).⁵⁹ Eins og komið hefur fram er frásögn sögunnar knappari en frásögn kvæðisins. Frásagnarhraði sögunnar gerir það stundum að verkum að tónninn í henni verður nálægur og allt að því kumpánlegur. Er enginn vafi á því að það er með ráðnum hug gert til að hið skoplega komi skýrar fram.

Ekki er greint frá því í sögunni að Húgon láti konu sína klæðast sínu besta skarti (vv. 331–32), ekki að Karlamagnús stígi af baki við marmarartröppur og hlaupi svo upp tröppurnar inn í höllina (vv. 334–35), ekki að riddararnir sjö þúsund í höllinni skemmti sér við skáktafl (ef til

⁵⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: aldrei mun finnast þjófur á landi mínu meðan það er til.

⁵⁶ Ég nota mannanöfn eins og þau koma fyrir í sögunni.

⁵⁷ Sjá Martín de Riquer, *Les chansons de geste françaises*, 2e édition, 1968, bls. 204. Neuschäfer, 'Le Voyage de Charlemagne,' bls. 90.

⁵⁸ Unger, bls. 471.

⁵⁹ *Le Voyage de Charlemagne*: Nafn mitt er Karlamagnús og er hann Rollant frændi minn./ Ég er á leið heim til mín frá Jörsölum./ Og vildi gjarnan kynnast þér og mönnum þínum.

vill hefur þýðanda fundist óþarft að endurtaka þetta atriði, áður var búið að minnst á að riddararnir í görðum Miklagarðskeisara léku sér að skáktafli) og hvergi er þess getið að nokkrir hafi hlaupið út að taka á móti gestunum (vv. 338–39). Og ekki er frá því greint að borð, stólar og bekkir í höll Húgons séu úr skíragulli (v. 343), að máluðu myndirnar sem þar eru séu af dýrum og snákum ('bestes e serpenz'), meira að segja af fljúgandi fuglum ('oiseaux volanz', vv. 345–46). Í sögunni segir stutt og laggott: 'ræfrit var alt skrifat með ymsum sögum.'⁶⁰ Einnig er sleppt lýsingu á miðstólpa hallarinnar (vv. 348–49). Og hvergi kemur fram að stólparnir hundrað hafi verið úr marmara (seinni helmingur v. 350). Á hinn bóginn er þess getið í sögunni, en ekki í kvæðinu, að stólpar þessir hafi verið allir holir innan. Þegar vindur snýr höllinni er sagt að hann komi upp í stólpana, og virðist sem að baki þessum skýringum búi 'tæknilegar' áhyggjur þýðandans, sem skáldið var hins vegar laust við. En einnig ber að hafa í huga að síðar kemur Húgon njósnaarmanni fyrir í holum steinstólpa inni hjá Frankismönnum. Muni lesandi sögunnar eftir holu steinstólpunum hundrað rennur upp fyrir honum að Húgon er viðsjárverður maður!

Þegar vindur skellur á höllinni og hún fer að snúast er sagt að hún sé líkt og kerruhjól ('röe de char', v. 357) og að hljómurinn úr hornum barnalíkneskjanna sé 'cum taburs u toneires u grant cloches qui pent' (v. 359).⁶¹ Er hvorug þessara ljóðlína þýdd í sögunni.

Karlamagnús lofar höllina hástöfum við menn sína og telur upp nokkur mikilmenni fyrri alda sem aldrei áttu svo ágæta höll (vv. 365–68), en áður en hann byrjar þá ræðu er frá því skýrt að Karlamagnús hafi ekki haft minnsta áhuga á að eignast höllina: 'la sue manantise ne priset mie un quant' (v. 363). Öllum þessum ljóðlínnum er sleppt í sögunni. Ekki er heldur skýrt frá því að inni í höllinni var 'cume en mai en estet quant soleil esclarcist' (v. 383).⁶²

Þegar höllin fór að snúast vissi Karlamagnús ekki hvað þetta var, 'ne l'out de luign apris' (v. 386) og settist hann á marmarasteinininn (v. 387) þegar hann gat ekki lengur staðið á fótunum, en Frakkar 'covrurent lur chef e adenz e suvin' (v. 389).⁶³ Ekkert þessara atriða er að finna í sög-

⁶⁰ Unger, bls 471.

⁶¹ *Le Voyage de Charlemagne*: eins og trumbusláttur eða þrumuhljóð eða klukkna-hringing.

⁶² *Le Voyage de Charlemagne*: eins og að sumri í maí þegar sólin skín.

⁶³ *Le Voyage de Charlemagne*: gripu um enni sér og hnakka.

unni. Einnig eru felldar brott ljóðlínur 392 og 393, en í þeim er endurtekið efni ljóðlína 385 og 389. Um leið og Frakkar grípa um höfuð sér segja þeir hver við annan: 'Mal sumes entrepris!' (v. 390).⁶⁴ Í sögunni er aftur á móti skýrt frá viðbrögðum þeirra í óbeinni ræðu: Hugðu þeir að þeim væru 'gervar görningar'.

Ljóðlínur 396–97 eru einnig felldar niður í sögunni, en í þeim kemur fram að Karlamagnúsi líður illa og að Húgoni konungi er skemmt. Ljóðlína 398 sem er óbein ræða ('Li vespres aproçat, li orages remest'⁶⁵) er í sögunni lögð í munn Húgoni keisara: 'ok mun veðrit minka í mót kveldinu.'⁶⁶

Í þessum hluta sögunnar eru felldar niður 50 ljóðlínur.

Ljóðlínur 400–438, kap. 5.

Náttverður er fram reiddur og allir setjast til borðs, Húgon konungur, drottning hans og gestirnir. Við borðið situr einnig fögur mæ, dóttir Miklagarðskeisara, og til hennar rennir Oliver hýru auga. Á borðum eru dýrlegar krásir og er mönnum skemmt með strengleik. Að borðhaldi loknu leiðir Húgon Karlamagnús og jafningja til sængur í herbergi sem er fagurlega búið og skreytt. Þar standa tólf rúm, en það þrettánda, sem stendur í miðjunni, ber af öllum hinum. Húgon lætur koma með vín handa gestum sínum.

Í sögunni sest Húgon við borðið 'í hásæti sitt' og sitt hvoru megin við hann setjast drottning og Karlamagnús. Í kvæðinu taka Karlamagnús og jafningjar sér sæti við borðið og við hlið þeirra setjast Miklagarðskeisari og drottning hans. Því er ekki gleymt í sögunni að Húgon er gestgjafinn.

Um dóttur Miklagarðskeisara er sagt í sögunni, að hún 'var svá fögr sem blóm af rósi eða lilju', en hvorki er getið um háralit hennar né hörundslit, eins og gert er í kvæðinu (vv. 402–3). Oliver tekur að unna henni, en ekki verður sagt að sú ást sé af andlegum toga spunnin. Hann óskar þess að hann hefði stúlkuna í Frakklandi, 'þá mundi ek mega hafa minn vilja af þér.'⁶⁷ Í kvæðinu segir hann þetta 'entre ses

⁶⁴ *Le Voyage de Charlemagne*: Illa er nú komið fyrir okkur.

⁶⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: Það líður að kvöldi, óveðrinu hefur slotað.

⁶⁶ Unger, bls. 472.

⁶⁷ Unger, bls. 472.

denz . . . qu'on nel pot escuter' (v. 408),⁶⁸ en þar sem sú ljóðlína er felld niður í sögunni virðist hann segja þetta upphátt.

Í A-handriti sögunnar er ekki lýst mat þeim og drykk sem á borðum er í höll Húgons, né heldur hljóðfærum þeim sem leikið er á (vv. 409–13). Samsvarandi lýsingu er hins vegar að finna í B-handriti sögunnar, en hún er mun lengri en lýsing kvæðisins og er ekki ólíklegt að afritari hafi víkkað hana út.

Í sögunni eru felldar brott ljóðlínur 416–18. Þar segir að yfirráðsmenn hafi tekið af borðum dúka og hestasveinar hafi tygjað hesta gestanna. Einnig er lítillaga stytt lýsing á svefnhúsi því sem Miklagarðskeisari leiðir gesti sína í. Er þess ekki getið að carbunculus sá er þar lýsir hafi verið 'confite en une estache del tens le rei Goliath' (v. 424).⁶⁹ Á hinn bóginn er sagt til skýringar: 'ok er þat hans náttúra, at hann lýsir jafnt um nótt sem um dag.'⁷⁰ Þessi setning er þýðing á ljóðlínunum sem koma fyrir síðar (442–43) og hafa þær verið færðar úr réttu samhengi, en slíkt kemur sjaldan fyrir. Að jafnaði eru ljóðlínurnar þýddar í þeirri röð sem þær koma fyrir í kvæðinu.

Mjög er dregin saman í sögunni lýsing á hinum glæsilegu rúmum og góðu sængurfötum sem Miklagarðskeisari ljær Karlamagnúsi og jafningjum hans og eru eftirtaldar ljóðlínur felldar brott: 426–29, seinni helmingur 430 og svo 431–32. Ekki er heldur lýst umhyggju Húgons fyrir gestum sínum (vv. 433–34), og ekki kemur fram í sögunni að hann hafi látið færa þeim vín að drekka (v. 437). Hins vegar er sagt frá því að 'keisari bað þá hafa góða nótt ok fór eptir þat til rekkju sinnar.'⁷¹ Er setning þessi þýðing á ljóðlínu sem kemur fyrir síðar (444).

Í þessum kafla sögunnar eru felldar brott 14 ljóðlínur.

Ljóðlínur 439–483, kap. 6.

Húgon lætur koma njósnarmanni fyrir í stólpa inni hjá gestum sínum. Karlamagnús og jafningjar hátta og spjalla saman og eru orðnir hreifir af víni. Fransmenn eru hrifnir af höll Húgons og óska þess að Karlamagnús ætti hana og auðæfi hans. Karlamagnús kveður sér hljóðs og segist ætla að grobba (*gabber*).

⁶⁸ *Le Voyage de Charlemagne*: í hljóði . . . þannig að enginn heyrði.

⁶⁹ *Le Voyage de Charlemagne*: greyptur í stólpa á dögum Goliaths konungs.

⁷⁰ Unger, bls. 473. Setningin er tekin úr B-gerð sögunnar.

⁷¹ Unger, bls. 473.

Hann ætlar að fá mann úr liði Húgons til að setja upp tvo hjálma og klæðast tveimur brynjum og setjast á hest, en síðan ætlar hann að höggva í sundur bæði mann og hest með sverði sínu. Ekki líkar njósarmanni þessi orð og gerir við þau athugasemd, sem hann tautar við sjálfan sig. Næsta 'gabb' (*gab*) fellur í hlut Rollants. Hann ætlar að fá lánað horn hjá keisaranum og blása í það svo að upp ljúkist öll borgarhlíð og keisarinn verði afkáralegur útlits. Ekki líkar njósarmanni þetta 'gabb'.

Hvers vegna kemur Húgon njósarmanni fyrir inni hjá gestum sínum? Í kvæðinu segir um Húgon að hann 'sages fud e membrez e plains de maleviz' (v. 438),⁷² en sú ljóðlína er ekki þýdd í sögunni. Horrent bendir á að Frakkar 'n'ont rien fait pour justifier une telle méfiance', enda sé ætlun Húgons aðeins sú að fá að vita hvort Karlamagnús ætli að þiggja það boð sem hann gerði honum um að dveljast með sér í eitt ár.⁷³ Í sögunni er hins vegar sagt að Húgon komi njósarmanninum fyrir til að 'sjá ok heyra hjal ok athæfi Frankismanna'.⁷⁴ Er setningu þessari bætt við ljóðlínu 440. Kemur því óbeint fram í sögunni að Húgon grunar Frankismenn um græsku. Þýðandi virðist líta svo á að bak við glæsilegar móttökur Húgons búi nokkur tortryggni. Að því leyti er Húgon líkur patrjárkanum, en einnig svipar honum til Karlamagnúsar sem ekki má til þess vita að nokkur maður sé honum meiri.

Ekki er þess getið í sögunni að njósarmaður fylgist með Frankismönnum um gægjugat ('par un pertus petit', v. 441). Ljóðlínur 442–43 var búið að þýða áður og er þeim sleppt hér (sbr. bls. 225).

Ljóðlína 446, 'Des ore gabberunt li cunte e li marchis',⁷⁵ er í sögunni þýdd á þennan veg: 'þá mæltu þeir sér gaman ok kerski, sem siðr er til Frankismanna'.⁷⁶ Hér skýrir þýðandi hvað felst í sögninni *gabber*, en annars þýðir hann *gab* oftast með orðinu 'gabb' eða hann kallar það 'íþrótt'. Hann virðist líta svo á, og það með réttu, að um sé að ræða einskona keppni þar sem hver á að gorta sem mest hann má. Dæmi þetta sýnir að þýðingin er ekki fálmkennd.

Gaman er oftast græskulaust, en kerskni er það hins vegar ekki og í

⁷² *Le Voyage de Charlemagne*: klókur var hann og sterkur og fullur lævísí.

⁷³ Sjá Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 61–62.

⁷⁴ Unger, bls. 473.

⁷⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: Og munu nú greifarnir og markgreifarnir fara að gabba.

⁷⁶ Unger, bls. 473.

Þessu tilviki beina Fransmenn henni að Húgoni konungi. Er ekki laust við að hjá þeim kenni öfundar: 'undruðust mjök þá bygð, báðu guð, at Karlamagnús konungr hefði unnit þat ríki með frækneik sínum.'⁷⁷ Setning þessi samsvarar ljóðlínunum 448–52, en sá er munurinn að þar er hún höfð í beinni ræðu. Eins og áður hefur komið fram er beinni ræðu oft breytt í óbeina ræðu í sögunni, og virðist það gert til að þjappa textanum saman og ná meiri frásagnarhraða. Hvergi kemur þetta greinilegar fram en í þýðingunni á inngangsorðum þeim sem notuð eru á undan hverju 'gabbi'. Í kvæðinu býður Karlamagnús hverjum þátttakanda fyrir sig að 'gabba' (það er þó ekki algilt), þátttakandinn kveðst fús til þess og svo byrjar hann 'gabbið':

E dist li emperere: Gabbez, bel neis Rolland!
Volenters, dist il, sire: tut al vostre comand! (vv. 469–70).

Gabbez, sire Oliver! dist Rolland li curteis:
Volenters, dist li quens, mais que Carle l'otrait! (vv. 484–85).

E dist li empereres: Gabez, dan Berenger!
Volenters, dist li quens, quant vus le comandez! (vv. 540–41).⁷⁸

Svipuð orð eru notuð við alla hina jafningjana, þá Túrpín, Villifer af Orenge, Oddgeir, Nemes, Bernharð, Ernald, Eimer, Bertram, og Gerin. Þessi inngangsorð eða samræður eru felldar brott úr sögunni og í staðinn er sett mun einfaldari 'formúla' sem notuð er með smátílbrigðum á undan hverju 'gabbi':

Þá tók Rollant at segja sína íþrótt.
Því næst segir Oliver sína íþrótt.
Þá tók Bæringr at segja sína íþrótt, o.s.frv.⁷⁹

Frásögnin flýgur áfram, hver þátttakandi tekur umsvifalaust við af

⁷⁷ Unger, bls. 473.

⁷⁸ *Le Voyage de Charlemagne*:

Og þá segir keisarinn: Nú skaltu gabba góði frændi Rollant!
Gjarnan vil ég það, herra, segir hann: úr því að þú mælir svo fyrir.

Nú skaltu gabba herra Oliver, segir Rollant hinn hæverski.
Gjarnan vil ég það, segir greifinn, bara ef Karl leyfir það.

Og þá segir keisarinn: Nú skaltu gabba herra Bæringur.
Gjarnan vil ég það, segir greifinn, fyrst þú mælir svo fyrir.

⁷⁹ Unger, bls. 473, 474, 475.

öðrum. En því er ekki að neita að 'formúla' þýðandans hefur þau áhrif að svo virðist sem Frakkar hafi margoft leikið þennan leik áður. Í kvæðinu verður leikurinn til um leið og lesið er eða hlustað.

Ekki er á það minnst í sögunni að Frakkar séu orðnir drukkniir þegar þeir ganga til náða (v. 447) og kemur það atriði ekki fram fyrr en síðar. Í kvæðinu líta Frakkar girndaraugum höll Húgons og ríkidæmi hans, í sögunni ágirnast þeir ríki hans allt og biðja guð að Karlamagnús hefði unnið það með fræknleik sínum. Og ekki eru þeir fyrr búnir í sögunni að minnast á fræknleik hans en Karlamagnús fer að grobba. Það er hann oft búinn að gera, beint eða óbeint, í þessari frásögu. 'Gabb' Karlamagnúsar er allnákvæmlega þýtt, nema felld er brott ljóðlína 463.

Í kvæðinu ætlar Rollant að blása svo fast í ólífantinn, sem hann hyggst fá að láni hjá keisaranum, að ekki aðeins hendist borgarhlíðin upp á gátt, heldur snúist yfirhöfn keisarans við á honum og hár hans og skegg brenni upp (vv. 479–81). Í sögunni ætlar Rollant að blása klæðin af Húgoni og hárið og skeggið með! 'Gabb' Rollants í sögunni niðurlægir Húgon meir en það gerir í kvæðinu.

Njósarmaður situr í felum og talar við sjálfan sig. Hann svarar 'gabbi' Karlamagnúsar með þessum orðum:

'Par Deu . . . fort estes e membret!
Fols fud li reis Hugun quant vus prestat ostel.
Si anuit meis vus oi de folie parler,
Al matin, par sun l'albe, vus ferai cungeër!' (vv. 465–68).⁸⁰

Í sögunni segir hann:

Mikill ertu ok sterkligr, ok úvitrliga gerði keisari, er hann veitti yðr þetta herbergi, ok skal hann þetta vita áðr dagr kemr á morgun.⁸¹

Ljóðlína 467 er felld niður.

'Gabbi' Rollants svarar njósarmaður á þennan veg:

⁸⁰ *Le Voyage de Charlemagne*:
Það veit guð . . . að mikill ertu og sterkur!
Heimskur var Húgon konungur þegar hann veitti þér gistingu.
Ef ég heyri þig mæla meiri heimsku í kvöld,
skaltu verða að snauta burt í dögun!

⁸¹ Unger, bls. 473.

Pessi er útrúlig íþrótt, ok úvitrliga gerði keisari, þá er hann veitti yðr þetta herbergi.⁸²

Í kvæðinu segir hann:

Par Deu . . . ci ad mal gabement:

Que fous fist li reis Hugue, qu'il herbergat tel gent! (vv. 482–83).⁸³

Pannig svarar njósarmaður hverju 'gabbi' um sig og eru svör hans gamansöm og byggð upp með svipuðum orðum og orðalagi. Þýðandi leggur sig fram um að þýða svör þessi nákvæmlega og gera þau eins hnyttin og þau eru í kvæðinu. Reynir hann jafnvel að laða fram í setningunum vissa hrynjandi.

Upphrópun njósarmanns, *par Deu!* (vv. 465, 482, 490 o.s.frv.) er oftast þýdd með orðunum, 'þat veit trúa mín'. En setningin *fols fud [fist] li reis Hugun* (vv. 466, 483, 530 o.s.frv.) er þýdd á mismunandi hátt: 'úvitrliga gerði keisari, úhyggilega gerði keisari, ferliga gerði keisari.' Einnig er þýddur á ýmsa vegu vísuhelmingurinn *cist hom est enraget* (vv. 528, 551, 562, o.s.frv.): 'þú ert örvti, þú ert óðr maðr, þessi maðr er vitlauss'.⁸⁴ Eins og fram er komið eru orðin *gab* og *gabement* oftast þýdd sem 'gabb' eða 'íþrótt'. Með öðrum orðum, reynt er að þýða svör njósarmanns á sem fjölbreytilegastan hátt.

Heimska njósarmanns er ekki eins mikil og menn vilja vera láta.⁸⁵ Hvað eftir annað kemur fram bæði í sögunni og í kvæðinu, að njósarmaður veit mætavel að Fransmenn eru að 'gabbu' ('Par Deu, ço dist l'escut, cist gab valt .iii. des altres', v. 616⁸⁶) og er því fyndnin ekki í því fólgin að hann misskilji Frankismenn og taki hátíðlega það sem þeir segja. Fransmenn segja ímyndaðar 'sögur' af því sem þeir vildu geta afrekað, og um leið og þeir segja þær öðlast þær ákveðinn 'veruleika' eins og sögur að jafnaði gera, en sem stangast á við hinn 'ápreifanlega veruleika'. Njósarmaður sveiflast milli þessara tveggja 'veruleika' og er fyndnin að miklu leyti fólgin í því, að hann þarf stöðugt að

⁸² Unger, bls. 474.

⁸³ *Le Voyage de Charlemagne*:

Það veit guð . . . þetta er vont gabb:

Heimskur var Húgon konungur þegar hann hýsti slíkt fólk!

⁸⁴ Unger, bls. 474–76.

⁸⁵ Sjá Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 81.

⁸⁶ *Le Voyage de Charlemagne*: Það veit guð, segir njósarmaður, að þetta gabb er vert annarra þriggja.

fullvissa sig um að það sé engan veginn hægt að drýgja þessar íþróttir. Nefni ég sem dæmi ljóðlínur 576–78:

Ci ad merveillus gab! ceo ad dist li escute:
 Unc de si dure carn n'oi parler sur hume.
 De fer est u d'acer, si il cest gab demustret!⁸⁷

Síðar gerist svo hið ótrúlega. Guð á beinan og óbeinan þátt í að þrjú þessara 'gabba' rætast, og sé það haft í huga hljómar napurlega þessi athugasemd njósnarmanns:

. . . cist hom est enragez!
 Unques Deus ne vus duinst cel gab a cumencer (vv. 528–29).⁸⁸

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 3 ljóðlínur.

Ljóðlínur 484–506, kap. 7.

Gabb Olivers á að vera í því fólgið að hafa hundrað sinnum 'vitni' af dóttur Miklagarðskeisara. Njósnarmaður heldur að fyrr muni Oliver gefast upp. Næst kemur röðin að Túrpín erkibiskupi. Hann ætlar að stökkva yfir tvo hesta og koma sitjandi niður á þann þriðja. Eiga hestarnir að vera á hardahlaupum. Og ekki nóg með það. Hann ætlar líka að henda eplum á loft. En falli eitt þeirra til jarðar má Karlamagnús klóra úr honum augun.

Í sögunni ætlar Oliver að leiða stúlkuna í landtjald sitt, en í kvæðinu ætlar hann að athafna sig í herbergi hennar (v. 487). Ef til vill hefur þýðanda þótt hugmynd Olivers helst til gróf og reynir því að 'fegra' hana dálítið.

Aebischer bendir réttilega á að tal Olivers í kvæðinu um 'vitni' ('Si jo n'ai testimonie anut de li cent feiz,' v. 488) sé býsna óljóst. 'En quoi consiste exactement cet engagement, que doivent être en réalité ces 'témoignages', nous ne le savons pas.'⁸⁹ En njósnarmaður skilur ekki

⁸⁷ *Le Voyage de Charlemagne:*
 Þetta er fáheyrð gabb, segir njósnarmaður:
 Aldrei heyrði ég getið um jafn hart hold á manni.
 Úr járnri er hann eða stáli ef hann fremur þetta gabb.

⁸⁸ *Le Voyage de Charlemagne:*
 . . . þessi maður er óður!
 Guð gefi að þú byrjir aldrei þetta gabb.

⁸⁹ *Le Voyage de Charlemagne:* Ef ég hef ekki í nótt vitni af henni hundrað sinnum. – Sjá einnig bls. 90 í sama verki.

þetta nema á einn veg. Og þýðandi skilur það aðeins á einn veg: 'en ef ek drýgi eigi vilja minn 100 sinnum með henni á einni nótt til vitnis hennar.'⁹⁰

Í sögunni er það ekki hinn virðulegi erkibiskup Túrpín sem ætlar að leika trúð og hlaupa yfir hesta og henda á loft eplum, heldur er það Bernharður. Þeir skipta um sess. Þegar svo röðin kemur að Bernharði fer erkibiskupinn í hlutverk hans. Ekki verður séð að nein sérstök ástæða liggi að baki þessari breytingu.⁹¹

Felld er brott ljóðlína 497 og er hún eina ljóðlínan sem felld er niður í þessum kafla sögunnar.

Ljóðlínur 507–530, kap. 8.

Röðin er komin að Villifer af Oreng. Í gabbi sínu kveðst hann ætla að mölva fjörutíu tígulsteina úr höllinni með gullknetti sem hann þykist geta varpað og lyft með annarri hendi þó að þrír tug-ir manna fái ekki bifað honum. Oddgeir ætlar að snúa sundur miðstólpa hallarinnar.

Í sögunni er hugmynd Villifers sú að kasta knettinum á borgarvegginn, ekki á höllina, og fella niður af honum 'fjóra faðma á hvern veg'. Hugsanlegt er að þýðanda hafi fundist að með þessu 'gabbi' væri gengið of nærri persónu Húgons og þess vegna hafi hann breytt því.

Felldar eru brott ljóðlínur 522, 526–27. Ekki eru aðrar ljóðlínur felldar niður í þessum kafla.

Ljóðlínur 531–564, kap. 9.

Nemes hertogi gortar af því að hann ætli að klæðast hringa-brynju og hrista af henni alla hringana eins og hálmstrá. Bæringur vill láta grafa sverð niður í jörðina þannig að oddarnir snúi upp, en síðan ætlar hann að kasta sér niður á sverðsoddana ofan af háum turni. Bernarður ætlar að fá á eina til að skreppa úr farvegi sínum og flæða yfir akra og fylla kjallarana í Miklagarði. Mun keisarinn verða að flýja upp í hæsta turn.

Nemes kvæðisins er hógværi en Nemes sögunnar og ætlar aðeins

⁹⁰ Unger, bls. 474.

⁹¹ Sjá Aebischer, *Versions norroises*, bls. 47.

að klæðast einni brynju. Nemes sögunnar ætlar að hafa þær tvær og þykist samt geta hrist af þeim hvern hring.

Í frásögnina af 'gabbi' Bærings er bætt við setningu og er hún sett aftan við v. 544: 'ok seti [sverðin] sem þykkast (þannig hdr. B; A: skjótast) má hann hjá kastalavegg.'⁹²

Eins og áður var minnst á skipta Bernardur og Túrpín um sess í sögunni. Í sögunni er það því Túrpín sem ætlar að koma af stað flóði og láta það flæða yfir Miklagarð. Í A-gerð sögunnar ber fljótið nafn, Iber. Í B-gerð er það nafnlaust eins og það er í kvæðinu.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 2 ljóðlínur.

Ljóðlínur 565–590, kap. 10.

Röðin er komin að Ernaldi. Hann ætlar að biðja keisara um að hella í ker vellandi blýi, því næst ætlar hann að setjast í kerid og biðja þangað til að blýið er orðið kalt og svo ætlar hann að rísa upp og hrista það allt af sér. Næstur tekur Eimer til máls og er gabb hans dálítið sérstætt. Ætlar hann að setja upp hött, sem geri hann ósýnilegan, og hleypa öllu í bál og brand við hirð Húgons.

Í sögunni eru felldar brott ljóðlínur 570 og 572, og því er þess ekki getið að Ernaldur (þannig hdr. B; A: Gerin) ætlar að láta fylla kerid upp að brún og sitja í því þangað til allar gárur eru orðnar sléttar ('rasises'). Og svo rækilega ætlar hann að hrista af sér blýið að 'eigi skal svá mikit við loða, at vert sé eins penings.'⁹³ En í kvæðinu segir: 'Nen i remandrat ja pesant une escalunie!' (v. 575).⁹⁴

'Gabb' Eimers er nákvæmlega þýtt, nema þess er ekki getið að hötturinn sem hann ætlar að setja upp eigi að vera skreyttur dýrum steini úr sjávarfiski ('d'un grant peisun marage', v. 582).

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 2 ljóðlínur.

Ljóðlínur 591–618, kap. 11.

Bertram lætur sig dreyma um að fljúga og ætlar hann að æpa svo hátt að dýr öll leggi á flótta úr skógum. Gerin ætlar að láta setja tvo peninga efst á turn og síðan ætlar hann að taka spjót og

⁹² Unger, bls. 475.

⁹³ Unger, bls. 475; A. Loth, bls. 274.

⁹⁴ *Le Voyage de Charlemagne*: Ekki skal einu sinni eftir loða vog eins karlottulauks.

skjóta niður annan peninginn án þess að hinn haggist. Spjótíð mun hann svo grípa á lofti áður en það fellur niður. Njósnaarmanni finnst ekki neitt athugasvert við þetta gabb því að í því er keisarin ekki svívirtur.

Svo virðist sem Bertram ætli að nota skildi við flugið. Eiga þeir að gegna hlutverki vængja. Í sögunni eru skildir þessir fjórir að tölu, en í kvæðinu eru þeir aðeins þrír (v. 593). Hins vegar er þessu flugi ekki nánar lýst, eins og gert er í kvæðinu (vv. 594–95). Og Bertram sögunnar ætlar ekki að láta sér nægja að fæla dýr úr skógum heldur einnig 'fiska or öllum vötnum' (viðbót við v. 599). Njósnaarmaður telur 'gabb' Bertrams vera vont ('mal gabement', v. 600) og muni keisarin verða sorgmæddur og hryggur ('grains e maris', v. 601). Í sögunni álitur hann það vera 'mikið gabb' og 'mjök mun keisarin við þessu reiðast, ef hann spyrr'.⁹⁵

Ekki er þess getið í sögunni að skaftið á spjótinu sem Gerin ætlar að varpa sé úr eplatré ('li haunste de pomer', v. 606), né að hann ætli að koma peningunum fyrir á marmarasúlu efst á turni (vv. 607–8). Í sögunni er aðeins sagt: 'en síðan leggi hann [Húgon] upp á turn kastalans tvá peninga silfrs.' Í kvæðinu kveðst Gerin ætla að koma hlaupandi inn um salardyrnar ('par mi l'us de la sale', v. 614) til að grípa spjótíð áður en það fellur niður. Í sögunni er þess ekki getið hvert hann ætlar að hlaupa til að ná því.

'Gabb' Gerins er síðasta 'gabbíð'. Alls eru þau þrettán að tölu. Skal á það bent að helgidómarnir sem Karlamagnús kemur með frá Jórsölum eru í sögunni jafnmargir 'göbbunum'. Í kvæðinu eru helgidómarnir aðeins tólf.

Pegar Karlamagnús og jafningjar eru búnir að 'gabba' fara þeir að sofa.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 2 ljóðlínur.

Ljóðlínur 619–637, kap. 12.

Njósnaarmaður laumast burt úr stólpanum og fer á fund Húgons keisara. Keisarin spyr fréttu af Karlamagnúsi og Frökkum. Njósnaarmaður segir honum allt af létta um göbb þeirra Frankismana. Húgoni sárnar mjög er hann heyrir þetta og segist skuli

⁹⁵ Unger, bls. 476.

láta höggva af þeim höfuðið ef þeir ekki fremji göbb sín. Hann lætur senda eftir hundraðþúsund manna her.

Í kvæðinu er frá því sagt að njósarmaður hafi komið að svefnherbergisdyrum Húgons, þær verið opnar og hann gengið að rúmi hans (vv. 620–21). Bersýnilegt er að Húgon getur ekki sofið fyrir óþolinmæði, enda spyr hann strax tíðinda af Frökkum og Karli hinum mikilúðlega ('od le fer vis') og hvort njósarmaður hafi heyrt þá minnst á að þeir yrðu vinir ('si remaindrum ami?', vv. 623–24). Frásögn sögunnar er hins vegar útdúralaus. Njósarmaður fer á fund keisara sem spyr hann tíðinda: 'heyrðir þú nokkut Karlamagnús konung geta þess, at hann vildi með oss dveljast?'⁹⁶ Í sögunni er ekki slegið á neina tilfinningastrengi eins og gert er í kvæðinu.

Pegar Húgon heyrir um 'göbb' þeirra Frankismanna verður hann sorgmæddur og hryggur ('grains e mariz', v. 628). Í sögunni verður hann 'mjök reiðr'. Húgoni sárnar að Karlamagnús 'gaba de moi par si grant legerie. / Herberjai les er sair en mes cambres perines: / Si ne sunt aampli li gab . . .' (vv. 630–32).⁹⁷ Í þýðingunni kemur fram blæbrigðamunur, tónninn í Húgoni er þungur og í samræmi við reiði hans, en ekki sársaukafullur, eins og hann er í kvæðinu: 'hann hefir hætt at mér, en ek tók við honum fyrir guðs sakir, ok gerða ek honum beinleika, en hann hefir hæddan mik. En ef eigi fremja þeir gabb sitt . . .'⁹⁸ Hér kemur greinilega fram í sögunni að orðin 'háð' og 'gabb' eru notuð í sömu merkingu. Að gabba er því ekki græskulaust gaman og er fyndnin ekki í því fólgin að njósarmaður og Húgon skilji bókstaflegum skilningi 'göbb' þeirra Frankismanna.⁹⁹ Hún felst í aðstæðum. Tveir 'virðulegir' konungar hittast og eru á yfirborðinu ekkert nema elskulegheitin, en fara hvor í kringum annan eins og köttur kringum heitan graut. Milli þeirra ríkir gagnkvæm tortryggni og ekki að ástæðulausu. Karlamagnús er kominn til Miklagarðs að njósna um Húgon, vill sjá hvernig honum fer kórónan. Sú forvitni kemur honum í klípu. Húgon njósna um Karlamagnús, en sú forvitni og það sem af henni leiðir verður honum að falli.

⁹⁶ Unger, bls. 476.

⁹⁷ *Le Voyage de Charlemagne*: Hæddist svona smánarlega að mér./ Ég hýsti þá í gærkvöldi í steinsölum mínum./ Ef þeir ekki fremja göbbin . . .

⁹⁸ Unger, bls. 477.

⁹⁹ Sjá Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 79–83.

Herlið Húgons er mannfærra í sögunni en í kvæðinu, aðeins þúsund manns.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 2 ljóðlínur.

Ljóðlínur 638–661, kap. 13.

Pegar Karlamagnús kemur úr kirkju, eftir að hafa hlýtt á messu, og þeir tólf jafningjar, kallar Húgon til þeirra og spyr hvers vegna þeir hafi hæðst að honum. Heimtar hann að þeir fremji göbb sín, en geri þeir það ekki skulu þeir verða höfðinu styttri. Karlamagnús verður skelfingu lostinn, lítur til Frankismanna og segir að þeir hafi verið drukkni og muni hafa verið njósnað um þá. Sé það siður í París og Chartres að gabba þegar menn eru háttaðir.

Pegar jafningjar ganga út úr kirkjunni er sagt í kvæðinu að þeir séu drengir góðir ('les feres cumpanies', v. 639) og hafi Karlamagnús gengið í broddi fylkingar því að hann sé þeirra völdugastur ('car il est li plus riches', v. 640). Á hvorugt þessara atriða er minnst í sögunni. Á hinn bóginn kemur þar fram, en ekki í kvæðinu, að Húgon hafi komið gangandi móti Karlamagnúsi og mælt til hans 'hördum orðum'. Pagar Karlamagnús heyrir ásakanir Húgons óttast hann um líf sitt ('si se creinst de sa vie', v. 648). Viðbrögð hans í sögunni eru önnur: 'En Karlamagnúsi konungi rann nökkut þessi ræða í skap.'¹⁰⁰ Ekki minnkar í honum rostinn. Hann lítur til Frankismanna, 'les feres compaignies' (v. 649). Er þeirri lýsingu sleppt í sögunni. Þýðandi er trúr hlutleysisafstöðu sinni og reynir ekki að hafa áhrif á lesanda eða áheyranda með því að nota 'ágengar' lýsingar.

Del vin e del claret fumes er sair tuz ivres.

Jo quid que li reis out en sa cambre s'espie (vv. 650–51).¹⁰¹

Horrent er þeirrar skoðunar að Karlamagnús segi þetta *a parte* og beini hvorki máli sínu að Frökkum né að Húgoni.¹⁰² Í sögunni er það

¹⁰⁰ Unger, bls. 477.

¹⁰¹ *Le Voyage de Charlemagne*:

Við urðum drukkni allir í gær af víni og klare.

Hygg ég að konungur hafi sett njósnaðmann sinn í herbergið.

¹⁰² Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 87.

ekki neitt vafamál við hvern Karlamagnús er að tala og að hann talar upphátt:

leit til Frankismanna ok mælti við þá: Vér várum mjök drukkknir í nótt af víni ok klare, ok ætla ek at njósn hafi verit haldin á oss.¹⁰³

Fram að þessu hefur ekki verið á það minnst í sögunni að Frakkar hafi verið orðnir drukkknir þegar þeir fóru að 'gabba'. Hins vegar var það áður komið fram í kvæðinu (vv. 437, 477). Svo þegar Karlamagnús reynir að afsaka framkomu sína og manna sinna og ber því við að þeir hafi verið drukkknir, hljómar það í sögunni eins og sjálfsréttlætting sem verður til eftir á. Húgon brýtur lög gestrisninnar þegar hann lætur njósna um Karlamagnús. Karlamagnús brýtur þau líka þegar hann fer að 'gabba'. Í sögunni er lögð þung áhersla á þetta atriði. Húgon segir:

Mjök hafit þér mik skemdan í orðum yðrum, ok launat mér svá góðan beinleika er vér gerðum til yðvar.¹⁰⁴

Er þessi setning þýðing á ljóðlínu 659:

A fei, ço dist li reis, trop i out grant huntage¹⁰⁵

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 3 ljóðlínur.

Ljóðlínur 662–681, kap. 14.

Karlamagnús og jafningjar fara til skrafs og ráðagerða. Karlamagnús lætur færa þeim helgidómanna sem hann hafði meðferðis úr Jórsölum og leggjast Frankismenn á bæn, gera iðran og biðja guð um vernd. Þá birtist engill Karlamagnúsi og fullvissar hann um að ekkert sé að óttast. Hvert gabb muni ná fram að ganga.

Í kvæðinu halda Frankismenn fund undir bogahvelfingu ('desuz un arc volud', v. 663), en í sögunni koma þeir saman undir ólífutré eins og þeir gerðu í upphafi sögunnar, þegar Karlamagnús lenti í deilum við konu sína. Þeir varpa sér á kné, berja sér á brjóst og biðja guð ('A

¹⁰³ Unger, bls. 477.

¹⁰⁴ Unger, bls. 478 (B-gerð sögunnar).

¹⁰⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: Það veit trúa mín, segir konungurinn, mér var gerð mikil smán.

ureisuns se getent, unt lur culpes batud,/ E prient Deu del cel . . .', vv. 668–69). Í sögunni eru þessar ljóðlínur dregnar saman og kemur því ekki fram að Frankismenn iðrist. Og þeir biðja guð þess að hann verndi þá fyrir Húgoni sterka ('del rei Hugun le fort que les garisset üi', v. 670). Í sögunni er bæn þeirra dálítið öðruvísi og auk þess lengri: 'ok báðu þess guð, at hann skyldi rétta mál þeirra, svá at eigi skyldi Hugon keisari yfir þá stíga.'¹⁰⁶ Svo virðist sem Frankismenn séu að tala frammi fyrir 'dómara'. En fyrir tilstilli helgidómanna gerist kraftaverk, engill drottins birtist Karlamagnúsi og lofar honum aðstoð. Aðstoð sú (þe. kraftaverkin sem síðan gerast) hefur að vonum vafist fyrir mönnum, því að hún er dálítið óvenjuleg. Samt er drottinn ekki sáttur við framkomu Frankismanna og lætur engilinn ávita þá:

Des gas qu'er sair desistes, grant folie en fud:
Ne gabez ja mès hume, ço cumandet Christus! (vv. 675–76).¹⁰⁷

Í sögunni segir:

gabb þat er þér héldut í nótt, þat var fólkska mikil; en þau orð sendi guð, at þú gabbir aldri menn síðan, fyrir því at þat var fólkska mikil er þér mæltut.¹⁰⁸

Er lögð þyngri áhersla á það í sögunni en í kvæðinu hversu heimskulega Frakkar hafa hagað sér, og fer nú lítið fyrir 'visku' þeirri sem Karlamagnús gortaði af framar í sögunni (sbr. bls. 213).

Þegar engillinn er búinn að tala við Karlamagnús stendur Karlamagnús á fætur, lyftir hendi og gerir krossmark. Frá þessu atriði er ekki greint í sögunni, því að felldar eru brott ljóðlínur 679–80.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar brott 3 ljóðlínur.

Ljóðlínur 682–725, kap. 15.

Karlamagnús og jafningjar ganga fyrir Húgon keisara og segjast vera reiðubúnir að fremja göbbin. Skuli Húgon velja hver á að byrja. Hann kýs Oliver. Um kvöldið er Oliver leiddur til dóttur

¹⁰⁶ Unger, bls. 478.

¹⁰⁷ *Le Voyage de Charlemagne*:

Göbb þau sem þið sögðuð í gær voru mikil heimska: Kristur segir að þið skuluð ekki hæða menn framar.

¹⁰⁸ Unger, bls. 478.

Húgons, sem er mjög hrædd við hann. Hann lofar að vinna henni ekki mein ef hún lofar að bera honum gott vitni.

Þegar Karlamagnús kemur fyrir Húgon ávítar hann Húgon með þessum orðum:

Quant de nus vus turnastes, grant outrage feistes:
En la cambre leisastes avec nus vostre espie (vv. 686–87).¹⁰⁹

Í sögunni er hann þungorðari:

eigi var þat tiguliga gört, at þá er þú fórt í nótt frá oss, þá settir þú njósnarmann á hendr oss at heyra til várrar ræðu, ok var þér sjálfum mest úsæmd í því.¹¹⁰

Kemur það skýrt fram í sögunni að athæfi konunganna beggja er vítavert.

Í sögunni eru felldar brott ljóðlínur 684–85, 696 og seinni helmingur ljóðlína 697, 98, 99.

Karlamagnús fer að hlæja þegar hann heyrir að Oliver eigi að drýggja fyrsta 'gabbíð', 'því að hann treysti guði', segir í kvæðinu (v. 700). Í sögunni er aðeins sagt að Karlamagnús hafi glott að orðum Húgons, en ekki er minnst á að hann beri traust til guðs.

Í sögunni er sagt um dóttur Húgons að hún var 'eigi úfegri at sjá en blóm af rósi eða lilju.'¹¹¹ Var sama lýsing notuð um hana í upphafi 5. kap. (sbr. bls. 224). Í kvæðinu stendur að hún hafi verið jafn hvít á hörund og sumarblóm (v. 707).

Í sögunni stígur Oliver hlæjandi upp í hvílu stúlkunnar. Í kvæðinu gengur hann inn í herbergið hennar og fer að hlæja (v. 708). Sést á frá-sögn þeirri sem á eftir kemur að hlátur hans er ekki af sama toga spunninn í kvæðinu og í sögunni. Í fyrrnefnda textanum er stúlkan gripin skelfingu, þegar hún sér Oliver, og spyr hvort hann hafi farið af Frakklandi til að drepa konur ('pur nus, femmes, ocire?' v. 711). Í sögunni spyr hún hvort hann sé til þess kominn af Frakklandi 'at skemma konur í Miklagarði'. Oliver lofar henni að hún skuli 'óskemmd' frá sér fara. Í sögunni stafar hlátur hans meðal annars af því að hann hefur í

¹⁰⁹ *Le Voyage de Charlemagne*:

Þegar þú fórst frá okkur gerðirðu okkur mikla smán:
Þú settir njósnarmann þinn inn til okkar.

¹¹⁰ Unger, bls. 478.

¹¹¹ Unger, bls. 479.

hyggju að leika á Húgon og gefur hann stúlkunni hundrað kossa. Oliver kvæðisins hefur ekki aðeins í hyggju að leika á Húgon, heldur líka á kóngsdóttur. Þegar hann stígur upp í rúmið til hennar kyssir hann hana þrisvar sinnum (v. 715) og fullvissar hana um að hún hafi ekkert að óttast, því að hann ætli ekki að koma fram vilja sínum við hana ('de vus mes volentez cumplir, ço jo ne quier, par veir!' v. 719). Frá þessu er sagt í ljóðlínum 716–19 sem eru felldar niður í sögunni. Stúlkan biður sér miskunnar og segist aldrei munu verða glöð ef hann svívirði hana ('jamès ne serraï lee, se vus me huniset!' v. 721). Í sögunni er hún aftur á móti látin vera sér meðvitandi um blindu Húgons og hefnigirni, því að hún segir: 'lát mik njóta gæzku þinnar, en gjalda eigi úvizku föður míns.'¹¹² Oliver biður stúlkuna um að hjálpa sér og vitna honum í vil, geri hún það á hún að verða unnusta hans. 'Cele fud ben curteise, si l'en plevit sa fei' (v. 725).¹¹³ Frásagan af loforði hennar er mun lengri í sögunni: 'Mærin játtaði því, ok handsalaði honum trú sína ok kristinndóm at halda ok sanna hans mál með honum, ok lauk svá þeirri ræðu.'¹¹⁴

Eins og fram er komið lætur Oliver sögunnar sér nægja að kyssa stúlkuna hundrað sinnum og taka af henni loforð. En ekki er Oliver kvæðisins fyrr búinn að taka af henni loforðið en frá því er sagt að 'li quens ne li fist la nuit mes que .xxx. feiz' (v. 726).¹¹⁵ Þó var hann búinn að lofa stúlkunni að hann skyldi ekki 'fremja vilja sinn' með henni.

Horrent er þeirrar skoðunar að stúlkan gefist Oliver sjálfviljug og að 'leur union charnelle' sé 'justifée par un amour réciproque'.¹¹⁶ Ekki verður ráðið af kvæðinu að stúlkan beri hlýjan hug til Olivers á þessari stundu, enda er þar ekki öðrum tilfinningum lýst en hræðslu hennar.

Um þátt guðs í þessu 'gabbí' segir Horrent að hann 's'est . . . pudiquement abstenu d'intervenir', enda sé ekki minnst á guð í sambandi við 'gabb' þetta eins og gert er þegar Villifer og Bernardur eru búnir að fremja sín 'göbb'. Er þá talað um kraftaverk (vv. 751, 774).¹¹⁷ Þótt um eiginlegt kraftaverk sé ekki að ræða hlýtur guð samt að vera óbeint

¹¹² Unger, bls. 479.

¹¹³ *Le Voyage de Charlemagne*: Hún var mjög kurteis og lofaði því upp á sína trú.

¹¹⁴ Unger, bls. 479.

¹¹⁵ *Le Voyage de Charlemagne*: Ekki tók greifinn hana nema þrjátíu sinnum þá nótt.

¹¹⁶ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 99.

¹¹⁷ Sjá Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 99–100. Einnig Martín de Riquer, *Les chansons de geste*, bls. 205.

viðriðinn þann verknað sem Oliver drýgir, vegna loforðsins sem guð gaf Karlamagnúsi.

Aebischer¹¹⁸ álfitur að ljóðlína 726 hafi í upphafi ekki verið í kvæðinu og hafi henni verið aukið við 'par un scribe inintelligent' og tekur hann ekki ljóðlínuna upp í útgáfu sinni af kvæðinu.¹¹⁹ Bendir Aebischer á að yfir hana hafi verið strikað í eina handritinu sem til var af þessu kvæði. Einnig bendir hann á frásögn sögunnar máli sínu til stuðnings, en telur þó að kossunum þremur, sem Oliver kvæðisins gefur stúlkunni, hafi í sögunni verið breytt í hundrað til að þeir samræmdust 'gabbi' Olivers framfar í frásögunni, kap. 7. Seinni samskiptum Olivers og dóttur Húgons er lýst á nokkuð annan veg í sögunni en í kvæðinu eins og fram mun koma. Er því varlegt að treysta sögunni hvað þetta atriði varðar.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar brott 9 ljóðlínur.

Ljóðlínur 726–793, kap. 16.

Í dögun morguninn eftir kemur Húgon að máli við dóttur sína og stendur hún við loforð sín við Oliver. Verður Húgon reiður mjög og útnefnir hann Villifer til að fremja næsta gabb. Með guðs hjálp tekst Villifer að lyfta gullknettinum hinum þunga og varpa honum á hallarvegginn. Húgon verður sorgbitinn. Hann velur Bernard til að drýgja næsta afrek. Bernardur gengur til árinna og blessar hana og fyrir kraftaverk rennur hún úr farvegi sínum yfir akra og inn til Miklagarðs. Húgon flýr upp í hæsta turn og sér sitt óvænna. Býðst hann til að gerast handgenginn Karlamagnúsi og halda af honum ríki sitt. Karlamagnús leggst á bæn og enn gerist kraftaverk, áin rennur aftur í sinn fyrri farveg.

Í kvæðinu gengur Húgon hreint til verks og spyr dóttur sína: 'Dites mei, bele fille, ad le vus fait .c. feiz?' (v. 728).¹²⁰ Í sögunni er ræða hans óbein. Hann fer í kringum efnið og spyr 'ef Oliver hefði drýgt þat er hann sagði.' Greinilegt er að þýðandi reynir að slípa gróft orðalag

¹¹⁸ Sjá Aebischer, 'Le gab d'Oliver,' *Revue belge de philologie et d'histoire*, vol. XXXIV, 1956, bls. 659–679, *Le Voyage de Charlemagne*, bls. 90–91, *Rolandiana et Oliveriana*, bls. 317–329. Í málsgreininni er vitnað til bls. 327 í síðastnefnda ritinu.

¹¹⁹ Ég mun halda tölusetningu Aebischers á næstu ljóðlínunum, en hún er öðruvísi en tölusetning Koschwitz, vegna þess að Aebischer fellir niður ljóðlínu 726. Frá og með ljóðlínu 740 er tölusetning útgáfanna eins.

¹²⁰ *Le Voyage de Charlemagne: Segðu mér, dóttir góð, er hann búinn að taka þig hundrað sinnum?*

Húgons. 'En hon svaraði ok kvað hann drýgt hafa.'¹²¹ Er svarið í óbeinni ræðu og ekki eins hispurslaust og í kvæðinu: 'Já, herra konungur' (v. 729).

Í sögunni er felld brott ljóðlína 734, einnig lýsing á búningi Villifers, og má geta þess að sú lýsing kvæðisins er torskilin (vv. 745–46). Villifer sögunnar varpar gullknettinum á borgarvegg, ekki á hallarvegginn eins og hann gerir í kvæðinu. Vera má að þýðanda hafi fundist að 'gabb' þetta gengi fullnærri persónu Húgons og því láti hann það bitna á borgarveggnum. Af honum falla niður fjörutíu faðmar. Í kvæðinu fellir Villifer úr hallarveggnum fjörutíu tígulsteina (v. 750). Húgon harmar að 'gabb' þetta skuli hafa tekist (vv. 754–55), en þær harmatölur er ekki að finna í sögunni og ekki heldur hótun hans þess efnis að hann skuli láta hengja Frankismenn í sterka gálga takist þeim ekki að fremja afreksverk sín (vv. 760–61).

Á þessum stað lýkur handriti A af *Jórsalaferð* og vantar seinustu blöð frásagnarinnar. Byggir Unger útgáfutexta sinn á handritum a, B og b í þeim hluta sem eftir er. Handrit A endar þegar Húgon ætlar að fara að útnefna Túrpín til að taka að sér næsta 'gabb': 'Hugon konungur svarar.' Setning þessi samsvarar fyrri hluta v. 764: 'E dist Hugue li Forz.' Í sögunni er það erkibiskupinn Túrpín sem kemur af stað flóðinu, en eins og áður er komið fram skipta hann og Bernardur um hlutverk í sögunni.

Í þessum kafla sögunnar er óvenju mörgum setningum aukið við texta kvæðisins, en það á aðeins við um þann hluta sem við tekur þegar handrit A þrýtur. T.d. er Húgon orðmargur mjög þegar hann 'gefst upp' fyrir Karlamagnúsi og auk þess er mál hans allt í beinni ræðu: 'Karlamagnús konungur, segir hann, hver er ætlan þín við mik, er þér alhugát at drekkja mér í vatni þessu? Ek vil gjarna gerast maðr þinn ok halda ríki af þér ok vera skattgildr undir þik, ok gefa þér alt fé mitt ok svá gripi, er þú kemr þessum vanda af oss.'¹²² Í kvæðinu er sagt frá 'uppgjöf' Húgons í óbeinni ræðu og aðeins í tveimur ljóðlínunum (786–87). Einnig er skotið inn stuttri setningu milli vv. 777 og 78 og þrjúnað lítillaga framan við v. 781. Á hinn bóginn eru felldar brott ljóðlínur 770, 778, 782, 792.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar niður 17 ljóðlínur.

¹²¹ Unger, bls. 479.

¹²² Unger, bls. 481.

Ljóðlínur 794–826, kap. 17.

Vatnið sjatnar og Húgon fer niður úr turninum og gengur til Karlamagnúsar konungs og segist vita að guð elski hann. Kveðst hann vilja gerast maður hans. Karlamagnús stingur upp á því við hann að þeir geri veislu og haldi fagnað og beri kórónur sínar. Er svo gert og fara þeir í prósessíu. Kemur í ljós að Karlamagnús er hærri en Húgon, einu feti og þremur handargripum. Frankismenn komast að raun um að drottning Karlamagnúsar hafi haft rangt fyrir sér.

Í sögunni lætur Húgon sér ekki nægja að segja við Karlamagnús, 'ek veit at guð elskar þik' (sem er þýðing á v. 796), heldur bætir hann við, 'ok heilagr andi er með þér'. Ljóðlínur 798 og 806 eru felldar niður. Í þeirri fyrri býðst Húgon til að gefa Karlamagnúsi allt fé sitt, en í þeirri seinni segir Karlamagnús við Húgon að hann sé reiðubúinn að bera kórónu sína í vináttuskyni við hann. Er sagt í kvæðinu að Húgon hafi borið kórónu sína lítið eitt lægra en Karlamagnús (v. 810), en í sögunni kemur fram að hann ber hana miklu lægra. Þó er í báðum textunum sami stærðarmunur á konungunum: eitt fet og þrjú handargrip. Í frásögn kvæðisins og sögunnar gegnir kórónan mikilvægu hlutverki. Hún verður þess valdandi að Karlamagnús fer að gorta og lendir í rifrildi við konu sína. Í lok frásagnarinnar sýnir kórónan vald Karlamagnúsar og yfirburði hans. En hún er ekki aðeins tákn valdsins heldur líka héggómans sem fylgir valdinu. Er þeir broslegir konungarnir þegar þeir spranga um keikir með kórónur sínar. Karlamagnús notar gullkórónu sína ('la grant corone a or', v. 809) til að upphefja sig og sýna að hann er öðrum meiri. En í farangri Karlamagnúsar, sem hann hafði úr Jór-sölum, er þyrnikóróna og var hún notuð til að niðurlægja mann. Þá kórónu gefur hann kirkju heilags Dionisii þegar hann kemur aftur til Frakklands, en það var í þeirri kirkju sem hann bar sína kórónu í upphafi kvæðisins. Þetta eru tvær andstæðar kórónur.

Þegar Frakkar eru búnir að sannfærast um að Karlamagnús ber kórónu sína hærra en Húgon, segja þeir í hrifningarvímu og hugsa gott til glóðarinnar: 'Ja ne vendrum en terre nostre ne seit li los!' (v. 815).¹²³ Í

¹²³ *Le Voyage de Charlemagne*: Ekki snúum við aftur heim til lands vors án þess að fá lof.

sögunni belgja þeir sig meir út: 'ok aldri komum vér á þat land, at eigi hafim vér lof af allri þjóð.'¹²⁴

Felldar eru brott ljóðlínur 816–19 og einnig 821. Í síðastnefndri ljóðlínu kemur fram að konungarnir ganga í prósessíu um klausturgarðinn. Dóttir Húgons tekur þátt í þeirri prósessíu og rennir hýru auga til Oliver, vildi gjarnan tala við hann ('hu que veit Oliver volenters i parolet', v. 824). Í sögunni er þessu öfugt farið. 'En þar var hugr Oliver optast sem hon var.'¹²⁵ Aflgölp eftirritara? Eða skildi ekki þýðandi ljóðlínuna? Líklegast er að hann vilji gera Oliver 'kurteisari' en hann er í kvæðinu, en einnig draga úr ástleitni stúlkunnar og gera hana 'siðsamari'. Hef ég til marks um það að numin er brott ljóðlína 825. Þar segir að dóttir Húgons horfi til Oliver's blíð á svipinn og að hún beri til hans hlýjan hug ('amisté li portet'). Síðan er sagt berum orðum að hana langi til að kyssa hann (v. 826). Í sögunni er það aðeins gefið í skyn: 'mærin vildi hann blíðliga þýðast.' En hún þorði það ekki fyrir föður sínum.

Í þessum kafla sögunnar eru 8 ljóðlínur felldar brott.

Ljóðlínur 827–861, kap. 18.

Að lokinni prósessíu er gengið til kirkju og síðan til veisluborðs og svo er farið að hugsa til heimferðar. Húgon býður Karlamagnúsi að taka það af fé sínu sem Frakkar geti með sér borið. Karlamagnús hafnar boðinu. Dóttir Húgons hleypur til Oliver's og vill fara með honum. Oliver kveðst ætla að skilja ást sína eftir hjá henni.

Karlamagnús kvæðisins neitar að taka við gjöfum Húgons og hefur mönnum sýnst það vera 'magnifique refus'¹²⁶ eða 'le mépris des richesses'.¹²⁷ Mér er nær að halda að um hvorugt sé að ræða. Karlamagnús fékk að heyra hjá konu sinni að Húgon væri auðugri honum að fé (v. 27) og nú vill hann sýna yfirburði sína gagnvart honum. Á fingerðan hátt niðurlægir Karlamagnús Húgon með því að hafna gjöfum hans. Í sögunni er frásögn þessi á annan veg. 'Hugon konungr gaf honum

¹²⁴ Unger, bls. 481.

¹²⁵ Unger, bls. 481.

¹²⁶ Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 109.

¹²⁷ Coulet, *Études sur l'ancien poème français*, bls. 380.

marga góða gripi, ok hvárr þeirra öðrum.' Í sögunni skiljast þeir jafnir hvað þetta atriði varðar.

Í sögunni eru felldar brott ljóðlínur 845–47, einnig v. 849 og fyrri helmingur v. 850. Kemur þar fram meðal annars að múlasnar og burðardýr bíði Frankismanna við hallartröppurnar ('as peruns') og sé haldið í þau. Virðist sem orðið 'stigreip' sé látið koma í stað 'peruns' (v. 850) og setningunni breytt í samræmi við það. Er hér um að ræða afglöp eftirritara eða misskilning þýðandans? Um það er erfitt að segja, en hitt er víst að orðið 'perun' kemur fyrir frammar í kvæðinu og er þá réttilega þýtt sem steinstólpi (en það er önnur merking orðsins og er um að ræða steinstólpann sem njósnarmaður faldi sig í). Ef til vill hefur orðinu verið breytt í 'stigreip' og Húgon látinn halda í þau til að skýrt komi fram að hann sé orðinn undirmaður Karlamagnúsar.

Þegar dóttir Húgons hleypur til Olivers, játar honum ást sína og segist vilja fara með honum (vv. 854–55), svarar hann:

Bele, . . . m' amur vus abandon:

Jo m'en irrai en France od mun seigneur Carlun! (vv. 856–57).¹²⁸

Mörgum fræðimanninum hefur þótt kveðjur þessar kaldar og Oliver lítt til sóma.¹²⁹ Í sögunni er ekki að finna neina setningu er samsvari þessum ljóðlínunum. Í handriti *a* skýtur upp kollinum frásagnarmaður sem segir: 'En bók skilr eigi hvárt hon færi með honum at því sinni.' Í handriti *B* svarar Oliver stúlkunni og lofar að halda allt það 'sem vit höfum mælt okkar í milli'.¹³⁰ Þar sem handritunum ber ekki saman er erfitt að vita hvað stóð í þýðingunni upphaflega. Í kvæðinu minnir framkoma Olivers við kóngsdóttur á hegðun Karlamagnúsar við Húgon þegar hann neitar að taka við gjöfum hans.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar brott 6 ljóðlínur.

Ljóðlínur 862–870, kap. 19.

Karlamagnús kemur til Parísar og fer til Saint-Denis kirkju og gefur henni þyrnikórónuna og naglann sem Kristur var krossfest-

¹²⁸ *Le Voyage de Charlemagne*:

Fagra mæ'r . . . ég skil eftir ást mína hjá þér:

Ég verð að fara með herra mínum Karli til Frakklands.

¹²⁹ Sjá Aebischer, *Rolandiana et Oliveriana*, bls. 326. Einnig Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 110.

¹³⁰ Unger, bls. 482.

ur með. Hinum helgidómunum dreifir hann um ríki sitt. Drottning fellur til fóta Karlamagnúsi.

Í sögunni er sagt frá því að þegar Karlamagnús kom til Parísar, 'þá var þar mikill fagnaðr landsfólki öllu af hans tilkvámu.'¹³¹ Ekki er minnst á atríði þetta í kvæðinu. Hins vegar er þar sagt að Karlamagnús hafi gert bæn sína í Saint-Denis kirkju (v. 863), þe. kirkju heilags Dionisii, en ekki er þeirrar bænagerðar getið í sögunni, né er heldur getið altarisins sem Karlamagnús leggur þyrnikórónuna á og naglann (v. 866). Í sögunni er aðeins sagt að hann 'ofraði þar kórónu dróttins várs ok nagla þeim er dróttinn várr var krossfestr með, ok marga aðra helga dóma.'¹³²

Í kvæðinu varpar drottning sér við fætur hans (v. 868), en í sögunni lætur hún sér nægja að biðja sér miskunnar 'fyrir mismæli sitt'. Karlamagnús fyrirgefur henni bræði hennar ('sun mautalent', v. 869), sakir ástar hans á gröfinni helgu sem hann hafði veitt lotningu ('pur l'amur del sepulcre que il ad aüret', v. 870). Í sögunni fyrirgefur Karlamagnús drottningu sinni 'fyrir lof hins helga kross ok heilagra staða, er hann hafði vitjat.'¹³³ Sem fyrr gætir hjá honum ósamræmis. Raunar fyrirgefur hann konu sinni vegna þess að hann er ánægður yfir að hafa sigrað Húgon og borið kórónu sína hærra en hann.¹³⁴ Karlamagnús er samur við sig. Frásögnin endar á þeim stað þar sem hún byrjaði. Hringurinn lokast.

Í þessum kafla sögunnar eru felldar brott 2 ljóðlínur.

Ljóst má vera orðið að hinn norræni þýðandi *Le Voyage de Charlemagne en Orient* fylgir ekki frumtextanum út í æsar. Þýðir ekki af vélrænni nákvæmni. Engu að síður setur hann þýðingunni vissar skorður og verður ekki sagt um hana að hún sé fálmkennd eða tilviljunum háð.

Nokkrar þeirra breytinga sem gerðar eru á frásögn kvæðisins í þýðingunni má að líkindum rekja til seinni tíma eftirritara, en samt sem áður er ekki ástæða til að ætla annað en íslensku handritin (einkum A-gerðin) gefi af henni góða mynd. Kemst frásögn kvæðisins allnákvæm-

¹³¹ Unger, bls. 482.

¹³² Unger, bls. 482.

¹³³ Unger, bls. 483.

¹³⁴ Sjá Horrent, *Le pèlerinage de Charlemagne*, bls. 113.

lega til skila.¹³⁵ Í sögunni koma fyrir sömu persónur og í franska kvæðinu. Greint er þar frá sömu atburðum og eru þeir settir upp í sömu röð og með sama hætti. En margar ljóðlínur eru felldar niður. eru það rúmlega 190 ljóðlínur¹³⁶ sem er mjög há hlutfallstala, því að kvæðið hefur ekki að geyma nema 870 ljóðlínur. Þó eru aldrei felldir úr í einu stórir hlutar kvæðisins, aðeins stakar ljóðlínur, mest tvær til fjórar saman.

Þýðandi leggur sig fram um að færa þýðingu sína í 'sögubúning'. Hann fellir brott úr kvæðinu ljóðrænar endurtekningar og nokkrar 'formúlur' (t.d. inngangsorðin að 'göbbum' Frankismanna, en þó setur hann þar í staðinn eigin 'formúlu'). Hann notar oft óbeina ræðu í stað beinnar (þó skal tekið fram að samræður eru stór hluti frásögunnar, t.d. byggjast 'göbb' Frankismanna á orðræðulist).

Ljóðlínur þær sem felldar eru brott í þýðingunni hafa einkum að geyma lýsingar (á útliti persóna, munum, húsum, húsbúnaði), skýringar (t.d. á tilfinningum eða viðbrögðum persónanna), manna og staðanöfn. Einnig er samræðum manna þjappað saman. Augljóst er að þýðandi vill leggja áherslu á atburðarásina og hraða frásögn og skerpir hann því línur hennar, gerir hana einfaldari.

Ekki eru þó allir hlutar kvæðisins þýddir á sama hátt. Er sumum þeirra meira þjappað saman en öðrum. Á það einkum við um frásögnina af dvöl Karlamagnúsar í Jórsölum og um komu hans til Miklagarðs. Samsvara þessir hlutar 2. og 4. kafla sögunnar. Á hinn bóginn er nákvæmast þýddur sá hluti sem fjallar um 'göbb' Frankismanna. Er þar um að ræða kafla 6–12.

Þar sem 2. kafli sögunnar er mjög dreginn saman fær frásagan af dvöl Karlamagnúsar í Jórsölum á sig dálítið annan blæ en hún hefur í kvæðinu. Er dvöl hans ekki vafin neinum ljóma. Fram kemur að Karlamagnús er yfirgangsseggur sem óhlýðnast reglum þeim, er geistlega valdið hefur sett, og talar auk þess til patriárka af tindi hrokans. Patriarkinn er hálfsmeykur við hann og virðist sem hræðslugæði ráði gerðum hans. En allt fer þó vel að lokum því að þeir finna 'pólíttískt' jafnvægi. Frá helgidómunum er sagt á hlutlausan hátt og eru þeir ein-

¹³⁵ Eftir norrænu þýðingunni að dæma verður ekki annað séð en franskri kvædistextinn, sem þýtt var eftir hafi verið mjög svipaður þeim eina texta er varðveist hefur af *Le Voyage de Charlemagne en Orient*.

¹³⁶ Ég hef aðeins talið heilar ljóðlínur, eins og fyrr segir. Hálfar ljóðlínur eru ekki taldar með.

faldlega taldir upp. Verður það til þess að lesandinn/áheyrandinn stendur í vissri fjarlægð frá þeim, og þeir eru ekki skýrir eða eftirminnilegir. Þessu er öðruvísi farið í kvæðinu þar sem annar frásagnarháttur er notaður. Breytingar þær sem verða á þessum hluta frásagnarinnar í þýðingunni eru vafalaust gerðar með ráðnum hug. Þýðandi vill ná fram ákveðnum áhrifum og leggur því áherslu á vissa eiginleika í fari persónanna (sbr. bls 210–220).

Frásögninni af komu Karlamagnúsar til Miklagarðs er einnig mjög þjappað saman í sögunni, bæði lýsingunni á arðri Húgons og höll hans hinni glæsilegu. Fram kemur að konungarnir eru drjúgir með sig, einkum Karlamagnús, en þó er hann líka óöruggur. Vegna frásagnarhraðans, hinna snöggmynda sem dregnar eru upp af höllinni, er lesandi/áheyrandi eins og gripinn inn í hringiðu, sem óneitanlega minnir á snúning hallarinnar. Er því líklegt að í þessum hluta frásagnarinnar séu ýmsar ljóðlínur felldar brott í þeim tilgangi að láta frásagnarhátt og efni falla saman (sbr. bls. 220–224).

Á stöku stað kemur fyrir að þýðandi felli brott ljóðlínu og setji í staðinn setningu sem hann smíðar sjálfur. Slík setning fellur þó sjaldan langt frá upprunalegri merkingu. Má nefna sem dæmi inngangsorðin að 'göbbum' Frankismanna. En fleiri dæmi eru til (sbr. bls. 209, 213, 226, 232, 233, 235, 239, 241). Einnig kemur fyrir að þýðandi auki við textann stuttum skýringum, en flestar þjóna þeim tilgangi að gera frásögnina fyllri eða eru gerðar til áherslu (sbr. bls. 209, 213–14, 215, 225, 226, 234, 239, 241). Þessi atriði, sem hér hafa verið talin upp, skipta ekki máli fyrir framgang sögunnar og má því fullyrða að þýðandi bætir engu efni við hana frá eigin brjósti.

Hvergi verður þess glögglega vart að þýðandi misskilji franska textann eða felli niður ljóðlínur vegna þess að hann skilji þær ekki. Engu að síður má finna í sögunni nokkur orð og orðasambönd þar sem ekki er gætt samsvörunar við frumtextann. Í flestum tilvikum virðist þó vera um að ræða meðvitaðar breytingar sem þýðandinn gerir (sbr. bls. 230, 235, 238–39, 241, 243, 244).

Af framansögðu má sjá að það er ekki klaufaskapur eða vankunnátta sem ræður þegar þýðandi fellir brott ljóðlínur úr kvæðinu. Að baki liggur meðvituð stefna. Hann er vanda sínum vaxinn, gagnstætt því sem Aebischer heldur fram (sbr. bls. 206).

Þó að margar ljóðlínur séu felldar niður tekst þýðandanum samt furðanlega vel að halda tvíráði því sem einkennir frásögn kvæðisins.

Gefur það vísbendingu um að þýðingin sé unnin af kunnáttumanni sem var vel að sér í franskrri tungu. Hann vandar norræna textann eins og meðal annars kemur fram í þýðingu hans á 'göbbum' Frankismaða (sbr. bls. 227–29).

Þar sem nokkuð eru dregnar saman lýsingar á persónum og samræður þeirra á milli, verða ákveðnir þættir í fari þeirra meira ráðandi en þeir eru í kvæðinu.

Oliver er sú persóna sögunnar sem mest fjarlægist fyrirmynd sína í kvæðinu. Virðist sem þýðanda hafi fundist að hann væri helst til grófur í samskiptum sínum við dóttur Húgons. Oliver sögunnar er gamansamari og ástleitnari en fyrirmyndin (sbr. bls. 238–40, 243).

Í sögunni er ekki reynt að upphefja Karlamagnús. Þýðandi er trúur hlutleysisafstöðu sinni og reynir ekki að hafa áhrif á lesanda eða áheyranda með 'ágengum' lýsingum eins og gert er í kvæðinu (sbr. bls. 211–12, 234). Þetta hefur í för með sér að skapbrestit og breyskleiki Karlamagnúsar koma berlega í ljós, þar sem fátt vegur á móti. Þó skal tekið fram að þessir neikvæðu þættir í fari hans eru einnig til staðar í kvæðinu. Það sem einkennir Karlamagnús sögunnar er skapbræði, hégómagirnd, metnaður og yfirgangssemi. Verður það ályktað af framkomu hans við konu sína, patriarkann og Húgon konung. Einnig gætir oft ósamræmis milli ætlunar hans og athafna svo að jaðrar við hræsni (sbr. bls. 209–10, 213–14, 222, 245). Og ekki er hann eins auðmjúkur frammi fyrir drottni og Karlamagnús kvæðisins (sbr. bls. 237, 238, 245). Sterkasti þátturinn í fari hans er sjálfsánægjan og leiðir grobbið hann að lokum út á hálan ís.

Húgon sögunnar er tortryggnari í garð Karlamagnúsar en hann er í kvæðinu. Og í lokin er hann honum undirgefnari. Dóttir hans sakar hann um óvisku (sbr. bls. 226, 239, 243–44).

Patriarkinn og Gyðingurinn eru í sögunni einfaldar persónur eins og þeir eru í kvæðinu. Þó er lögð meiri áhersla á ótta þeirra og barnaskap. Hlutverk patriarkans verður minna í sögunni fyrir þá sök að samræðum hans og Karlamagnúsar er mjög þjappað saman (sbr. bls. 214–17).

Drottning Karlamagnúsar hefur á sér meiri virðingarblað í sögunni en hún hefur í kvæðinu. Ekki örvéntir hún þegar Karlamagnús rýkur til Jórsala og ekki fellur hún til fóta honum þegar hann kemur til baka (sbr. bls. 213, 245).

Dóttir Húgons er ekki gerð eins saklaus í sögunni og hún er í kvæð-

inu. Sést það glögglega á samræðum hennar og Olivers. Þó er dregið úr tilfinningum hennar og ástleitni (sbr. bls. 238–39, 243).

Breytingar þessar sem gerðar eru á persónum kvæðisins í sögunni eru þó aðeins áherslubreytingar. Kjarni persónanna varðveitist óbreyttur.

Er þá komið að spurningunni: Hver er skilningur þýðandans á því verki sem hann þýðir? Hvaða merkingu vill hann gefa því á norrænni tungu?

Ekki er vitað um ritunartíma kvæðisins, eða réttara sagt, ekki eru fræðimenn sammála um hann. Mun kvæðið hafa verið komið til ára sinna þegar því var snúið á norrænu. Þau frönsku bókmenntaverk sem þýdd voru í Noregi á dögum Hákonar Hákonarsonar voru flest frá 12. öld og þess vegna ekki lengur 'nýjasta tíska'. Gjarnan er sagt um bókmenntaverk að þau séu háð stað og stund, en þegar nokkur tími sé liðinn frá ritun þeirra, öðlist þau almennari merkingu í hugum manna en þeim upprunalega var ætlað. Mér virðist að túlkun þýðanda á kvæðinu, eins og hún liggur fyrir í Jórsalaferð, sé reist á nokkuð almennum forsendum. Hins vegar er ég ekki viss um að hún fjarlægist mjög upphaflega merkingu þess.

Sá hluti kvæðisins sem nákvæmast er þýddur í sögunni er frásögnin af 'gabbi' Frankismanna í Miklagarði. Þýðandi leggur sig fram um að gera hana sem hnyttilegasta. Má af þessu ráða að hann álfti að þetta sé mikilvægasti hluti frásagnarinnar.

En er kvæðið allt í hans augum tóm og glens og gaman? Hvað skal segja um dvöl Karlamagnúsar í Jórsölum? Og um helgidómana?

Eins og áður er komið fram er frásögnin um þá hlutlaus. Hlutleysi þetta, einnig lýsingin á því hvernig Gyðingar eignast seinasta helgidóminn sem talinn er upp (skó Maríu), svo og setningin sem rekur endahnútinn á upptalninguna ('eigi féngu þeir fleira', sjá bls. 218) eru atriði sem benda til þess að þýðandi taki ekki frásögu þessa alvarlega. Hið sama má segja um samskipti Karlamagnúsar og patriárka. Þeim er lýst sem togstreitu og jafnvægislist. Mun sagan eiga að vera grín frá upphafi til enda. En er um að ræða grín grínsins vegna? Eða felst í því nokkur alvara? Mér er nær að halda að svo sé.

Í sögunni er teft fram tveimur valdamiklum konungum og eru báðir ríkir vel. Annar leitar hins til að fara við hann í mannjöfnuð. Má því ætla að konungarnir séu nokkurskonar hliðstæður. Þrátt fyrir valdið, þrátt fyrir gull sitt og silfur vill Karlamagnús fá meira, og er haldinn

öryggisleysi og óþoli, því að hann grunar að annar kunni að vera honum 'fremri'. Svipaðar tilfinningar bærast í brjósti Húgons. Hann á glæsilega höll og mikið ríki, en finnst þó öruggara að láta njósna um gesti sína, þó að þeir komi til hans með friðsamlegu yfirbragði. Hann veit ekki að Karlamagnús er kominn til að 'njósna' um hann. Eru aðstæður þessar broslegar eins og mennirnir.

Og þeir eru breyskir.

Karlamagnús leggur upp í för sína vegna rifrildis við drotninguna og kemur skýrt fram í norrænu sögunni að för hans til Jórsala er aðeins opinber átylla. Hegðun hans í Jórsölum, þegar hann sest í stól Krists og þegar hann tilkynnir patriarkanum að hann sé kominn til að sækja helga dóma, bendir tæpast til auðmýktar pílagrímsins, en minnir frekar á hroka valdsins. Lögð er á það þung áhersla í sögunni að 'gabb' það sem Karlamagnús og jafningjar láta sér um munn fara í Miklagarði sé heimskulegt athæfi og siðferðilega rangt. Á sama hátt er fordæmd framkoma Húgons gagnvart Karlamagnúsi, einnig hefnigirni hans og að hann skuli láta hana bitna á dótturinni. Hefnigirnin verður honum að falli. Þá tilfinningu þekkir Karlamagnús mætavel, en hann fyrirgefur konu sinni, því að það er sælt að sigra (þó að hann þykist fyrirgefa henni af öðrum ástæðum). Í raun skiptir það ekki höfuðmáli hvor þessara konunga fer með sigur af hólmi og ber kórónu sína hærra, því að báðir eru þeir skopmyndir. Speglast hvor í öðrum.

Í líki þessara tveggja konunga er gert grín að yfirvaldinu. Því yfirvaldi sem alltaf er til og allir þekkja. Geistlega valdið í líki patriarkans fer heldur ekki varhluta af gríninu. Og til er æðra vald, guð. Hvorki í kvæðinu né í sögunni gegnir hann hefðbundnu hlutverki guðs. Hann er þó ekki neinn prívatguð Karlamagnúsar.¹³⁷ En hver kannast ekki við þann guð sem virðist standa við hlið valdsins?

Jórsalaferð er líklega skrifuð til að vera mönnum einskonar 'hreinsun'. Hún veitir þeim tækifæri til að hlæja eina kvöldstund að því sem þeim annars er ætlað að lúta og bera virðingu fyrir. Þrátt fyrir þær breytingar sem verða á þýðingunni virðist mér sem eitthvað svipað hafi vakað fyrir skáldinu sem orti *Le Voyage de Charlemagne en Orient*. Þýðandinn gerir ekki annað en skerpa línur frásagnarinnar. Túlkun hans fellur ekki langt frá ætlun skáldsins.

¹³⁷ Sjá Favati, *Il 'Voyage de Charlemagne'*, bls. 50.

FREDERIC AMORY

NORSE-CHRISTIAN SYNCRETISM
AND *INTERPRETATIO CHRISTIANA*
IN *SÓLARLJÓÐ*

And if we can never be right, it is better
that we should from time to time change
our way of being wrong.

– T.S. Eliot on Shakespeare

ON THE subject of syncretism, one would have thought, from Wolfgang Lange's thorough discussion of the term and the concept,¹ that Norse-Christian syncretism would have been at least a known phenomenon on the northern horizons after the year 1000, but Peter Foote in one of his lately collected papers² has sought to discredit almost every instance of it that could be adduced from Icelandic medieval history and saga, concluding that 'we have little reason to include any active pagan remnants on the one side or any influential Christian speculation on the other – and no positive syncretism at the conceptual level in the middle either.'³ This resounding conclusion need not deter us, however, from looking for syncretism in a poetic text which Foote has disregarded, where Christian mysticism and Scandinavian mythology seem in idea to embrace each other.

It is to be sure partly a matter of definition as to what we shall declare 'syncretic' in *Sólarljóð*, but this matter will not be helped by acceding to Foote's prime desideratum for the use of the term 'syncretism,' namely, 'to restrict it to the positive and respectful union of elements from different religions that are or have been of peculiar sig-

¹ 'Studien zur christlichen Dichtung der Nordgermanen 1000–1200,' in *Palaestra* 222, Göttingen 1958, pp. 17–25 – the 'djuptpløyande innleiing til boka' praised by Bjarne Fidjestøl in his edition of *Sólarljóð*, Bergen 1979, p. 11. One minuscule orthographic correction to these pages: *συγκρητισμός* should have been written *συγκρητισμός* throughout.

² 'Observations on 'syncretism' in early Icelandic Christianity' (1974), as in *Aurvandilstá*, Odense 1984, pp. 84–100, with postscript.

³ *Ibid.*, p. 99.

nificance in those religions.⁴ For not only do people of mixed religion judge of the heterogeneous elements of their faith very confusedly, if they discriminate among them at all, but also the phenomenon of syncretism itself, the intermingling of two religions, is inherently ambivalent. How then can the most patient investigator hope to guess what 'the positive and respectful union of elements' might entail between two such religions as the *heiðinn siður* of Iceland and other Scandinavian lands, and northern European Christianity a thousand years ago? Value judgments on this bias are neither practicable nor desirable.

The study of Old Norse literature in the difficult light of the conversion of Norway and Iceland to Christianity demands first and foremost that we make a firm distinction between syncretism proper – the actual mixing of pagan and Christian rites and beliefs – and what goes under the Tacitean label of *interpretatio*, i.e., the often defective syncretistic preconceptions which both parties to the conversion, Christian missionaries and pagan recipients, impose upon the religions confronting them, and will cling to long afterwards.⁵ The crossover effect of *interpretatio* is immediately evident: from the Christian missionaries we get an *interpretatio christiana* of the Germanic cults, and from the pagan Germans, Anglo-Saxons, or Scandinavians an *interpretatio germanica* of the Church of Rome. Nevertheless, we must not be deceived: these bilateral *interpretationes* remained largely interpretations, oil on the troubled waters, which might calm but did not mix with the opposing religious elements; and yet, since they impregnated the Christianized pagan literature of the Germanic peoples in the post-conversion period of the High Middle Ages, they are of as much interest to us as the scarcer instances of true syncretism in that period. Though there is perhaps no more than a vestige of some religious forms of syncretism in the mid-thirteenth-century *Sólarljóð*, through its imagery of heaven and hell runs an eclectic Icelandic *interpretatio christiana* which freely adapts the myths of the Eddas and the kennings of the skalds to the visions of a Christian seer, and thus synthesizes them in Foote's phrase 'at the conceptual level,' which is to say, 'not at

⁴ Ibid., p. 85.

⁵ See again Lange's *Studien*, pp. 21 f., for the full schema of group interaction in religion: conversion – *interpretatio* – syncretism. The order of the three phenomena is not strictly historical: *interpretatio* can precede conversion as well as succeed syncretism; and it covers the stories about the gods (the myths), besides the divine names.

a level of fundamental significance for Christian orthodoxy.⁶ Unlike true syncretism, this literary synthesis of poetry, mythology, and mysticism did not qualify doctrinally the faith of the *Sólarljóð* poet or of his audience.

Having defined our terms, we can now turn to the text of *Sólarljóð* for illustration.⁷ The poem, composed in the *ljóðaháttir* meter and the Eddic diction of the *Hávamál*, falls into three sections of 32, 20, and 30 stanzas each, which deal first with life in this world in five *exempla*, then with the death of the seer and his passing to the other world, and lastly with life after death in heaven and hell.⁸ The frame story surrounding the whole may be surmised from stanzas 29 and 78 and the interpolated final stanza in some mss., beginning, 'Dásamligt fræði / var þér í draumi kveðit . . .' (*Sljð.* II, p. 24).⁹ A bereaved son dreams that his father – the seer – has revisited him from the other world to give him moral instruction and spiritual guidance, and to picture to him the rewards and punishments of the Christian afterlife. The dream vision, like certain Latin visions of the earlier Middle Ages, is intended to be a warning to the living and a plea for prayer on behalf of the long-suffering dead, as in stanza 82 ('gefi dauðum ró, / en hinum lífn er lífa!').¹⁰ Contrary to what Björn M. Ólsen fancied,¹¹ purgatory has not yet entered into the seer's picture of the other world.¹² As be-

⁶ Cf. in his 'Observations,' op. cit., p. 86, with p. 99.

⁷ Editions with commentaries: Hjalmar Falk, Kristiania 1914 = *Sljð.* I; Björn Magnússon Ólsen, Reykjavík 1915 = *Sljð.* II; and Bjarne Fidjestøl, as in fn. 1 = *Sljð.* III. Further commentary with translation, in Fredrik Paasche, *Hedenskap og kristendom*, 1914; 2nd ed., Oslo 1948, pp. 170–208; cf. the sparse comments of Lange in his *Studien*, passim. Besides the Scandinavian translations of Paasche, Falk (in *Sljð.* I), and Severin Eskeland (reprinted in *Sljð.* III), there is also a German translation with notes by Alexander Baumgartner, S.J., 'Das altnordische Sonnenlied,' in *Stimmen aus Maria-Laach* XXXIV (1888), 419–43. References to *Sólarljóð* above will be mainly to Fidjestøl's edition – a conservative revision of Falk's text.

⁸ On the structure of *Sólarljóð*, see Björn M. Ólsen, *Sljð.* II, pp. 25, 35–6, and 65–6, and Fidjestøl, *Sljð.* III, pp. 19–29.

⁹ See on this stanza H. Falk in *Sljð.* I, p. 58 and ms. AM 166b 8vo.

¹⁰ These lines, on which see Baumgartner's note in 'Das altnordische Sonnenlied,' pp. 440–41, are worded in the oldest liturgical language of the Church.

¹¹ In *Sljð.* II, pp. 47–48, 53–54.

¹² In Jacques Le Goff's expert opinion, 'The birth of Purgatory is a phenomenon which we can associate with the turn of the thirteenth century,' *The Birth of Purgatory*, trans. Arthur Goldhammer, Chicago 1984, p. 198. This birth might be antedated to the

tween the first section and the second to third, the *exempla* of human frailty in heroic and wayfaring life may appear more worldly and 'pagan,' and the spectacles of heaven and hell more ascetic and 'Christian'; but these appearances, we shall see below, are an oversimplification of the structure of the poem. The author who could envision such spectacles in all their doctrinal particularity was probably a cleric, a cleric who was equally conversant with Church doctrine and the pagan literary culture of Iceland.¹³

At the poetic peak of *Sólarljóð*, which culminates in a series of anaphoric stanzas, 39–45, in section two, the dying seer performs an act of obeisance which may be a piece of true religious syncretism – he bows to the sun (st. 41).

Sól ek sá,
svá þótti mér
sem ek sæja göfgan Guð;
henni ek laut
hinzta sinni
aldaheimi í.

The sun in this and the other 'sól-ek-sá' stanzas is clearly not just the heavenly body, but a symbol of the majestic Christian God, or of Christ Himself, the morning star of *Revelations* XXII, 16, and stanza 39 ('sanna dagstjörnu').¹⁴ The focal biblical and theological image that

Early Middle Ages, but none of the major Latin visions up to *Saint Patrick's Purgatory* made room for purgatory, and neither did the anachronistic *Sólarljóð*.

¹³ Cf. on the author, Björn M. Ólsen in comment on the almsgiving in stanza 69, *Sljð*. II, p. 57, and Falk in *Sljð*. I, p. 54: 'Han hadde, som saa mange islændinger i Sturlungtiden, staat med et ben i kristendommen og med det andet i hedendommens livsmoral.' More one cannot say; Paasche's attribution of *Sólarljóð* to Hrafn Sveinbjarnarson in *Hedenskap og kristendom*, pp. 206–08, exceeds the evidence, leaving up in the air the date of ca. 1200 for *Sólarljóð* that Foote favors in 'Three Dream-Stanzas in Hrafn saga Sveinbjarnarsonar,' his *Festschrift* contribution to *Sagnaskemmtun*, ed. Rudolf Simek et al., Vienna 1986, p. 109.

¹⁴ Falk, *Sljð*. I, p. 22, as against Björn M. Ólsen, *Sljð*. II, p. 42, whose reading of the poem is perversely antisymbolic. 'Solen er solen,' as Paasche puts it in *Hedenskap*, p. 181, 'og samtidig er det som skalden gennem den ser inn til Kristus.'

the seer has before his eyes in the hour of death, the thing he is really 'seeing,' since he cannot be staring at the sun itself, is the image of Christ as 'the sun of righteousness' in *Malachi IV, 2*, which has had a lengthy exegetical history in western Christianity.¹⁵ But was the symbolic sun also a former pagan object of worship, a deified life force, which can still sway the seer? The historic scene at the death of the 'noble pagan,' Porkell máni, in *Landnámabók, S/H9*, is often coupled with *Sólarljóð*, st. 41, in answer to this question, because Porkell acted not unlike the seer and had himself taken out into the sunshine in his dying hour, 'ok fal sik á hendi þeim guði, er sólina hafði skapat.'¹⁶ Though the death scene has been somewhat Christianized, Wolfgang Lange has argued that together with the mass of pre-Christian literary and historical testimony to pagan Scandinavian cult practices it points to some kind of sun worship among the early Icelandic settlers, which, during their conversion to Christianity, lay dormant, to spring up again sporadically in the Christianized culture of medieval Iceland, as in *Sólarljóð*, st. 41.¹⁷

Paradoxically, there is an even better reason in Christianity itself for finding the seer's obeisance syncretic. As Franz Dölger demonstrated in his monograph of 1925, *Sol salutis*,¹⁸ Jewish and Christian genuflection to the East, where the sun rose, was originally an ancient Indian and subsequently a Graeco-Roman rite, which in late Antiquity savored unpleasantly of heathenism to both Jews and Christians, despite their adoption of the same.¹⁹ By the age of Charlemagne, however, the eastward orientation of Christian prayer was ensconced in the Roman

¹⁵ See the fundamental monograph of Franz J. Dölger, *Sol salutis: Gebet und Gesang im christlichen Altertum*, Münster 1925, pp. 381 ff. The biblical phrase 'sol iustitiae' (*Mal. IV, 2*) was translated into Old Icelandic in the Stockholm Homily Book, ed. Theodor Wisén, Lund 1872, pp. 14, 47, 75, as 'réttlætis sól' or 'sunna,' cited by Falk, *Sljð. I*, p. 22. (I have corroborated all references given to Wisén's untrustworthy edition with the facsimile ms. published by Paasche in the *Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi VIII*, Copenhagen 1935.) Cf. Ian J. Kirby, *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*, Reykjavík 1976, p. 117.

¹⁶ As in *Íslenzk fornrit I*, ed. Jakob Benediktsson, Reykjavík 1968, i, 46.

¹⁷ *Studien*, pp. 188, 243-45; cf. the Norse references to sun worship of Falk, *Sljð. I*, p. 24.

¹⁸ See especially chs. 2 and 4.

¹⁹ See, e.g., sermon 27 of the fifth-century pope, Leo I, in Abbé Migne's *Patrologia Latina* (abbreviated hereafter *MPL*), LIV, col. 219A, which Dölger quotes, p. 3, fn. 1:

liturgy,²⁰ and with this prayer orientation the Christ symbolism of *sol iustitiae* and *sol salutis*²¹ naturally aligned itself through exegesis. Honorius Augustodunensis, a popular exegete in the northern Church,²² summed up the threefold reason for praying to the East in his *Gemma Animae* I, 95:²³

Una [sc., causa] est, quia in Oriente est patria nostra, scilicet paradisu, unde expulsos nos dolemus. Orantes ergo contra paradisu nos vertimus, quia reditu illius petimus. Alia est, quia in Oriente surgit corpus coeli et lux diei. Ad Orientem itaque nos vertimus, quia Christum, qui est oriens et lux vera, nos adorare significamus, cuius debemus esse coeli, ut eius lux in nobis velit oriri. Tertius [sic] est, quia in Oriente, sol oritur, per quem Christus sol iustitiae exprimitur. Ab hoc promissum habemus, quod in resurrectione ut sol fulgeamus. In oratione ergo contra ortum solis vertimus nos, ut solem angelorum nos adorare intelligamus, et ut ad memoriam nostrae gloriæ resurrectionis revocemus, cum solem, quem in Occidente quasi mori conspeximus, tanta gloria resurgere in Oriente videmus.

To this syncretic complex of beliefs one ought to add the Church practice of facing the dying to the East, which in Antiquity was coeval with praying to the East.²⁴

Now, if with Björn M. Ólsen²⁵ one reads stanzas 39–45 of *Sólarljóð* as a description, pure and simple, of the sun setting in the western ocean, stanza 41 will be discrepant from the Christianized solar myth

‘Quod fieri [i.e., bowing to the rising sun] partim ignorantiae vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus et dolemus.’

²⁰ *Sol salutis*, p. 256, with reference to Alcuin's *De Fide Sanctae et Individuae Trinitatis* I, ii, 5, and Walafrid Strabo's *Liber de Exordiis et Incrementis Quarundam in Observationibus Ecclesiasticis Rerum* 4.

²¹ As in two hymns quoted in *Sol salutis*, p. 381, the older of which may date to the sixth century.

²² On his Scandinavian influence, see Paul Lehmann, *Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters* II in *Sitzsb. d. Bay. Ak. d. Wissen.*, Phil.-hist. Abt. H.7, Munich 1937, p. 19, and Gabriel Turville-Petre, *Origins of Icelandic Literature*, Oxford 1975, pp. 137–38.

²³ *MPL* CLXXII, col. 575B, quoted by Dölger, p. 257.

²⁴ *Sol salutis*, p. 260.

²⁵ *Sljð.* II, pp. 41–44.

affecting the poem, inasmuch as the seer must then be genuflecting to the West; but as a Christ symbol the sun does not go down in stanza 39, it merely 'droops' with sorrow (cf. st. 44), presumably at the dreadful spectacle of Hell, which the clangorous gates of Death are unfolding, or at the imminent death of the seer.²⁶ Otherwise as the heavenly body it sparkles so brightly (st. 42) that the seer momentarily loses consciousness. We are not told in what quarter of the sky the sun is located, but one would say that it is in the ascendant rather than in decline – 'Máttug hón leizk / á marga vegu / frá því er fyrri var' (st. 40). Wherever its exact location overhead, it is not invalidated religiously as a syncretic object of worship for the seer.

This trace of syncretism is instructive for what it betrays of the conditions under which religions will or will not mix together. Sun-worship was not objectionable to Icelandic Christianity, which was remarkably tolerant of double-faith modes of observance,²⁷ whereas in the Roman Church of late Antiquity it had been suspect before it was absorbed into the Church's regular devotions and exegetically rationalized. The unobjectionable combination of sun-worship and Christian prayer in medieval Iceland is exceptional not only in the Church missions to northern Europe but also in the Church's own struggles with Graeco-Roman paganism in the Mediterranean sphere. To speak here of 'the positive and respectful union of elements from different religions,' as between Norse paganism and northern European Christianity, would be to miss the point to this syncretism, in which the bad Christian associations with sun worship have been conveniently forgotten.

Another likely bit of syncretism in *Sólarljóð* is to hand in the first

²⁶ Cf. the ambiguous lines in stanza 43, 'Sól ek sá / á sjónum skjálfandi . . .,' which mean either 'I saw the sun with faltering eyes,' or 'I saw the sun trembling visibly,' but hardly 'I saw the sun trembling on the sea' (so Björn M. Ólsen, *Sljóð*, II, p. 43). It might be most logical that the eyes of the seer should falter, but in a verse from the saga of Hrafn Sveinbjarnarson (*Membrana Regia Deperdita*, ed. A. Loth, in *Editiones Arn-magnæanæ* ser. A. 5, Copenhagen 1960, p. 219) even the natural sun 'shudders' while the souls of men are being devoured by the serpent, Satan – 'skelfr ramr røðull' (quoted by Falk, *Sljóð*, I, p. 23). Baumgartner's German translation of stanza 39 has misled Dölger at p. 386 of *Sol Salutis* to view the sun as setting.

²⁷ On the borderline believers in Iceland and elsewhere, see Walter Baetke's article, 'Stufen und Typen in der Germanenbekehrung' (1939), as in *Vom Geist und Erbe Thules*, Göttingen 1944, pp. 131–33.

counsel of the seer to his son toward the end of section one, in stanza 25, in which the dreamer is advised to pray to those maidens – the *dísir* – who have the ear of God, as in the kenning below, ‘*dísir . . . / dróttins mála . . .*’ (= *dróttins máladísir*):

Dísir bið þú þér
dróttins mála
vera hollar í hugum;
viku eptir
mun þér vilja þíns
allt at óskum gá.

The ‘*dísir* of God’s converse’ have been elevated in this stanza from their pagan status of guardian spirits to the Christian ranks of ‘holy maidens’ – the ‘*helgar meyjar*’ in stanza 73 – who cleanse the souls of those saved from sin, and can intercede for sinners with God, as it says in the Stockholm Homily Book (p. 43); in the heavenly hierarchy of the Church they would be ranged with the saints of the New Covenant, a little lower than the angels, under the supreme authority of the intercessor, Mary.²⁸ The Church officially accords the saints and the angels invocation, if not worship.²⁹ Norse paganism on the other hand sacrificed to the *dísir* during the nocturnal *dísablót*, these spirits unlike the vaguer *fylgjur* having enjoyed a definite cult in Iceland and Norway.³⁰ Peter Foote has conceded that the *fylgjur* could be assimilated ‘positively’ to the guardian angels in Icelandic Christianity,³¹ and we may therefore regard the assimilation of the *dísir* to the Christian *sanctae virgines* in stanzas 25 and 73 of *Sólarljóð* as an equally good instance of syncretism, which upgraded the tutelary deities of an established Norse cult.

Back to the solar imagery of the poem, one may wonder before the suggestive figure of the sun-stag and its two mysterious (human?) leaders, which greet the dead seer on the threshold of hell (st. 55), whether this creature too were not a truly syncretic reminiscence of Christ as

²⁸ Falk, *Sljóð*. I, p. 15. On the pagan *dísir*, see Gabriel Turville-Petre’s chapter, ‘Guardian Spirits,’ in *Myth and Religion in the North*, New York, etc. 1964, pp. 221–28.

²⁹ Falk, loc. cit.

³⁰ Turville-Petre, op. cit., pp. 224–25.

³¹ ‘Observations’, op. cit., p. 86.

a stag from Christian tradition and pagan stag cults of Scandinavia and northern Europe.³² We would be overreaching ourselves, however, for a trace of true syncretism in stanza 55, since in fact no stag cult existed in medieval Iceland and the continental stag cults lay historically beyond recall in the early Iron Age. The figure of the sun-stag in *Sólarljóð* is not the product of Norse-Christian syncretism but of a secondary *interpretatio christiana* which fashioned it imaginatively from diverse literary, legendary, and biblical materials. Since such *interpretatio* is integral to the creative process going on in the poem, it is worthwhile pursuing its ramifications about the sun-stag.

The commentators on *Sólarljóð* are agreed that the stag, like the sun itself, is an incarnation of Christ, who took this animal form in *Pláctius saga*, and who in the allegorized *Physiologus* fought the serpent, Satan, as a stag,³³ but the identities of the two leaders of the animal are hidden from us. They cannot be figures of the same stature as Christ anyway – certainly not God the Father and the Holy Ghost!³⁴ – or the poet would have distinguished them more conspicuously. The trio forgoethers thus in stanza 55:

Sólar hjört
leit ek sunnan fara,
hann teymdu tveir saman,
føetr hans
stóðu foldu á
en tóku horn til himins.

Two literary echoes are awakened in these lines, from the *Völuspá* (sts. 4–5) and the second *Helgakviða Hundingsbana* II (st. 38).³⁵ As

³² On Christ as a stag, see Will E. Peuckert's encyclopaedic note 'Hirsch,' in *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* IV, 96 ff., and on the Bronze Age and Iron Age stag cults, Walther Schultz, 'Bemerkungen zum Sonnenhirsch und Opferhirsch,' in *Varia Archaeologica, Festschrift Wilhelm Unverzagt* (Sekt. f. Vor- u. Frühgesch. d. Ak. d. Wissen. z. Berlin 16), Berlin 1964, pp. 435–39.

³³ See the review of scholarly opinion in Fidjestøl, *Sljð*, III, pp. 14–15, along with *Pláctius saga* in *Heilagra manna sögur*, ed. Carl R. Unger, Christiania 1877, II, 194, and fragment B, 14, of the Icelandic *Physiologus*, ed. Halldór Hermannsson, in *Islandica* XXVII, Ithaca 1938, p. 20.

³⁴ So Paasche, *Hedenskap og kristendom*, p. 187, and Falk, *Sljð*, I, p. 35.

³⁵ Falk's analogue, *Sljð*, I, p. 35.

the sun in *Völuspá* casts its rays from the south, extending an 'arm' around the horizon, so the sun-stag with its two attendants wends from the south to the entrance of hell, the south being a realm of light in both *Völuspá* and *Sólarljóð*.³⁶ The beast is of tremendous size, with horns that touch the sky. It has been lent heroic dimensions by an epic simile from *Helgakviða II* (loc. cit.), in which the dead Helgi is compared to a young stag with the dew on him: ' . . . sá dýrkálfr, / döggo slunginn, / er øfri ferr / qlum dýrom / ok horn glóa / við himin síálf-an.'³⁷ The simile in effect has been modified to a metaphor for Christ in *Sólarljóð*.

Under a Christian interpretation poetic details in the Eddas might flesh out the composite figure of the sun-stag, but the bristling intent of the great animal towards hell has another, biblical source. The fact that this stag is at once an emanation of the sun and a manifestation of Christ implies that it is symbolically bringing light to some very dark places and preparing to harrow hell. The scene is set as in the apocryphal Gospel of Nicodemus (translated into Old Icelandic as *Niðr-stigningar saga*), when Adam and the Old Testament prophets perceive the irresistible incoming of the light of Christ to the darkness of hell - ' . . . scein þar lios fagrt oc biart sva sem af solo iver oss alla.'³⁸ In the context of this Gospel I suspect that the two unidentified leaders of the sun-stag may be either the principal prophets, Isaiah and Daniel, or perhaps the alleged authors of the Gospel, Charinus and Lenthius, who were rescued from hell by Christ and returned from the dead (like the Icelandic seer) to record the glorious event for Nicodemus. The Gospel was at least the generic prototype of the frame-story of *Sólarljóð*.

The *Sólarljóð* poet picks up the redemptive theme of the sun-stag again in stanzas 78-79 of the 'runic' epilogue of the poem - so called because a horn of the beast is forthcoming (after its death), carved with runes:

³⁶ Hence in stanza 56 of our poem the seven *Niðja synir* (= 'the sons of man?') who ride from the north must be akin to the children of darkness - whoever else they may be. Cf. George Tate's paper from the Sixth International Saga Conference (1985), "Heiðar stjörnur' / 'heiðnar stjörnur," *Proceedings*, II, 1030-1, on the directional correspondences between *Sólarljóð* and *Völuspá*.

³⁷ As quoted from *Eddadigte III*, ed. Jón Helgason, Copenhagen, etc. 1968, p. 39.

³⁸ *Heilagra manna søgur*, II, 1.

Arfi! Faðir
 einn ek rádit hefi
 ok þeir Sólkötlu synir
 hjartar horn
 þat er ór haugi bar
 hinn vitri Vígdvalinn.

Hér eru rúnar
 er ristit hafa
 Njarðar dætr nú . . .

Amidst the perplexities of the above passage,³⁹ I shall sift through those items which are most intelligible and which best exemplify the *interpretatio christiana* of the poet. The runes on the horn spell out in mystical characters the Christian message of sin and damnation or salvation which the seer as one of the heavenly host has delivered to his son from beyond the grave and expounded in a dream vision.⁴⁰ The sinfulness of man is underscored by the poet's assigning of the cutting of the runes to the lustful daughters of Njörðr, of whom the most notorious, Freyja, has been portrayed in stanza 77 as the driving force which rows the boat of this world.⁴¹ By contrast, 'the sons of Sólkatla' with whom the seer expounds the runes will be of the angelic company

³⁹ In the latest article on it, 'Zur Strophe 78 der *Sólarljóð*' in *Arkiv för nordisk filologi* 100 (1985), 97-108, Detlev Brennecke's attempt to turn the sun-stag in stanzas 55 and 78 into a unicorn is grammatically impossible: the towering horns on the beast in st. 55 are in the *plural*, and the phrase 'hjartar horn' in st. 78 refers to but one of the horns of the stag, or, better, to a carved piece of them, and not to a *single* horn. Brennecke's notion, moreover, of the 'Sólkötlu synir' (st. 78) as the twelve apostles cannot be substantiated by a couple of 13th-century Latin and German sources remote from *Sólarljóð*. Vígdvalinn, however, can be a type of the risen Christ (so Brennecke with most scholars) as well as His successor, Peter (my alternative, below).

⁴⁰ Cf. the runic images in sts. 40, 'dreyrstafir,' and 60, 'feiknstafir.'

⁴¹ Paasche, *Hedenskap og kristendom*, pp. 196-97, and Björn M. Ólsen, *Sljð*. II, pp. 58-60, 61, would fit the nine women numerically and etymologically into Walther of Châtillon's schema of the deadly sins in *Alexandris X*, 31-54, or *Alexanders saga*, ed. Finnur Jónsson, Copenhagen 1925, pp. 144-46; but it is a Procrustean operation which cannot be done without violence to the text; cf. against schematization, Falk, *Sljð*. I, p. 44. The number nine in *Sólarljóð* is generally denotive of pagan-Norse schemata, the number seven of Christian; on this numerology see Fidjestøl, *Sljð*. III, p. 26.

of Mary in heaven, if the name Sólkatla encodes the designation for her in *Revelations* XII, 1, 'mulier amicta sole.'⁴²

The biblical scene behind the second half of stanza 78 is central to our understanding of the religious role of the sun-stag. Outwardly, the poet seems to be retelling an anecdote from the *fornaldar sögur* of a grave robbery⁴³: a being wise in runic lore, by the name of Vígdvalinn, fetched from a burial mound a stag horn which had runes carved on it . . . The name Vígdvalinn – the 'warlike Dvalinn' – can be either a dwarf's name, or a stag's, which is more appropriate to the (human?) bearer of the horn. Unlike the two nameless leaders of the sun-stag, Vígdvalinn is evidently a prominent follower of that stag. Against the biblical background of the scene he stands out most recognizably as the apostle Peter and founder of the Roman Church. For the scene, ostensibly of a Viking grave robbery, is in *Luke* XXIV, 12, and *John* XX, 3–10, the familiar one at the empty tomb of Christ where Peter pondered over the resurrection of our Lord.

The horn by itself has a potency of its own. Apart from any allegorical meanings which were attached to an animal horn, such as salvation (*Luke* I, 69),⁴⁴ or divinity,⁴⁵ or pride and fortitude,⁴⁶ stag antlers functioned in the medieval *Physiologus* as instruments of physical renewal and moral regeneration, enabling the stag that had swallowed a poisonous snake to eliminate the poison from its body. In Honorius Augustodunensis' exposition of the *Physiologus* episode of the fight between the stag and the snake,⁴⁷

Fertur quod cervus, post[quam] serpentem deglutiverit ad
aquam currat, ut per haustum aquae venenum ejiciat; et tunc
cornuam [sic] et pilos excutiat et sic denuo nova recipiat. Ita nos,
karissimi, post peccatum, debemus ad fontem lacrymarum cur-

⁴² Cited by Paasche, *Hedenskap og kristendom*, p. 196, and Falk, *Sljð*. I, p. 53.

⁴³ Cf. Björn M. Ólsen's scenario in *Sljð*. II, pp. 61–62, and the line from *Málshátta-kvæði*, st. 8, 'Niðjungur skóf af haugi horn,' in which Falk, *Sljð*. I, pp. 51–52, misapprehends the word 'horn' for the horn of an animal, instead of the corner of a how.

⁴⁴ Cited by Falk, *Sljð*. I, p. 52.

⁴⁵ Alan of Lille's *distinctio* in *MPL* CCX, col. 737B, quoted by Paasche, *Hedenskap og kristendom*, p. 196.

⁴⁶ Theobaldus, *Physiologus*, ed. P. T. Eden, Leiden and Köln 1972, p. 49, and Honorius Augustodunensis, *Speculum Ecclesiae* in *MPL* CLXXII, col. 847D, quoted below.

⁴⁷ *Ibid.* in op. cit., col. 847 C–D.

rere et venenum peccatorum a nobis expellere, et cornua superbiae ac pilos mundanae superfluitatis deponere, et cornua fortitudinis contra vicia virtutum resumere.

The allegorizing and moralizing of Honorius were elaborated from the elementary nature-observation of Pseudo-Bede in a gloss on *Psalm XXVIII* (=XXIX), 'Cervorum enim est natura singulis annis ut cornua deponant, et innoventur, venenatum serpentem sine aliqua lacione translutinentes.'⁴⁸ Similarly, the *Sólarljóð* poet may well have constructed the resurrection scene in stanza 78 on the regenerative power in the 'hjartar horn,' whichever of the aforesaid allegorical meanings he attached to it. A relic of Christ the sun-stag, and the scriptural medium of Christianity, this horn becomes a precious talisman as it is handed on from Vígdvalinn (Peter) to the sons of Sólkatla (Mary?), and from the dead seer to his son – in other words, as the teachings of Christ are communicated through the Roman Church to the faithful in Iceland, from father to son, from heaven to earth.

To recapitulate the *interpretatio christiana* of the sun-stag, and the stag horn from the how, the biblical basis for it was the resurrection of Christ and the apocryphal sequel to *Matthew XXVII*, 52–53, of His raising of the dead and harrowing of hell (in *Sólarljóð* this sequence of supernatural events is reversed through stanzas 55 and 78–79). In the poet's legendary sources of the life of St. Placitus-Eustachius and the *Physiologus*, the symbolization of Christ as a stag – a stag that fights the devil in the guise of a serpent – was already standardized, but in carrying the *interpretatio* further, the poet consolidated the peripheral solar images of light in these sources⁴⁹ with the dominant liturgical and syncretic conception of Christ as the sun. One predictable result of this proceeding was nothing more or less than the creation of the sun-stag, that chimera of the poetic imagination that the commentators on *Sólarljóð* have hunted far and wide. Quite unpredictable, however, was the happy inspiration of the poet to insinuate under the externals of a Viking grave robbery the resurrection of Christ and preservation

⁴⁸ In *MPL* XCII, col. 624 C–D. This horn-molting, be it said, is not mentioned in the extant fragments of the Icelandic *Physiologus*.

⁴⁹ See the quotation from *Niðrstigningar saga* above, p. 260, and the phrase in *Plácítus saga* (*Heilagra manna sögur* II, 194), 'krossmark sólu bjartara,' quoted by Björn M. Ólsen, *Sljð*. II, p. 52.

of His teachings by Peter. Though the stag horn in this 'robbery' could have had several allegorical meanings, the poet utilized it primarily for its physiological power of regeneration on the living stag, which it evokes after death as the risen Christ; carved with runes, it likewise serves to transmit the Christian message.

The syncretism of *Sólarljóð*, which I have confined to a couple of stanzas (25 and 41), tends as with the creation of the sun-stag to break up in the composition of the poem into increasingly complex, quasi-syncretic, literary processes, which are governed by the hermeneutic principle of *interpretatio christiana* and the poet's imagination (the X-factor). Synthetic as these processes are in interworking Christian themes with Norse literary subjects and cultural objects, they fail of being precisely syncretic because there usually is not involved any high-level religious belief or active cult practice on either side of them. So much may be allowed to Peter Foote's narrow definition of Norse-Christian syncretism.

Against the *interpretatio christiana* in section two and three of *Sólarljóð* the commentators on the poem have occasionally postulated an *interpretatio germanica* in passages of section one wherever the poet seems to waver between Christian and pagan ethics, or even prefer the latter.⁵⁰ But their equation of paganism with a specific code of ethics – e.g., the Germanic *lex talionis* – is a scholarly fallacy of German and Scandinavian religious thought which has been refuted more than once, as by Hans Kuhn in a lecture of 1966.⁵¹ Moreover, the allegedly pagan ethics in stanzas 10 and 19 are susceptible of fairly straightforward Christian interpretation. The moral in stanza 10 to the *exemplum* of two men who loved disastrously one woman – 'opt verðr kvalræði af konum' – is not peculiarly 'Eddic' but more commonly Christian; and the well-meant advice in stanza 19, never to trust your enemies, repaying fair speeches with fine assurances,⁵² borrows a phrase from *Hávamál*, st. 45, but only in order to render the injunc-

⁵⁰ See Falk on stanza 10 (= his stanza 11) in *Sljð*. I, pp. 6–7; and Falk again in *ibid.*, pp. 11–13, Björn M. Ólsen in *Sljð*. II, pp. 33–34, and Fidjestøl in *Sljð*. III, pp. 38–41, on stanza 19 (= Falk's st. 20).

⁵¹ 'Das Fortleben des germanischen Heidentums nach der Christianisierung,' *Kleine Schriften*, ed. Dietrich Hofmann et al., II, Berlin 1971, 378 ff.

⁵² 'Góðu þu heit' in the mss., superfluously emended by Björn M. Ólsen, at the instigation of Falk, to 'góðu þót heiti.'

tion in *Matthew X*, 16, to be prudent as serpents in a hostile environment.⁵³ In brief, the ethics in section one of *Sólarljóð* conform in structure to the visions in sections two and three, with a continuous *interpretatio christiana* running beneath the literary and heathenish *exempla* of heroic life in the northern world, as it does on through the spectacles of heaven and hell in the other world. Section one, if you will, is a condensed Christian version of the *Hávamál*, which is propaedeutic to the esoteric revelations of the visions in the rest of the poem.

In *Sólarljóð* the poet's interpretation of pagan myths as Christian symbols is admittedly idiosyncratic, but it is nonetheless justifiable in principle by the medieval hermeneutic rule for the *integumentum* of mythology which was said to 'cover' the moral or spiritual truth in classical literature: 'integumentum vero est oratio sub fabulosa narratione verum claudens intellectum, ut de Orpheo.'⁵⁴ According to this rule, the edifying truth in literature has been clothed by the poets with fables or myths, which must be removed by their readers to discover the truth underneath.⁵⁵ We will not go so very far wrong if we abide by this rule in our reading of *Sólarljóð* as I have in this short paper by hewing to the Christian tenor of the mythologizing and moralizing of its author.

ÁGRIP

Í þessari grein er sýnt fram á grundvallarmun á samruna tvennra trúarbragða annars vegar, og hins vegar túlkun kristniþóða eða trúvarnarmanna á heiðnum goðsögnum er þeir skoða sem kristin tákn. Samruni trúarbragða á með réttu við raunverulegt sambland heiðinna og kristinna helgisíða og átrúnaðar, en

⁵³ Fidjestøl is on the right track with this *interpretatio*, but errs in the hypothesis, *Sljð*. III, p. 41, that the poet 'ironically' suspended judgment in the given case of the imprudent Sörli; cf. the slow torments of Sörli's murderers in hell, stanza 24. Similar advice to that in *Sólarljóð*, st. 19, and *Hávamál*, st. 45, is given in *Hugsvinnsmál*, st. 41 (quoted by Falk, *Sljð*. I, p. 11, fn. 3).

⁵⁴ From Bernhard Silvestri's unpublished commentary on Martianus Capella's *De Nuptiis Mercurii et Philologiae*, as quoted by H. Brinkmann in *Mittelalterliche Hermeneutik*, Darmstadt 1980, p. 169.

⁵⁵ See the subchapter of Brinkmann's book, *Analogische Wahrheit*, pp. 169–214.

kristin eða heiðin túlkun (*interpretatio christiana, germanica*) varðar gagnkvæmar skoðanir sem heiðnir eða kristnir menn hafa á trúarbrögðum hvors hóps um sig án þess að til trúskipta komi. Í Sólurljóðum kveður óneitanlega meira að þess háttar túlkun en samruna trúarbragða og mikill hluti greinarinnar fjallar að vísu um hvernig skýra skal hin kristnu tákni sem sérkenna heiðið myndmál kvæðisins. Dæmi um samruna eða blöndun trúarbragða kunna að vera í 41. erindi sem segir frá þeim er sólinni 'laut| hinzta sinni| aldaheimi ?' og í 25. erindi þar sem skýrt er frá *máladísu dróttins*, en hin undarlega mynd sólar hjartarins (53. erindi) virðist vera sköpuð af skáldinu og býr þar hvorki að baki trú þess né áheyrenda, enda er hjörturinn bókmenntalegt tákni Krists eða lærisveins hans, Péturs. Yfirleitt mun reynast vænlegast að lesa *Sólurljóð* í anda túlkunarfræða miðalda og sjá fyrir okkur myndmál kvæðisins eins og þak eða hulu tákna (*integumentum*) sem varpað hafi verið yfir kristilegan boðskap kvæðisins.

ÓLAFÍA EINARSDÓTTIR

SIGURD HJORT OG HANS TO BØRN I ISLANDSKE KILDER

En sagnhistorisk undersøgelse

1. INDLEDNING

EN BERETNING om Sigurd hjort findes kun overleveret i Island; men dens oprindelse er at søge i østnorske forhold. Ikke blot indholdsmæssigt, men også tidsmæssigt hører denne fortælling hjemme i fornaldarsagenren. Der fortælles heri om begivenheder som hørte til landnamsmændenes historiske levn tilbage i moderlandet før udvandringen til Island. Udvandrerne medbragte en stor skat af fortællinger fra den fælles fortid i Skandinavien; men disse menes gennemgående at være blevet nedtegnet senere end den social-realistisk prægede klassiske litteratur i Island. Afslutningen af sagaen om Sigurd hjort synes dog at have nået pergamentet forholdsvis tidligt sammenlignet med fornaldarsagaerne som helhed, idet den i sin islandske udformning har fået tilføjet elementer som syntes af vigtighed for de norske kongers sagaer. Hvad der øjensynlig havde Snorris interesse i forbindelse med denne temmelig eventyrprægede beretning må nok have været befrielsen af Ragnhild fra faderens banemand på foranledning af Halvdan den sorte – den Ragnhild som han siden ægtede og fik sønnen Harald hårfager med. Omkring hundrede år efter at Snorri skrev sine kongesagaer har den islandsk-norske stormand Haukr Erlendsson gjort dele af sagaen om Sigurd hjort til genstand for nedtegnelse. Heimskringla og Hauksbók er de to eneste værker som fra den mundtlige overlevering har optaget afsnit fra sagaen om helten Sigurd hjort. – Sigurds søn Guttorm er genstand for en længere omtale både i Egils saga og i Heimskringla. Nedenfor gøres et forsøg på at analysere, hvorledes elementer fra en slægtstradition – Egill Skallagrímssons efterkommere – og fra et historisk præget sagn – sagaen om helten Sigurd hjort fra Ringerike – har fundet sammen i den mundtlige over-

levering i Island. Dette har resulteret i, at den i sin tid så berømte og mægtige østnorske hertug Guttorm i den islandske overlevering er blevet forsynet med en søster og en fader – Ragnhild og Sigurd – og et hjemsted i Ringerike.

2. KAPITEL FEM AF HALVDAN DEN SORTES SAGA

I sagaen om Halvdan den sorte i *Heimskringla* bringer Snorri et længere afsnit – svarende til sagaens kapitel fem – fra en fortælling om Sigurd hjort, som skal have været smukkere og større end de fleste mænd og dertil en berømt helt.¹ Bjarni Guðnason mener, at den saga om Sigurd hjort som Snorri omtaler, ikke har været nedtegnet, men er hentet fra den mundtlige tradition.² At dømme efter indholdet af kapitel fem af Halvdan den sortes saga hørte beretningen om Sigurd hjort og hans to børn, Ragnhild og Guttorm til den underholdningsprægede genre og synes at have været en både spændende og handlingsmættet saga. For kongesagaskriveren har det vigtige ved denne saga været forklaringen i afslutningen på, hvorledes det gik til, at en datter af denne vikingehelt blev en østnorsk dronning og moder til Harald hårfager. En omtrentlig angivelse af, hvornår handlingen i fortællingen udspillede sig, har vi i oplysningen om Halvdan den sortes ægteskab med Sigurd hjorts datter. Heraf kan vi slutte, at der må være forløbet omkring fire hundrede år mellem handlingen og nedtegnelsen. Ringerike, Hadeland og Heidmørk angives som de egne hvor begivenhederne i fortællingen fandt sted, og ophavssituationen er derfor at søge i østnorske forhold. Meddelelsen om de pågældende tildragelser må herefter have haft østnorske traditionsbærere til at begynde med, og sidenhen er fortællingen blevet viderebragt til Island.

Kapitel fem af Halvdan den sortes saga har netop træk hvori Snorris gængse karakteristika ikke gør sig særlig gældende. Snorri begynder dette kapitel ligesom et eventyr: En mand blev nævnt Sigurd hjort, han var konge i Ringerike. Det fremgår ikke heraf om Sigurd var konge over landsdelen Ringerike, som det ellers så ofte hedder sig i *Heims-*

¹ *Heimskringla I* (Íslenzk fornrit XXVI), 1941, udg. v. Bjarni Aðalbjarnarson, s. 87–89.

² Se Bjarni Guðnason, *Um Skjöldungasögu*, 1963, s. 181 ff. Heri drøftes den tidligere forsknings opfattelse angående sagaen om Sigurd hjort. Se af samme forfatter indledningen til *Danakonunga sögur* (Íslenzk fornrit XXXV), 1982, s. lvii.

kringla, eller om han blot havde et kongedømme inden for Ringerike, eksempelvis som "veiðikonungr". Igennem hele kapitlet bibeholder Snorri det nok så stedløse i fremstillingen. Således fortæller han intet om hvor i Ringerike Sigurd havde sin bopæl. Sigurd bliver overmandet og dræbt i en lund nær Hadeland. Hans drabsmand Haki, kaldet Hadelands bersærk, får sin gård nedbrændt; men hvor den lå meddeles der intet om. Halvdan den sorte opholder sig i Heidmørk, da han lader Sigurds datter hente; hun kommer kørende over isen i en vogn; men Snorri undlader at meddele, at det må have været over Mjøsa. I modsætning til den almindelige tidsbevidsthed i *Heimskringla* er beretningen om Sigurd hjort og Ragnhild ret tidløs, bortset fra at Snorri til afslutning bringer en pompøs stamtavle for Ragnhild Sigurdsdatter. Hun er datterdatter af den syddanske konge Klak-Harald og oldebarn af Sigurd orm-i-øje.³

Jeg synes, at meget peger på, at den fortælling Snorri her bringer til torvs i høj grad har fået lov at bibeholde sit traditionsbærerpræg, og at Snorri ikke i videre udstrækning har sat sit eget præg på den, som han ellers har for vane. I dette tilfælde synes Snorri ikke at have villet sælge sin vare dyrere end han købte den af sublitteraturen i Island. Vi kender i dag beretningen om Sigurd hjort alene fra *Heimskringla* samt fra Ragnarssona þátr i *Hauksbók*, og denne beretning menes ikke at have været nedtegnet bortset fra afslutningen deraf, som optræder i de to nævnte værker. Disses forfattere må antages uafhængigt af hinanden at have hentet deres beretning fra den mundtlige overlevering. Haukr Erlendsson har på flere punkter historiseret fortællingen, og den mangler til gengæld hos ham de stilistiske kvaliteter hos Snorri.⁴ Selve hændelsesforløbet er nøje overensstemmende hos de to forfattere, og beretningen må i så henseende have haft en fast form, hvilket tyder på, at det har været en meget fortalt saga.

I det omhandlede kapitel af Halvdan den sortes saga skriver Snorri, at der haves en lang saga om Sigurd hjort. Af denne medtager Snorri imidlertid kun beretningen om, hvorledes Sigurd endte sine dage. Dog bemærker Snorri, at Sigurd øvede mangan en heltedåd, og han nævner

³ *Heimskringla* I, a. udg., s. 89.

⁴ Haukr Erlendsson menes selv at have forfattet Þátr over Ragnar lodbrogs sønner. Om *Hauksbók*'s alder og oprindelse se Jón Helgason i indledningen til hans udgave af *Hauksbók* (Manuscripta Islandica V), 1960. Se endvidere Stefán Karlsson, 'Aldur Hauksbókar', *Fróðskaparrit* 13, 1964, 2. 114-21.

som eksempel herpå, at Sigurd kun tolv vintre gammel ene mand dræbte en bersærk ved navn Hildebrand samt dennes tolv fæller. Generelt siger Snorri om Sigurd hjort, at han havde for vane at gå alene på jagt i øde områder og skove, og at han var ivrig efter at dræbe store dyr som var farlige for mennesker. Men skæbnen indhenter Sigurd, da en bersærk ved navn Haki fra Hadeland sammen med tredive mand overfalder ham alene. Også denne gang klarer Sigurd at fælde tolv mænd inden han falder. Forinden havde han dog tilføjet Haki tre sår og hugget en af hans hænder af. Det var i Ringerike, men nær Hadeland, at Sigurd blev overfaldet i en åbning i skoven. Haki Hadelands bersærk må have været Odinsdyrker; det tyder dels hans tilnavn på og dels hans selvmord, der udføres som et Odinsritual.

Snorri fortæller, at Sigurd havde to børn. Ragnhild hed hans datter, som var „sköruligst“ af alle kvinder. Hun var dengang omkring tyve år gammel. Hendes broder hed Guttorm. Han var „á ungmennis aldri“, d.v.s. omkring 14–18 år gammel. Efter drabet på Sigurd red Haki til Sigurds gård, hvorfra han hentede Ragnhild og hendes broder Guttorm samt mange kostbarheder med sig hjem til Hadeland, hvor han ejede store gårde. Haki lod nu forberede en fest og ville holde bryllup med Ragnhild; men dette måtte udsættes, fordi de sår han havde pådraget sig i kampen ikke ville heles hurtigt. På denne måde forløb efteråret og tiden frem til jul. Da kom Halvdan den sorte til Heidmørk for at holde jul på en af sine mange gårde. Halvdan havde erfaret om disse tildragelser; og tidligt en morgen kaldte han til sig Hárek med tilnavnet gandr, d.v.s. tryllestav, og bad denne om at drage til Hadeland og hente Ragnhild, datter af Sigurd hjort. Hárek forberedte nu sin færd ledsaget af hundrede mand (antagelig et stort hundrede, d.v.s. 120). Han skikkede det således, at han med sin flok drog over søen og ankom til Hakis gård ikke længe efter midnat. Og her begyndte de med at afspærre dørene til det hus hvor Hakis mænd sov. Derefter gik de til det hus hvori Haki sov, brød ind og hentede Ragnhild og hendes broder samt alle kostbarhederne derinde, hvorpå de satte ild til huset med Hakis mænd, som brændte inde.

Nu tog Halvdans udsendinge en meget anselig vogn frem, som de behængte med tæpper, og i denne anbragte de Ragnhild og hendes broder, hvorpå de drog af sted i retning mod den islagte sø. Haki stod op og gik efter flokken til den nåede til søen. Da vendte han håndtaget på sit sværd nedad og lagde sig på sværdspidsen så at sværdet stod gen-

nem ham. Her lod han livet, og han er højlagt ved søbredden hvor han døde. På den anden side af søen stod kong Halvdan på udkig og så sine udsendinge drage over den tilfrosne sø medbringende en vogn behængt med tæpper, og kongen følte sig derved sikker på, at Háreks ærinde var kronet med held. Straks lod Halvdan træffe forberedelser til fest og sendte folk viden om i bygden og inviterede mange mennesker. Samme dag holdtes den store fest, og da fik kong Halvdan Ragnhild til hustru, og hun blev siden en mægtig dronning.

Denne eventyrprægede fortælling i Heimskringla om, hvorledes Ragnhild Sigurdsdatter blev gift med Halvdan den sorte, har elementer i sig som peger langt tilbage i tiden. Der er træk ved beretningen som tyder på, at vi i sagnet om Sigurd hjorts datter har at gøre med en Freyjapræstinde i historisk iklædning. Et hændelsesforløb som udspandt sig i en svunden tid i et fjernt land kan nok tænkes at have givet fantasien vinger i Island. Handlingen må imidlertid efterprøves i relation til scenen hvor den udspillede sig – det østlige Norge i det 9. århundredes første halvdel. Det oplyses i fortællingen, at Ragnhild sammen med sin broder kører i vogn over isen. For en islandsk sagaberetter og hans tilhørere var dette et rent fremmedelement, og det må være en oprindelig bestanddel af sagnet om Sigurd hjort. Det hedder endvidere i beretningen, at vognen var „tjaldaðr“, altså overdækket med tæpper. Denne oplysning, som er en vigtig pointe i fortællingen om Halvdans befrielse af Ragnhild, viser at der heri findes bevaret en kerne af ældgammel norsk kulturhistorie. Det litterære levn her svarer ret nøje til billeder af vogne på en vævning fundet i Osebergskibet, ligeledes fra det 9. århundredes første halvdel. De afbildede vogne her er tydeligvis at opfatte som led i et kultisk optog. Medens vogne var lidet kendte i Island, synes de i Norge ikke at have været videre benyttet som transportmiddel, og alt peger på, at vogne her først og fremmest blev benyttet i religiøs sammenhæng og i forbindelse med bryllup.⁵

⁵ I mine Harald hårfager studier gør jeg rede for den kultiske baggrund samt den religiøse symbolik, der er kernen i dette førkristne sagn. (Disse Harald hårfager studier foreligger endnu ikke trykt.) – Om vognens historie se Per O. Schovsbo, *Oldtidens vogne i Norden*, arkæologiske undersøgelser af mose- og jordfundne vogndele af træ fra neolitikum til ældre middelalder, 1987. Heri gives en fortrinlig oversigt over vognens udvikling og funktion i Norden fra de tidligste tider og til omkring 1100. Særlig interessant er forfatterens redegørelse for vognens anvendelse som henholdsvis transportmiddel og

Fortællingen i kapitel 5 af Halvdan den sorte saga i Heimskringla består af tre motiver, der igennem Ragnhild bindes sammen til en begivenhedskæde. Den første tildragelse er drabet på Sigurd hjort og rovet af hans datter, den næste er hendes befrielse på foranledning af Halvdan den sorte, og den sidste tildragelse er Hakis heroiske selvmord. Umiddelbart synes vi ved læsningen af denne beretning at stå over for to helte, Sigurd og Halvdan, og skurken Haki hadebersærk. Går man imidlertid hændelsesforløbet efter i sømmene, når man til det overraskende resultat, at i forholdet til kong Halvdan er Haki helten og hovedpersonen. Snorri er den første, der vides at have ført afsnit fra denne eventyrprægede saga i pennen, og han placerer beretningen i Halvdan den sorte saga, hvorved denne a priori sættes i hovedsædet og i fokus for læserens interesse.

I den næsten hundrede år yngre Hauksbók, hvori sagaen om Sigurd hjort indgår som en del af Ragnarssona þátr, har forfatteren Hauk Erlendsson medtaget langt flere oplysninger om Sigurd hjort fra overleveringen end Snorri har valgt at gøre.⁶ I Heimskringla får Sigurd egentlig primært lov at komme med i kraft af sin død og sin datter. Ifølge Hauksbók har Sigurd været en internordisk berømt helt. Og drabet på Hildebrand med fæller, som skulle have bragt Sigurd prinsessen – Klak-Haralds datter – som løn, peger nærmest på området ved den danske grænse mod syd. I Hauksbók bliver Haki med tilnavnet Hadebersærk altid omtalt som konge, medens Snorri øjensynlig afskriver kongetitlen for hans vedkommende, men lader både Sigurd og Halvdan beholde deres. Den ydre ramme for fremstillingen i Heimskringla er Norges konger, og Halvdan den sorte kommer med heri som fader til den første enevoldskonge, trods sit kongedømmes begrænsning. I Heimskringla fremstilles Halvdan den sorte som en afholdt konge, der opretholdt lov og fred i sit rige. Tilfalder der ham så ikke automatisk helterollen, når vi hører om, at han befriede en bortrovet kvinde, og at gerningsmanden tilmed var en bersærk?

Som jeg skal komme nærmere ind på nedenfor, må befolkningen i Hadeland have opfattet Haki som en stor helt, dels fordi han fældede

kultisk redskab især i kvindehistorisk sammenhæng. Enkelte afsnit er jeg ikke helt enig i, hvilket jeg vil vende tilbage til i anden forbindelse.

⁶ *Hauksbók*, udg. v. Finnur Jónsson, 1892–96, s. 458–467.

Sigurd hjort, men især for sin heroiske død. Alt i alt må indtrykket af Halvdan den sorte i denne sammenhæng siges at være besynderligt. Han drager ikke selv afsted for at vinde "prinsessen", men sender i stedet en anden til at udføre hendes befrielse fra den „slemme“ bersærk. Hakis magt må imidlertid have været stor, når udsendingen behøvede en styrke på over hundrede mand til at befri Ragnhild. Og Háreks hele fremgangsmåde virker temmelig uheroisk. Han vælger nattens mulm og mørke til at drage fra Heidmørk til Hadeland. Trods sin store styrke undgår han at komme i kamp med Hakis mænd og vælger i stedet at betjene sig af list. Han vil uskadeliggøre Hakis huskarle (Hauksbók betegner dem som hird) ved at spærre de sovende mænd inde. Da Hárek har sikret sig Ragnhild og hendes broder samt kostbarhederne, lader han til slut de indespærrede mænd brænde inde, på et tidspunkt da han har gennemført sit forhavende og det ikke længere skulle synes nødvendigt. Men Haki ønsker ikke at overleve disse tildragelser. Han klæder sig på og følger gående efter Hárek og hans mænd, men stopper da han kommer ned til søen, som ifølge Hauksbók var Mjøsa.

Når man ikke lader sig påvirke af den sammenhæng – kongesagaen – hvori denne fortælling optræder hos Snorri, så må selve fortællingen gå tilbage til en ægte hadelandsk overlevering. Således bringes den forbløffende detalje, at Haki, da han fælder den store helt Sigurd hjort, af denne får hugget sin ene hånd af og får tre andre sår. Normalt ville man nøjes med at oplyse, at den pågældende havde fået store eller mange sår, og dette gælder også i materiale af langt mere nærhistorisk karakter end der er tale om her. Det mest konkrete i hele denne fortælling er imidlertid angivelsen af, at Hakis høj ligger ved bredden af Mjøsa (på Hadelandssiden). Haki fik således et ærefuldt minde af sine egne, da de rejste en høj til hans ære på det sted, hvor han udførte sin heltedåd. Hvorledes Sigurd hjort blev stedt til hvile melder fortællingen derimod intet om. Den lokale befolkning må givetvis have opfattet Halvdan den sortes fremfærd som fejg, ikke mindst da den var rettet mod deres egen Haki.

Ved sit ærefulde selvmord har Haki sikret sig en plads efter døden i krigerparadiset hos Odin. Haki kaster sig på sværdspidsen og lader den gennembore sig til døde. Spydets var rigtig nok Odins karakteristiske våben, og i sin dødsstund lader han sig selv mærke med spydodden

– et ritual som også guden Njord følger ved sin død.⁷ I begge tilfælde volder spydet ikke døden. Det samme kan siges at gælde om de mennesker, som ofredes til Odin, typisk ved hængning; de blev kun mærket med spydspidsen. I disse tilfælde, hvor der ikke er tale om selvforvoldt død, indgår spydspidsen rent symbolsk i dødsprocessen for at opfylde kravet om, at kun mænd bidt af våben får adgang til Valhal. En lignende situation møder vi, når oldinge som Harald hildetand og Starkad den gamle lader sig ombringe i kamp. Men formålet er i alle de nævnte tilfælde det samme som hos Haki. Det heroiske hos Hadernes bersærk er imidlertid, at han frivilligt skænker sit liv til guden. Med sin ærefulde død har Haki levet op til, hvad der sømmer sig for bersærker. Disse udgjorde ifølge de tidligste kilder et krigerkontingent hos Odindyrkende fyrster; men de var også en korporativ gruppe omkring en fælles Odinkult – den Odin som de kunne takke for, at de i kamp fik overmenneskelige kræfter og blev usårlige over for fjendens våben. Krigsguden Odin besad raseriets gave, som han også skænkede bersærkerne. I hverdagen gjorde de ikke brug heraf; men når det gjaldt, gik de den såkaldte bersærkergang.⁸

Islændingene har bevaret viden om den tid i Norden, som omkring udvandringen til Island allerede var fortid. I den litterære overlevering omtales beretninger fra folkevandringstid og tidlig vikingetid i fornaldarsagaerne. Disse er gennemgående blevet nedtegnet sent – først efter at kristendommen rigtig havde vundet indpas i sindene. Bersærkerne hørte netop til fornaldarsagaperioden. Trods kristendommens afstandtagen fra bersærkerne – ikke mindst deres lejlighedsvis råhed – ses det af de tidlige kilder såsom skjaldedigte, Skjoldungesaga o.s.v., at bersærkerne havde en legitim social position, ikke mindst i kraft af tilknytning til samfundets top.⁹ I Island savnedes i det politiske og sociale liv enhver legitimering af en sådan korporation af personer med

⁷ Se *Heimskringla* I, a. udg., s. 22 f. – Sværdet var et fornemmere våben end spydet, og når fyrster (eksempelvis i *Grímnismál* og *Sigurdrífumál*) finder døden ved et Odinsritual, er det fortrinsvis ved hjælp af sværdet.

⁸ Se *Heimskringla* I, a. udg., s. 17. – I den ældre Edda omtales bersærker næsten ikke; de synes kildemæssigt især at høre den tidlige vikingetid til.

⁹ Inden for forskningen synes interessen i forbindelse med bersærkerne som fænomener navnlig at gælde årsagen til deres raseri. Jan de Vries har imidlertid koncentreret sin undersøgelse om deres samfundsmæssige funktion. Hans opfattelse af bersærkerne som religiøst betonedede krigergrupper og som medlemmer af et kultisk fællesskab er

tilknytning til en fyrste eller tilhørende et bestemt kultisk fællesskab. Her gik det socio-politiske miljø hånd i hånd med kirken, og da det næsten udelukkende har været sene islandske nedtegnelser, som har skildret bersærkerne for os i eftertiden, er dette gået hårdt ud over vurderingen af dem. I den islandske bevidsthed står bersærkerne uden for samfundet, og billedet af disse tegnes især af deres ydre karakteristika.¹⁰

I den islandske overlevering var Haki forudbestemt til at blive opfattet negativt som person. Tilnavnet Hadebersærk har i Hakis levetid sikkert været anerkendende; men denne betegnelse betyder samtidig, at han var en varm tilhænger af Odin, i stærk modsætning til Halvdan den sorte, som var en ivrig dyrker af Frey. Haki har således i den litterære overlevering dels måttet lide under, at vi nærmest kun kender ham fra kongesagaen, og dels er den islandske overlevering af fornaldarsagenren hård mod bersærkerne.

I kapitel fem af Halvdan den sortes saga har kongens udsending Hárek tilnavnet gandr. Dette er en betegnelse for en tryllestav og er velkendt som instrument til magi, især i den førkristne tid.¹¹ Denne måde at opnå et ønsket resultat – i en slags pagt med det overnaturlige – blev kraftigt modarbejdet af kirken. Ofte nøjedes man dog med at give magien en kristen ikklædning. Elskovsmagien var den del af dette forbudte område, som kirken fik mindst held til at udrydde. Med sin seksualfrygt havde kirken her ikke let ved at erstatte det forhåndenværende med et alternativ. Elskovsmagien blev som regel udøvet med en stav, og det ses af de senmiddelalderlige kilder at denne skik stadig var udbredt. Det er derfor mere end sandsynligt, at man i Island har opfattet Háreks tilnavn som ensbetydende med, at han bedrev elskovsmagi over for Ragnhild, da han fik hende med sig til Halvdan den sorte, som begærede hende.

Som ovenfor omtalt var vogne næsten ukendte i Island. Og i Norge

overbevisende. Dog synes de Vries i nogen grad at overdrive den systematiske ordning eller organisering af de grupper som bersærkerne indgik i. (Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, Bd. 1–2, 1956 og 1957, 2. udg.)

¹⁰ Herom henvises især til H. Kuhn, 'Kappar og berserkir', *Skírnir* CXXII, 1948, s. 98–113. Jeg tager dog afstand fra parallellerne heri til romersk historie.

¹¹ Se Olav Bøs artikel om gandr i *KLNM* V, sp. 183 ff. – Om elskovsmagien se Anne Holtmarks artikel i *KLNM* VIII, sp. 444–447; og sammes artikel om Skírnismál i *KLNM* XV, sp. 570 ff.

skal de have været lidet benyttet til transport endnu en rum tid efter middelalderens afslutning. Vogne forudsattes anvendt i forbindelse med bryllup, og det var især fra brudens side, at en vogn blev taget i brug i denne anledning. Generelt ses af den middelalderlige litteratur, at vogne som befordringsmiddel først og fremmest opfattedes som beregnet for kvinder, gamle og syge. Hele middelalderen igennem beholdt i Norden vognen sin specielle funktion som brudevogn, og i kilderne findes omtalt meget fornemme sådanne vogne.¹² Når islændingene skulle danne sig en opfattelse af, hvad der lå i fortællingen om Ragnhilds færd i en prægtig vogn for at mødes med Halvdan den sorte, måtte de nødvendigvis mene, at der her var tale om hendes brudeværd.

3. HERTUG GUTTORM AF VIKEN OG BORGARSLÆGTENS OVERLEVERING

I *Heimskringla* er kun afslutningen af den lange saga om Sigurd hjort kommet med, nemlig de omstændigheder hvorunder Sigurd endte sine dage, samt hans to børns skæbne umiddelbart efter faderens død. Om datteren hedder det, at hun var „á tvítugs aldri“, medens sønnen var „á ungmennisaldri“. Der er i beretningen en forbavsende skæv rollefordeling mellem de to søskende, Ragnhild og Guttorm. Søsteren er så ubestridt hovedpersonen, og broderen har overhovedet ingen anden funktion i sagaen end at være hendes broder. Hun bliver betegnet som „sköruligst“ blandt kvinder, han derimod får ingen adjektiver med på vej.¹³ Ialt omtales Guttorm fire gange i Halvdan den sortes saga: Ved introduktionen af de to nogenlunde jævnaldrende søskende nævnes hun først; to andre gange omtales han som „hendes broder Guttorm“, og den fjerde gang han nævnes er det slet og ret som „hendes broder“. Guttorm skulle ifølge aldersbetegnelsen være omkring 14-18 år gammel og således være våbenfør; han kunne aflægge ed og var et juridisk væsen i social sammenhæng.

Guttorms optræden i sagaen virker kraftsløs og ufatteligt uheroisk i

¹² Se herom Gösta Berghs og Jakob Benediktssons artikler i *KLNM* XIX, sp. 430-436.

¹³ Om epithetet „sköruligr“ henvises til Anne Heinrichs, 'Annat er vårt eðli: The type of the prepatriarchal woman in Old Norse literature', *The Viking Collection* (Studies in Northern Civilization), Vol. 3, 1986, s. 110-140.

sammenligning med faderen, om hvem vi får at vide, at han som tolv-årig „í einvígi“ dræbte en berygtet bersærk og dennes tolv fæller. Men sønnen Guttorm viser intet tegn på forsvarsvilje over for faderens banemand, Haki Hadelandsbersærk, da denne røver gårdens kostbarheder og bortfører de to søskende. Allerklarest kommer Guttorms manglende handlekraft dog til udtryk i forbindelse med befrielsen fra Hakis gård. Kong Halvdans udsending med hundrede mand sætter Guttorm op i vognen hos søsteren som om han var et kvindfolk og ikke kunne deltage i processionen over isen. Da Halvdan på lang afstand ser, at hans folk fører vognen med sig, lader han straks byde til bryllupsfest. Ifølge fortællingen skulle sønnen og datteren af en konge i Ringerike væreigestillede med Halvdan den sorte. Kong Sigurds arvtager, Guttorm behøver tilsyneladende ikke at give sin tilslutning til giftermålet; også her synes han sat uden for spillet.¹⁴

Fra i kapitel fem af Halvdan den sortes saga at have optrådt som en medgørlig og ubetydelig broder forvandles Guttorm, søn af Sigurd hjort senere i Heimskringla til en stor hærfører og en visionær politiker. De to roller, Guttorm spiller som henholdsvis Ragnhilds broder og onkel til Harald hårfager, er i den grad stik modsatte, at man må spørge sig om der her virkelig kan være tale om én og samme mand. – Vi møder i Heimskringla Guttorm Sigurdsson for anden gang i begyndelsen af Harald hårfagers historie. Guttorms søstersøn er ti vintre gammel og har lige mistet sin fader, Halvdan den sorte, som havde et rige i Opland. Nu optræder Guttorm ikke blot som sin unge frændes medhjælper ved rigsstyret, men synes tillige at have været drivkraften bag tanken om at forene det atlantiske Norge med landets øvrige dele. I forbindelse hermed deltager Guttorm i de fleste kampe som øverste hærfører eller hertug. Efter rigssamlingens gennemførelse opretholder han regeringsmyndigheden over Viken og det gamle Ynglingerige under kong Haralds hyppige ophold i landets nordlige egne.¹⁵

Det er af særlig interesse at se hvad der berettes om Guttorm Sigurdsson i Haralds þáttr. Denne kilde har især selvstændig kildeværdi vedrørende østnorske forhold og er i sin oprindelige form blevet benyttet af Snorri i Heimskringla; men i dag kendes den kun som en del af Flateyjarbók. Af den udformning, Haralds þáttr har heri, ses at den

¹⁴ *Heimskringla* I, a. udg., s. 88 f.

¹⁵ *Heimskringla* I, a. udg., s. 94 f., 97, 114, 120, 129 f.

er blevet interpoleret med stof fra kongesagaerne, især fra Heimskringla.¹⁶ I Haralds þáttr omtales Guttorm, søn af Sigurd hjort ganske kort, og der bringes ingen selvstændige oplysninger om denne østnorske stormand. Det meddeles i Þáttr bl.a., at ved rigssamlingens påbegyndelse var Harald hårfager ti vintre gammel, medens hans morbroder Guttorm var seksten vintre gammel, altså kun seks års aldersforskel mellem onkel og nevø.¹⁷ Denne angivelse af Guttorms alder viser kompilatorens ukritiske brug af Heimskringla.

Egils saga er den kilde som alt i alt giver eftertiden de fleste oplysninger om hertug Guttorm af Viken.¹⁸ Mange af disse oplysninger optræder tillige i Heimskringla, således oplysningen om, at hertug Guttorm døde en naturlig død, „sött dauðr“. Og ifølge Egils saga såvel som Heimskringla indtraf hans død i Tønsberg, hvor Guttorm havde haft sit „regeringssæde“. Denne viden kan Snorri meget muligt have skaffet sig under sit vinterophold i Tønsberg 1218–19.¹⁹ Guttorm som søn af Sigurd hjort fra Ringerike kendes overhovedet kun fra islandske kilder. Som hertug kendes Guttorm foruden fra Egils saga og Heimskringla tillige fra en lokal overlevering i Hadeland.²⁰ Den mægtige østnorske stormand Guttorm er en historisk person, og der haves oplysninger i de islandske kilder som synes at knytte ham til Ynglingeslægten snarere end en stormandsslægt i Opland.

Som allerede omtalt kendes hertug Guttorm især fra Egils saga og Heimskringla, og af disse fremgår, at han spillede en vigtig rolle i Harald hårfagers tidlige kongedømme; men han har især bevaret en plads i eftertiden fordi en af Islands mægtige slægter forbandt en stor begivenhed med hans sønner. I Egils saga omtales Halvdan den sortes giftermål ikke; men det oplyses i sagaen i forbindelse med skildringen

¹⁶ *Flateyjarbók* II, udg. v. Sigurður Nordal, 1945, s. 47–53. – Om Haralds þáttr se endvidere Ólafía Einarsdóttir, 'Harald Dovrefostre af Sogn', (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1971, s. 131–166; Jónas Kristjánsson, 'Egilssaga og konungasögur', i *Sjöttú ritgerðir* helgaðar Jakobi Benediktssyni, 1977, s. 449–472. Se også Bjarni Einarsson i forordet til *Íslenzk fornrit* XXIX, 1985, s. cxxvii.

¹⁷ *Flateyjarbók* II, a. udg., s. 53.

¹⁸ *Egils saga* (Íslenzk fornrit II, 1933), udg. v. Sigurður Nordal, s. 66 f., 69.

¹⁹ *Heimskringla* I, a. udg., s. 130. – Brodersønnen Sturla Þórðarson fortæller om Snorris ophold i Tønsberg som gæst hos kong Hákon og Skule jarl (*Sturlunga saga* I, udg. v. Jón Jóhannesson, 1946, s. 271 f.; *Hákonar saga Hákonarsonar*, udg. v. Anne Holtmark, 1964, s. 56 f.).

²⁰ *Fagrskinna* (Íslenzk fornrit XXIX, 1985), udg. v. Bjarni Einarsson, s. 365–370.

af Skallagríms hævnakt, at Guttorm var Harald hårfagers morbroder og fosterfader, samt at han var søn af Sigurd hjort, konge i Ringerike. Guttorm tildeles i Egils saga en meget betydningsfuld rolle gennem Harald hårfagers første regeringstid, idet han blandt andet siges at have deltaget i alle de slag som kong Harald udkæmpede under landets erobring og således var kongens vigtigste medhjælper ved gennemførelsen af rigssamlingen. Og efter dennes fuldbyrdelse belønnede kong Harald da også Guttorm med Vestfold, Østager og Ringerike tillige med alt det land som Halvdan den sorte havde rådet over. Således overdrog Harald hårfager ifølge Egils saga hele sin fædrene arv på Østlandet til Guttorm foruden dennes eget arverige efter Sigurd hjort, Ringerike; og derved blev Guttorm kong Haralds hovedmand i Østnorge.

Egils sagas første del udspilles i Norge, og heri fortælles om Egils farfader og dennes to sønner, Þórólfr og Skallagrímr. Ifølge sagaen deltog Þórólfr i Harald hårfagers erobring af Norge som hirdmand hos kongen. Der opstod imidlertid fjendskab imellem dem, og kongen lod Þórólfr dræbe. Kong Harald ville ikke bøde for drabet, og Egils fader, Skallagrímr, valgte at forlade Norge. Han agtede imidlertid på lejlighed til at hævne drabet på broderen, og den bød sig netop som Skallagrímr med følge lå sejlklar ved den norske kyst for at begive sig til Island. Der berettes i Egils saga udførligt om Skallagríms møde med et af kong Haralds skibe, som medbragte den nylig afdøde hertug Guttorms to sønner, Sigurd og Ragnar. Skibet var på vej fra Viken til kong Harald i Trondheim og førtes af to af kongens mest betroede hirdmænd. I sagaens kapitler 26 og 27 skildres i dramatiske vendinger hvorledes Skallagrímr og hans folk gik til angreb på kongeskibet, og under den frygtelige massakre på dette omkom ifølge sagaen begge kong Haralds unge slægtninge.²¹

²¹ *Egils saga*, a. udg., s. 66-71. — Egils sagas forfatter ved meget god besked om brødrene Hallvard og Sigtryg, hvis død Skallagrímr forvoldte. De stammede fra Viken; deres mødrene slægt var fra Vestfold, og herigennem var de i slægt med kong Harald. Deres fader stammede fra områderne omkring Götaelven og havde sit gods på Hising. Ydermere kan Egils saga oplyse, at de var fire brødre i alt, og at de to yngste, hvis navne nævnes, overtog faderens gods, medens Hallvard og Sigtryg spillede en vigtig rolle i kong Haralds efterretningsvæsen og fungerede som kongens „gestir“. Beretningen om disse brødre må stamme fra Skallagríms efterkommeres slægtshistoriske overlevering og have sin baggrund i den omstændighed, at Hallvard og Sigtryg havde gjort tjene-

I kapitel 27 af Egils saga anføres en strofe som tilskrives Skallagrímr og hvori det hedder, at hersens hævn mod kongen nu var fuldbyrdet; ulv og ørn betræder *Ynglings børn*; Hallvards sønderhuggede krop flyver ud i havet; den grå ørn slider i Snarfari's sår. – Dette vers i Egils saga har muligvis dannet kernen i den lange beretning om hvorledes Skallagrímr hævnedede drabet på sin broder Þórólfr og derefter stak til søs mod Island. Nogle forskere mener dog, at verset – som er formet i runhendt meter – næppe er gjort af Skallagrímr selv, men må tilskrives et noget senere stadium i overleveringen. Medens Finnur Jónsson anså denne strofe for ægte, mener eksempelvis Bjarni Einarsson, at den er blevet til senere end tidspunktet for de tildragelser som strofen ifølge overleveringen henviser til. Interessant er Hallvard Lies tanke om, at verset måske er gjort af Egill, idet denne har gjort det ældste kendte digt i runhendt meter, Höfuðlausn. Men hvem strofen end skyldes, er det afgørende at den ikke er en interpolation i den færdige, skrevne saga, og således ikke er kildemæssigt sekundær i forhold til prosateksten.²²

I den omtalte strofe betegnes de to drenge som Ynglings børn, hvilket er i klar modstrid med sagaens oplysninger om deres fader Guttorm, der siges at være Harald hårfagers morbroder, og således ikke tilhørte Ynglingeslægten, kong Haralds fædrene slægt. Til denne modstrid mellem strofen og prosateksten på dette punkt har Sigurður Nordal bemærket, at Guttormsønnerne rigtignok var af kongelig byrd uden dog at være af Ynglingeslægten.²³ I lighed med Sigurður Nordal har da også flere andre forskere antaget, at benævnelsen Yngling i strofen ikke henviste til Ynglingeslægten, men blot skulle referere til kongelig byrd i al almindelighed.

I sine to værker Eddaen og Heimskringla, begge fra første halvdel af 13. årh., gør Snorri rede for oprindelsen til og brugen af betegnelsen Yngling i digt og prosa. I kapitel 10 af Ynglinga saga anfører han nær-

ste hos Harald hårfager ved nogenlunde samme tid som Þórólfr Kveldúlfsson. Se Sigurður Nordal, *Egils saga*, a. udg., s. 43, note 1.

²² *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* I:A, 1911, udg. v. Finnur Jónsson, s. 30; Bjarni Einarsson, *Litterære forudsætninger for Egils saga*, 1975, s. 15 ff. Se Hallvard Lies artikel under Runhent i *KLNM* XIV, sp. 479. – I sin artikel 'Höfuðlausnarhjal' har Jón Helgason på interessant måde redegjort for, hvorledes Egill Skallagrímssons digt Höfuðlausn oprindeligt ikke har tilhørt selve Egils saga, men at digtet først senere er blevet interpoleret i to af håndskrifterne til denne saga (*Einarsbók*, 1969, s. 159).

²³ *Egils saga*, a. udg., s. 70 med fodnoter.

mere om Ynglingeslægten, at guden Frey også havde navnet Yngvi, og at Ynglingar sidenhen blev benævnelse på Freys efterkommere.²⁴

Sveinbjörn Egilsson fremholdt allerede for over hundrede år siden at Yngling i singularis betød fyrste i al almindelighed, medens ordet i pluralis henviste til den kongelige Ynglingefamilie. Det er sikkert denne skelnen som siden har bidt sig fast som en kendsgerning inden for forskningen, ikke mindst under indtryk af Sveinbjörn Egilssons store autoritet.²⁵

Ordet Yngling optræder fire gange i singularis i den tidlige skjaldedigtning, nemlig i Þorbjörns Hrafnsmál, i Egils sagas vers 2, i Arinbjarnarkviða samt i Óttars Höfuðlausn. Det sidstnævnte digts tilblivelse kan nøje tidsfæstes til først i 1020'erne.²⁶ Næste gang vi møder betegnelsen Yngling er i Sturla Þórðarsons digt Hákonarkviða fra 1260'erne, hvori både kong Hákon og Skuli jarl omtales som Yngling.²⁷ Ingen af disse i alt seks eksempler på forekomsten af Yngling i skjaldedigtningen kan med rimelighed siges at harmonere med op-

²⁴ *Snorra-Edda*, udg. v. Guðni Jónsson, 1949, s. 235–238; *Heimskringla* I, a. udg., s. 24. – I Skáldskaparmál opregner Snorri talrige kendte fyrsteslægter, og til sidst anfører han fire særlig fornemme kongætter: Ynglingar, Skjöldungar, Völsungar og Skilfingar. For hver af disse nævner Snorri den stamfader som gav slægten navn, herunder Yngvi for Ynglingeslægten; og senere i samme kapitel oplyser Snorri, at Yngvi også var et „heiti“ for konge.

²⁵ *Lexicon Poeticum* fra 1860, s. 901. Medens Sveinbjörn Egilsson ikke anfører eksempler på forekomsten af ordet Ynglingr inden for kilderne, har Finnur Jónsson i sin genudgivelse af Sveinbjörn Egilssons værk fra 1931 tilføjet vers 16 af Hyndluljóð som eksempel på pluralisformen; men dette eksempel er ikke holdbart. Strofen må opfattes som svar på forskellige spørgsmål fremsat i digtets strofe 11 (*Flateyjarbók* I, a. udg., s. 12). Heri spørges der: Hvat er Skioldunga, hvuat er Skilfinga, hvuat er Auðlinga, hvuat er Ylfinga . . . . Men i svarene i vers 16 er Ylfingar blevet erstattet med Ynglingar. Spørgestrofen må kildemæssigt have prioritet fremfor svarstrofen, og dertil kommer, at Ylfingeslægten findes omtalt langt hyppigere i den norrøne digtning end Ynglingarne, der kun optræder yderst sjældent.

²⁶ *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* I:A, a. udg., s. 25, 30, 44, 296. Om Óttar svartis ophold hos Olaf Haraldsson se *Heimskringla* II, a. udg., s. 191.

²⁷ *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* II:B, a. udg., s. 118–126. I digtets indledende strofe bliver den ganske unge kong Hákon benævnt Ynglings barn; og i strofe 12, som omhandler hertug Skules fald, betegnes denne som Yngling. Både Hákon og Skule kunne føre sin slægt tilbage til Harald hárfager via Sigurd Syr, den førstnævnte via Sigurds søn, Harald hárdaråde, den anden gennem to kvindeled fra Sigurd selv. Da Sturla i 1260'erne efter både Skules og Hákons død genoptog den urgamle benævnelse Yngling for medlemmer af den regerende kongeslægt i Norge, var han måske influeret af sin far-

fattelsen af ordet som henvisende til fyrste i almindelighed; der er stedse tale om et medlem af Ynglinge-slægten.

Hvis man vil gøre gældende, at omtalen af de to drenge som Ynglings børn i strofe 2 i Egils saga ikke skal opfattes bogstaveligt som henvisende til Ynglingeslægten, så ville dette, såvidt jeg har kunnet se af det tidligste kildemateriale, være den eneste gang denne betegnelse benyttes om andre end mandlige medlemmer af Harald hårfagers slægt. Af særlig interesse er de to førstnævnte eksempler på benævnelsen Yngling, idet Hrafnsmál afspejler brugen af dette ord i Norge i anden halvdel af 9. årh., medens Egils anvendelse af ordet henviser til Island og Norge midt i 10. årh. Af de tidligere nævnte digte, hvori betegnelsen Yngling forekommer, er to udprægede lovdigte bestemte for den pågældende fyrstes hird, hvorimod Arinbjarnarkviðas ophavssituation er helt anderledes. Arinbjörn var morbroder til Egils hustru og var Egils bedste ven. Ude i Island gør Egill et digt om vennen og takker ham for et livslangt, varmt venskab. I digtets tredje strofe fortæller Egill, at han for lang tid siden havde pådraget sig den mægtige konges vrede, „Ynglings burr“. Det er åbenbart, at denne tilføjelse Ynglings søn ikke har skullet betegne fyrstesøn i almindelighed, men har tjent som specifikation af den fornemme afstamning. Og af sammenhængen træder det frem, at der her kun kan refereres til Erik blodøkse, søn af Harald hårfager. – Egils brug af ordet Yngling i et digt over en af Borgarslægtens egne slægtninge må have influeret på, hvorledes man i slægtsoverleveringen opfattede denne betegnelse i eftertiden.

Også af Óttar svartis digt Höfuðlausn ses, at benævnelsen Yngling i Norge henviste specifikt til Harald hårfagers æt. Digtet er gjort for at stemme den vrede konge mildt over for skjalden. I digtet Höfuðlausn gennemgår Óttar de berømmeligste begivenheder i Olaf Haraldssons liv. Ved omtalen af kongens ankomst til Norge siger skjalden, at Olaf, Haralds ætling, landede i det mellemste Norge; og ved afslutningen af den egentlige beretning i strofe 19 sørger skjalden for i versets sidste linje at betegne kong Olaf som Yngling.²⁸ Endnu i begyndelsen af 11.

broder Snorris forskning. (Se H. Kohts to artikler om henholdsvis Håkon og Skule i *Norsk biografisk leksikon* V, s. 163–169 og XIV, s. 24–27.)

²⁸ Det er netop denne strofe som Snorri medtager i *Skáldskaparmál* som eksempel på Yngling (*Snorra-Edda*, a. udg., s. 238), og det fremgår her udtrykkeligt, at denne betegnelse er betinget af den genealogiske forbindelse til Harald hårfager.

årh. opfattede man således i Norge Ynglingerne som Harald hårfagers slægt, ganske på linje med hvad Ari anførte i *Íslendingabók* godt hundrede år senere.

Af de anførte eksempler på forekomsten af betegnelsen Yngling inden for den tidlige norsk-islandske skjaldedigtning ses det, at denne benævnelse både var sjælden og særdeles eksklusiv, i skarp modsætning til den hyppige brug af betegnelsen Skjoldunge(r), henvissende med større eller mindre ret til den berømte gamle danske kongeslægt. Det er måske ikke så underligt, at henvisningen til Norges egen overkongeslægt blev nok så strengt forbeholdt selve slægten inden for landets egne grænser. Hertil kommer, at når det gjaldt islændingene, var Ragnar lodbrog og dermed Skjoldungerne rigt repræsenterede gennem efterkommere blandt udvandrerne, hvorimod Breiðfirðingarne ifølge Ari havde eneret i Island på at tilhøre Ynglingeslægten.²⁹

Som ovenfor påpeget er hyldestdigtet om den norske herse Arinbjörn blevet til i et neutralt miljø i en meget personlig anledning for skjalden. Egill omtaler i digtet sin værste fjende Erik blodøkse som den mægtige konge, Ynglings søn. Hvis disse sidste ord blot skulle betyde fyrstesøn i al almindelighed, ville konstellationen alene af stilistiske grunde virke som et antiklimaks. Strofe 2 i Egils saga må være blevet til inden for slægtsoverleveringens snævre rammer, og vi har derfor efter alt at dømme i dette vers at gøre med et meget tidligt udtryk for selve slægtsoverleveringen, hvorimod meget af hvad der i sagaens prosatekst fortælles i forbindelse med disse begivenheder tilhører et senere stadium i overleveringen, efter at man blandt andet havde indkorporeret elementer af sagaen om Sigurd hjort.

Hvis vi i dag skal gøre os håb om at nå til en tolkning af ordet Yngling i strofe 2 i Egils saga, som harmonerer med brugen af dette ord inden for Borgarslægtens traditionsmateriale, må den ovenfor omtalte anvendelse af ordet i Arinbjarnarkviða blive udslaggivende. Tolkningen af ordet Yngling i den omhandlede strofe i Egils saga som betegnende fyrste i al almindelighed må således siges at være en nødløsning fremsat med det formål at skabe harmoni mellem digt og prosa – og det uanset spørgsmålet om hvornår verset er blevet til. Og ved denne ad hoc tolkning af Yngling bliver sagaen indirekte givet rang af primær kilde i forhold til strofen.

²⁹ Se Aris *Íslendingabók* (Íslenzk fornrit I, 1, udg. v. Jakob Benediktsson, 1968, s. 27 f. med fodnoter).

4. GUTTORMS SØNNER
OG HARALD HÅRFAGERS BRÆDRUNGAR I LANDNÁMA

I det foregående kapitel blev det fremhævet, at der består en modsigelse mellem indholdet af strofe 2 i Egils saga og prosateksten. I Landnáma haves imidlertid en oplysning som støtter rigtigheden af strofens udsagn, men uden at denne gengives. Guttorms to sønner betegnes i Landnáma som brædrungar til Harald hárfager samtidig med at drengenes fader Guttorm betegnes som søn af Sigurd hjort. Ifølge Landnáma består slægtsforbindelsen mellem kong Harald og Guttorm i, at sidstnævnte var kongens farbroder, og altså ikke hans morbroder. Jeg vil nedenfor se nærmere på, hvorledes denne oplysning i Landnáma forholder sig til de nukendte varianter af dette værk. I de varianter eller redaktioner – Sturlubók, Skarðsárþók og Þórðarþók – hvori der fortælles om Skallagríms hævnakt betegnes sønnerne af Guttorm Sigurdsson samstemmende som Harald hárfagers brædrungar, altså farbroders sønner. Dette sker uden nogen indledning og uden at oplyse hvem Sigurd hjort var; han må således anses for at have været en almindeligt kendt skikkelse.

Landnámabóks tilblivelseshistorie menes at strække sig over to hundrede år fra begyndelsen af 12. årh. til ind i 14. årh.; og hertil kommer to blandingsredaktioner, Skarðsárþók og Þórðarþók fra 17. årh. Overleveringsforholdene for denne vigtige kilde bliver yderligere komplicerede når påvirkninger fra slægtssagaerne tages i betragtning, og når det betænkes at forfatterne af disse ikke sjældent på deres side har benyttet de ældste, ikke bevarede redaktioner af Landnáma.³⁰ Den tidligste Landnámaredaktion som haves bevaret i sin helhed er den som Sturla Þórðarson skrev, antagelig kort efter midten af 13. årh. Det træder frem, at Egils saga har tjent ham som kilde, og Björn M. Ólsen og Jón Jóhannesson er enige om Sturlubóks afhængighed af denne saga.³¹ Det er derfor bemærkelsesværdigt, at Sturla – som var bekendt med

³⁰ I det følgende henvises til jubilæumsudgaven af de forskellige Landnámaredaktioner ved Jakob Benediktsson, 1974. På dette sted henvises til indledningen heri og til indledningen til Jakob Benediktssons udgave af *Landnámabók* (Íslenzk fornrit I), 1968.

³¹ Se Björn M. Ólsen, 'Landnáma og Egils saga', *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1904, s. 167–247; og vedrørende kilderne til Sturlubók se Jón Jóhannesson, *Gerðir Landnámabókar*, 1941, s. 67–131.

såvel Heimskringla som Egils saga – har ændret begge disse værkers udsagn, når det gælder Harald hårfagers slægtsmæssige forbindelse med hertug Guttorm. Den mest nærliggende forklaring herpå synes mig at være, at Sturla må have haft en tredje kilde, hvori det må have været anført, at Guttorms to sønner var brødrungar til kong Harald, i modstrid med Egils saga og Heimskringla, hvori hertug Guttorm omtales som kongens morbroder. Den kilde, som således synes at have foranlediget ændringen vedrørende slægtskabet mellem Guttorm og kong Harald, må have været meget betydningsfuld i Sturlas øjne. I det følgende vil jeg kort gennemgå beretningen om Skallagríms udvandring til Island i Sturlubók, Skarðsárabók og Þórðarbók; beretningen herom forefindes ikke i Hauksbók.

Skarðsárabók lægger Hauksbók og Sturlubók til grund for sin fremstilling. Når en beretning eller blot en enkeltstående oplysning kun optræder i Sturlubók, plejer Skarðsárabóks kompilator at tilkendegive i marginen, at det pågældende er hentet i Landnáma, d.v.s. i Sturlubók.³² I den fotostatiske gengivelse af Landnámabøgerne fra 1974 ses, at ved begyndelsen af beretningen om Kveldúlfr og Skallagrímr i Skarðsárabók har forfatteren tilføjet: „Þetta eptir Landnámu“. Nu kender vi begge Skarðsárabóks forlæg, og notatet stemmer godt overens med, at tilsvarende afsnit haves i Sturlubók, men ikke i Hauksbók.³³

Den lidt senere blandingsredaktion Þórðarbók har benyttet Skarðsárabók og tillige en anden, nutabt Landnámabók.³⁴ Hvilken den sidste har været hersker der ikke fuld enighed om blandt forskerne. I det følgende vil jeg betegne denne nutabte Landnáma som X. Den har haft visse ligheder med en Landnáma redaktion fra omkring 1300, kaldet Melabók fordi interessen i så høj grad samler sig om genealogier for høvdingeslægten „Melamænd“.³⁵ Den haves dog kun bevaret i to brudstykker, hvoraf det kan ses at den har været temmelig kortfattet og at selve slægtsrækkerne – især for udvandrerne efterkommere – har en overvægt i fremstillingen. I sin plan afviger Melabók grundlæggende

³² Se Jakob Benediktssons indledning til *Skarðsárabók*, udg. 1958.

³³ *Landnámabók*, a. udg., s. 374, jvf. også s. 168, 208 f. (Hauksbók).

³⁴ Se Finnur Jónssons indledning til sin udgave af *Melabók*, 1921. Se også Jón Jóhannesson, a.a., s. 19–36.

³⁵ Jakob Benediktsson, *Landnámabók I*, 1, s. LXXXII–XCI. Se *Landnámabók*, a. udg., s. 349–358.

fra Sturlubók, Hauksbók og Skarðsárbók, idet det er sydlændingefjerdningen østfra, der tages som udgangspunkt for beretningen.³⁶ I de tre andre redaktioner er det det kronologiske aspekt som markerer begyndelsen af fortællingen, der nemlig omhandler det tidligste landnam og dets bebygger, Ingólfr Arnarson, således at den lange opregning af hele landets nybyggere tager sin begyndelse midt i sydlændingefjerdningen og afsluttes med dennes østlige del.³⁷

Pórðarbók har samme grundplan som Melabók, og disse to redaktioner går sikkert tilbage til et lignende forlæg, men hvilket? – Fra Hauksbók er vi bekendt med endnu en Landnáma redaktion, Styrmisbók, hvorom Haukr Erlendsson i epilogen til sit værk oplyser, at den meget lignede hans andet forlæg, Sturlubók.³⁸ Med stor skarpsindighed har Jón Jóhannesson argumenteret for, at Pórðarbóks ukendte forlæg må have været Melabók, som på sin side havde benyttet Styrmisbók, hvis forfatter – lovsigemanden og den senere abbed Styrmir – døde i 1245.³⁹ Jón Jóhannessons fiksering af tilblivelsen af Styrmisbók til Guðmundr Arasons bispetid virker noget anstrengt, og den betydning Islands oprindelige fjerdingsinddeling har haft for netop denne redaktion af Landnáma er næppe forenelig med et forfattelsestidspunkt så sent som efter 1200.⁴⁰ Sveinbjörn Rafnsson har derimod argumenteret for en meget tidlig tilblivelse af en oprindelig Landnáma, helt tilbage til begyndelsen af 12. årh., og det er snarere denne version som Pórðarbók gennem Landnáma X må anses for at afspejle.⁴¹

Pórðarbóks forlæg må efter min opfattelse have været dels Landnáma X og dels Skarðsárbók. Forfatteren var nøjagtig i sine angivelser af indbyrdes afvigelser mellem de enkelte versioner og af tilføjelser el-

³⁶ Se Björn M. Ólsen, 'Landnámas oprindelige Disposition', *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1920, s. 283–300.

³⁷ *Landnámabók*, a. udg., s. 8 ff. og 151 for Sturlubóks vedkommende. Det forholder sig tilsvarende i de øvrige redaktioner. Se også Sveinbjörn Rafnsson, *Studier i Landnámabók*, 1974, s. 68–84.

³⁸ *Landnámabók*, a. udg., s. 345.

³⁹ Jón Jóhannesson, a. a., s. 137–174. Se endvidere Jakob Benediktsson, *Landnáma-bók I*, 1, s. XCVI–CVI.

⁴⁰ Som fakultetsopponent ved Sveinbjörn Rafnssons disputats (Lunds universitet) gav jeg udtryk for lignende synspunkter.

⁴¹ Se Sveinbjörn Rafnsson, a. a., s. 87–123.

ler særoplysninger i disse. Þórðarbóks kompilator benytter den fremgangsmåde, at han når det gælder specielle oplysninger fra Landnáma X skriver „Landnáma“ i marginen, medens han ved tilsvarende materiale hentet fra Skarðsárþók skriver enten „önnur bók“ eller mere specifikt Hauksbók i marginen.⁴² I lys af den ovenfor skildrede fremgangsmåde hos kompilatorerne af såvel Skarðsárþók som Þórðarbók til angivelse af deres forlægs afvigende tekster vil jeg se nærmere på afsnittet hvori Guttormssønnerne og Harald hårfager betegnes som „bræðrungar“.

Som ovenfor omtalt optræder beretningen om Borgarslægtens norske forhistorie inden udvandringen allerede i Sturlubók, og samme afsnit er sidenhen optaget i Skarðsárþók, hvorom kompilator i overensstemmelse med sin praksis noterer i marginen ved afsnittets begyndelse, at dette er efter Landnáma, altså Sturlubók. Da Þórðarbók derefter medtager det omtalte afsnit, bliver notitsen i marginen sløjft og ikke erstattet med „önnur bók“ eller eventuelt „önnur Landnáma“.⁴³ Denne fremgangsmåde hos Þórðarbóks redaktør kan kun tolkes derhen, at det pågældende afsnit tillige har optrådt i Landnáma X. Det har derfor været et lignende Landnámaforlæg som har været benyttet af Sturla, da han i modsætning til Egils saga og Heimskringla opretholdt betegnelsen af Guttormssønnerne som sønner af Harald hårfagers farbroder og ikke af hans morbroder. Til sammenligning kan det nævnes, at der netop i dette afsnit haves endnu et eksempel på, at Sturla følger sit Landnáma forlæg i klar modstrid med Egils saga. Ifølge Landnáma lod kongen sin hirdmand Þórólfr dræbe, medens det i Egils saga hedder, at Þórólfr fandt døden for kongens egen hånd.⁴⁴

Björn M. Ólsen og noget senere Sigurður Nordal gjorde sig til talsmænd for, at Egils saga – i lighed med flere andre slægtssagaer – havde gjort brug af en ældre Landnáma;⁴⁵ og Jón Jóhannesson anså som nævnt denne for at være Styrmisbók igennem Melabók. For ikke så længe siden har Bjarni Einarsson i sit værk om de litterære forudsætninger for Egils saga fremhævet forfatterens brug af en Landnáma,

⁴² Se Jakob Benediktsson i indledningen til *Landnámabók*, a. udg., s. XCI ff.

⁴³ *Landnáma*, a. udg., s. 582 f.

⁴⁴ *Egils saga*, a. udg., s. 53 f.

⁴⁵ Se Björn M. Ólsen i *Aarbøger* 1904, a. a., s. 182–195, og Sigurður Nordal i indledningen til *Egils saga*, a. udg., s. XXXI–XXXVI.

der synes at have lignet Þórðarbóks Landnáma X meget og også Sturlubóks tilsvarende afsnit om Borgarslægtens norske forhistorie.⁴⁶ Begge steder fortælles om Skallagríms landnam på Vestlandet og Ketill hængs landnam på Sydlandet.⁴⁷ Bjarni Einarsson har i detaljer gennemgået afvigelserne mellem teksterne i Egils saga, Sturlubók og Þórðarbók. Jeg anser min påpegelse af den slægtsmæssige forbindelse mellem Harald hårfager og Guttormssønnerne i Landnámabøgerne for at falde ind under den gruppe oplysninger for hvilke Sturla Þórðarson har vraget Egils saga til fordel for sit Landnáma forlæg. Jeg kan fuldt ud tilslutte mig de ovennævnte forskeres opfattelse om, at den slægts-historiske tradition om Skallagríms udvandring og landnam var blevet gjort til genstand for nedtegnelse allerede inden en strålende forfatter skrev sin saga om skjalden Egill.

Hele traditionskomplekset om Þórólfs stridigheder med den norske konge samt omstændighederne omkring hans fald – herunder brødrene Hallvard harðfari (hraðfari) og Sigtrygg snarfari medvirken hertil – må have været velkendt i Island. Disse tildragelser omtales ikke blot i forbindelse med Skallagrímr, men også med Ketill hængr. Þórólfr blev grundigt hævnnet. Først brændte Ketill, søn af Naumadalajarlen, Hildiríðarsønnerne inde; det var disses bagvaskelse som havde givet ophav til fjendskabet mellem kong Harald og hans hirdmand.⁴⁸ I Landnámás beretning om Ketill hængr omtales Hallvards og Sigtryggs deltagelse i overfaldet på Þórólfs gård. Det er i Ketils landnamsberetning vi får forklaringen på det som fortælles i afsnittet om Skallagrímr, hvorefter drabet på brødrene umiddelbart inden sejladsen til Island var led i en storstilet hævn over broderen.

Den fremstilling af Þórólfr Kveldúlfssons fald og den dobbelte hævn herover, som vi møder i såvel Sturlubók som Þórðarbók, må være hentet i disses fælles forlæg, Landnáma X, og må anses for at repræsentere en overlevering herom både hos Ketill hængs og Skallagríms efterkommere stammende fra et betydeligt ældre stadium end den fremstilling som forfatteren af Egils saga giver i første halvdel af 13.

⁴⁶ Bjarni Einarsson, a. a., s. 43–92.

⁴⁷ Landnámabók, a. udg., s. 582 f. og 569.

⁴⁸ Landnámabók, a. udg., s. 131 og 569. I dette afsnit haves endnu et eksempel på, at Sturla afviger fra Egils saga og i stedet følger sit Landnáma forlæg. Det oplyses i sagen, at Ketill hængr fældede Hildiríðarsønnerne, medens Landnáma oplyser, at Ketill lod dem brænde inde. Se også Bjarni Einarsson, a. a., s. 68.

årh. Blandt Landnáma redaktørerne er Sturla Þórðarson antagelig den første som har haft kendskab til selve sagaen. Men Bjarni Einarssons sammenholdelse af Egils saga med Sturlubók taler for, at Sturla har fulgt sit Landnáma forlæg nøje i det omhandlede afsnit. Det er især hvad angår ejendoms- og subordinationsforhold inden for Skallagríms landnam, at Sturla synes at have ladet sagaen påvirke sin beretning. I den forbindelse bør det dog erindres, at Egils sagas forfattelsestid til dels falder sammen med Sturlas egen levetid. Den tendens der spores nok så tydeligt i sagaen afspejler retrospektivt samtidens forhold og vedrører et landområde, som politisk var domineret af Sturlungarne og nærmere betegnet af Sturlas farbroder, goden og lovsigemanden Snorri.

For den overordnede problemstilling i nærværende kapitel er det vigtigt at hæfte sig ved, at vi både i Sturlubók og Þórðarbók har at gøre med en beretning som ikke blot er uafhængig af Egils saga, men som også må være betydeligt ældre end den opfattelse af begivenhedernes forløb, som sagaens forfatter bibringer sine læsere. I Landnámabóks afsnit om Skallagríms bosættelse fortælles ganske kort om baggrunden for hans udvandring til Island, herunder at Harald hårfager lod Skallagríms broder Þórólfr dræbe. Det hedder videre i Landnáma, at på vej til Island lå Skallagrímr med sit skib i Solund, hvor det lykkedes ham at få fat på den knarre som kong Harald i sin tid havde frarøvet Þórólfs mænd. Skallagrímr og hans folk dræbte her Hallvard harðfari og Sigtrygg snarfari, som tidligere havde tilranet sig Þórólfs skib. Samtidig dræbte de også Guttorm Sigurdsson hjorts to sønner, „bræðrunga konungs“, samt hele mandskabet på skibet på nær to mænd, som skulle fortælle kong Harald hvad der var sket. Derpå sejlede Skallagrímr til Island med sit genvundne skib og havde således to skibe under overfarten.⁴⁹ – Som det ses af det gengivne afsnit fra Landnáma er denne kortfattet og nøgtern, og sagaens dramatisering udebliver ganske. Den tekst vi møder i Landnáma bringer således slægtstraditionen på et stadium omkring hundrede år tidligere end fremstillingen i Egils saga; og det er her interessant at bemærke, at traditionen efter Skallagrímr allerede så tidligt har nået at smelte delvis sammen med sagnet om Sigurd hjort.

Samstemmende oplyser de forskellige bevarede versioner af Land-

⁴⁹ *Landnámabók*, a. udg., s. 17 og 582 f.

náma, at Guttorm, søn af Sigurd hjort, var Harald hårfagers farbroder, altså broder til Halvdan den sorte. Fra digtet Ynglingatal kender vi stamtavlen for endnu en bræðrungr til Harald hårfager, nemlig Ragnvaldr heiðum hæri, søn af Olaf Geirstadaalf. Sigurd hjort omtales ikke i digtet, og for øvrigt heller ikke Halvdan den sorte; men det siges, at Olafs fader var Guðröðr göfuglári, som således var Harald hårfagers farfader.⁵⁰ Rent sprogligt er slægtsbetegnelsen bræðrungr éntydig, og den optræder såvel i Gulatingslovene som i Grágás. I Snorra-Edda anvendes denne betegnelse i indledningen til Skáldatal's opregning af skjalde for de norske konger, og heri anføres det netop, at Ragnvaldr var Harald hårfagers bræðrungr.⁵¹ Ragnvaldr havde således den samme slægtsmæssige forbindelse med kong Harald som med de to drengebørn, Guttorms sønner. Ordet bræðrungr betyder bogstaveligt sønner af brødre, og en mands bræðrungr er således en søn af en broder til hans fader. Bræðrungr benyttes også den dag i dag i islandsk sprogbrug om en søn af en farbroder, ligesom systrungr er en søn af en moster.

Af Gulatingslovene fremgår, at man i Norge fra gammel tid havde tre hovedbaugar: efter fader, broder og bræðrungr – således at når det gjaldt bod i forbindelse med drab var bræðrungrsbaugr nummer tre i rækken.⁵² Ved den tid da Skallagrímr udvandrede til Island er både Halvdan den sorte og hertug Guttorm døde, og det gensidige pligt-ret forhold med hensyn til både hævn og bod er blevet aktuelt for deres sønner. I tilfældet hvor Skallagrímr dræbte Guttormssønnerne skulle Harald hårfager tage arv efter sine agnatiske fætre, og det var tilsvarende hans opgave at hævne drabet på dem. I Island havde man ikke en automatisk social graduering af „manngjöld“; men det ses af Grágás, at bodssatserne i tilfælde af bauggildismenn (farssiden) var væsentlig højere end for nefgildismenn (spindesiden).⁵³ Og det var også i Island dyrere at bøde for drabet på en bræðrungr end på en systrungr. Ved den tid da de ovenfor omtalte begivenheder udspillede sig i Norge, og ligeledes i samtiden da Egils saga blev skrevet i Island, havde det i begge tilfælde ført til en ringere hævn over Þórólfr at gøre

⁵⁰ *Heimskringla* I, a. udg., s. 79–83.

⁵¹ *Snorra-Edda*, udg. v. Guðni Jónsson, 1949, s. 342.

⁵² *Norges gamle love* I, udg. v. R. Keyser og P.A. Munch, 1846, s. 74, 80 f.

⁵³ *Grágás* I a, udg. v. Vilhjálmur Finsen, 1852, s. 193–204.

hertug Guttorm til Harald hårfagers morbroder, når han dog var hans farbroder.

I Egils saga er hadet mod Harald hårfager og hans sønner et grundlæggende tema. Egils slægt kappes med disse, som sortmales i fortællingen. Efter drabet på Þórólfr Kveldúlfsson var Harald hårfager blevet Skallagríms broderbanemand. Ved Skallagríms hævnakt blev han kongens brædrungs-bani og havde derved opnået en ret høj grad af lighed. Nedgradueringen af denne hævn i Egils saga må siges at stride så afgjort mod sagaens hele tendens.

Spørgsmålet melder sig nu, hvorledes hertug Guttorm, Harald hårfagers farbroder, er kommet til at bytte side i Egils saga i sin slægtsmæssige relation til kong Harald, således at han her fremstilles som Haralds morbroder. Allerede i Landnámabók optræder der en åbenlys modsigelse mellem oplysningerne om, at de to dræbte drenge på den ene side var brædrungar til Harald hårfager og på den anden side børn af Guttorm Sigurdsson hjort. I Egils saga har forfatteren tydeligvis bragt harmoni i slægtsforbindelsen, idet han må have strøget slægtstraditionens angivelse af det direkte slægtsforhold mellem drengene og Harald hårfager og i stedet har knyttet Guttorm til kong Harald som dennes morbroder. Men denne sidste angivelse er altså sekundær og fejlagtig.

Det er i den lange og i Island velkendte saga om helten Sigurd hjort vi finder forklaringen på, hvorledes Sigurds søn Guttorm i overleveringen er kommet til at fortrænge Halvdan den sortes broder ved samme navn som hertug Guttorm af Viken. I det afsnit af sagaen om Sigurd hjort som Snorri har optaget i Heimskringla, fortælles at Sigurd hjort havde to børn, Ragnhild og Guttorm. Denne Guttorm var langt bedre kendt i Island end Harald hårfagers farbroder, den rigtige hertug Guttorm, som rent tilfældigt erindredes i Borgarslægtens tradition, men ellers synes fuldstændig ukendt i Island. Det ses af Landnáma hvorledes sagnet om Sigurd hjort hurtigt har viklet sig sammen med den slægtshistoriske overlevering med den ovenfor påpegede modsigelse i slægtsforbindelsen til følge. Og det er ganske naturligt, at den kreds som var fortrolig med Borgarslægtens overlevering identificerede hertug Guttorm med Ragnhild Sigurdsdatters broder Guttorm, eftersom begge Guttorm'er hørte hjemme i det østlige Norge, ligesom de begge levede i tiden før eller omkring Islands bebyggelse.

Der haves andre eksempler i denne stil på forveksling af personer

med samme eller lignende navn i den islandske overlevering, endda også når der er tale om islændenge. Således berettes der i *Landnáma* udførligt om Gufa Ketilsson, som boede i det vestlige Island, hvor også Egill Skallagrímssons slægt havde sit landnam. I Egils saga fortælles om en landnamsmand på Vestlandet som hed Ketill med tilnavnet gufa. Som påpeget af Björn M. Ólsen er der tale om to forskellige mænd, nemlig henholdsvis Gufa Ketilsson Bresasonar fra Akranes og Ketill gufa Örlygsson, gift med Ýrr, en datter af den fornemme landnamsmand Geirmundr heljarskinn.⁵⁴ Jón Jóhannesson mener, at disse to mænd er blevet forvekslet i overleveringen således som den kommer til udtryk i Egils saga, dels fordi Ketill Örlygssons tilnavn gufa var det samme som Gufa Ketilssons navn, og dels fordi de to mænd boede i samme landsdel.⁵⁵ Vi står her tydeligvis over for to indbyrdes uafhængige nedfældelser af traditionen i disse to kilder. Når den senere nedtegnede tradition i Egils saga har skiftet Gufa ud med Ketill gufa, kan der nok gives endnu en forklaring herpå udover de anførte, idet Ketill gufa må have været langt den bedst kendte af de to i overleveringen som svigersøn af en af landets fornemste landnamsmænd, kongesønnen Geirmundr heljarskinn.

Ifølge *Sturlubók* og *Hauksbók* nedstammede fremtrædende islandske slægter fra Ketill gufa og hans hustru, herunder selveste *Sturlungaslægten*. Derimod er de efterkommere af Gufa Ketilsson som omtales i *Landnámabók* fuldstændig ukendte andetsteds fra. Björn M. Ólsen gør udførligt rede for, hvorledes Egils saga tydeligvis forveksler disse to mænd og overfører alt det eventyrlige om Gufa Ketilsson på Ketill gufa. Og dette går igen i *Sturlubók*, hvori der yderligere tilføjes genealogier og bosættelseshistorie for Ketill gufa. Både i *Sturlubók* og i *Hauksbók* ses klare mærker efter sammenføjninger og forstyrrende gengivelser i beretningen om Ketill gufa, idet denne beretning til dels er fremkommet ved sammensmeltning af *Landnáma* og Egils sagas oplysninger om de to mænd.

Forvekslinger som de ovenfor skildrede kunne således forekomme

⁵⁴ Se Jón Jóhannesson, a. a., s. 81-84. – Jakob Benediktsson mener ligeledes, at *Melabóks* omtale af Gufa Ketilsson og Egils sagas fortælling om Ketill Gufa er uafhængige af hinanden og må være nedtegnet hver for sig direkte fra den mundtlige overlevering, se hans indledning til *Landnámabók* I 1, 1967, s. lxii.

⁵⁵ Se Björn M. Ólsen, *Aarbøger*, 1904, a. a., s. 167-247, samt Jón Jóhannesson, a. a., s. 75-86. Se endvidere Bjarni Einarsson, a. a., s. 77-86.

selv af personer bosat i den samme landsfjerding, hvori også sagaens forfatter hørte hjemme. Ydermere har forfatteren her kunnet supplere selve slægtstraditionen med lokale sagn fra de samme egne, således at stednavne og selve landskabet kunne tjene som støttekilde sammen med overleveringen. På denne baggrund kan en forveksling i den islandske mundtlige overlevering af de to Guttorm'er, som levede i Østnorge i en fjern fortid, ikke forekomme unaturlig. Da sagnhistorien fik lov at træde i kendsgerningernes sted, skete der især to ting: Guttorm fra Ringerike blev en stor mand via kombinationen med overleveringen om Borgarslægten; denne måtte til gengæld give køb på en ærefuld hævn over for ærkefjenden Harald hårfager. Forklaringen herpå må være, at man i Island efterhånden kun havde kendskab til én østnorsk Guttorm – søn af sagnhistoriens Sigurd hjort.

5. EN ISLANDSK HISTORISERING AF ET ØSTNORSK FØRKRISTENT SAGN

Af kapitel 5 af Halvdan den sorte saga i *Heimskringla* ses, at Sigurd hjort – helten fra Ringerike – var berømt ikke blot for sin tapperhed, men også for sin overmenneskelige styrke. Fortællingen om ham har antagelig været en del af den mængde sagnhistorisk stof som landnamsmændene bragte med sig fra Norge. Sagnet om Sigurd hjort har været både et historisk og et religiøst sagn; sådanne har nok udgjort den største gruppe inden for den medbragte skat af fortællinger.⁵⁶ Det synes imidlertid at have været en hadelandsk udformning af sagnet om Sigurd hjort som nåede islændingene. Fra Hadeland kom bersærken Haki, hvem det lykkedes at overvinde Sigurd. Den faldne berømted havde en datter, hvem Halvdan den sorte fra Heidmørk lod befri fra hendes faders banemand, og som kom kørende i en fornem vogn til Halvdans gård.⁵⁷

I de gamle kulturlandskaber i Opland er vi fra forskelligartede kilder bekendt med, at vogne – gerne i forbindelse med processioner – var et fremtrædende element i den agerdyrkende befolknings frugtbarhedskultur. Efter kristendommens indførelse blev vogne gerne benyttet rituelt i forbindelse med bryllup. Helt op til vor tid er brudekareten

⁵⁶ Se Elsebeth Vinten, *Islandske folkesagn og eventyr*. Indsamling, tradition og traditionsmiljø, 1980. Se endvidere Vibeke Dahll, *Nordiske sagnregistre og sagnsystematik*. Nordic Institute of Folklore, 1973.

⁵⁷ *Heimskringla* I, a. udg., s. 87 ff.

velkendt, især ved standsmæssige brylluper. Det er tydeligvis denne brug af en fin vogn som islændingene har opfattet at der lå i skildringen i *Heimskringla*. Og brudens, alias Ragnhilds ledsager blev her tolket som hendes broder. I kongesagasammenhæng blev Ragnhild den interessanteste af de to søskende; hun fik tildelt moderskabet til sin mands berømte søn, Harald hårfager, og hendes broder Guttorm blev følgelig Haralds morbroder.

Egill Skallagrímssons fader havde inden rejsen til Island nået at hævne drabet på sin broder ved at dræbe to fætre til Harald hårfager. Omtalen heraf haves tidligst nedfældet i et skjaldevers, hvori de dræbte drenge betegnes som Ynglings børn.⁵⁸ I Egils saga gøres der nærmere rede for, at faderen til de to børn var Guttorm, morbroder til Harald hårfager; men dette er i modstrid med *Sturlubóks* og *Pórðarbóks* udsagn om, at slægtskabet var på kong Haralds faders side. *Landnámas* oplysning er i fuld overensstemmelse med strofen, men afviger fra Egils saga og *Heimskringla*. I Egils saga samler interessen sig udelukkende om broderen, medens søsteren ikke engang nævnes ved navn.⁵⁹ I *Heimskringla* omtales begge Sigurd hjorts børn, og den storpolitiske rolle som broderen her tildeles er næsten mage til skildringen deraf i Egils saga. Dette må nødvendigvis bringe spørgsmålet om de kildemæssige forhold mellem disse to sagaværker på bane. Ser vi på de fremherskende metodiske retningslinier inden for forskningen i det litterære forum for sagaerne, måtte spørgsmålet primært dreje sig om, hvilken af de to sagaer der har øvet indflydelse på, eller ligefrem tjent som kilde for den anden. Herved bringes forfattelsestidspunktet for de to sagaer i fokus.

Almindeligvis anses Egils saga for at være skrevet omkring 1220, medens *Heimskringla* henføres til 1230'erne. Flere forskere mener endog, at begge værker skyldes én og samme forfatter, Snorri. I disse to værker optræder to helt modsatte syn på den norske kongemagt, hvilket må være en anstødssten ved tanken om at disse værker skulle være skrevet af Snorri i den anførte rækkefølge. For ikke så længe siden er Jónas Kristjánsson fremkommet med en forklaring på, at Snorri kunne have haft så forskelligt syn på den norske kongemagt, dersom Egils sagas tilblivelse henlægges til årene 1239–41, nemlig umiddelbart efter

⁵⁸ *Egils saga*, a. udg., s. 70

⁵⁹ *Egils saga*, a. udg., s. 66.

Snorris andet Norgesophold, da hans aktuelle situation kunne minde om forfædrenes fjendskab over for de norske konger.⁶⁰ Jeg er dog tilbøjelig til at indsnævre det tidsrum, da Snorri var i syv sind om den norske kongemagt, til det sidste år af hans liv. Efter at Skule lader sig hylde som konge på Eyrarting først i November 1239 og indtil hans fald sidst i maj 1240 er Snorri knyttet tættere end nogensinde til den norske konge, nu som kong Skules jarl.⁶¹ Det som primært kunne have givet Snorri anledning til en kongefjendskab som i Egils saga, var kongemagtens indehaver – her Håkons – potentielle fjendskab mod Snorri selv.⁶² Og et helt år til at skrive et værk om sin moders og sin hustrus fjerne forfædre ville sikkert have været tilstrækkelig tid for en rutineret historiker og forfatter som Snorri. I denne sammenhæng bør også inddrages Halvdan Kohts betragtninger om, at Egils saga afspejler et dårligere kendskab til norsk geografi end hvad Snorri udviser i Heimskringla, hvilket ikke harmonerer med at Snorri skulle have skrevet Egils saga efter ialt næsten fire års ophold i Norge, men snarere peger imod tiden forinden.⁶³

Hvor interessant det end ville være at kunne fastslå, at Egils saga og Heimskringla skyldes en og samme forfatter, synes det mig, at disse to værkers ophavssituation i den grad er den samme, at det fra et kildevurderingssynspunkt næppe kan blive vigtigt at tage entydigt stilling til hvem der førte Egils saga i pennen. Tilsvarende er det knap så afgørende, hvorvidt Borgarslægtens overlevering – med sin rige skat af oplysninger af righistorisk art – har fundet sin første delvise nedtegnelse i Heimskringla i 1230erne eller i Egils saga i 1220erne eller måske i 1240–41. De omkring ti år mellem de to værkers tilblivelse kan ikke tillægges synderlig vægt m.h.t. kildeværdi, når det drejer sig om tildragelser som var indtruffet næsten fire hundrede år forinden, således som tilfældet er vedrørende hertug Guttorm af Viken.

På grund af den konkretisme, som kendetegner den rådende forskningsretning inden for nordiske middelalderstudier, vil jeg betegne den som *faktuel kildekritik*. Et grundlæggende princip for denne er

⁶⁰ Jónas Kristjánsson, 'Egilssaga og Konungasögur', *Sjóútu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*, 1977, s. 449–472. Se også af samme forf. 'Bókmenntasaga' i *Saga Íslands* II, 1975.

⁶¹ *Håkon Håkonssons saga* i Anne Holtmarks oversættelse, 1964, s. 167–220.

⁶² *Sturlunga saga* I, udg. v. Jón Jóhannesson, 1946, s. 447–454.

⁶³ Halvdan Koht, *Norsk Biografisk Leksikon* XIV, 1962, s. 111–114.

komplementariteten mellem tid og sandhed: jo hurtigere en oplysning nedtegnes, desto kortere tid er der til forvanskning deraf. I lang tid har „kildepositivismen“ samlet sig om en aldersfiksering af de skriftlige frembringelser af de forskelligartede kilder til nordisk middelalder. Hvor vigtige disse dateringsforhold end er, mener jeg at også andre faktorer skal medtages i vor kildevurdering. Ved siden af den tidsmæssige faktor må også „rummet“ kobles til, såvel i rent fysisk som i kulturel forstand. I tilfældet Egils saga og Heimskringla menes den førstnævnte saga at være blevet til på storgården Borg, medens Heimskringla kan henlægges til Reykholt. Disse to storgårde tilhører ikke blot det samme landskab og ligger mindre end et halvt dagsridt fra hinanden; men dertil kommer, at området er let fremkommeligt og i sin helhed knyttet til det samme politiske centrum, d.v.s. samme lokale ting og samme gode – i den relevante periode Snorri selv. I dette landskab tilbringer Snorri næsten hele sit voksne liv eller fyrre år, først på Borg og siden i Reykholt.⁶⁴ Begge gårde blev i denne periode beboet af Snorris familie. På Borg boede hans første hustru og deres

⁶⁴ Både Snorris fædre og mødre slægt hørte til i Vestlendingefjerdings sydlige del. Omkring tyve år gammel vendte Snorri tilbage til området og boede på Borg i årene 1200–1206, hvorefter han flyttede til Reykholt; men midt imellem kom han også til at eje Staffholt, beliggende tæt ved områdets værping, hvor Hvítá og Þverá mødes. Den vestlige del af Skallagríms gamle landnam bød på et meget uvejsomt terræn med moser og sumpe samt en strand med temmelig håbløse landingsforhold. Borgarfjordens østlige del var derimod begunstiget fra naturens hånd i flere henseender; efter islandsk målestok var det et tæt bebygget område med ypperlige samfærdselsmuligheder til lands.

Friðjón Sveinbjörnsson, Borgarnesi, og Árni Guðmundsson, Beigalda í Borgarhreppi, er jeg megen tak skyldig for deres kyndige og værdifulde oplysninger om hesteruter rundt om i denne del af Borgarfjorden fra gammel tid. Disse ruter viser sig at stemme nøje overens med hvad vi kan læse os til i de forskellige sagaer i Sturlungasamlingen. Mellem Borg og Reykholt kunne man benytte tre rideveje, hvoraf den længste blev redet på omkring seks timer, medens den korteste kunne rides på et par timer mindre. Og midt imellem Snorris to hovedgårde lå hans tredie storgård Staffholt nord for Hvítá, medens Reykholt lå syd for åen, der krydsedes af en udmærket færge; dertil kom de gode græsgange ved rideruterne.

Snorris første magtbase var Mýramannagoðorðið, men gradvis overtog han flere af de nærliggende godord. Denne position må have givet ham et enestående kendskab til sine efterhånden talrige þingfararbønder og i nogen grad også til deres hushold. Har nogen anden mand i dette store område haft samme „hobby“ som Snorri, ville de to sikkert have haft kendskab til hinandens interessefelt. Dengang blev det litterære forum ikke så ensidigt som nu holdt inden for skrivestuens trange rammer, og det synes at tinget ved Þverá må have været ikke mindre velegnet til udveksling af viden og oplysninger.

børn, medens Snorri residerede på Reykholt med sin anden hustru og sine øvrige børn. På mødrene side nedstammede Snorri fra Borgar-slægten, og med sin hustru Herdís på Borg erhvervede han embedet som gode for et område som var en del af Skallagríms landnam.⁶⁵ Snorri må antages at have været bekendt med overleveringen om Egill Skallagrímsson og dennes forfædre længe inden han begyndte en systematisk beskrivelse af de norske kongers historie. Hvis ikke det var Snorri selv som førte fortællingen om Egils liv og hans slægt i pennen, ville det være næsten utænkeligt at to sådanne fremragende åndsfæller ikke skulle have haft kendskab til hinanden personligt og til hinandens storværk. Identiteten i såvel det fysiske som det kulturelle landskab omkring henholdsvis Heimskringlas og Egils sagas ophavssituation gør konstellationer som én eller to forfattere, eller forfattelse ti år før eller senere mindre betydningsfulde ved den komparative vurdering af fælles oplysninger om svundne tider i de to nævnte sagaer – således også i vort specifikke tilfælde med hertug Guttorm af Viken, Harald hårfagers onkel, som levede i det sydlige Norge næsten fire hundrede år før de to sagaer blev til.

Den norske forsker Brynjulf Alver har udtalt, at sagnet kan betegnes som folkets historie.⁶⁶ Den historiske kerne i et sagn bevares imidlertid bedst hvis det overleveres i det hjemlige miljø, hvor den skildrede hændelse var sket. En bestemt tildragelse lever gerne videre som et sagn både på fortællernes og tilhørernes betingelser, og det er efter disses smag at sagnet efterhånden får en episk udformning. Det publikum, som sørger for et sagns overlevering, skematiserer fortællingen og stiliserer udformningen heraf til at passe sin egen virkelighed med hensyn til litterær smag og tradition – bevidst eller ubevidst. Sagnet om Sigurd hjort og hans to børn blev revet op fra sine rødder og omplantet et fjernt sted i en grobund meget forskellig fra sit hjemlige miljø. De begivenheder, som skildres i dette sagn, havde udspillet sig i de østnorske indlandsområder, som var gamle agerbrugsegne og hverken religiøst-kulturelt eller erhvervsøkonomisk normative for Norge i videre forstand. De islandske udvandrere kom navnlig fra den atlantiske del af Norge, der i geofysisk henseende lignede forholdene i det

⁶⁵ Se Sigurður Nordal, *Snorri Sturluson*, 1920.

⁶⁶ Se Brynjulf Alver, 'Historiska sägner och historisk sanning', i *Tro, sanning, sägen*, udg. v. Bengt af Klintberg, 1973.

nye land. Det var i Island at sagnet om Sigurd hjort skulle komme til at leve videre og blive fortolket – fjernt fra dets ophavssituation i Hadeland og Ringerike.

Sagnet som genre kan fremvise kvaliteter som den traditionelle historieskrivning sjældent besidder. Her kommer sagnets brugere – tilhørere og fortællere – langt klarere til orde end i et værk frembragt af en forfatter; folket sætter sine umiskendelige fingeraftryk på et sagn. Islændingene fortolkede sagnet om Sigurd hjort efter deres forudsætninger, og det blev omformet efter islandske forhold og et islandsk publikums smag. Den finske forsker Lauri Honko har med baggrund i sit lands store skat af folkefortællinger fremsat nogle interessante betragtninger over de love, efter hvilke sagnene udvikler sig og overlever.⁶⁷ Sagnet må udstyres med en livfuld episk klædedragt og besidde en vis indre logik i sit hændelsesforløb. Folkets stille røst sætter særlige spor i vurderinger af moralsk-etisk art, som på deres side har grund i egen kultur og tradition. Således bedømmer i vort specifikke tilfælde islændingene Haki Hadelands bersærk negativt, i modsætning til det oprindelige hjemlige miljø i Hadeland.

I sagnet får vi gerne det historiske hændelsesforløb fremstillet som et episk drama, og ifølge den islandske folkemindesamler Jón Árnason er dette et fremtrædende træk inden for det islandske materiale.⁶⁸ Sagnet om Sigurd hjort rummer noget typisk islandsk i sin detaljerede udformning af en fler-episodisk fortælling. De episke love synes at have bevirket, at vi i dette sagn har fået en nok så visualiseret sekvens af episoder: Først en beretning om en berømt helt, som øvede mangel en dåd. I det næste billede er vi vidne til at en anden berømt helt blev endnu større af at fælde den første. Vi får fortalt om et kvinderov, men også om kvindens befrielse.

Generelt skelnes der i sagnene ikke videre skarpt mellem det normale og det „supranormale“. Og når det gælder sagn oprundne fjernt i

⁶⁷ Se Lauri Honko, 'Metodiska och terminologiska betraktelser', i *Tro, sanning, sägen*, a. a.

⁶⁸ Se indledningen til Jón Árnasons udgave af islandske folkefortællinger. I hans indledning af sagn udgør de mytiske sagn langt den største gruppe; den handler om forbindelsen med den gamle gudeverden, som i sin nye kristne sammenhæng bliver gjort til underjordiske væsener. Af disse er alferne den største enkeltgruppe. Næstefter de mytiske sagn udgør de historiske sagn den talrigste gruppe; men også disse indeholder et stærkt mytisk element, til trods for at personerne er historiske.

tid og rum, bliver det nævnte forhold yderligere fremtrædende. Sagnet om Sigurd hjort har i sit hjemlige miljø og sin nærmeste eftertid haft et mytisk-religiøst indhold, som for de overvejende Thor-dyrkende islandske udvandrere og endnu mere for deres kristne efterkommere er blevet fortolket i en ikke ringe grad af forståelsesblindhed. I Island havde Odin forholdsvis få, men varme tilhængere i skjaldene. Spora-disk dyrkede landnamsmændene både Frey og Freyja.

I dag definerer vi gerne abstrakt alt det som er overmenneskeligt, og afspejler derved en naturvidenskabeligt influeret neutralitet over for det supranormale. Hvor religionen har et godt tag i folk bliver det som ligger over den menneskelige formåen tillagt gudernes virkefelt; men hvilken gud? – det afhænger af kultur, tid og tradition. Til forskel fra den dogmatisk prægede kristne tro er de fleste religioner i ret god overensstemmelse med menneskelivet til enhver tid. Sigurd hjort var ven med skoven og hvad der fandtes af liv i denne, men derimod fjende af Odindyrkerne. Sigurd havde en mægtig ven som gav ham store og til dels magiske kræfter, og disse brugte han til at bekæmpe dem som Odin havde gjort usårlige over for våben. Men der skal hævnnes, og da Sigurd falder har hans gud alligevel ydet ham god hjælp mod Haki, som var en særlig god ven af Odin. Implicit i fortællingen om Sigurd hjort og hans fald synes der at ligge et religiøst opgør. Men for islændingene var det mytiske borte, den indre symbolik havde mistet sin betydning, og ikke mindst var ritualerne blevet til blotte ydre handlinger. Ud af sagnet fik man imidlertid en virkelig god historie – en genre som de sagn- og fortælleglade islændinge vidste at sætte pris på.

I sin nye grobund i et land ude i Atlanten og hos kristne lyttere begyndte fortællingen at blive tilpasset islandske normer og traditioner. Man tilføjede en bryllupsfest for Ragnhild, da hun i vogn besøgte sin brudgom, Halvdan den sorte, og man lod dem få sønnen Harald hårfager. I forbindelse med islændingenes historisering af fortællingen blev denne fuldstændig afmytificeret, og samtidig blev personerne indplaceret trygt i virkelighedens verden. Sagnetets hovedperson, Sigurd hjort, måtte som enhver islænding af rang have en stamtavle. At han kom til at høre til Skjoldungerne var rimeligt nok, da også adskillige fornemme islændinge havde denne slægtsmæssige baggrund. Den ovenfor skitserede udvikling af sagnet om Sigurd hjort synes at være nået allerede i 12. årh., således som det fremgår af gamle stamtavler

for Harald hárfager optagne i Flateyjarbók.⁶⁹ Disse genealogiske forbindelser finder vi sidenhen manifesteret i Egils saga og Heimskringla.⁷⁰

I sagaen om Halvdan den sorte har Snorri medtaget mere materiale af sagnhistorisk art end i de øvrige kongesagaer. Det gælder Halvdans drøm, da han lå hos svinene, og Ragnhilds drøm om livstræet inden sønnens fødsel, endvidere ranet af maden fra kongens julegilde, og så fortællingen om Sigurd hjort og hans to børn. Utvivlsomt har Snorri været godt bekendt med det mytiske grundlag i alle de fire nævnte beretninger. For kongesagaskriveren havde netop islændingenes udformning af sagnet om Sigurd hjort særlig interesse på grund af den fornemme stamtavle, man i Island havde spundet til Harald hárfagers mødrene slægt. Ragnhild fra Ringerike nedstammede herefter både fra Skjoldungerne via Ragnar lodbrog og fra den jyske kongeslægt via Klak-Harald. I kongesagasammenhæng var disse genealogier alt for fine til ikke at blive taget vare på, selv af en ellers videnskabeligt arbejdende historiker som Snorri.

Ágrip

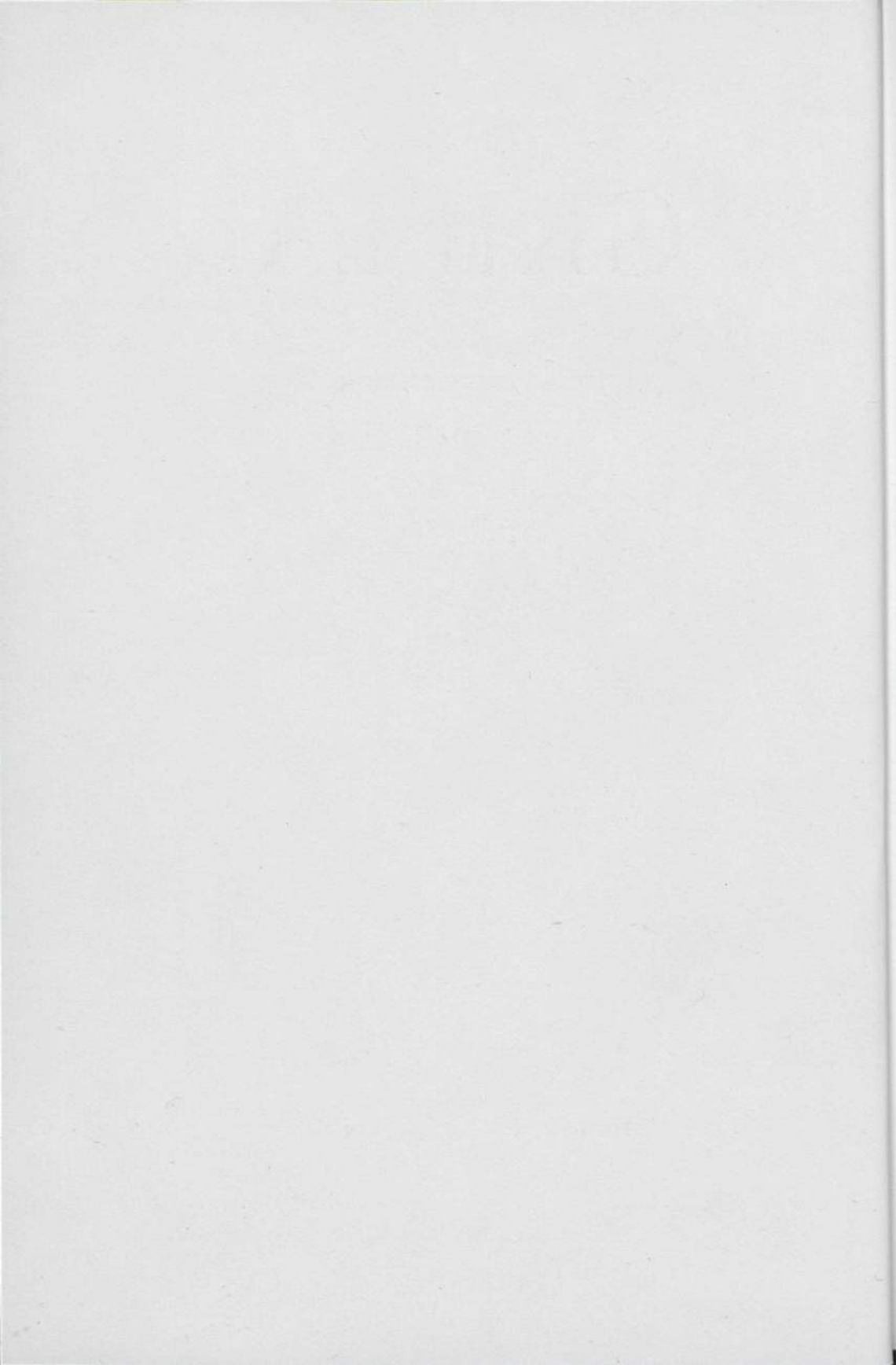
Í Heimskringlu (5. kap.) er sagt frá Sigurði hirti, konungi í Hringarfki, hann var meiri og sterkari en hver maður annarra. Haki Haðaberserkur réðst að honum óvörum á skógi með þrjá tigu manna og felldi hann, en særðist sjálfur og lét hönd sína og tólf menn af liði sínu. Tók hann síðan herskildi börn Sigurðar, Ragnhildi og Guttorm. Hugðist hann gera brúðkaup til Ragnhildar er hann yrði heill sára sinna. En er Hálfðan konungur svarti spurði þessi tíðindi, sendi hann mann sinn Hárek gand eftir Ragnhildi með hundrað manna. Brenndu þeir inni húskarla Haka, tóku systkinin ungu og óku þeim yfir vatnsísinn í tjölduðum vagni. Haki fór eftir þeim niður að vatninu, en lagðist þar á sverð sitt og beið bana. Síðan fékk Hálfðan konungur Ragnhildar og átti með henni soninn Harald hárfagra. Guttormur var hertogi fyrir liði Haralds er hann lagði Noreg undir sig. Eftir það stjórnaði hann landi um Víkina og Upplöndin þá er konungur var eigi nær og sat oftast í Túnsbergi.

⁶⁹ *Flateyjarbók* I, udg. v. Sigurður Nordal, 1944, s. 25–29.

⁷⁰ *Egils saga*, a. udg., s. 66; og *Heimskringla* I, a. udg., s. 87–89. – Om disse genealogier for Harald hárfager henviser jeg nærmere til min afhandling 'Harald hárfager som ætling af Ragnar lodbrog'.

Svipaðar frásagnir um Sigurd hjört og börn hans koma fram einum hundrað árum seinna í svonefndum Ragnarssonþætti í Hauksbók. Talið er að í báðum þessum ritum sé farið eftir munnmælasögnum, en í þættinum er miklu fleira sagt frá Sigurði en í Heimskringlu. Í Egilssögu er einnig sagt að Guttormur sonur Sigurðar hjartar væri móðurbróðir Haralds hárfagra, og þar eru nefnd börn hans fjögur, tveir synir og tvær dætur. Eftir andlát Guttorms sendi konungur tvo trúnaðarmenn sína á skipi að sækja sonu hans til Víkurinnar og flytja þá til Prándheims. Kveldúlfur og Skallagrímur voru þá búnir til Íslandsferðar. Þeir urðu varir við ferð konungsskipsins og réðust á það til hefnda fyrir Þórólf Kveldúlfsson sem konungur hafði tekið af lífi. Í orrustunni fórust báðir hinir ungu frændur Haralds konungs. Í vísu sem tilfærð er í sögunni og eignuð Skallagrími greinir frá þessum atburðum. Þar eru sveinarnir kallaðir „Ynglings börn“, en það stríðir gegn því sem í sögutextanum segir, að Guttormur faðir þeirra væri móðurbróðir Haralds hárfagra og því ekki af ætt Ynglinga. (Sumir fræðimenn telja raunar að vísan muni ekki með réttu eignuð Skallagrími, en hún er a. m. k. ekki innskot í söguna og því ekki annars flokks heimild gagnvart lausamálinu.) Sveinbjörn Egilsson taldi að orðið Ynglingur (eða ynglingur) í eintölu merkti sama sem konungur, en í fleirtölu væri það haft um menn af Ynglingaætt. En í undanfarandi ritgerð er sýnt fram á að þetta sé mjög vafa-samt. Hvarvetna annars í fornum kveðskap er orðið Ynglingur (í eint.) greinilega haft um menn af Ynglingaættinni. Það vegur þungt í því sambandi að í Arinbjarnarkviðu talar Egill um Eirík blóðöx sem „ríkan konung, Ynglings bur“, þ. e. son Ynglinga, mann af Ynglingaætt.

Í Landnámu (Sturlubók) eru synir Guttorms hinsvegar taldir bræðrungr Haralds hárfagra, jafnframt því sem Guttormur faðir þeirra er sagður sonur Sigurðar hjartar. Samkvæmt því hefur Guttormur verið föðurbróðir Haralds hárfagra, en ekki móðurbróðir hans. Þessu ber saman við vísu Skallagríms, sem kallar sveinana „börn Ynglings“, en er hinsvegar í mótsögn við Heimskringlu og við lausamálið í Egilssögu. Höfundur ritgerðar skýrir þetta misræmi á þann veg að tveir menn hafi borið Guttorms nafn á sömu slóðum í Noregi og um sömu mundir, og hafi þeim verið blandað saman í arfsögnum. Annar var Guttormur hertogi, föðurbróðir Haralds hárfagra, hinn Guttormur sonur Sigurðar hjartar og bróðir Ragnhildar drottningar. Frá hinum síðarnefnda var sagt í alkunnri og ítarlegri sögu um garpinn Sigurd hjört, og því var eðlilegt að hann tæki í sögnum sæti Guttorms hertoga sem verið hefur lítt kunnur á Íslandi. Í Landnámu má sjá hversu sagnir um þessa tvo menn hafa runnið saman með þeim afleiðingum að ósamræmi verður í áttartengslunum.

JÓN HNEFILL AÐALSTEINSSON

OLD NORSE RELIGION IN THE SAGAS OF ICELANDERS¹

THE SAGAS of Icelanders as sources of Norse religious belief are obscure and difficult to handle. So to begin with I shall run through some main themes of the research carried out these last decades, and refer to leading experts on the origin and nature of Icelandic saga-writing.

It is some fifty years since Sigurður Nordal wrote the introduction to his edition of *Egils saga* in the series *Íslensk fornrit*. This introduction set the standard for this admirable series of texts, and many of the chief ideas characteristic of the so-called 'Icelandic school' have been published there. In his introduction, Nordal reviewed (among other things) the differing opinions held by older scholars on the part authors took in the composition of sagas, and he added: 'It is generally recognised that most of the material in all the older sagas comes from oral accounts, yet many sagas clearly show that they were first formed as a whole by their authors, not to mention those sagas that are entirely or mostly fictitious.'²

Nordal next attacked the doctrine that the Sagas of Icelanders for the most part reflect a fully-formed oral tradition, saying: '... my own conclusion, after considering separate sagas and the development of saga-writing in general, is briefly this; that no saga now before us was written down in the form in which it was told. This is plainly true of the Kings' Sagas, where in some passages we can follow the development of the written text step by step. But the same rule applies to the Sagas of Icelanders, though in a different way. They too are the product of saga-writers, authors who have worked over the material and set their own stamp on the narrative'.³

Nordal has this to say about the development of saga-writing in Ice-

¹ A paper read at the University of Oxford November 18th 1985.

² *Egils saga Skalla-Grimssonar* (ÍF II, 1933), introduction, p. lix.

³ *Op. cit.*, p. lx.

land: 'In the work of Snorri saga-writing attains the fullest harmony of knowledge and art, attractive narrative controlled by historical judgment. The genre inclines ever more towards the historical novel, yet without sacrificing the touch of authenticity, and it was to reach a new pitch of artistry in *Njáls saga*.'⁴

The basic principles here set out were to be further expressed in the introductions to other Sagas of Icelanders in *Íslenzk fornrit* during the following years and decades.⁵ Nordal's essay *Hrafnkatla* was published in 1940, and there he argues that the principal events narrated in *Hrafnkels saga* never took place.⁶ In this essay he also alludes to the objectives which had been followed in editing *Íslenzk fornrit*, and he says: 'The editors of *Fornrit* texts up to now have, generally speaking, made too much of the element of oral tradition in the Sagas of Icelanders, and have overestimated the historical value of such traditions. The authors of the sagas have been credited with no more than a grudging minimum.'⁷

This passage sounds an express warning which needs to be kept in mind when estimating the material of the Sagas of Icelanders. But there has been a certain tendency in work on these sagas since 1940 to make generalizations from Nordal's essay on *Hrafnkels saga*;⁸ for this reason it is as well to quote here some things he says in his conclusion: 'Although I have not had space here to make any significant comparison between *Hrafnkels saga* and other sagas, I have tried to make it plain that all sagas must not be measured by the same yardstick: not as to their veracity, nor their sources, nor their handling of material. In my opinion which I have been able to confirm time after time, every single saga should be most carefully analysed in its own right. Of course they all belong to one literary genre, and their common characteristics are immediately obvious. But the individuality of each sep-

⁴ Op. cit., p. lxiii.

⁵ See, for example, Einar Ól. Sveinsson in the introduction to *Laxdæla saga* (ÍF V, 1934) and to *Eyrbyggja saga* (ÍF IV, 1935). See further, Jón Jóhannesson, introduction to *Austfirðinga sögur* (ÍF XI, 1950).

⁶ Sigurður Nordal, *Hrafnkatla* (Studia Islandica 7), Rvík 1940, p. 66.

⁷ Op. cit., p. 78.

⁸ Jónas Kristjánsson, 'Íslendingasögur', *Saga Íslands* III, ed. Sigurður Línadal, Rvík 1978, p. 304 ff; Vésteinn Ólason, 'Íslendingasögur', *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*, ed. Jakob Benediktsson, Rvík 1983, p. 137 ff.

arate saga is even more important: both to understand the work itself and also to achieve a general view of this type of literature as a whole, and to observe its variations. It would be altogether wide off the mark to propose sweeping judgments on sagas after considering one of them; and conversely, as has more often happened, to construct a generalized attitude to them and then impose it on the most diverse works.⁹

In 1953 Nordal published a chapter in *Nordisk Kultur* on the Sagas of Icelanders. Here he divides the sagas into five groups, according to period of composition. Most of them (12 in all) fall into the second group, of which he says: 'It can be assumed that all the sagas in this group are to a more or less significant degree based on *popular tradition*.'¹⁰ The same is of course even truer of the oldest sagas of all. The third group of sagas contains only five, including *Hrafnkels saga* and *Njáls saga*.¹¹

I judged it necessary to make these points here about the 'Icelandic school', and particularly about the work of Sigurður Nordal; for he was the originator of this school, he first blazed the trail, and he it was who took the main share in those studies that laid the foundations of the school.

The 'Icelandic school' or the 'Reykjavík school', as it was sometimes called, had an influence far beyond the borders of Iceland. Here I should like to refer to two scholars who were outstanding in the field about the middle of this century. Dag Strömbäck, in an article on the Sagas of Icelanders published in 1943, had this to say: 'To a great extent they are based on traditions and oral narrative; but their structure and formation bear the imprint of nameless artists with a proper sense of the mastery and imagination of their authorship.'¹²

Ten years later, Gabriel Turville-Petre published *Origins of Icelandic Literature*, and he says this among other things about the Sagas of Icelanders: 'The researches of recent years seem to suggest that the family sagas originated under the influence of the Kings' sagas, just as the Kings' sagas originated under the influence of hagiography and of

⁹ Sigurður Nordal, *Hrafnkatla*, p. 70.

¹⁰ Sigurður Nordal, *Sagalitteraturen* (Nordisk Kultur VIII:B), Kbh. 1953, p. 249.

¹¹ *Op. cit.*, p. 235 ff.; p. 254 ff.

¹² Dag Strömbäck, 'Författarskap och tradition i den isländska ättesagan', *Folklore och Filologi* 1970, p. 252.

other learned writing. This suggests that the family sagas were based on sources of many different kinds, on written records and genealogies, on the *Landnámabók*, works of Ari and other historical literature such as that discussed in earlier chapters of this book. It is widely agreed that the authors also used oral records, preserved both in prose and in verse.¹³

On the part played by authors in the writing of sagas, Turville-Petre has this to say: 'Every family saga, if studied in detail, seems to bear the individual stamp of an author; it shows something of the author's personal interests and of his artistic taste.'¹⁴

Much has been written on the Sagas of Icelanders in the last three decades, and many theories have been put forward. In a recent general survey, Jónas Kristjánsson gives an appraisal of these investigations, and he says: 'Instead of regarding the Sagas of Icelanders as records of ancient Iceland, people have increasingly come to look on them as reflecting the environment of the authors, the Icelandic community in the thirteenth and fourteenth centuries. Some, on the other hand, would regard them as the true-born offspring of medieval European culture, would even suppose them written to convey definite Christian ideas and a moral message. And finally there come literary historians and critics whose one idea is to assess the sagas in terms of literary art, with some attention to cultural trends at the time of writing.'¹⁵

Following up the words just quoted, Jónas Kristjánsson gives his own estimate of the matter in hand:

There is something to be said for all of these views. But those who look at the sagas blinkered by any of these aspects are on the wrong track, no less than the others who hold a blind faith in the truth of the sagas. The authors were not acting as independent moralists or artists. They were always tied by the leg to the purpose of the stories and to their sources: oral traditions, verses and poems, and older works.¹⁶

The extracts I have quoted from criticism of the sagas in the last fifty years, together with references to some leading scholars of the time,

¹³ G. Turville-Petre, *Origins of Icelandic Literature*, Oxford 1953, p. 231.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 233.

¹⁵ Jónas Kristjánsson, 'Íslendingasögur', *Rvík* 1978, pp. 272-3.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 273.

reveal an opinion once general and still dominant that Sagas of Icelanders are based on traditions. The next step is to consider whether there is any way of establishing the age of these traditions at the time when the authors of the sagas incorporated them. Sagas of Icelanders for the most part tell of individuals living in the tenth and early eleventh centuries, reckoning by other historical sources. The question then arises whether records of these people survived in oral transmission all the time from the tenth century, or whether their names have been associated with traditions established later.

In folklore studies, it is a recognised fact that traditions are modified by the environment in which they survive. Traditions that migrate from one country to another change colour according to the area, and adjust themselves each time to the cultural environment in which they are recited.¹⁷ On the other hand, traditions firmly formulated in one cultural environment can remain unchanged in new cultural surroundings for some time, long or short, even when they are at variance with current attitudes. Then it is their form that keeps them going.¹⁸ We must always take these two contrasting principles of folklore study into account whenever we examine traditions that have travelled a long way in time or space.

The cultural environment in Iceland changed but little in the period between the completion of the settlement in the early tenth century right up to the thirteenth century, when the Sagas of Icelanders were written. Domestic conditions would have been in the main exactly the same all this time, the size of the population was similar, habitation was just as scattered. The one change in this period that was of any significance and could have influenced the form and preservation of traditions was the Conversion (in 999 or 1000 AD). The great majority of sagas deal with events which actually happened before the Conversion, some of them going back to the early tenth century. If traditions of leading characters had achieved a set form and stamp before 1000 AD, they could perhaps still carry some trace over into the sagas. But then we have to reckon that these same traditions would have had to be orally preserved for about two hundred years after the Conversion. Such transmission was likely to leave its mark, presumably as

¹⁷ Anna Birgitta Rooth, *Öskubuska í austri og vestri*, Rvfk 1982, p. 140.

¹⁸ *Op. cit.*, pp. 141-2.

a tendency to discard ideas bearing the stamp of attitudes and concepts of Norse paganism. At the end of this process, in comes the author and adjusts the material to suit his story. Considering the progress of any conceivable traditions through nearly three centuries, not much of a harvest can be expected when we look for motifs of Norse paganism in the sagas.

Everywhere belief and religious practice are important elements in the creation of traditional stories. In the traditions of Christian communities, this feature usually takes the form of various powers, good or evil, which reward or punish the leading characters according to their deserts. By contrast, it is a usual feature of polytheistic religions for separate gods to take a hand in the course of affairs; they step out to defend their protégés and to oppose enemies of these. Here it is sufficient to refer to the poems of Homer, which produce too many examples of the Greek gods in this role for quotation here.¹⁹ In the tenth century, when Norse paganism was dominant in Iceland, we may expect the Norse gods to resemble the Greek gods in this habit of meddling in the life of their protégés, protecting or avenging them. Such intervention by the gods would most probably occur in stories of individual heroes circulating in the tenth century. Such traditions would inevitably fall on evil days after the Conversion, once the Norse gods had been uprooted from everyday experience. Of course it is true that the change of religion came about gradually and slowly, and even when the Norse gods had quitted the field various undergrowths of Norse belief remained in full vigour for a good while, becoming in course of time an active part of the superstition of the eleventh, twelfth and thirteenth centuries.²⁰ It is essential to allow for this alteration in traditional beliefs when we come to assess theological material in the Sagas of Icelanders.

Now I will set out some motifs in the sagas which could be taken as evidence of traditions formulated in the days of Norse paganism. I have in my paper concentrated on motifs from two sagas, *Víga-Glúms saga* and *Gísla saga Súrssonar*.

In some passages of *Víga-Glúms saga* there are express references to

¹⁹ *Odyseifskviða*, Rvík 1973, pp. 293, 343, 351 and passim.

²⁰ Dag Strömbäck, *Sejd*, Lund 1935, 3 ff.; Jón Hnefill Aðalsteinsson, *Under the Cloak*, Uppsala 1978, pp. 28-30 and references there given.

the god Frey. Early in the saga it is said that 'the temple of Frey' stood near the farm Þverá; and the property included the field *Vitazgjafi*, which never fell 'barren'.²¹ Scholars have naturally assumed that Frey was responsible for the fertility of the field, and thus it was consecrated to him, although this is not said outright.²² When Sigmund and Þorkel had unjustly appropriated use of the field from Glúm and his mother for a while, Glúm killed Sigmund on the spot. Glúm won the case arising from the killing, and Þorkel had to hand over his part of Þverá. Then the saga says:

Ok áðr Þorkell fór á brott frá Þverá, þá gekk hann til hofs Freys ok leiddi þagat uxa gamlan ok mælti svá: 'Freyr,' sagði hann, 'er lengi hefir fulltrúi minn verit ok margar gjafar at mér þegit ok vel launat, nú gef ek þér uxa þenna til þess, at Glúmr fari eigi ónauðgari af Þverárlandi en ek fer nú. Ok láttu sjá nokkurar jar-tegnir, hvártú þiggr eða eigi.' En uxanum brá svá við, at hann kvað við ok fell niðr dauðr, ok þótti Þorkatli vel hafa við látit ok var nú hughægra, er honum þótti sem þegit myndi heitit.²³

Before Þorkel departed from Þverá, he went to the temple of Frey, leading an old ox, and spoke thus: 'Frey,' said he, 'you who have long been the patron who has received many gifts from me and repaid them well, I now give you this ox, in order that Glúm may leave Þverárland under no less compulsion than I do now. Manifest some signs to show whether you accept or not.' The effect on the ox was such that it bellowed and fell dead; and Þorkel thought the answer favourable, and was now easier in mind, when it seemed to him that the prayer had been heard.

The next allusion to Frey is in connection with outlawry of Vigfús, son of Víga-Glúm. Of him it is said:

En hann mátti eigi heima vera fyrir helgi staðarins . . . ok helt Glúmr hann á laun. En því skyldu eigi sekir menn þar vera, at Freyr leyfði eigi, er hof þat átti, er þar var.²⁴

²¹ *Víga-Glúms saga*, ed. Jónas Kristjánsson (ÍF IX), Rvík 1956, pp. 16, 22.

²² ÍF IX, p. 22 n. 1 and works there cited.

²³ ÍF IX, p. 34.

²⁴ ÍF IX, p. 66.

But he could not live at home because of the consecration of the place . . . and Glúm kept him in hiding. And men under penalty were not admitted because Frey, deity of the temple there, did not allow it.

Frey last appears in the saga when enemies of Víga-Glúm once more brought a case of homicide against him, a case that ended with Glúm being forced to give up Pverá and leave. The saga says:

En áðr Glúmr riði heiman, dreymði hann, at margir menn væri komnir þar til Pverár at hitta Frey, ok þóttisk hann sjá mart manna á eyrunum við ána, en Freyr sat á stóli. Hann þóttisk spyrja, hverir þar væri komnir. Þeir svara: 'Þetta eru frændr þínir framliðnir, ok biðjum vér nú Frey, at þú sér eigi á brott færðr af Pverárlandi, ok tjóar ekki, ok svarar Freyr stutt ok reiðuliga ok minnisk nú á uxagjöf Þorkels ins háva.' Hann vaknaði, ok lézk Glúmr verr vera við Frey alla tíma síðan.²⁵

Before Glúm rode away from home, he dreamt that many people had come to Pverá to meet Frey, and he seemed to see a crowd on the gravel banks by the river, while Frey sat on a throne. He thought he asked who they were. They answered: 'These are your departed kinsmen, and we are praying to Frey that you should not be taken away from Pverárland; but all in vain, for Frey answers shortly and angrily, and he remembers the gift of an ox by Þorkel the tall.' He awoke, and Glúm said his relations with Frey were worse ever after.

Now we must explain the connection between the cult of Frey and Glúm's occupation of Pverá. A diagram will show it thus:

<i>Cult of Frey</i>	<i>Activities of Glúm</i>	<i>Activities of Glúm's enemies</i>
Frey's temple	Killing of Sigmund	
Vitazgjafi	Presence of Vigfús under penalty	Þorkel the tall gives an ox
Legal sanction on Pverá		

All three activities here shown point directly to the destruction of Glúm's right to live at Pverá. Indeed it appears that in the days of ac-

²⁵ ÍF IX, pp. 87-8.

tive paganism in Iceland the dedication of an ox by Porkel the tall would alone have been enough to get Glúm out of Þverá. We have only to take account of the portents accompanying the gift, and also to notice Frey's subsequent answer, revealed to Glúm in dream according to the saga. Sacrilege in the field was also bound to do Glúm great damage, according to the concepts of Norse paganism. In terms of the general religious outlook, it was a case of grave and gross sacrilege, not likely to be left unavenged by the gods. The third point, the sanctity imposed on Þverá by Frey and the god's prohibition of the presence of men under penalty, is especially interesting from the point of view of theology and administration. The motif here expressed, indistinct and laconic though it is, turns our thoughts to the links between administration and pagan worship in tenth-century Iceland, a matter that has been much discussed. Elsewhere I have given rather full attention to these links, and to the role of the *goðar* and their activity in this area; so I refer you to this work.²⁶ But the isolated motif shown here gives valuable support to conclusions already reached by other means: that a close and unbroken link existed between cult and administration in tenth-century Iceland.

I have just glanced at the accounts of Frey in *Víga-Glúm's saga* in the light of Norse beliefs. If these beliefs are regarded as a living religion, and the god Frey as an active object of worship, then these traditions preserve memories of forces which could well be the basis and explanation of a momentous result. There is an obvious logic in this account of Frey, and it is easy to perceive the causes and effects which set a story or tradition on its way.

The next step is to consider the place of these traditions of Frey in *Víga-Glúm's saga* itself, and what part they play in the development of the story. The short answer is that these passages make little difference to the development, and nowhere count as a motive force in the plot. When Glúm kills Sigmund in the field Vitazgjafi, it is simply stated as a fact, and the mention of Porkel the tall sacrificing an ox is entirely neutral. The same is true of the passage where Víga-Glúm pollutes Þverá by secretly sheltering his outlawed son. No particular results of this deed come into the story. Towards the end of the saga it

²⁶ Jón Hnefill Aðalsteinsson, 'Blót and Þing. The Function of the Tenth Century *goði*', *Temenos* 21, Helsinki 1985, pp. 23-38.

is finally mentioned that Víga-Glúm dreamed of Frey, just before the prosecution was brought up at the Assembly which closed with his expulsion from Pverá. The fact that Frey in dream forbids Glúm to live at Pverá any longer is treated casually. Other points are brought up, which are considered more relevant to the expulsion of Glúm from Pverá and his final downfall.

Thus Frey is not really operative in *Víga-Glúm's saga*, and his divinity has no motive power in the story. But other, more potent incidents do occur. First of all, there are the treasures given to Víga-Glúm by his maternal grandfather, Vigfús of Vors:

. . . einkagripi vil ek þér gefa, feld ok spjót ok sverð, er vér hofum mikinn trúnað á haft frændr; ok meðan þú átt gripina, vænti ek, at þú týnir eigi virðingu, en þá em ek hræddr um, ef þú lógar þeim.²⁷

And I will give you especial treasures, a cloak, a spear and a sword, in which all our kin has put great faith; as long as you keep possession of these treasures, I do not expect you to lose your distinction; but I fear for it, if you part with them.

Then there is the occasion when Glúm dreams of a stately woman whom he invites to his home. His interpretation of the dream is that the guardian-spirit of his grandfather, recently dead, was seeking out an abode.²⁸ Soon after, it is stated: 'Glúmr tók nú virðing mikla í heraðinu.'²⁹ 'Glúm now gained a high reputation in that district.' The plain inference is that the good-fortune of his grandfather had a favourable effect. The auspicious treasures of Vigfús come into the story again, when Einar of Pverá says:

Glúmr hefir nú lógat þeim hlutum, feldi ok spjóti, er Vigfúss, móðurfaðir hans, gaf honum ok það hann eiga, ef hann vildi halda virðingu sinni, en kvað þaðan frá þverra mundu. Nú mun ek taka við málinu ok fylgja.³⁰

Glúm has now parted with the cloak and spear that Vigfús his

²⁷ ÍF IX, p. 19.

²⁸ ÍF IX, pp. 30-31.

²⁹ ÍF IX, p. 35.

³⁰ ÍF IX, p. 87.

grandfather gave him, enjoining him to keep them if he wanted to retain his reputation; but he said it would be on the wane thenceforth. Now is the time for me to take up the prosecution, and press it.

Predictably, Glúm lost the case, but he was still reluctant to leave Pverá, and sat himself in the place of honour at the time when he had to depart. Then came Hallbera, mother of Einar, the new master of Pverá, and addressed him in these words:

komit hefi ek nú eldi á Pverárland, ok geri ek þik nú á brott með allt þitt, ok er helgat landit Einari, syni mínum.³¹

I have now taken fire to Pverárland, and I expel you and all yours, and the land is appropriated to my son Einar.

At this juncture, Glúm could in no way keep his position, and he took himself off from Pverá.

It is instructive to compare references to Frey with those events here mentioned, which are in truth the motive force of the story. I shall turn first to a theological equation, which would have held good in the tenth century, when Norse paganism was in force in Iceland. In those days we can expect to find a belief in personified fate, such as the figure Glúm is said to have dreamt. It may also be reckoned that various things were considered lucky objects, connected with some kind of belief. It is also plain in various Old Icelandic sources that in pagan times it was an active and well-known custom to take possession of land by carrying fire round it. Yet this practice applied exclusively to land not already belonging to other people; for the person who carried fire round took possession of the land by this means, according to the laws of gods and men.³² It will be clear that the above-mentioned beliefs were in the tenth century assigned a level lower than belief in the Norse gods themselves. Personal luck, lucky objects, and rites of possession in taking land must all have been subordinate to the gods worshipped, those who controlled the fates of men and things yet to come, who ruled over the winds and weather, and the fertility of man and beast.³³

³¹ ÍF IX, p. 89.

³² Dag Strömbäck, 'Att helga land', *Folklore och Filologi* 1970, p. 135 ff.

³³ See *Edda Snorra Sturlusonar*, ed. (1931), p. 31 ff., 41.

The Conversion brought a total change of this conceptual system. The Norse gods vanished from the scene, but many other products of Norse belief continued to thrive, and turned into *superstition* as it was called, as soon as the one true religion had entered the country. The way *Víga-Glúm's saga* uses the practice of encircling land with fire is especially arresting. This custom, which had been a legal method of taking possession, one of the links between religion and law, becomes in this narrative a kind of aversion-charm, the cunning contrivance of an old woman safeguarding the interest of her son.³⁴ It is a frequent feature of religious history that various practices of an older religion will, under the new dispensation, become means of sorcery. This is what might have happened here.³⁵

In view of these matters, it is natural that mention of the god Frey falls into the background in *Víga-Glúm's saga*, and exercises no motive power in the development of the story. Instances of superstition accord better with the range of ideas in the eleventh, twelfth and thirteenth centuries, and with the state of things confronting people at that time. The fact that traditions of Frey are nevertheless preserved in *Víga-Glúm's saga* strongly suggests to me that they had at some time played an effective part in traditions about Víga-Glúm. The inner logic of these accounts, where the result follows on the cause, can most plausibly be traced to the tenth century, when Norse religion was a living force and Frey was actively worshipped. This, it seems to me, is a basis for dating the initial formation of traditions in the Sagas of Icelanders all the way back to the tenth century. It is harder to establish just when Frey gave way before the instances of superstition, but I would think that this happened at least to some extent while traditions about Glúm were circulating orally. All the same, it can never be firmly decided what changes occurred in oral tradition, or what was there after the work of the author of *Víga-Glúm's saga*.

There are some references to Frey in the saga of Gísli Súrsson. It is said of the chieftain Þorgrím Þorsteinsson, also called *Freysgoði* (priest of Frey):

Þorgrímur ætlaði at hafa haustboð at vetrnóttum ok fagna vetri ok

³⁴ Cf. Dag Strömbäck, 'Att helga land', p. 150 f. and references where slightly different view is expressed.

³⁵ Jón Hnefill Aðalsteinsson, *Under the Cloak* (1978), p. 21 and works there cited.

blóta Frey ok býðr þangat Berki bróðr sínum ok Eyjólfí Þórðar-syni ok mǫrgu ǫðru stórmenni.³⁶

Þorgrím planned to hold an autumn feast at the onset of winter, to welcome-in winter and make sacrifice to Frey; he invited his brother Þörk and Eyjólf Þórðarson, and many other leading men.

The night after the feast, Gísli Súrsson got secretly into the sleeping-hall of the farm at Sæból, as in this description:

Nú gengr hann innar eptir húsinu ok at lokhvílunni, þar er þau Þorgrím hvíldu ok systir hans, ok var hnigin hurð á gátt, ok eru þau bæði í rekkju. Gengr hann þangat ok þreifask fyrir ok tekr á brjósti henni, ok hvíldi hon nær stokki. Síðan mælti hon Þórdís: 'Hví er svá kǫld hǫnd þín, Þorgrím?' ok vegr hann. Þorgrím mælti: 'Viltu at ek snúumk at þér?' Hon hugði, at hann legði hǫndina yfir hana. Gísli bíðr þá enn um stund ok vermir hǫndina í serk sér, en þau sofna bæði. Nú tekr hann á Þorgrími kyrrt, svá at hann vaknaði. Hann hugði, at hon Þórdís vekði hann, ok snerisk þá at henni. Gísli tekr þá klæðin af þeim annarri hendi, en með annarri leggr hann í gegnum Þorgrím með Grásíðu, svá at í beðinum nam stað.³⁷

He moved to the inside of the building and to the closet-bed where his sister and Þorgrím were sleeping; the door was closed, and both were in bed. He went up, feeling his way, and touched the woman's breast, for she was lying next the bed-board. Then said Þórdís, 'Why is your hand so cold, Þorgrím?' and woke him. Þorgrím said, 'Do you want me to turn towards you?' She had supposed that it was Þorgrím putting his arm across her. Gísli waited for some time, and warmed his hand in his bosom, and they both fell asleep. Now he touched Þorgrím lightly, enough to wake him. Þorgrím supposed that Þórdís had woken him, and turned towards her. Gísli then stripped the bedclothes from them with one hand, and with the other he stabbed Þorgrím with the spear Grásíða, so that it stuck in the slats under the bedding.

³⁶ *Gísla saga Súrssonar*, ed. Björn K. Þórolfsson (ÍF VI, 1943), p. 50.

³⁷ ÍF VI, pp. 53-4.

Gísli escaped, and no-one knew who did the killing. He helped to bury Þorgrím. Soon after, the saga says:

Varð ok sá hlutr einn, er nýnæmum þótti gegna, at aldri festi snæ útan ok sunnan á haugi Þorgríms ok eigi fraus; ok gátu menn þess til, at hann myndi Frey svá ávarðr fyrir blótin, at hann myndi eigi vilja, at frøri á milli þeira.³⁸

Now a certain thing felt to be unprecedented was that snow never lay on the seaward and southern side of Þorgrím's mound, and there was no frost; and people concluded that he must be so dear to Frey because of the sacrifices he had offered, that the god would not tolerate any chill between them.

Then we are told that the same winter people were holding ball-games, when the bat cracked, and Gísli offered to repair it:

Gísli sezk niðr ok gerir at trénu, horfir á hauginn Þorgríms; snær var á jorðu, en konur sátu upp í brekkuna, Þórdís systir hans ok margar aðrar. Gísli kvað þá vísu.³⁹

Gísli sat down to mend the bat, looking towards Þorgrím's mound. There was snow on the ground, and the women were sitting on the bank above, Gísli's sister Þórdís and many others. Gísli then spoke a verse.

In this verse, Gísli let out that he had killed Þorgrím. His sister Þórdís, widow of Þorgrím, memorised the verse and then *worked it out*, that is, she grasped the full sense of what it meant. From that moment, Gísli's fate was sealed.

I will now consider the probable age of the passages I have quoted, with some attention to any inner cohesion there may be between them. The account of Þorgrím's autumn sacrifice is short and factual, and offers no particular information about the method or practice of sacrifice. Such general description as it contains could be widely available to the author of the saga. The description of how Gísli went to the sleeping-place of Þorgrím and Þórdís at night after the sacrifice is altogether more copious and precise. There is a parallel to this account

³⁸ ÍF VI, p. 57.

³⁹ ÍF VI, p. 58.

in *Droplaugarsona saga*, in the passage where Grím Droplaugarson kills Helgi Ásbjarnarson at Eiðar. This is how it goes:

Þá gekk Grímr í hvílugólf þat, er var hjá sæng þeira Helga, ok setti þar niðr fyrir framan þat, er hann hafði í hendi, ok gekk síðan at sænginni ok lagði af Helga klæðin. Hann vaknaði við ok mælti: 'Tóktu á mér, Þórdís, eða hví var svá kold hönd þín?' 'Eigi tók ek á þér,' sagði hon, 'ok óvarr ert þú. Uggir mik, at til mikils dragi um.' Ok eptir þat sofnuðu þau. Þá gekk Grímr at Helga ok tók hönd Þórdísar af honum, er hon hafði lagt yfir hann. Grímr mælti: 'Vaki þú, Helgi, fullsofit er.' En síðan lagði Grímr sverðinu á Helga, svá at stóð í gegnum hann.⁴⁰

Then Grím went into the closet enclosing the bed of Helgi and Þórdís, setting down in front of it what he was carrying [i.e. the small round stick]. Next he went to the bed and turned the bed-clothes off Helgi. He woke at this, and said, 'Did you touch me, Þórdís, and why was your hand so cold?' 'I didn't touch you,' said she, 'and you are reckless. I fear that great trouble is on the way.' And after that they fell asleep. Grím then went to Helgi and lifted off the arm that Þórdís had thrown over him. Grím said, 'Wake up, Helgi, you have slept long enough.' And then Grím struck Helgi with the sword and ran him through.

Scholars soon noticed the similarity of these two accounts, but have not agreed on which of the two has drawn on the other.⁴¹ Jón Jóhannesson alludes to these researches in his introduction to *Austfirðinga sögur* in Íslenzk fornrit: 'For a long time, *Droplaugarsona saga* was taken to be the borrower, but most recent researches have demonstrated the opposite, there can be no doubt about it, for the poem *Íslendinga drápa* supports the nucleus of the saga account.'⁴² The researches that Jón Jóhannesson refers to are found in the introduction to the edition of *Gísla saga* by Björn K. Þórólfsson in Íslenzk fornrit. This editor compares the two accounts, and finds two decisive points to show that *Gísla saga* is here drawing on *Droplaugarsona saga*. One

⁴⁰ *Droplaugarsona saga* ed. Jón Jóhannesson (ÍF XI, 1950), p. 170.

⁴¹ ÍF VI, p. xx n. 1 and works there cited.

⁴² ÍF XI, p. lxxiii.

concerns the clothing of the assassin, the other the relative positions of sleeping-hall and byre in the farms Sæból and Eiðar; and further, the purpose of tying together the cows' tails in the byre in each context. Björn K. Þórólfsson says that on both these points the account of *Droplaugarsona saga* is consistent, while that of *Gísla saga* is inconsistent and redundant.⁴³ This is true enough, yet these two points do not seem to me as weighty or decisive as Björn and Jón think. What matters most, it seems to me, is that these scholars have not made a detailed comparison in those sections that are after all most important in each separate account; namely, the description of the killing. I will now take these sections, referring to the passages I have already quoted.

The account of *Gísla saga* has one feature over and above that of *Droplaugarsona saga*, when it tells of the talk and mutual relations of Þorgrím and Þórdís in bed. 'Do you want me to turn towards you?' says Þorgrím when he wakes for the first time. The sense of this question is clear, for it means straightforwardly 'Do you want me to have intercourse with you?' When again a few lines further on it is said that Þorgrím 'thought that it was Þórdís waking him, and he then turned towards her', the meaning is equally clear. Þorgrím turns to his wife to have intercourse with her, and at the same instant he is stabbed to death.

This feature has no parallel in other sagas, and therefore it seems natural to suppose that here we have the residue of a tradition about the slaying of Þorgrím. The next task is to consider whether this episode could have had any particular significance at any time in the period when the tradition would have arisen, roughly speaking between the years 960 and 1240.

In terms of Christian thought, there is no particular significance in a man being killed in the circumstances described, except in so far as the tragedy is made unusually gruesome. It becomes a totally different matter if this account is set in the conceptual and theological context of the tenth century.

In fertility cults, ritual worship or celebration culminates with the king/high priest or the god of sacrifice copulating with the appropriate

⁴³ ÍF VI, pp. xix-xx and works there cited.

consort.⁴⁴ In this way he brings the rite to an end; and we may think that Þorgrím, the 25-year old priest of Frey, was playing this role when he is made to say to his wife Þórdís: 'Do you want me to turn towards you?' And so, when soon after he turns to his wife to have intercourse with her, and is stabbed to death in the act, it is not simply a matter of a man being killed in his bed at night; it is rather that the presiding priest is killed while completing the ritual. By tenth-century standards, the death of Þorgrím would have been not simply murder by night, but also sacrilege of the gravest kind.

Frey was god of fertility and fruitfulness in general, of the fertility of men and beasts in particular. The poem *Skírnismál* depicts his impatient longing for his own marriage; Adam of Bremen says that the idol of Frey in the temple at Uppsala was carved with a gigantic priapus; and an image found in Sweden which is generally thought to represent Frey has the same distinctive feature.⁴⁵ Considering all this, I regard it as no accident that a text which records the killing of Þorgrím takes especial trouble to demonstrate that at the point of death Þorgrím was exactly like Frey.

Þorgrím was killed about forty years before the Conversion. Thus there was plenty of opportunity for a tradition of the slaying to be fully formulated and established while Norse religion was still dominant in the country. At that time, all the circumstances would be seen from the standpoint of Norse belief; cause and effect would be interpreted in accordance with current concepts. It seems to me that these concepts and this interpretation can still be read between the lines of *Gísla saga*, once it is carefully examined. As far as transmission of the episode goes, we can call to mind that Snorri *goði* was present in bed with his parents, as yet unborn. Snorri became father of Þuríð, the wise, well-informed and reliable woman who supplied material to Ari *fróði*. So in this case there were unusually fair prospects that a tradi-

⁴⁴ Rosalie David, 'Egypt', *Mythology*, ed. by Richard Cavendish, London 1980, p. 102; Mircea Eliade, *Patterns in Comparative Religion*, London 1983, pp. 331-366 and references.

⁴⁵ *Sæmundar-Edda* (1926), p. 83-4, 92-3; Adam of Bremen, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, ed. B. Schmeidler (1917), 257; E.O.G. Turville-Petre, *Myth and Religion of the North* (London 1964), p. 248 n. 51.

tion would be kept alive over a long period, undamaged and word-for-word as it had originally been formulated.

A priest of Frey who was killed in the fertility episode of ritual had reason to expect a special reward from the god of fertility. According to *Gísla saga*, Þorgrím did not have long to wait for the recompense. A 'thing without precedent' happened: his mound stayed unfrozen, and people assumed that Frey would not tolerate any frosty relation between them. This 'unprecedented thing' brought about the fall of Þorgrím's slayer. Gísli lost sight of his own interests as he looked at the mound, and composed a verse which gave him away.

The theological chain of reasoning in the situation I have described is quite clear. It seems to me so clear and logical that it is hard to entertain any other idea than that it was formulated in the days of Norse paganism, while Frey was still a powerful and living pagan god.

In *Gísla saga*, little weight is given to the traditions of Frey here recounted. Their function in the narrative is more or less as infilling, and they are not regarded as making any difference to the development of events. The saga puts it in this way, when Þorgrím has been buried:

Börkr kaupir at Þorgrími nef, at hann seiddi seið, at þeim manni
yrði ekki at björg, er Þorgrím hefði vegit.⁴⁶

. . . Börk struck an agreement with Þorgrím 'the claw', who was to bring it about by shamanistic practices that the man who had slain Þorgrím should be deprived of all succour.

The shamanism of Þorgrím 'the claw' is described immediately before the mention of the 'unprecedented thing' at the mound of Þorgrím, priest of Frey, and in such a way as to give readers the impression that Gísli composes the verse under the influence of the spell. The methods used by this Þorgrím are described in a very general way.

Shamanistic practices survived the Conversion, but black magic and incantations were forbidden:⁴⁷ Another item from the realm of Christian superstition which is influential in *Gísla saga* is the ill-fated weapon Grásíða.⁴⁸ These manifestations of superstition were no doubt in full vigour in the first centuries after the Conversion, right up to the

⁴⁶ ÍF VI, p. 56.

⁴⁷ Dag Strömbäck, *Sejd* (1935), p. 61 ff.

⁴⁸ ÍF VI, pp. 5, 6, 9, 12, 13, 37, 52, 54.

author's own time. The practices in question are similar to those already discussed in connection with *Víga-Glúm's saga*. Superstitious practices are allowed to operate as a motive force in the story, while a traditional pattern associated with the god Frey lies in the background, inactive for the most part. We may think that this traditional pattern was formulated in the days of Norse paganism, when Frey was still a potent and living god.

Translated by Joan Turville-Petre

ÁGRIP

Íslendingasögur eru torræðar og vandmeðfarnar heimildir um norræna trú. Því ber nauðsyn til, áður en litið er á slík dæmi í sögunum, að hyggja að rannsóknarsögu síðustu áratuga og líta á niðurstöður fremstu vísindamanna um hvernig Íslendingasögur séu til orðnar. Fyrir þá rannsókn sem hér er gerð skiptir mestu máli hvort gera megi ráð fyrir gömlum sagnleifum í sögunum sem hugsanlega væru frá dögum norrænnar trúar.

Í formála Egils sögu árið 1933, sem var stefnumótandi fyrir viðhorf útgefenda Íslenzkra fornrita, segir Sigurður Nordal, að meginefni margra Íslendingasagna sé sótt í munnlegar frásögur, en sögurnar séu verk höfundar sem hafi farið frjállega með efni sitt. Í verkum Snorra Sturlusonar nái sagnaritunin fyllstu samræmi vísinda og listar. Sama grundvallarviðhorf til Íslendingasagna setti Sigurður Nordal einnig fram í Nordisk kultur tuttugu árum síðar. Þar segir hann, að meginhluti Íslendingasagna byggi að meira eða minna leyti á arfsögnum. Meira vafamál telur hann um arfsagnirnar hvað sumar yngri sögurnar varðar, en í þeim hópi eru Hrafnkels saga og Njáls saga. Í ritgerð um Hrafnkels sögu hafði Sigurður Nordal einnig varað við því að heimfæra þær niðurstöður sem hann komst þar að á önnur verk.

Sigurður Nordal var frumkvöðull og brautryðjandi hins svonefnda 'Íslenska skóla', sem kom fram sem arftaki 'bókfestu-' og 'sagnfestukenninga', og var mikils ráðandi um miðja öldina og gætir allt fram á þennan dag. Af talsmönnum þess skóla utan Íslands má sérstaklega nefna Dag Strömbäck og Gabriel Turville-Petre. Í nýlegu yfirlitsriti um Íslendingasögur heldur Jónas Kristjánsson fram svipuðum viðhorfum og hér hafa verið rakin. Hann gerir grein fyrir kenningum um Íslendingasögur er fram hafa komið á síðustu áratugum og telur höfundar þeirra alla kunna að hafa nokkuð til síns máls. En hann bætir við, að einstrengingsleg fastheldni við einstakar kenningar leiði menn á villigötur, því að höfundar Íslendingasagna séu bundnir í annan skó af ætlunarverki sagnanna og heimildum sínum, sögnum, bundnu máli og eldri ritum.

Torvelt er að færa rök að hugsanlegum aldri munnmælasagna í Íslendingasögum. Þau tímamörk sem helst verður tekið mið af eru kristnitakan. Þá vaknar sú spurning, hvort unnt sé að leiða líkur að því, að enn megi finna í sögunum sagnamunstur er beri þess einkenni að hafa orðið til fyrir kristnitöku.

Í Víga-Glúms sögu eru nokkrar frásagnir um samskipti Víga-Glúms og Freys. Víga-Glúmur vanhelgar það sem guðinum tilheyrir og guðinum er færð fórn til að koma Víga-Glúmi frá Þverá. Niðurstaðan verður sú, að Víga-Glúmur verður að láta jörðina af hendi. Hér er til staðar innra sambengi orsaka og afleiðinga sem gæti borið vitni viðhorfum tíundu aldar. Í Víga-Glúms sögu eru þessi minni þó óvirk og þar eru ýmis atriði úr hjátrú elleftu, tólfstu og þrettánda aldar látin fleyta fram atburðarás. Sú staðreynd, að heillegt sagnamunstur úr hugarheimi norrænnar trúar er þrátt fyrir allt enn í sögunni, er veigamikil röksemd fyrir því, að umræddar sagnir hafi mótast meðan norræn trú var enn ríkjandi á Íslandi.

Í Gísla sögu Súrssonar segir frá Freysdýrkun Þorgríms, sem Gísli Súrsson vó í hjónarekkjunni við lok haustblóts. Frásögn sögunnar dregur fram, að Þorgrímur hafi engum verið líkari en Frey á banastundinni. Haugur Þorgríms hélst þíður og var þakkað Frey. Gísli leit til haugsins og kvað vísu þar sem hann kom upp um sig. Hér er auðlesíð trúarsögulegt sambengi, en þó gegna þessir atburðir ekki samfelldu hlutverki í sögunni, þar sem atburðarás er borin uppi af ýmsum hjátrúarfyrirbærum. Hér gæti einnig verið um sagnleif frá tíundu öld að ræða, er tekið hefði á sig mynd meðan Freyr var enn lifandi og virkur guð.

EINAR MÁR JÓNSSON

STAÐA KONUNGSSKUGGSJÁR Í VESTRÆNUM MIÐALDABÓKMENNTUM¹

Í SMÁSÖGUNNI 'Síðasta rannsóknaræfingin' segir Þórarinn Eldjárn frá merkum fræðimanni, Jóhanni Einarssyni cand. mag. Þótt ég viti, að orð þjóðskáldsins eru greypt í huga allra viðstaddra, ætla ég samt að rifja upp lýsinguna á vinnubrögðum hins mikla sérfræðings:

Veikleiki Jóhanns í fræðunum hafði verið sá að hann sá aldrei stóru línurnar í rannsóknarefnum sínum. Ef hann tók eitthvert verkefni fyrir klofnaði það smámsaman í ótal ranghala sem greindust síðan sjálfir í allar áttir, eltandi hver sitt smáatriðið. Það endaði alltaf með því að Jóhann týndi þræðinum og reikaði um aleinn og áttavilltur í feigum skógi. Það var alkunna að honum hafði verið sleppt í gegnum cand. mag. próf eftir óskaplegar raunir með ritgerðina. Hann hafði ætlað að skrifa um Staðarhóls-Pál og kveðskap hans. Og það gerði hann líka, ekki vantaði það, ritgerðin var nógu löng og efnismikil. Gallinn var bara sá að þegar hann var kominn uppí áttahundruð þéttvélritaðar síður eftir þriggja ára þrotlaust starf var Staðarhóls-Páll ekki nema sjö ára gamall þegar þar var komið sögu og þar af leiðandi ekki byrjaður að yrkja neitt svo vitað væri.

Fyrir allmörgum árum, þegar ég gekk á fund prófessors Bernard Guenée í París og bað hann að benda mér á rannsóknarefni, vildi svo til að hann var nýbúinn að lesa alþekkt verk eftir Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, sem ég mun síðar víkja nánar að. Fannst honum það því mjög vel við hæfi að ég sneri mér að Konungsskuggsjá og reyndi að rannsaka hugmyndir þess rits um þá kosti og dyggðir, sem fyrirmyndarkonungur ætti að vera prýddur.

Svo liðu mörg ár, það var gerð uppreisn í París og barist í götu-

¹ Fyrirlestur haldinn í Árnagarði 4. janúar 1986.

virkjum, de Gaulle varð að víkja úr forsetastóli en verstu andstæðingar hans fóru að snúast hópum saman til Gaullisma, fyrrverandi róttæklingar franskir gerðust 'nýir heimspekingar', einum ábúanda Elyséehallar í París skrikaði fótur í demantahaug svo að sósíalistar komust til valda í landinu og létu það verða eitt sitt fyrsta verk að senda hið forna menningartæki fallöxina á þjóðminjasafn.

Á meðan þessir miklu atburðir gerðust, fékkst ég stöðugt við rannsóknir. En eftir því sem árin liðu fór svo að rannsóknarefnið klofnaði smám saman í ótal ranghala, sem greindust síðan í margvíslegar og lítt fyrirsjáanlegar áttir, uns komið var á slóðir sem mig hafði aldrei grundað að ég ætti eftir að troða. Vorið 1982 var ég svo staddur einu sinni sem oftár á kennarastofu bókasafns Sorbonne og skrifaði þá niður hjá mér úr bók sem ég var að lesa tölur um efnasamsetningu forn-egypskra spegla. Þá gerðist ég allt í einu hugsu, og ég fór að velta því fyrir mér hvernig innblásið skáld eins og Þórarinn Eldjárn myndi fjalla um rannsóknarferil fræðimanns sem byrjaði á því að rýna í Konungsskuggsjá og endaði svo með því – eftir að hafa fetað sig áfram stig af stigi – að fást við efnasamsetningu forn-egypskra spegla. Mér fannst, að hvað sem öðru liði færi því ekki fjarri, að ég hefði nú skotið hinum merka vísindamanni Jóhanni Einarssyni cand. mag. ref fyrir rass, og væri það fyrsta upphæfð mín í fræðunum.

Ég ætla ekki að fara að rekja það hér í neinum smáatriðum hvaða þjóðgötur, villustigar og gagnstigar liggja í gegnum rúm og tíma frá Niðarósi á 13. öld aftur til grafa fornríkisins egypska, enda mætti sjálf-sagt skrifa um það hvort sem menn vildu heldur leynilögreglusögu eða metafýsískt skáldrit. En því nefni ég þetta mikla langferðalag að það var að verulegu leyti eins konar krókaleið utan um vandamál, sem ég tel enn að skipti nokkru máli í norrænum miðaldafræðum, og ég ætla nú að gera hér að umtalsefni, en það er hvers konar rit Konungsskuggsjá er í raun og veru. Á ég við með þessu hver sé tilgangur höfundarins og aðalefni verksins sem önnur efni þess tengjast síðan, eða með öðrum orðum hver sé grundvallarhugmynd Konungsskuggsjár, sem skapar einingu hennar og formgerð.

Svo er að sjá að fræðimenn hafi yfirleitt ekki gefið þessu vandamáli neinn sérstakan gaum, því að þeir hafa gjarnan fjallað um Konungsskuggsjá eins og grundvallareðli hennar lægi í augum uppi, eða þeir hafa skilgreint það í fáum orðum með tilvísun til nokkurra kafla eða

jafnvel setninga, án þess að finna neina þörf á að fjalla um málið í breiðu samhengi. Þau viðhorf til Konungsskuggsjár, sem hægt er að rekast á með því að fletta í ritum fræðimanna frá fyrri og síðari tímum, eru þó svo gerólík, að það eitt sýnir þörfina á að velta þessu vandamáli fyrir sér áður en lengra er haldið í rannsóknunum.

Á 17. og 18. öld, allt frá dögum Peder Claussøn Friis, sem dó árið 1614,² og fram að útkomu ritsins *Wigfusús Jonaeus de piscatura occasione Speculi regalis*³ árið 1762, eða jafnvel enn lengur, virðast fræðimenn einkum hafa litið á Konungsskuggsjá sem vísindarit um landafræði og náttúrufræði á norðurlóðum eða kannske fyrst og fremst um hvalalíf í kringum Grænland og Ísland. Það eru nefnilega svo til eingöngu þessir landfræðikaflar verksins sem eru dregnir fram í dagsljósið og aðrir þættir þess eru varla nefndir.

Í byrjun 19. aldar verður skyndilega mikil breyting, farið er að líta á þetta fyrrverandi vísindarit um hvali sem heimild um 'hugsunarhátt forfeðranna',⁴ og menn byrja að velta vöngum yfir ýmsum hlutum verksins sem áður höfðu verið vanræktir. Þetta viðhorf hefur ekki breyst síðan í grundvallaratriðum, en þegar að því kemur að skilgreina nánar eðli þessarar 'heimildar um hugsunarhátt forfeðranna', eru skoðanir ákaflega skiptar. Margir sagnfræðingar telja að Konungsskuggsjá hafi verið samin sem eins konar kennslubók fyrir norsk heldri manna börn á 13. öld, og hafði einn þeirra þau orð að ritið væri 'fyrsta námsskráin fyrir æðri menntun í landinu'.⁵ Fredrik Paasche gekk enn lengra og setti fram þá kenningu, að Konungsskuggsjá hefði verið skrifuð fyrir syni Hákonar gamla.⁶ Hafa margir sagnfræðingar fallist á þessa skoðun síðan – nú síðast Ludvig Holm-Olsen⁷ – og notað þessa

² Verk hans hafa verið gefin út af Gustav Storm, *Samlede skrifter af Peder Claussøn Friis*, Kristiania 1881.

³ Rit þetta er nefnt í fyrstu útgáfu *Konungsskuggsjár*, Sorø 1768.

⁴ Sjá t.d. C.M. Falsen, *Norgeshistorie under Kong Harald Haarfager og hans mandlige descendantier*, 3. hluta, Kristiania 1823–24, bls. 198–199.

⁵ Per Tylden: 'den fyrste undervisningsplanen for den høgre skulen her i landet'. Þessi orð eru tilfærð á baksíðu ritsins *Studier over Konungs skuggsjá*, i utvalg ved Mattias Tveitane, Bergen 1971 (hér eftir kallað *Studier*).

⁶ Fredrik Paasche, *Norsk litteraturhistorie I*, 2. útgáfa, Ósló 1957, bls. 474–486.

⁷ Ludvig Holm-Olsen, *Norges litteraturhistorie I*, Ósló 1974, bls. 169, og einnig 'The Prologue to the King's Mirror: Did the author of the work write it?' *Speculum norroenum*, Óðinsvéum 1981, bls. 224.

kenningu m.a. til að tímasetja verkið, sem ætti samkvæmt henni að hafa verið samið á námsaldri konungssonanna.⁸

En ýmsir fræðimenn eru þó á annarri skoðun og telja að Konungsskuggsjá sé fyrst og fremst pólitískt rit. Eirik Vandvik leit svo á að í dæmisögunum um Sál, Davíð og Salómon í þriðja hluta verksins, konungsbálkinum, væri höfundurinn í raun og veru að rekja stjórn málaatburði frá dögum Sverris konungs, og jafnframt að segja skoðun sína á þeim, á eins konar biblíu-táknmáli. Væru þessir konungar Gamla testamentisins ekki annað en Sverrir konungur og samtímamenn hans í dularklæðum.⁹ Í samræmi við þessa kenningu sína áleit Vandvik, að formálinn og þriðji hlutinn væru hin eiginlega 'Konungsskuggsjá', sem hefði verið samin á dögum Sverris, en hinum hlutum verksins hefði verið bætt við síðar.¹⁰ Johan Schreiner kallaði Konungsskuggsjá beinlínis 'deilurit' og taldi hann að verkið hefði verið skrifað í sambandi við deilur Hákonar konungs og erkibiskups á árunum eftir 1250.¹¹

Í doktorsritgerð sinni um stjórn mála kenningar Konungsskuggsjár forðast Sverre Bagge að setja fram ákveðnar kenningar um tilgang verksins. Hann telur þó að það geti ekki beinlínis talist 'deilurit'¹² og

⁸ Anne Holtmark fullyrðir t.d.: 'Kgs. er lærebok for kongesønner; i 1240-50 årene faller skolealderen for Hákon Hákonssønns sønner Hákon unge, 1232-57, og Magnus Lagabøter, 1238-80'. 'Kongespeil litteratur', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IX*, 1964, 66.

⁹ Vandvik kallaði þessar dæmisögur 'kamouflert Norgessoge': 'Det er menn og hendinger fra kong Sverres dagar som stig fram or soge etter soge for den som 'glosar'. Palestina blir Noreg, bibelske kongar og hovdingar blir Sverre Sigurdsson, Magnus Erlingsson osv. Det er ein bibel-allegori . . .' Eirik Vandvik, 'Gåter i Kongespegelen', *Studier*, bls. 63-64.

¹⁰ 'Bolken om kongen er det opphavlege Konungs Skuggsiá; den boka er skriven i eit av dei aller fyrste ára etter 1194, og ho synest vera laga eller iallfall inspirert av same mannen som har fått æra for 'Ein tale mot biskopane'. Dei to fyrste hovudbolkane er skrivne under Hákon Hákonsson, venteleg vinteren 1250-51'. Sama stad, bls. 70.

¹¹ Johan Schreiner, 'Kongespeilet som kampskrift', *Studier*, bls. 31-35. Schreiner telur að þessu 'deiluriti' kunni að hafa verið ætlað að hafa áhrif á ríkisarfang, Magnús Hákonarson, þannig að hann hafnar ekki kenningu Paasches beinlínis. En 'kennslubók' og 'deilurit' eru samt tvennt nokkuð ólíkt.

¹² 'Riktignok er ikke Kongespeilet noen politisk pamflett; med sitt omfattende innhold av moralsk, naturvitenskapelig og politisk art er det utvilsomt beregnet på å ha aktualitet langt ut over forfatterens egen samtid', en Sverre Bagge bætir því þó við að höfundurinn hafi engu að síður sagt skoðanir sínar á deilumálum samtíðarinnar. (Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen 1979, bls 559). Sbr. einnig: 'vi har tidligere vært inne på Schreiners oppfatning av Kongespeilet som hovedsakelig et kamp-

bendir á að í einstökum atriðum hafi Schreiner e.t.v. gefið orðum Konungsskuggsjár nákvæmari og sterkari merkingu en þau höfðu í raun og veru.¹³ Í eðli sínu sé Konungsskuggsjá að verulegu leyti bókmennta- og jafnvel málskrúðsverk, og þess vegna víðsjarri því að vera tæknilegt rit um heimspeki eða lögfræðileg atriði.¹⁴ Niðurstaðan virðist einna helst sú, að Konungsskuggsjá byggist ef til vill ekki á neinni ákveðinni grundvallarhugmynd og hafi ekki skýrt afmarkaðan tilgang, heldur sé höfundurinn talsmaður ákveðins þjóðfélagshóps og ráði þá hagsmuna- og áhugamál hans efnisvali verksins.¹⁵

Jafnvel þótt þessir sagnfræðingar séu mjög á öndverðum meiði um ýmis einstök atriði,¹⁶ útiloka kenningar þeirra ekki hverjar aðrar. Hér er nefnilega ekki um að ræða andstæðar túlkanir á sama texta, heldur mismunandi viðhorf sem byggjast öll á einhverjum þáttum hans. Ef Konungsskuggsjá er lesin í heild má þar finna öll þessi atriði hlið við hlið: ritið er óneitanlega bókmennta- og málskrúðsverk, sem á að kenna mönnum að haga orðum sínum við ýmis konar aðstæður, það er einnig kennslubók fyrir framgjarna unglina, í því er haldið fram

skrift rettet mot geistligheten og konkludert med at denne oppfatningen neppe er holdbar'. Sama stað, bls. 268.

¹³ Sbr. bls. 96: 'Det har ikke lykkedes Schreiner å finne noen direkte parallell til Kongespeilets begrepsbruk, og hans eksempler må derfor sies å ha liten bærekraft. Så lenge det ikke kan påvises at Kongespeilet må tolkes ut fra en fast europeisk terminologi, har det nemlig liten hensikt å henvise til kroningens statsrettslige betydning i land hvor den hadde århundregamle tradisjoner for å belyse forholdene i Norge i en tid da den var i ferd med å bli innført'. Sbr. einnig bls. 347. – Þess ber þó að gæta, að Sverre Bagge, sem hefur fyrstur fræðimanna gert heildarrannsókn á stjórnmálakeningum Konungsskuggsjár og sett hana í víðara samhengi en nokkur annar, er í mörgum atriðum sammála kenningum Schreiners, sem hann telur á meiri rökum reistar en kenningar eldri fræðimanna.

¹⁴ Sverre Bagge leggur áherslu á 'Kongespeilets sterkt litterære preg': 'Verket har lite til felles med en filosofisk eller juridisk traktat'. 'Språket har lite av den presisjon vi venter oss av en filosofisk eller analytisk fremstilling, det er blomstrende og retorisk og gjør utstrakt bruk av synonymmer. Forfatterens 'tekniske' terminologi må derfor behandles med stor forsiktighet . . .' Sama stað, bls. 27–28.

¹⁵ Sama stað, bls. 566–569.

¹⁶ Mikill ágreiningur hefur t.d. verið um höfund Konungsskuggsjár. Vandvik hélt því fram að verkið væri eftir fleiri en einn höfund og meira en hálf öld milli þeirra. Paasche áleit að allt verkið væri eftir Einar Gunnarsson erkibiskup sem dó 1263, og var sú skoðun lengi ríkjandi. Johan Schreiner leiddi hins vegar rök að því að Konungsskuggsjá hefði m.a. verið stefnt gegn þessum sama Einari Gunnarssyni.

kenningum um konungsvald og stjórnámál, og það hefur að geyma langa kafla um landafræði og náttúrufræði. Innan um þessi atriði, sem fræðimenn hafa fjallað mikið um, eru svo önnur, sem ekki hefur jafnmikill gaumur verið gefinn. Í ritinu eru t.d. einnig langir kaflar um hernaðarlist og vopnaburð, siði við hirðina og biblíuskýringar, og væri því hægur vandinn að bæta ýmsum nýjum kenningum við þær sem áður voru taldar. Það mætti t.d. draga fram ýmsar ráðleggingar, sem höfundur gefur hirðmönnum og endurtekur margsinnis, og túlka þær þannig að Konungsskuggsjá hafi verið skrifuð til að stemma stigu við of mikilli ölteiti við hirð Hákonar konungs.

Þegar málum er þannig háttað er tvennt að varast. Það er engan veginn verjandi að leggja áhersluna á eitt atriði í Konungsskuggsjá og halda því fram að það sé aðalefni bókarinnar og hafi hún verið samin til að fjalla um það, en vanrækja öll önnur atriði verksins. Viðhorf Sverre Bagge hefur þann kost að sýna hve slík túlkunaraðferð getur verið varhugaverð, en ekki er laust við að það kunni samt að leiða út í aðrar ógöngur. Þótt það kunni að virðast nokkuð sennilegt, að efnisval og kenningar Konungsskuggsjár stafi að einhverju leyti af margvíslegum áhugamálum og hagsmunum þeirra lesenda, sem höfundur skrifaði fyrir, má ekki gleyma því, að Konungsskuggsjá er svo til eina raunverulega heimildin um þessi sömu áhugamál, og þannig er erfitt að forðast að lenda í einhvers konar hringavitleysu. Það er a.m.k. hætt við því að sú aðferð að skýra efnisval Konungsskuggsjár með því að vísa til þjóðfélagshóps höfundarins leiði ekki til annars en flytja vandamálið um set.¹⁷ Þá verður verkið heldur ekki annað en eins konar sópdyngja fjölbreyttra og óskyldra atriða og það nær engri átt: bókmenntaverk getur ekki verið í einu og á sama hátt pólitískt deilurit, vísindarit um náttúrufræði og kennslubók handa unglíngum.

Hvort sem þessir sagnfræðingar, sem hér hefur verið vitnað í, velja þann kostinn að taka eitt atriði Konungsskuggsjár út úr samhengi og

¹⁷ Sverre Bagge talar um 'miljø' höfundar og dugir það vel til almennrar lýsingar á verkinu, en reynist takmarkað þegar á að fara að skýra það nákvæmlega og einstök atriði þess. Menn hafa t.d. gjarnan haldið því fram að landfræðikaflarnir í kaupmannabálknum væru lýsing á verslunarsvæði Norðmanna á 13. öld og ættu þannig erindi til þeirra yfirstéttarmanna, sem flutt hefðu út framleiðsluvörur sínar. En þetta á engan veginn við um Írland, sem langur kafli er helgaður. Hverjir voru þessir 'kaupmenn', sem virtust ekki þurfa neinar upplýsingar um England – helsta viðskiptaland Norðmanna – og siglingar til þess, en höfðu þeim mun meiri áhuga á því hvort kvalastaðir væru í eld-

halda því fram að það sé aðalefni verksins, eða þeir leggja öll atriðin meira eða minna að jöfnu, eiga þeir yfirleitt það sameiginlegt að þeir ganga út frá efnisatriðum verksins og leitast við að finna tengsl þeirra við samtímadeilur, atburði eða félagshópa í Noregi. Ólík viðhorf þeirra sýna því ekki aðeins að nauðsynlegt er að kanna rækilega hvers konar rit Konungsskuggsjá er, heldur líka að þessi aðferð, sem beitt er, leiðir út á villigötur og stuðlar ekki að því að leysa vandamálið. Það verður að fara aðra leið, sleppa í bili hugsanlegum lesendum verksins og atburðum í Noregi, en beina athyglinni þess í stað að Konungsskuggsjá sem bókmenntaverki, kanna formgerð hennar, samfléttun hinna ýmsu efnisatriða og stöðu höfundar eins og hann skilgreinir hana sjálfur.

Fyrsta skrefið í þeirri rannsókn hlýtur að vera fólgið í því að finna hvaða bókmenntagrein Konungsskuggsjá tilheyrir, hvernig hún tengist henni og hvernig lögmál bókmenntagreinarinnar koma fram í ritinu. Þegar hér er komið virðist málið fara að einfaldast allmikið. Konungsskuggsjá er að vísu alveg einstakt rit í norrænum bókmenntum, en þegar litið er á hana í samhengi við vestrænar miðaldabókmenntir má finna ýmis konar hliðstæður. Þótt fræðimenn hafi greint á um margt, hafa þeir jafnan verið sammála um að Konungsskuggsjá sé hluti af þeirri vestrænu bókmenntagrein, sem nefnd hefur verið sama nafni, þ.e.a.s. konungsspeglar eða 'Fürstenspiegel' á þýsku. (Hér á eftir verður fræðiorð þetta stundum íslenskað 'furstaspegill', einkum í beygðum myndum sem íslenskan heimtar.) Hefur norska ritið gjarnan verið rannsakað í þessu samhengi. Wilhelm Berges ver miklu máli í að fjalla um Konungsskuggsjá í riti sínu *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*.¹⁸ Í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* spyrðir Anne Holtsmark Konungsskuggsjá saman við sænska ritið *Um styrilsi kununga ok höfðhinga*, sem er pólitískt verk frá 14. öld í anda Aristótelesar, og fjallar hún um bæði ritin í dálki sem hún nefnir 'Kongespeillitteratur'.¹⁹ Í doktorsritgerð sinni ber Sverre Bagge stjórn-málahugmyndir Konungsskuggsjár saman við kenningar erlendra

fjöllum á Íslandi og hver væru helstu 'undur' Írlands? Ekki virðist vera hægt að benda á neitt ákveðið 'miljò' sem skýri í einu og öllu efnisval Konungsskuggsjár.

¹⁸ Stuttgart 1938 (endurútgáfa 1952).

¹⁹ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IX*, 1964.

'furstaspegla' frá sama tíma og eldri, en gerir þó ekki bókmenntalega rannsókn á samhenginu.²⁰

Nú ætti að vera mjög auðvelt að gera slíka rannsókn, því að fræðimenn hafa löngum sýnt þessum vestrænu 'furstaspeglum' mikinn áhuga og helgað þeim margvísleg fræðirit. Fyrir utan verk Wilhelm Berges mætti nefna bók Hans Hubert Antons *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*²¹ og bók Kleinekes *Englische Fürstenspiegel von Policraticus bis zum Basilikon Doron König Jakobs I.*²² Ekki virðist því annað þurfa að gera en fylgja eftir niðurstöðum þessara rita og rekja tengsl Konungsskuggsjár við erlendu bókmenntagreininna.

En maður uppgötvar því miður fljótt, að þessir fræðimenn, sem fjallað hafa ítarlega um 'furstaspegla' miðalda, hafa vanrækt að gera það, sem þó virðist eiga að vera fyrsta stig rannsóknanna, þ.e.a.s. að setja fram skýra skilgreiningu á verkefninu. Enginn fræðimaður hefur þannig skilgreint nákvæmlega hvað sé 'Fürstenspiegel', í hverju eining þessarar bókmenntagreinar sé fólgin og hver sé afstaða hennar til annarra bókmenntagreina á sama tíma. Þeir hafa einnig vanrækt að gera skipulega bókmenntalega rannsókn á þessari grein, og því aldrei rannsakað það sem sérstakt verkefni hvort höfundar þessara 'furstaspegla' hafi haft áhrif hver á annan eða þeir hafi skrifað verk sín sjálfstætt og hvort bókmenntagreinin hafi þróast eftir einhverjum innri rökum eða einungis fylgt almennum breytingum á stjórnmálaástandinu. Reyndar virðast fræðimennirnir gera sér grein fyrir þessum vandamálum, og má finna á víð og dreif í ritum þeirra svör við ýmsum þeim spurningum, sem hér hafa verið settar fram. En ástæðan fyrir því að þeir fjalla ekki um þær á kerfisbundinn hátt er sú, að í raun og veru eru þeir ekki að rannsaka þessa 'furstaspegla' sem bókmenntaverk, heldur nota þeir verkin fyrst og fremst sem heimildir um eitthvað annað, þ.e.a.s. um hugmyndir miðaldamanna um siðferði í stjórnmálum. Þannig kallar H. H. Anton rit sitt *Fürstenspiegel und Herrscherethos*, og fyrsti hluti bókar Berges – og sá eini sem fjallar um miðaldaritin í heild – nefnist 'Die politische Ethik des hohen und späten Mittelalters nach seinen Für-

²⁰ Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen 1979, sjá einkum bls. 22–26 og 221–261.

²¹ Bonn 1968.

²² Halle 1937.

stenspiegeln'. Þegar rannsóknarefnið er afmarkað á þennan hátt er því mikil hætta á að einhver ruglingur verði milli þeirra rita, sem hægt er að kalla 'Fürstenspiegel',²³ og þeirra rita, sem eru heimild um siðferði í stjórnmálum, hvernig svo sem þeim kann að vera háttað að öðru leyti. Þessi ruglingur kemur fram í atriðum eins og því að ekki er gerður skýr greinarmunur á raunverulegum 'furstaspeglum' og þeim ritum sem hægt er að kalla 'fürstenspiegelachtig', eins og H.H. Anton kemst einhvers staðar að orði.

Fyrir rannsóknir á Konungsskuggsjá eru þessi vinnubrögð gagnslítill og verður að byrja á að skilgreina á eins skýran hátt og unnt er hvað er 'Fürstenspiegel' og gera síðan lista yfir þau verk, sem flokkast undir þá bókmenntagrein. Ég sting upp á því að orða skilgreininguna á þennan hátt: 'Fürstenspiegel' er ritgerð, sem samin er fyrir konung eða höfðingja – og gjarnan tileinkuð honum – og fjallar um það hvernig fyrirmyndarkonungur eigi að vera og hver sé staða hans í heiminum.

Þessi skilgreining kann að virðast einföld og jafnvel sjálfögð, en hún hefur samt þær afleiðingar að afmarka rannsóknarefnið miklu nákvæmar en yfirleitt hefur verið gert, og útiloka ýmis verk, sem fræðimenn hafa gjarnan tekið með í rannsóknum sínum á 'furstaspeglum'. Meðal þeirra verka, sem falla þannig burt af listanum, eru ýmis almennt guðrækileg verk eða siðavöndunarrit, sem eiga ekki frekar erindi til konunga en annarra manna, svo sem *De duodecim abusivis seculi* eftir Pseudo-Cyprianus, og svo líka stutt áminningarbréf, sem alls ekki er hægt að skilgreina sem ritgerðir.²⁴ Segja má að þessi rit skipti ekki ýkja miklu máli í sjálfu sér. En skilgreiningin leiðir einnig til þess að fella verður burt af listanum rit, sem margir fræðimenn hafa talið einn merkasta 'furstaspegil' á samanlögðum miðöldum, *Polycraticus* eftir Jóhannes frá Salisbury. En þetta fræga rit var ekki skrifað fyrir konung heldur fyrir annan mann og engu ómerkari, Tómas Becket, þáverandi kanslara og síðar erkibiskup, og efni þess er fyrst og

²³ Wilhelm Kleineke tekur fram að erfitt sé að gera lista yfir þessi verk: '... weil der Fürstenspiegel gattungsmässig nicht festbestimmt ist, weil er fließende Grenzen aufweist gegenüber dem politischen Pamphlet, gegenüber dem allgemeinen Moraltraktat und gegenüber der staatsrechtlichen Schrift' (tilv. rit, bls. 21). – Wilhelm Berges segir aðeins, að hann hafi leitt hjá sér persónuleg guðræknirit fyrir konunga eins og *La somme le roi* eftir bróður Laurentius.

²⁴ P.e.a.s. 'epistulae exhortatoriae', sem virðast hafa verið mikilvæg bókmenntagrein á Karlungatímabilinu, sbr. H.H. Anton, tilv. rit.

fremst að bera saman líf við hirðina og líf helgað heimspeki og sýna fram á yfirburði síðari kostsins.²⁵ Höfundur lýsir að vísu einnig þeim umbótum, sem hann telur nauðsynlegt að gera í Englandi, og veltir því fyrir sér hvernig heimspekin geti ráðið ríkjum, en þessar hliðar verksins gera það ekki að 'furstaspegli'. *Polycraticus* er umfangsmikið verk um heimspeki og siðferði, miklu stærra og yfirgrípsmeira en þau verk sem flokkast undir þá bókmenntagrein, og skrifað frá öðrum sjónarhóli.²⁶

Þegar búið er að útiloka þau verk sem falla ekki undir skilgreininguna, eru eftir innan við tuttugu ritsmíðar eldri en Konungsskuggsjá eða frá svipuðum tíma, sem hægt er að kalla 'furstaspeglar'.²⁷ Hvað rit-

²⁵ Eins og undirtitillinn sýnir glögglega: 'de nugis curialium et vestigiis philosophorum' (útg. C.J. Webb, Oxford 1909).

²⁶ Wilhelm Berges segir, að maður gæti kallað *Polycraticus* e.k. 'Corteggiano' 12. aldar, ef höf. tæki ekki 'heimspeki' fram yfir 'hirðmennsku' (sbr. Berges, tilv. rit, bls. 136). Þetta nærir þó ekki til að gera verkið að 'Fürstenspiegel'.

²⁷ Þessi listi yfir 'furstaspeglar' miðalda, eldri en Konungsskuggsjá, er byggður á rannsóknnum H. H. Antons, W. Berges og W. Kleineke og þarfnast vafalaust endurskoðunar. Hann er á þessa leið:

1. Smaragdus frá Saint-Mihiel, *Via regia*, samin um 800–814 fyrir Lúðvík guðhrædda, sem þá var konungur af Akvítaníu (*Patrologia latina* 102, 931–970).
2. Ernold svartí, *Önnur elegía fyrir Pippin konung af Akvítaníu*, samin um 828 (*Monumenta Germaniae Historica poet. lat. II*, bls. 1–91).
3. Jónas frá Orléans, *De institutione regia*, samið um 831 fyrir Pippin af Akvítaníu, sbr. Jean Révireon, *Les idées politico-religieuses d'un évêque du IXe siècle. Jonas d'Orléans et son 'De institutione regia'*, París 1930. (Verk Jónasar virðist upphaflega hafa heitið *Admonitio Jonae episcopi ad Pippinum*, og er sá titill, sem verkið er nú þekkt undir, eftir útgefanda á seinni tímum (sbr. H.H. Anton, tilv. rit, bls. 216). Þessi ósiður útgefanda, einkum að því er virðist á 19. öld, að 'skíra upp' miðaldaverk hefur valdið miklum ruglingi.)
4. Sedulius Scotus, *Liber de rectoribus christianis*, samin milli 855 og 859 fyrir Lóthar 2. (*Patrologia latina* 103, 291).
5. Hincmar frá Reims, *De regis persona et regio ministerio*, samið um 873 fyrir Karl sköllotta (*Patrologia latina* 125, 833–856).
6. Hincmar frá Reims, *Ad proceres regni* og *Ad episcopos regni*, samin 882 fyrir Karlo-man konung (*Patrologia latina* 125, 993–1018).
7. Gottfred frá Viterbo, *Speculum regum*, samið 1180–83 og tileinkað Hinrik 6. keisara (M.G.H. SS 22, bls. 21–93).
8. Helinand frá Froidmont, *De regimine principum*, samið um 1200 (verk þetta er glatað, og eru ekki varðveittir nema útdrættir, sem Vincentius frá Beauvais notaði í *Speculum doctrinale*, sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 295–6).
9. Egidius frá París, *Carolinus*, saminn 1200 fyrir Lúðvík prins, síðar Lúðvík 8. Frakk-

unartíma snertir skiptast þau í tvo skýrt afmarkaða flokka. Sex fyrstu verkin eru frá Karlungatímabilinu og er hið elsta þeirra frá fyrstu árum 9. aldar og hið síðasta samið árið 882. Síðan tekur við þriggja alda hlé, og veit ég ekki um neinn 'furstaspegil' frá því tímabili. Í seinni flokknum eru rúmlega tíu verk og er hið elsta þeirra frá því um 1180 og hið síðasta samið um svipað leyti og Konungsskuggsjá, þ.e.a.s. upp úr miðri 13. öld, en bókmenntagreinin hélt síðan áfram án þess að nokkurt hlé yrði.

Pegar á lengd ritunartímans er litið – fjórar og hálföld – verður naumast sagt að þessi verk séu mjög stór og umfangsmikil bókmenntagrein. Hins vegar eru þau svo sundurleit og ólík innbyrðis, að oft er erfitt að sjá hvað þau eiga sameiginlegt eða hvað kann að tengja þau

landskonung (óútfinn, sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 296).

10. Giraldus Cambrensis, *De principis instructione*, lokið um 1217 (G.F. Warner, *Giraldi Cambrensis opera* VIII, London 1891).
11. Guilelmus Brito (Guillaume le Breton), *La Philippide (Philippis)*, samin um 1214–1224 fyrir Lúðvík 8. Frakklandskonung (H.F. Delaborde, *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, 2, Publications de la Société de l'histoire de France, 69, Paris 1885).
12. Jóhannes frá Viterbo, *Liber de regimine civitatum*, samin um 1228 (*Johannis Viterbensis Liber de regimine civitatum curante Caietano Salvemini*, Bibl. juridica medii aevi, ed. A. Gaudentius, Bononiae 1901. Sjá einnig F. Hertter, *Die Podestà-litteratur Italiens im 12. und 13. Jahrhundert*, Leipzig 1910, bls. 43–72).
13. Jaime I. af Aragon, *Libre de saviesa ó doctrina*, samin um 1246 fyrir syni konungs (útg. J.M. Castro y Calvo, Barcelona 1946).
14. *Libro de la nobleza y lealtad*, samin 1250–60 fyrir Fernand 3. af Kastilíu (sbr. Berges, tilv. rit, bls. 299).
15. Robert de Blois, *L'enseignement des princes*, samið um miðbik 13. aldar (sbr. John Howard Fox, *Robert de Blois, son oeuvre didactique et narrative*, Paris 1948).
16. Jean de Limoges, *Morale somnium pharaonis, sive de regia disciplina*, samið 1255–60 fyrir Thibaud konung af Navarra (J.A. Fabricius, *Codex pseudepigraphicus veteris testamenti* I, Hamburg 1722, bls. 441–496).
17. Guibert frá Tournai, *Eruditio regum et principum*, samið fyrir Lúðvík helga og dagsett í október 1259 (A. de Poorter, *Le traité Eruditio regum et principum de Guibert de Tournai*, Les philosophes belges 9, Louvain 1914).
18. Þrjú brot úr ófullgerðu verki eftir Vincentius frá Beauvais, sem var í undirbúningi um miðbik 13. aldar og ætlað Lúðvíki helga og Thibaud konungi af Navarra (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 185 og 303):
  - a) Vincentius af Beauvais, *De eruditione filiorum nobilium* (eða *regalium*) (útg. Arpad Steiner, Cambridge, Mass. 1938).
  - b) Vincentius frá Beauvais, *De morali principis instructione*.
  - c) Pseudo-Thomas, *De eruditione principum*.

saman. Til þess að glöggva sig betur á þessum verkum er því nauðsynlegt að byrja á því að athuga hvort hægt er að skipta þeim í flokka eftir uppbyggingu þeirra og efnisvali, þ.e.a.s. búa til eins konar 'typólógíu' verkanna. Þótt hinar ýmsu gerðir þeirra renni saman og markalínur séu ákaflega óljósar, virðist vera hægt að skipta þeim í fjóra flokka.

1) Hinir einföldustu 'furstaspeglar' eru lítið annað en skrá yfir þær dyggðir, sem fyrirmyndarkonungurinn þarf að hafa til brunns að bera ('Tugendkatalog'), og kannski stundum skrá yfir þá lesti, sem hann þarf einkum að varast, og er fjallað um þessar dyggðir (og þessa lesti) hverjar á eftir annarri. Til þessa fyrsta flokks teljast verk eins og *Via regia* eftir Smaragdus frá Saint-Mihiel, sem skrifað var á fyrstu árum níundu aldar, og *L'enseignement des princes* eftir Robert de Blois, skrifað um miðja 13. öld, svo og fyrsti hlutinn af *De principis instructione* eftir Giraldus Cambrensis, sem lokið var um 1217, en 'dyggðaskrár' af þessu tagi finnast í mörgum öðrum og umfangsmeiri verkum.²⁸

2) Til annars flokksins teljast rit, sem lýsa einhverjum ákveðnum sögulegum konungi, eða kannski fleiri en einum, sem fyrirmynd fyrir konunga síðari tíma. Er vinsælt að ráðleggja konungum að líkja eftir Davíð eða Salómon, en einnig er stungið upp á síðari tíma konungum, svo sem Karlamagnúsi eða ættfedrum þess sem skrifað er fyrir, sem góðri fyrirmynd fyrir þjóðhöfðingja. Þessi flokkur er nátengdur fyrsta flokknum, því að höfundarnir byrja stundum á 'dyggðaskrá' og fara síðan að segja frá einhverjum konungi, sem var öllum þessum dyggðum prýddur. Verk af því tagi er *Önnur elegía Ernolds svarta fyrir Pippin konung af Akvítaníu*, samin um 828. Þar er fyrst 'dyggðaskrá' tekin beint upp úr *Via regia* eftir Smaragdus, síðan er sagt frá dyggðugum konungum, Davíð, Salómon, Pippin frá Herstal, Karli Martel o.s.frv., og loks er konungur minntur á að fylgja fordæmi dyggðum prýddra forfedra sinna. Í *De principis instructione* eftir Giraldus er þessu snúið við, þannig að á eftir dyggðaskránni er sögð saga Hinriks II. Englandskonungs sem dæmi um dapurleg örlög konunga, sem hafa ekki tilskildar dyggðir. Í verkinu *Carolinus* eftir Egidius frá París notar

²⁸ *Via regia* er byggð upp sem 'dyggðaskrá', og bera kaflaheitin þess glögg vitni: 'de timore, de sapientia, de prudentia, de simplicitate' o.s.frv. Í *L'enseignement des princes* eru vopn riddarans og klæði notuð sem tákn fyrir hinar ýmsu dyggðir konungsins (sem er fremstur riddara) og er fjallað um þær hverja eftir aðra, en síðan eru taldir upp þeir lestir, sem ber að varast.

höfundur hinar fjórar höfuðdyggðir til að byggja upp frásögn af ævi Karlamagnúsar, sem hann telur vera öðrum konungum til fyrirmyndar. Tvö verk, sem hægt er að telja til þessa flokks, *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo og *La Philippide* eftir Guilelmus Brito (Guillaume le Breton), nálgast hins vegar meir að vera hrein sagnfræðirit, og er þar ekki dyggðaskrá.

3) Til þriðja flokks 'furstaspegla' teljast verk, sem telja ekki einungis upp þá kosti, sem fyrirmyndarkonungur á að hafa, heldur lýsa honum einnig í hlutverki sínu. Efni þessara rita er því tvíþætt: annars vegar segja þau frá einkennum hins réttláta konungs, og hins vegar fjalla þau um það hvernig hann getur viðhaldið réttlæti í þjóðfélaginu. Verk af þessu tagi er *De regis persona et regio ministerio* eftir Hincmar frá Reims, samið um 873, sem fjallar fyrst og fremst um konung í hlutverki herforingja og dómara, og *Liber de rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus, samið um 855, sem fjallar á kerfisbundinn hátt um 'góða konunginn' (*bonus princeps*), sem borinn er saman við andstæðu sína *rex impius*, og um afstöðu hans til þeirra sem umgangast hann. *Eruditio regum et principum* eftir Guibert frá Tournai, samið 1259, er einnig mjög kerfisbundin hugleiðing um sjálfsaga konungs og hvernig hann geti síðan agað þegna sína.

4) Fjórdi og síðasti flokkur 'furstaspegla' er að mörgu leyti líkur hinum þriðja, þannig að mörkin eru ekki alltaf ljós, en munurinn er sá, að viðfangsefni þeirra verka, sem hér er hægt að flokka, eru umfangsmeiri, og sjóndeildarhringurinn er víðari. Í stað þess að lýsa einungis fyrirmyndarkonungi og hlutverki hans fjalla höfundarnir um stjórnvaldið yfirlétt, afstöðuna milli konungsvalds og kirkjuvalds og konungdæmi og hlutverk þess. Meðal þeirra verka, sem unnt er að telja til þessa flokks, má nefna *De institutione regia* eftir Jónas frá Orléans, samið um 831, og bréfin tvö sem Hincmar frá Reims skrifaði árið 882, *Ad proceres regni* og *Ad episcopos regni*. Þótt *Liber de regimine civitatum* eftir Jóhannes frá Viterbo, samið um 1228, sé skrifað fyrir borgarstjóra (podestà) í ítölskum borgum, hefur það einnig að geyma kerfisbundnar hugleiðingar um þessi málefni: verkið byrjar á skýringum á helstu hugtökum í stjórnmálafræðum, eins og *regimen*, *civitas* og *potestas*, og síðar er fjallað mjög rækilega um keisaravald og páfavalld. Um miðja 13. öld vann hinn mikli alfræðibókarhöfundur Vincentius frá Beauvais að yfirlitsriti um stjórnmál, og þótt verkinu yrði aldrei lokið, voru þrjú brot úr því gefin út. Fjallar hið fyrsta, *De eruditione*

filiorum nobilium, um uppeldi heldri manna barna og er því ekki 'furstaspegill' í þröngum skilningi, en hin tvö, *De morali principis instructione* og *De eruditione principum*, fjalla ítarlega um konungsvald og konungdæmi.²⁹

Milli þessara flokka eru nánin tengsl, og væri hægt að tala um stöðuga þróun frá fyrsta til fjórða flokks. Hver flokkur tekur nefnilega upp umræðuefni flokksins á undan og bætir öðrum nýjum við, og þannig er sífellt fjallað um aðalefnið, fyrirmyndarkonunginn, á flóknari og umfangsmeiri hátt. Einföld dyggðaskrá verður smám saman að kerfisbundnum hugleiðingum um konungvaldið í öllu sínu samhengi. En þessi þróun er samt ekki annað en hugmynd, því að flokkarnir fjórir taka engan veginn hver við af öðrum í tímans rás: þeir eru allir til samtímis. Meðal hinna sex 'furstaspegla' frá Karlungatímabilinu má finna fulltrúa allra flokkanna fjögurra, og um þá alla eru einnig skýr dæmi á 12. og 13. öld. Það er því ekki að furða þótt H.H. Anton, sem fæst einungis við verk Karlungatímabilsins, haldi því ákveðið fram að ekkert sé sameiginlegt í formgerð þeirra: '*Den karolingischen Fürstenspiegel in formaler Hinsicht gab es nicht*'.³⁰

Hann lætur sér síðan nægja að búa til lista yfir þau umræðuefni³¹ sem tekin eru til meðferðar í þessum verkum: það sem skapar einingu bókmenntagreinarinnar er að sérhver 'furstaspegill' fjallar um eitt eða fleiri umræðuefni á þessum lista. Þótt listi Antons sé gerður eftir verkum Karlungatímabilsins, hefur hann að geyma umræðuefni þeirra fjögurra flokka, sem áður voru taldir, og má líta á hann í heild sinni sem e.k. efnisskrá yfir fjórða flokkinn, sem er efnismestur, því að hann felur einnig í sér umræðuefni hinna flokkanna þriggja. Listinn er á þessa leið í nokkuð breyttri mynd og aðlagðri að þeirri flokkaskiptingu, sem hér hefur verið notuð.³²

1) Afstaða konungsvalds og kirkjuvalds, staða konungsins í þeirri al-

²⁹ Svo virðist sem *De eruditione filiorum nobilium* og *De morali principis instructione* séu fullgerðir hlutar af verki Vincentius frá Beauvais, en *De eruditione principum* (sem síðar var ranglega eignað Tómasi frá Akvínó) sé ágríp af því eins og það átti að verða í heild, og hafi samstarfsmenn Vincentius gefið það út eftir dauða hans (sbr. Berges, tilvitn., bls. 185 o. áfr. og bls. 303 o. áfr.).

³⁰ H.H. Anton, *Fürstenspiegel und Herrscherethos*, bls. 89, n. 64.

³¹ 'Themenkreise', sama stað.

³² Sama stað. Eins og H.H. Anton raðar umræðuefnunum upp er listinn svona: '1) Die Stellung des Königs in der Weltordnung (Minister, Vicarius Dei); 2) Bedeutung der

heimsskipan, sem guð hefur ákveðið, skilgreining orðsins *rex* og andstæðan *rex* og *tyrannus*.

2) *Virtutes regiae*, fyrirmyndarkonungurinn, siðferði konungs í einkalífi og stjórnámálum, laun konungs eftir dauðann (og refsing ef svo ber undir).

3) Dæmi um konunga (Sál, Davíð, Salómon, ættfeður þess konungs sem verkið er samið fyrir).

4) Starf konungs og hlutverk hans sem verndari þeirra, sem eru minnimáttar, og fyrirmynd þegna sinna. Aðferðir hans við að beina þegnum sínum á rétta braut og viðhalda dyggðum í ríkinu.

Hinir einföldustu 'furstaspeglar' fjalla einungis um annað umræðuefnið á þessum lista, dyggðirnar, en hin verkin bæta við öðrum umræðuefnum, uns þau eru flestöll eða öll tekin fyrir í verkum fjórða flokksins. En þessi listi Antons sýnir, að öll þau umræðuefni, sem tekin eru til meðferðar í 'furstaspeglum' miðalda fram á 13. öld a.m.k., voru fyrir hendi þegar í upphafi, og efnisvalið í hinum einstöku verkum fer því eftir höfundunum og þeim markmiðum sem þeir höfðu í huga, en ekki eftir ritunartíma og einhverri sögulegri þróun þessarar bókmenntagrein.

Þetta síðasta atriði er mikilvægt. Ef hægt væri að sýna fram á beina þróun, t.d. fjölgun og útvíkkun umræðuefna þessara verka í tímans rás, væri nefnilega augljóst, að um skýrt afmarkaða bókmenntagrein væri að ræða, og hægt að tala um 'furstaspegla-hefð' á miðöldum. En þótt þessi þróun hafi ekki orðið, er þá a.m.k. hægt að sýna fram á einhverja bókmenntatengsl milli þessara verka? Er t.d. hægt að finna einhverja vissa fyrirmynd, sem hafi haft áhrif á þessa 'furstaspegla', hafa höfundar þeirra stuðst við eldri verk af sama tagi eða þá hins vegar skrifað gagnert á móti þeim?

Um þessi atriði hefur aldrei verið fjallað á kerfisbundinn hátt, en eftir þeim upplýsingum að dæma sem fyrir hendi eru, virðast bókmenntaleg tengsl þessara 'furstaspegla' vera ákaflega lítil. Jónas frá Orléans virðist þekkja verk Smaragds en hann styðst lítið sem ekkert

Rexdefinition (Isidor, Pseudo-Cyprian), Kontrastierung Rex-Tyrannus; Exempla des Herrschers; 3) das Amt des Königs (Ministerium, Officium), Schutz der Kirche, der Armen, Witwen und Waisen; Volksleitung; Correctio der Untertanen, Vorbildhaftigkeit des eigenen Handelns; Bedeutung der Ratgeber; 4) Virtutes regiae und Privatmoral (Selbstlenkung), Lohn und Straf des Herrschers; Korrelatverhältnis Herrschertugend-Volkswohl'.

við það.³³ Sedulius Scotus notar hvorki verk Smaragds né Jónasar.³⁴ Hincmar mun hafa þekkt verk Jónasar, en honum virðist vera meira í mun að bæta við það en skrifa um sömu hluti og fyrirrennarinn.³⁵ Ernold svarti er eini höfundur Karlungatímabilsins, sem styðst rækilega við eldri 'furstaspegil', þ.e.a.s. verk Smaragds, en hann er líka sá eini, sem semur ekki verk sitt í beinum pólitískum tilgangi, því að hann orti *Elegíu sína* ekki til að hafa áhrif á Pippin konung, heldur til að sættast við hann og fá að snúa aftur úr útlegð.³⁶

Það er því engan veginn hægt að tala um 'furstaspegla-hefð' á Karlungatímabilinu, og jafnvel þótt svo hefði verið, hefði hún rofnað að því loknu. Wilhelm Berges fullyrðir nefnilega að 'furstaspeglar' þessa tíma hafi ekki haft nein áhrif á sams konar verk 12. og 13. aldar, – það sé jafnvel ekki til nein sönnun fyrir því að menn hafi yfirleitt lesið þau á þessum tíma.³⁷ Um 'furstaspegla' 12. og 13. aldar gegnir svo mjög svipuðu máli og verk Karlungatímabilsins. Fyrstu tvö verkin úr þeim hópi, *De principis instructione* eftir Giraldus og *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo virðast ekki hafa haft nein áhrif á bókmenntir yfirleitt.³⁸ *La Philippide* eftir Guillaume le Breton er samin sem svar við *Carolinus* eftir Egidius frá París, og hafði þetta fyrrnefnda verk nokkur áhrif, en ekki á yngri 'furstaspegla' heldur á sagnaritun.³⁹ Á sama hátt hafði *Liber de regimine civitatum* eftir Jóhannes frá Viterbo áhrif á *Le livre du trésor* eftir Brunetto Latini, sem á ekkert skylt við 'furstaspegla'.⁴⁰ Hvað snertir þau verk, sem samin voru um miðja 13. öld, þá

³³ 'Jonas kennt also seinen aquitanischen Vorläufer, ist ihm aber nicht im Essentiel-len verpflichtet', H.H. Anton, tilv. rit, bls. 216.

³⁴ 'Direkte Beziehungen zu den kontinentalen Autoren derselben Literatur scheint er kaum aufzuweisen', H.H. Anton, tilv. rit, bls. 263, n. 582.

³⁵ Sbr. Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel*, bls. 3, n. 3. Hincmar virðist hafa notað handrit, sem hafði m.a. að geyma brot úr verki eftir Jónas ásamt tilvísunum í kirkju- feður o.fl. Sbr. H.H. Anton, tilv. rit, bls. 222 og 286.

³⁶ Um verk Ernolds svarta sjá H.H. Anton, tilv. rit, bls. 190–98.

³⁷ Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 3.

³⁸ Sama stað, bls. 294. Um *Speculum regum* sjá einnig Wattenbach-Schmale, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, Darmstadt 1976, bls. 77–92. Þetta verk virðist hafa verið lesið, en þó ekki mikið, í lok miðalda.

³⁹ H.F. Delaborde: *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton I*, París 1885, bls. lxxvii.

⁴⁰ Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 299.

virðast sum þeirra hafa haft áhrif á rit 14. aldar og yngri⁴¹ – og má vera að þá hafi orðið til raunveruleg ‘furstaspegla-hefð’ – en þá er komið út fyrir ramma þess tímabils sem varðar Konungsskuggsjá: hversu vel sem norsk höfundurinn kann að hafa þekkt bókmenntir Evrópu eru þessi rit of ung og of dreifð til að hafa getað myndað einhvers konar ‘hefð’ í hans augum.

Niðurstaðan er því sú að ‘furstaspeglar’ þess tímabils, sem hér er verið að fjalla um, séu ekki háðir hver öðrum: höfundar þessara verka eru yfirleitt einangraðir og þekkja ekki verk fyrirrennara sinna, eða styðjast a.m.k. ekki við þau. Þess vegna er ekki hægt að tala um neina ‘furstaspegla-hefð’ fyrir miðja 13. öld a.m.k.; ef þessi verk eiga eitt-hvað sameiginlegt verður að leita þess annars staðar en í gagnkvæmum áhrifum.

Fyrsta skýringin á þessum ‘furstaspegla-bókmenntum’, sem manni dettur í hug, er sú að þessi verk séu byggð á einhverjum sameiginlegum heimildum. Slíkar heimildir eru til, og er auðvelt að benda á þær; má t.d. nefna *De duodecim abusivis saeculi* eftir Pseudo-Cyprianus, sem hafði mjög mikil áhrif á verk Karlungatímabilsins, og *De civitate dei* eftir Ágústínus, sem hafði reyndar mjög víðtæk áhrif á allar miðaldabókmenntir fram á 13. öld a.m.k. En rit af þessu tagi eru þó ekki heimildir fyrir efnisvali og formgerð þessara ‘furstaspegla’ heldur fyrst og fremst fyrir þeim hugmyndum, sem þar eru settar fram. Með því að vísa til slíkra grundvallarrita er því ekki verið að segja annað en það að ‘furstaspeglar’ þessa tímabils hafi verið undir sömu sökina seldir og aðrar lærdar bókmenntir miðalda, og þar komi fram þær hugmyndir, sem ‘lágu í loftinu’ ef svo má segja.

En þegar leitað er nákvæmar að heimildum hvers rits, kemur í ljós, að þau eru gjarnan nátengd ritum, sem eru ekki hluti af þessum ‘furstaspegla-bókmenntum’ og eru mismunandi innbyrðis. Í riti sínu *Via regia* tekur Smaragdus t.d. upp langa kafla svo til orðréttu úr uppbyggilegum ritum, sem hann hafði sjálfur samið, *Diadema monachorum* og *Skýringum við Benedíkts-reglu*.⁴² Þegar Jónas frá Orléans samdi

⁴¹ Þetta á ekki síst við um ritið *De eruditione principum*, sem virðist hafa verið samið upp úr ‘seðlum’ Vincentiusar frá Beauvais (sbr. athugasemd 28), en var gjarnan eignað miklu frægari höfundi, Tómasi frá Akvíno (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 309).

⁴² H.H. Anton, tilv. rit, bls. 133 og áfram.

De institutione regia, notaði hann kafla úr riti sínu *De institutione laicali* og úr ályktunum kirkjuþings í París 829, sem hann hafði sjálfur skrásett.⁴³ Á 13. öld byggir Guibert frá Tournai stóra hluta af verki sínu *Eruditio regum et principum* á áttundu bók *Speculum doctrinale* eftir Vincentius frá Beauvais.⁴⁴

Það er jafnvel hægt að ganga ennþá lengra og tengja þá fjóra flokka 'furstaspeglar', sem áður voru taldir, við ólíkar bókmenntagreinir miðalda. Það er nefnilega greinilegt, að verk fyrsta flokksins eru náskyld venjulegum uppbyggilegum ritum, eða verkum sem ætluð eru til uppbyggingar öðrum stéttum, svo sem *Diadema monachorum*. Á sama hátt eru verk annars flokksins nátengd sagnfræði, og er reyndar sáralítill eða enginn munur á verkum eins og *Speculum regum* eða *La Philippide* og venjulegum söguritum. Loks standa verk tveggja síðustu flokkanna mjög nálægt almennum yfirlitsritum eða heimspekilegum ritum um stjórnmálafræði: vera má að verk Vincentiusar frá Beauvais, sem hann kallar á einum stað 'opus universale',⁴⁵ hefði alls ekki orðið 'furstaspegyll' heldur alfræðibók um stjórnmál, ef honum hefði tekist að ljúka því samkvæmt upphaflegri áætlun.

Nú fer málið heldur að vandast, því ekki verður hjá því komist, að þessar síðustu niðurstöður veki þá spurningu hvort þessar 'furstaspeglar-bókmenntir' séu yfirleitt til sem sérstök bókmenntagrein, hvort hér hafi í rauninni ekki verið spyrt saman rit, sem áttu harla lítið sameiginlegt annað en að fjalla á einhvern hátt um konunga. Ef maður skilgreinir bókmenntagrein á þann hátt, að hún sé samsafn af ritum eftir höfunda, sem vissu hverjir um aðra, fylgdu sömu fyrirmyndum eða líktu hverjir eftir öðrum og hlýddu sömu reglum í ritsmíðum sínum – og það er erfitt að halda fram annarri skilgreiningu – er augljóst, að þessir 'furstaspeglar' eru ekki sjálfstæð og afmörkuð bókmenntagrein. Það má jafnvel ganga svo langt að segja, að eins og þessum svokölluðu 'furstaspeglum' er venjulega lýst, er þessi ákveðna 'bókmenntagrein', a.m.k. að því er snertir tímabilið fram yfir miðja 13. öld, hreinn tilbúningur 19. aldar fræðimanna.

Ég vil þó ekki halda því fram að strika beri þessi rit algerlega út úr

⁴³ Sama rit, bls. 211 og áfram.

⁴⁴ Sbr. inngang rits A. de Poorter, *Le traité Eruditio regum et principum de Guibert de Tournai*, Louvain 1914.

⁴⁵ Í formála *De eruditione filiorum nobilium* (sbr. útg. Arpad Steiner, bls. 3, og Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 305).

bókmenntasögu miðalda sem bókmenntagrein. Þau eru það að vissu leyti, en stöðu þessarar bókmenntagreinar er á allt annan veg háttað en venjulega hefur verið talið. Segja má, að í menningarheimi miðalda séu þessir 'furstaspeglar' staddir á einhverjum fremur óljósum stað, þar sem mætast uppbyggileg rit um siðferði, stjórnmálarit og sagnfræðirit, og þeir séu á vissu 'reiki' milli þessara bókmenntagreina.⁴⁶ Samt sem áður hafa þessi verk í heild sinni vissa einingu, vegna þess hvernig þar fléttast saman þau umræðuefni eða þemu sem áður voru nefnd. Þema 'fyrirmyndarkonungsins' er ekki aðeins leiðsögupráður, sem gerir kleift að skilgreina hvað 'furstaspegill' er, heldur verður það í þessum verkum að eins konar miðpunkti í þema-samsafni, þar sem siðfræðilegir, pólitískir og sögulegir þættir, sem komnir eru úr ýmsum áttum, fléttast saman eftir reglum af því tagi, sem flokkaskiptingin gefur til kynna (og geta verið mjög margvíslegar).

En ástæðunnar fyrir þessari einingu verkanna er að leita utan bókmenntasviðsins: 'Furstaspeglar' þessa tímabils miðalda eru samdir án beinna tengsla sín á milli, en við svipaðar aðstæður, – það er að segja í ákveðnum tengslum við konung eða höfðingja (og skiptir litlu máli í þessu sambandi hvort tengslin eru jákvæð eða neikvæð) og endurspeglar þannig þær hugmyndir, sem við hann eru bundnar. Þegar ekki er gerður skýr greinarmunur á hegðun í einkalífi og opinberu siðferði, þegar svo er litið á að konungur eigi að vera dyggðugur og tryggja að þegnar hans séu það líka – því einungis 'rex iustus' er lögmætur konungur, – og sagan, ekki síst biblúsagan, er álitin vera leiðarvísir ('magistra vitae') fyrir stjórnmálamenn, – þá er ljóst að persóna konungsins sameinar öll þau atriði, sem mynda 'furstaspeglar' þegar í upphafi. Það er því fullkomlega eðlilegt að hliðstæð verk séu rituð hvert óháð öðru á mjög ólíkum tímum og stöðum.⁴⁷

Um þetta mætti margt segja, en nú er kominn tími til að víkja aftur að Konungsskuggsjá og athuga hver kunni að vera tengsl hennar við erlenda 'furstaspeglar'. Það var lengi talið svo augljóst að norska ritið tilheyrði þessari svokölluðu bókmenntagrein, að fræðimenn gerðu sér ekki það ómak að athuga málið, heldur létu sér nægja óljósar fullyrð-

⁴⁶ Kleineke komst að nokkuð svipaðri niðurstöðu, sbr. athugasemd 22.

⁴⁷ Það er því ekki fjarri lagi að útskýra þessa 'furstaspeglar' með almennri þörf fyrir slík verk, eins og H. Hellmann gerir (*Sedulius Scotus, Quellen und Untersuchungen zur lateinische Philologie des Mittelalters, München 1906, bls. 1–2*), þótt það hugtak þarfnist að sjálfsgöðu nánari skýringar.

ingar eins og þá, að Konungsskuggsjá líktist sumum 'furstaspeglum' en ekki öðrum, og hefði höfundur hennar kannski fylgt mörgum fyrirmyndum. En Sverre Bagge, sem er sá eini, sem hefur rannsakað málið, kemst að allt annarri niðurstöðu. Hann segir fyrst að í Konungsskuggsjá sé ekki að finna nein merki um áhrif frá erlendum 'furstaspeglum',⁴⁸ og eftir að hafa rannsakað mjög vandlega stjórn málahugmyndir hins norska höfundar, gengur hann enn lengra og segir að hann hafi sennilega ekki lesið neinn erlendan 'furstaspegil' og þekki ekki þessa bókmenntagrein.⁴⁹

Þessi kenning Sverre Bagge er tvímælalaust rétt, en hún er þó ekki lokasvar við þeirri spurningu, sem sett var fram áðan. Hafi höfundur Konungsskuggsjár ekki þekkt neinn 'furstaspegil' eldri, er hann að því leyti ekki ólíkur mörgum höfundum slíkra rita og gæti þess vegna vel hafa samið eins konar norskan 'furstaspegil', enda bendir Sverre Bagge líka á að ýmislegt sé sameiginlegt með norska ritinu og þessum erlendu verkum.⁵⁰ Spurningin er því fyrst og fremst sú hvort höfundur Konungsskuggsjár sé í svipaðri stöðu gagnvart konungi og höfundar hinna erlendu 'furstaspeglar' og hvort sú staða leiði til þess að fjallað sé um samskonar efni eftir svipuðum reglum. Eins og uppbyggingu Konungsskuggsjár er háttað má finna í henni þrjú atriði, sem gefa tilefni til almenns samanburðar við erlenda 'furstaspeglar'. eru þau í fyrsta lagi tengslin við persónu konungsins, í öðru lagi uppbygging verksins í heild, og í þriðja lagi uppbygging og efni þriðja bólkans, hins svokallaða 'konungsbálks'. Verður því fjallað um þessi atriði hvert fyrir sig.

1) Konungsskuggsjá er að því leyti ólík flestum 'furstaspeglum' að ekkert í verkinu gefur til kynna að hún sé rituð fyrir einhvern ákveðinn konung: hún er ekki tileinkuð konungi og hann er hvergi ávarpaður ur beint. Þetta atriði, sem menn virðast aldrei hafa gefið mikinn gaum,

⁴⁸ Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, bls. 22.

⁴⁹ Sama stað, bls. 258.

⁵⁰ Sverre Bagge dregur því ekki beinlínis í efa, að Konungsskuggsjá sé 'Fürstenspiegel' (sama stað, bls. 22–23), en hann skoðar vandamálið frá praktísku sjónarmiði. Öll þessi rit eiga það sameiginlegt að fjalla mjög ítarlega um konung, og þar sem þessir 'furstaspeglar' eru langstærsti hluti þeirra erlendra rita um stjórn málafræði, sem ekki eru samin af sérfræðingum í kirkjurétti eða Rómarrétti, liggur í augum uppi að það eru fyrst og fremst þeir, sem nothæfir eru til samanburðar ef menn ætla að rannsaka stjórn mála-kenningar Konungsskuggsjár í evrópsku samhengi. Eins og Sverre Bagge afmarkar rannsóknarefni sitt er þessi aðferð góð og gild, hvaða skoðun sem menn hafa á því hvort Konungsskuggsjá geti talist 'furstaspegill' eða ekki.

gerir það ólíklegt að verkið sé beinlínis ritað fyrir Hákon konung eða hann hafi beðið um það til að uppfærða syni sína. Þrátt fyrir þetta er ekki loku fyrir það skotið, að höfundur Konungsskuggsjár hafi verið í sömu stöðu gagnvart konungi eða svipaðri og höfundar hinna erlendu 'furstaspegla'. Til að komast að raun um það verður að athuga hlutverk hans í ritinu: er hann aðalpersóna þess og eru þau vandamál sem snerta hann kynnt sem aðalefni bókarinnar?

Staða konungs í þessu norska riti er fremur undarleg og jafnvel tvíræð. Í formálanum segir höfundur mjög skýrt: 'Svo á konungur hver sem einn að sjá í þessa skuggsjón' – og virðist það benda til þess að verkið sé samið fyrir konunga og sé starf þeirra og hlutverk aðalatriðið – en hann bætir strax við: 'En þó að það nafn sé heldur á að kónigs skuggsjón sé kallað, þá er hún skipuð öllum og þar með heimild svo sem almenningur, því að hverjum er kostur í að sjá er vill'.⁵¹ Konungsskuggsjá er því samin fyrir nokkuð breiðan lesendahóp en ekki gerð sérstaklega fyrir konung eða konunga.

Eins og mönnum er kunnugt er norska ritið samtalsbók. Þetta bókmenntaform er ekki notað í erlendum 'furstaspeglum' eldri, þótt e.t.v. mætti halda því fram að bréfaskiptaformið, sem notað er í ritinu *Morale somnium Pharaonis*, sé því hliðstætt og einnig spurninga- og svaraformið í verkinu *Libro de la nobleza y lealtad*. Í báðum þessum ritsmíðum er bókmenntaformið notað á þann hátt að kenningar og skoðanir höfundar eru settar fram eins og svör við fyrirspurnum konungsins sjálfs. Um samtalsformið í Konungsskuggsjá gegnir hins vegar allt öðru máli. Höfundur setur á svið 'föður' og 'son', sem eru ekki nafngreindir eða kynntir nánar, en eru ekki á nokkurn hátt konunglegar persónur. 'Faðir' hefur áður verið hirðmaður og 'sonur' ætlar að fara að fordæmi hans og þjóna konungi, en það kemur vitanlega alls ekki til greina að hann geti orðið konungur sjálfur. Mikill hluti samtalsins snýst í kringum vandamál, sem sett eru í samband við væntanlegan feril 'sonar'. Í formálanum er svo látið heita, að 'sonur' hafi skrifað ritið til að varðveita kennslu 'föður'.⁵²

⁵¹ *Konungs skuggsjá*, útg. Ludvig Holm-Olsen, Ósló 1983, bls. 2. (Hér er jafnan vitnað í þessa útgáfu).

⁵² Anne Holtmark reynir að benda á hliðstæðu: 'Et annet 'kongespeil' som er formet som en fars formaninger til sin sønn er Ludvig den helliges råd til sin sønn Philippe, overs. til sv. i middelalderen' (*Kulturhistorisk leksikon IX*, 62). En hér er ekki um raunverulega hliðstæðu að ræða: í *Enseignemens au Prince Philippe* (sem virðist vera

Að þessu leyti er Konungsskuggsjá því geróflík hinum erlendu 'furstaspeglum': hún er ekki samin fyrir konung og konungur er ekki aðalpersónan. Það er ekki hægt að bera norska ritið saman við verk eins og *L'enseignement des princes* eftir Robert frá Blois. Það er að vísu samið fyrir riddara og lýsir þeim dyggðum, sem þeir eiga að hafa, en snertir þó konung alveg beint, því að hann er einmitt fremstur riddara og á að hafa allar dyggðir þeirra í enn ríkara mæli en aðrir. Konungsskuggsjá er ætluð öllum, þar á meðal konungi, en hún fjallar um vandamál, sem snerta 'son' fyrst og fremst og eru mörg hver langt frá því að tengjast konungi og hlutverki hans. Höfundur Konungsskuggsjár er því alls ekki í sömu stöðu gagnvart konungi og höfundar hinna erlendu 'furstaspegla' og semur verk sitt frá öðrum sjónarhóli.

2) Til þess að glöggva sig betur á því sem hér hefur verið sagt er rétt að líta nánar á umræðuefni 'föður' og 'sonar' og heildarbyggingu verksins. Konungsskuggsjá skiptist eins og kunnugt er í þrjá bála, kaupmannabálk, hirðmannabálk og konungsbálk og ákvarðast tveir hinir fyrstu af því að 'sonur' ætlar fyrst að gerast kaupmaður um nokkurt skeið og leita síðan inngöngu í hirðina til að verða konungsmaður. Þetta er uppbygging, sem ekki finnst í neinum erlendum 'furstaspeglum', og þar að auki hefur ekkert þessara erlendu verka neitt sem líkist kaupmannabálknum: það sem í honum stendur er alveg óskyllt umræðuefnum þeirra. Maður gæti ætlað að hirðmannabálkurinn væri meira í anda 'furstaspegla' af tveimur síðari flokkunum, enda eru stundum í slíkum ritum kaflar um hirð konungsins. En þó er veigamikill munur á þeim og Konungsskuggsjá. Í erlendu ritunum er fjallað um hirðina og skipan hennar frá sjónarmiði konungs og áhersla lögð á stöðu hans gagnvart hirðmönnum.⁵³ Hirðmannabálkur norska ritsins er hins vegar saminn fyrir ungan og fáfróðan mann, sem vill fá inn-

samið 1270 og því áreiðanlega yngra en Konungsskuggsjá) er 'faðir' konungurinn sjálfur og 'sonur' ríkisarfinn.

⁵³ Slíkir kaflar virðast þó ekki vera eins algengir og búast mætti við, og fjalla gjarnan um það hvernig konungur eigi að velja sér ráðgjafa og hvaða hættur honum geti stafað af smjæðri og undirferli. Í *De rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus heitir 6. kaflinn t.d. 'Quales consiliarios et amicos bonum principem habere decet', og 4. kaflinn í *De regis persona et regio ministerio* eftir Hincmar frá Reims heitir 'Quales sibi adhibere debeat rex consiliarios'. Í *De morali principis instructione* eftir Vincentius frá Beauvais fjallar fjórði hluti verksins um hættur af smjæðri o.þ.h. (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 308).

göngu í hirðina, og litið er á öll mál frá sjónarmiði hirðmannsins sjálfs. Þar eru t.d. heilmiklar ráðleggingar fyrir mann, sem kemur í fyrsta skipti í konungsgarð og vill því vita hvernig hann á að koma fram, hvaða afstöðu hann á að hafa gagnvart öðrum og hvenær og hvernig hann á að ávarpa konung til að biðja um inngöngu.⁵⁴ Kaflar af þessu tagi eiga sáralítið eða ekkert erindi í 'furstaspeglum', enda er þá ekki að finna í slíkum ritum: þeir eru miklu skyldari einhvers konar 'Corteggiano'. Niðurstaðan verður því sú, að stór hluti Konungsskuggsjár sé allveg fyrir utan ramma 'furstaspeglanna' og heildarbygging verksins eigi ekkert skylt við þau rit.

3) Þá er eftir konungsbálkurinn: það er eini hluti verksins, sem er í raun og veru hægt að bera saman við erlendu ritin, því að í honum er að finna flest þau efnisatriði, sem fjallað er um í ítarlegustu 'furstaspeglum' Vesturlanda. Anne Holtmark kallaði þennan bálk líka 'hina eiginlegu Konungsskuggsjá',⁵⁵ og Eirik Vandvik hélt því meira að segja fram að titillinn ætti einungis við hann – hinir bálkarnir tveir væru seinni tíma viðbætur.⁵⁶ Það er því rétt að athuga nánar hver er staða konungsbálksins innan verksins og hvort hægt er að líta svo á að hann sé einhvers konar 'Fürstenspiegel' felldur inn í heild, sem sé annars eðlis.

Nú vill svo til að konungsbálkurinn er, eins og hinir bálkarnir tveir, samtali milli 'föður' og 'sonar' og þannig ótvírætt hluti af heildarbyggingu verksins. En sé það þyllilega eðlilegt fyrir þessar tvær persónur að ræða um kaupmenn og hirðmenn, þar sem 'sonur' ætlar að verða hvort tveggja á sínum framaferli, gegnir öðru máli um konunginn: það umræðuefni er greinilega nokkuð fyrir utan aðalefni bókarinnar, eins og það var skilgreint í upphafi. Inngangsorð konungsbálksins benda líka til þess að hann sé í rauninni nokkurs konar innskot eða frávik frá að-

⁵⁴ Hins vegar er ekki að finna í Konungsskuggsjá neinar ráðleggingar handa konungi um val á hirðmönnum og ráðgjöfum né viðvaranir við hættum, sem af undirferli þeirra og smjæðri gæti stafað. En 'sonur' er á einum stað varaður við þrettum annarra hirðmanna (*Konungs skuggsjá*, bls. 47–48).

⁵⁵ '2. del er om kongsmannen og ender med det egentl. *speculum regale*, om kongen'. (*Kulturhistorisk leksikon IX*, 63).

⁵⁶ Eirik Vandvik, 'Gåter i Kongsspegelelen' og 'A new approach to the Konungs Skuggsjá' í *Studier*, bls. 63–70 og 71–79. Sbr. t.d.: 'Bolken om kongen er det *opphavle* Konungs Skuggsjá' (bls. 70), og 'The title Konungs Skuggsjá, *Speculum regale*, seems very far-fetched as applied to the first main part of the tripartite dialogue, whereas it is completely relevant to the third dialogue' (bls.75).

alefninu. 'Sonur' segir: 'en ég vil þó nú enn að sinnsökum forvitnast um stærri menn heldur en þá er þjóna skulu undir þeim er ríkir eru', og skömmu síðar slær hann vissa varnagla, sem sýna að þetta umræðuefni er annars eðlis en samtalið fram að þessu: 'þarf ég fyrir því að þér skýrið innilega fyrir mér þessa hluti sem nú hefi ég spurð, ef yður sýnist svo að það sé eigi til heimsklega spurt eða mér sé eigi of mikil dirfð í að forvitnast um athæfi svo stórra manna'.⁵⁷ (Innskotseðli þessa bálks verður enn skýrara, ef menn gera ráð fyrir því, eins og sumir hafa talið, að Konungsskuggsjá sé ófullgert verk.⁵⁸) Þetta atriði leggur að mínum dómi kenningu Eiríks Vandviks í rústir, því að það er harla ólíklegt að aðalpersónur samtalsins hafi verið fundnar upp vegna þess hluta verksins, þar sem umræðuefnið stendur þeim fjærst og kemur þeim minnst við. Vandvik gerir ráð fyrir að formálinn sé upprunalegur og hafi konungsbálkurinn komið beint á eftir honum í frumgerð verksins: í slíku riti væri langeðlilegast að persónurnar væru konungur og sonur hans. Skoðun Anne Holtsmark á því hvað sé hin eiginlega Konungsskuggsjá missir einnig mikið af gildi sínu, því að erfitt er að trúa því að bálkur, sem er á vissan hátt útúrdúr, sé samt aðalefni bókarinnar.

Þótt konungsbálkurinn sé sérstæður, er hann samt ekki sjálfstæður 'furstaspegill' innan verksins, og það er ekki hægt að einangra hann frá heildinni og gefa honum sérstaka þýðingu: hann er frávik, en innan þeirrar dagskrár umræðunnar, sem mörkuð var í formálanum.

Svo virðist sem þessi staða konungsbálksins í verkinu skýri þann mun, sem er á honum og hinum erlendu 'furstaspeglum', og nú er rétt að athuga nánar. Þá er fyrst að telja, að höfundur Konungsskuggsjár fjallar svo að segja ekkert um það atriði sem er kjarni málsins í flestum

⁵⁷ *Konungs skuggsjá*, bls. 72 og 73.

⁵⁸ Benda má á, að í þessu sambandi skiptir merking orðasambandsins 'að sinnsökum' talsverðu máli. Það finnst ekki í fyrstu útgáfu orðabókar Fritznars, heldur aðeins í 4. bindi hennar frá 1972 (Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo) og er þar þýtt 'denne gang', en eina tilvísunin er til þessa staðar í Konungsskuggsjá. Þessi merking virðist þó ekki eiga fyllilega við. Ef hins vegar er gert ráð fyrir því að orðasambandið þýði 'um stundarsakir', verður allt skýrara, og þá er þessi setning í samræmi við það sem 'sonur' sagði rétt áður. Samhengið er þannig: '(sonur:) En ég þykjumst það sjá, að svo horfir þessi ræða til að enn munu þeir margir hlutir eftir vera er þeim manni man nauðsyn að vita og verða vel áskynja er sæmdarmaður vill með konungum vera eða öðrum stórhöfðingjum, og stunda ég enn til þeirrar ræðu fram á leið. En ég vil þó enn að sinnsökum . . .' Þessi orð verða varla skilin öðru vísi en að höfundur hafi ætlað að víkja aftur að hirðmönnum að konungsbálkinum loknum.

erlendum 'furstaspeglum': andstæðuna milli góðs og vonds konungs, milli 'rex iustus' og 'tyrannus' (eða 'rex impius'). Þetta er einkum og sér í lagi athyglisvert, vegna þess að konungsbálkurinn hefur sérstöðu í verkinu að þessu leyti. Í upphafi kaupmannabálksins gerir höfundur nefnilega skýran mun á 'þeim er kaupmenn eru réttir' og 'þeim er sér gefa kaupmanna nöfn og eru þó mangarar eða falsarar, selja og kaupa ranglega',⁵⁹ og í upphafi hirðmannabálksins gerir höfundur einnig greinarmun á þeim hirðmönnum 'er varðveita hina bestu síðu' og hinum 'er meðal síðarmenn eru eða varla svo'.⁶⁰ Lesandinn á því von á einhverri samskonar skilgreiningu á góðum og vondum konungi í byrjun konungsbálksins, en hana er þar hvergi að finna. Af þessu leiðir síðan að ekki er rætt beinlínis um 'fyrirmyndarkonunginn' sem slíkan: Í Konungsskuggsjá er engin eiginleg dyggðaskrá í líkingu við þær sem eru í erlendum 'furstaspeglum' og því síður skrá yfir þá lesti sem konungi ber að varast. Höfundur segir einungis, að konungur eigi að vera réttlátur, margfróður og vitur og lýsir því hvernig framkoma hans gagnvart undirmönnum hans á að vera, en að öðru leyti er svo til ekkert fjallað um siðferði hans í stjórnmálum eða einkamálum.⁶¹

⁵⁹ *Konungs skuggsjá*, bls. 4.

⁶⁰ *Konungs skuggsjá*, bls. 38.

⁶¹ Munurinn á Konungsskuggsjá og erlendum 'furstaspeglum' er hér mikill. Í erlendu ritunum eru gjarnan heilar kaflaraðir um hinar einstöku dyggðir (sbr. t.d. *Via regia* eftir Smaragdus frá Saint-Mihiel: '3. De timore, 4. De sapientia, 5. De prudentia, 6. De simplicitate' o.s.frv.), eða þar eru kaflar í svipuðum anda um hin ýmsu atríði í hlutverki hans og þær dyggðir sem hann verður að hafa (sbr. *De rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus: '4. De regia potestate non tam opibus et fiducia fortitudinis, quam sapientia cultuque pietatis peroranda'. Sbr. einnig *De morali principis instructione* eftir Vincentius frá Beauvais: 'II,15. Reges et presidentes debent scire sacram scripturam; 16. Rex omnes debet precellere in bonitate; 17. De sapientia, potentia et bonitate'). – Í Konungsskuggsjá er hins vegar einungis að finna almennar setningar um þá kosti sem konungur þarf að hafa, og þótt undarlegt megi virðast eru hinar fyrstu þeirra lagðar 'syni' í munn: 'mér skilst það að þeir eru skyldir til er þjónustumenn eru að gæta hvors tveggja hinna bestu síða eða fróðleiks eða manvits og allrar ráðvendi, þá man allmikil skylda á þykja um hina er höfðingjarnir skulu yfir vera og allir aðrir skulu til þjóna, að þeir séu bæði fróðir og vitrir og allskýlt man þeim að elska aðra ráðvendi, þar sem þeir eigu kost á öllum öðrum til refsingar þeim sem eigi eru ráðvandar' (bls. 72–73). 'Þá hugða ég það, að hann myndi eiga allvitur að vera og forsjáll og réttlátur í öllu sínu athæfi' (bls. 73). 'Faðir' segir skömmu síðar: 'Það er hans víst skyldarembætti að nema manvit og fróðleik, og á hann víst að vera margfróður um öll dæmi þau er verið hafa að hann megi þaðan skilning af taka til allrar stjórnar þeirrar er hann þarf að hafa í sínum konungdómi' (bls. 73). Skömmu síðar vitnar 'faðir' til orða 'sonar': 'Nú á því konungur hver sem þú gast víst að

Á hinn bóginn er fjallað nokkuð rækilega um starf og hlutverk konungsins í þessu norska riti, og þar er að finna hefðbundin dæmi eða *exempla* um Sál, Davíð og Salómon og skilgreiningu á konungsvaldi og kirkjuvaldi og afstöðu þeirra. Samt er þetta ekki kerfisbundin umfjöllun um konungsvaldið eins og í 'furstaspeglum' fjórða flokksins, því að samtál 'föður' og 'sonar' snýst í kringum eitt meginefni, sem sé dóma og dómsvald, og rætt er um önnur efni út frá því.

Þannig er allt séð frá ákveðnu sjónarhorni. Segja mætti jafnvel að ef konungurinn er í miðpunkti þessarar umræðu sé það vegna hlutverks hans sem dómari, en hún virðist þó jafnframt vera ætluð öllum þeim, sem hafa eitthvert dómsvald með höndum. Sögurnar um Sál, Davíð og Salómon eru ekki sagðar sem dæmi um góða og vonda konunga heldur um dóma, og túlkar höfundur þær samkvæmt því sjónarmiði. Persónuleiki og kostir eða gallar þessara konunga verða þannig atriði því til skýringar hvers vegna einn dómur var réttlátur en annar ekki, og er því ekki verið að fjalla um fyrirmyndarkonung í breiðum skilningi og andstæðu hans (nema þá óbeint og á allt annan hátt en í erlendum 'furstaspeglum') heldur um góðan og vandan dómara. Skilgreiningin á afstöðu konungsvalds og kirkjuvalds er ekki sett fram sjálfur sín vegna – til að útskýra stöðu konungsins í alheimsskipuninni – heldur til skýringar á því hvers vegna Salómon hegndi Jóab.⁶² Enn skýrara verð-

vera vitur og margfróður og þó góðviljaður, að honum hæfir sjálfum að kunna á því góða skilning að hann er þó sjálfur þjónn guðs, þó að hann sé svo mjög miklaður og tignaður í háleitri guðs þjónustu' (bls. 74). Um framkomu konungs gagnvart undirmönnum segir 'faðir' svo: 'hann á sjálfur sig að sýna léttlátan og blíðan öllum góðum mönnum . . .' (bls. 74). Hér er vikið að ýmsum dyggðum, en á ókerfisbundinn hátt, og svipuð hugmynd endurtekin margsinnis. Með því að leggja 'syni' fyrstu setningarnar í munn er eins og höfundur vilji gefa í skyn, að hér sé um svo augljós atriði að ræða, að 'faðir' þurfi ekki að kenna þau – hann útfærir þau einungis. Í framhaldinu er einkum fjallað um *dæmin*, sem konungur þarf að hugleiða. En hvergi er sagt frá konungum, sem séu ekki prýddir þessum dyggðum og leitist ekki við að auka fróðleik sinn. Þótt setningar eins og 'konungur á að vera' komi fyrir, er því naumast hægt að segja að þær séu liður í lýsingu á 'fyrirmyndarkonungi' eða hugtakið 'fyrirmyndarkonungur' leiki nokkurt hlutverk í bókinni í sinni venjulegu merkingu, – til þess þyrfti lýsingu að vera kerfisbundin, andstæðan einnig að vera til staðar, svo og áminning til konungs um að líkjast heldur fyrirmyndinni.

⁶² *Konungs skuggsiá*, bls. 123–25. – Höfundar eins og Jónas frá Orléans og Jóhannes frá Viterbo, sem fjölluðu á almennan hátt um valdið, settu allar slíkar skilgreiningar fram á sínum ákveðna stað í röksemdafærslunni.

ur þetta sjónarhorn, þegar höfundur fer í beinu framhaldi af þessari skilgreiningu að segja frá launum og refsingu konunga eftir dauðann. Þá er einungis minnst á það hvernig konungarnir hafa gætt dómsvaldsins: þeim konungi sem hefur kveðið upp ranga dóma er vísað eftir dauðann 'þangað sem allir dómar eru rangir dæmdir'⁶³, og þótt undarlegt megi kannski virðast er enn meiri áhersla lögð á þungar refsingar þeirra konunga, sem hafa ekki gætt þess refsivalds sem guð fól þeim, þegar hann ákvað afstöðu konungsvalds og kirkjuvalds, heldur hafa látið einhvern hluta þess af höndum. Þetta síðasta atriði er í samræmi við meginefni þessa hluta verksins, og virðist vera kjarni málsins. Þetta er eini staðurinn í Konungsskuggsjá, þar sem örlar á andstæðunni *rex iustus - tyrannus* - enda eru þar nefndir frægir harðstjórar, Sál, Heródes og Neró, – en hún er miklu takmarkaðri en yfirleitt í evrópskum miðaldaritum, byggist aðeins á einu atriði, svo að hæpið er að unnt sé að kalla þetta sömu andstæðuna.⁶⁴

Ef maður vildi staðsetja konungsbálkinn í þeirri flokkaskiptingu 'furstaspeglar' sem áður var rakin, liggur einna næst að setja hann í þriðja flokkinn, því aðalefni hans er hvernig konungur geti haldið uppi góðum siðum í þjóðfélaginu. Munurinn er þó sá, að í erlendu ritunum er skýrt frá því hvernig dyggðir konungur á að hafa og hvaða lesti hann á að varast og síðan hvernig hann geti viðhaldið þessum sömu dyggðum meðal þegna sinna, en í konungsbálkinum er fyrra efnisatriðið ekki fyrir hendi, – það er næstum því eins og gert sé ráð fyrir því, án nokkurrar verulegrar umræðu, að konungur sé dyggðum prýddur. Það sýnir þessa afstöðu vel að hvergi er gert ráð fyrir því að ódyggðir almennings kunnir að vera vondum og ódyggðugum konungi að kenna. Í hirðmannabálkinum er upplausn í þjóðfélaginu ('óáran') hins vegar rakin til þess að fleiri konungar en einn fara samtímis með völdin.⁶⁵

⁶³ *Konungs skuggsjá*, bls. 124.

⁶⁴ Um hugmyndina um *rex iustus* í Konungsskuggsjá sjá Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, bls. 222–61. Sverre Bagge lítur svo á að þessi hugmynd skipi mikinn sess í norska ritinu, en ég er hér að tala um andstæðuna milli *rex iustus* og *tyrannus*, sem kemur þar aðeins fram óbeint og á mjög þröngan hátt. Það er athyglisvert að ekki eru til nein orð í Konungsskuggsjá yfir þessi útbreiddu hugtök: sé hægt að kalla konungshugsjón verksins 'rex iustus' hefur höfundurinn hvorki það heiti né annað yfir hana.

⁶⁵ Höfundurinn þekkir þá skoðun, að siðgæði konungsmanna fari eftir siðgæði konungs sjálfs: 'Fyrir því að hvar sem þeir koma, þá líta allra manna augu til þeirra síða og meðferðar og allir hneigja sín eyru til þeirra orða og vænta þess allir sem vera ætti, að

Ástæðan fyrir þessu öllu er sú, að í konungsbálkinum er ekki fjallað um konungdæmi og konungsvald frá sjónarmiði konungsins sjálfs og fyrir hann. Höfundurinn forðast jafnvel að láta líta svo út, að hann sé að kenna konunginum lexíu í góðum síðum.⁶⁶ Bálkurinn er skrifaður frá sjónarmiði hirðmanna og fyrst og fremst fyrir þá, og fer efnisvalið eftir því: höfundur gefur lítinn gaum að því sem snertir konunginn sjálfan persónulega,⁶⁷ en fjallar um viðskipti hans við þá sem undir hann eru settir, og eyðir mestu máli í að tala um dómara starf hans, þ.e.a.s. starf sem hann gerir ráð fyrir að hirðmennirnir kunni einnig að taka þátt í sem ráðgjafar o.þ.h.⁶⁸

Niðurstaðan verður því sú, að þótt konungsbálkurinn sé á vissan hátt skyldur hinum erlendu 'furstaspeglum' og því 'fürstenspiegel-achtig' eins og Þjóðverjar myndu segja, er Konungsskuggsjá í heild sinni ekki angi af þessari bókmenntagrein. Höfundur er ekki aðeins fáfróður um þessi erlendu verk, heldur skrifar hann bók sína frá allt öðru sjónarmiði. Þess vegna geta þær reglur, sem ráða efnisvali og

þeir munu svo miklu framar vera en aðrir menn um síðu sína og meðferðir sem þeir verða meiri návistarmenn konungs að þjónustu eða yfirlæti en aðrir menn' (bls. 43–44). Hann telur því nauðsynlegt að hirðmenn séu vel siðaðir, því annars 'verður dæmdur óhæverskur konungur sjálfur' (bls. 44). En samkvæmt kenningu hans um 'óáran' eða upplausn í Þjóðfélaginu (bls. 51–55) er þessi skoðun röng: '(faðir:) Með sama hætti verður og konungur að gera ef hann verður fyrir þeirri nauðsyn að árgalli kemur í síðu landsins eða manvit, þá fær hann eigi afhent sér sagt ríki sitt og verður heldur fyrir nauðsynja sakir láta jafnvel yfir fávitrum sem þá var látið yfir spekingum meðan ríki stóð með bestum tíma og síðum' (bls. 51). Það eru því ekki bein tengsl milli siðgæða konungsins og almennings: ódyggðir í landinu stafa af öðrum ástæðum, og þeir tímar geta komið að konungur verði að gera sér að góðu lítt siðaða hirðmenn.

⁶⁶ Þegar höfundur útskýrir nafn bókarinnar segir hann ekki berum orðum, að konungur eigi að nota hana til að bæta sína eigin siði: 'Svo á konungur hver sem einn að sjá í þessa skuggsjón og líta fyrst á sjálfs síns síðu og þar næst á annarra þeirra sem undir honum eru, sæma þá alla er góða síðu hafa en temja þá til góðra síða með aga er eigi mega ógnarlaust numið fá' (bls. 2). Hvergi er talað um sjálfsaga: Konungur á aðeins að 'líta á sjálfs síns síðu' (til að fullvissa sig um að þeir séu góðir? til að nota þá sem fyrirmynd?) og síðan síða aðra. Sverre Bagge segir: 'Han (höfundur) uttaler seg også i flere sammenhenger kritisk om miljøet ved hirden, men sier sjelden noe som kan oppfattes som kritikk mot kongen' (*Den politiske ideologi*, bls. 233).

⁶⁷ Helsta undantekningin er 'konungsbænin' (bls. 91–97).

⁶⁸ Sbr. setningar eins og 'jarðlegir konungar eða aðrir höfðingjar þeir sem yfir dóma eru skipaðir' (bls. 88). Einnig er minnst á spekinga sem vanir eru að sitja í dómum með konungi (bls. 101).

uppbyggingu hinna erlendu 'furstaspegla', ekki skýrt Konungsskuggsjá á neinn hátt. Það verður að leita annars staðar að skýringum á þessu norska verki.

Nú kann ýmsum að finnast, að hér hafi verið lagður langur vaður að lítilli veiði. Ég tel þó að þessi niðurstaða sé á vissan hátt mikilvæg, ekki aðeins af því að jafnan er gagnlegt að kveða *errores* niður, ekki síst þá, sem búið er að endurtaka mjög oft, heldur líka af því að hún leiðir að mínum dómi inn á réttar brautir. Þeir sem hafa tengt Konungsskuggsjá við erlenda 'furstaspegla' hafa nefnilega gjarnan gert það í ákveðnu samhengi. Anne Holtsmark segir t.d. í greininni 'Kongespeillitteratur' í *Kulturhistorisk leksikon*:

Med ordet *speculum* 'speil' betegnet man fra tidlig middelalder lærebøger i moral; i nord. er ordet (vn. *skuggsiá*) første gang brukt i den mening i overs. av Alkuins bok om dyder og laster: i hellige skrifter kan man se seg selv likesom i et speil, skuggsio (GNH s.4). Slike 'speil' særlig beregnet på konger og kongesønner var det mange av i eur. litt.⁶⁹

Margir aðrir hafa sagt hið sama eins og um augljósa staðreynd væri að ræða.

Fyrir þessari kenningu virðist þó ekki vera neinn fótur. Aldrei hefur verið bent á neitt dæmi um að menn hafi á því tímabili, sem skiptir máli fyrir rannsóknir á Konungsskuggsjá, notað orðið *speculum* eða *spegill* sem samheiti fyrir kennslubækur í siðferði. Og dæmið, sem Anne Holtsmark nefnir, er rangt, eins og kemur reyndar fram í orðum hennar sjálftrar. Alcuin er alls ekki að tala um neina kennslubók í siðferði, heldur er hann að bera heilaga ritningu saman við spegil, en það er mjög gamall og útbreiddur *topos* og hefur allt aðra merkingu.⁷⁰ Hvað snertir hina 'mörgu spegla', sem ætlaðir voru konungum og konungssonum, þá ber aðeins einn 'Fürstenspiegel' eldri en Konungsskuggsjá heitið *speculum*. Það er *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo, sem er reyndar mjög sér á báti og höfundur Konungsskuggsjár hefur áreiðanlega ekki þekkt, þar sem útbreiðsla hans var sáralít-

⁶⁹ *Kulturhistorisk leksikon* IX, 61.

⁷⁰ 'Sanctarum lectio Scripturarum est cognitio beatitudinis. In his enim quasi in quodam speculo homo seipsum considerare potest, qualis sit, vel quo tendat. Lectio assidua purificat animam.' (Alcuin, *De virtutibus et vitiis*, *Patrologia latina* 101, col. 616). Norska þýðingin er í *Gamal norsk homiliebok*, útg. Gustav Indrebø, Ósló 1931, bls. 4.

il.⁷¹ Engum öðrum 'Fürstenspiegel' er heldur nokkurn tíma líkt við spegil, og reyndar virðist hugtakið 'konungsspeggill' vera gersamlega óþekkt, a.m.k. fyrir lok 13. aldar. Það er fyrst á 14. öld að rituð eru verk, sem bera heitið *Speculum regis* eða *Speculum regum*⁷² og hægt er að flokka saman sem sérstaka bókmenntagrein eða anga af bókmenntagrein, en það virðist vera hrein tímaskekkja að nota orðið 'Fürstenspiegel' um rit frá eldri tímum. Þetta er mikilvægt atriði og veur þá áleitnu spurningu, hvort það hafi ekki verið sú tilviljun, að bókar-titillinn Konungsskuggsjá frá 13. öld minnti á bókmenntaheitið 'Fürstenspiegel' frá miklu yngri tíma, sem olli því að þetta norska rit var umyrðalaust flokkað með þeim erlendu ritum, sem farið var að kalla samheitinu 'Fürstenspiegel' eða 'konungaspegla', að öllum líkindum á 19. öld. Hefur afstaða fræðimanna til Konungsskuggsjár því ekki mótast af tímaskekkju?

Nú vill svo til, að á 12. og 13. öld (og reyndar á síðari öldum líka) voru samin allmörg rit, sem báru titil settan saman úr orðinu *speculum*, *Spiegel* eða *miroir* og einhverju öðru orði, lýsingarorði eða nafnorði í eignarfalli. Það eru þessi rit, sem eru hinir eiginlegu 'speglar' í rétttri merkingu þess orðs, og er algerlega rangt – og veldur einungis ruglingi – að yfirfæra þetta heiti á aðrar ritsmíðar. Það sem 'speglarnir' eiga sameiginlegt, er ekki aðeins þetta ákveðna og mjög skýra form bókartitla, heldur líka hitt að orðið 'speggill' vísar til ákveðins tákn-máls, sem gjarnan er lýst eða skírskotað til á einhvern hátt í formála ritanna. Þetta táknmál er svo grundvöllur þeirra: ritinu er líkt við spegil og það sem í þeim stendur á að birtast lesandanum í eins konar 'spegilsýn', sem gefur því vissa merkingu og jafnvel formgerð. Greinilegt er, að hér er um skýrt afmarkaða bókmenntagrein að ræða; hafa höfundar slíkra rita þekkt 'spegla' fyrirrennaranna og vitað um merkingu spegiltákn málsins.

Bæði titill Konungsskuggsjár og tilvísun formálans til spegiltákn málsins sýna að það er í þessu samhengi sem skoða ber norska ritið. Eins og kunnugt er heitir Konungsskuggsjá ekki beint þessu norræna nafni, heldur er titillinn fyrst gefinn á latínu (og ekki þýddur nema þegar verið er að skýra hann nánar), og er hann *Speculum regale*. Fyrir slíkum titli eru beinar hliðstæður í erlendum bókmenntum. Í lok 12.

⁷¹ Sbr. athugasemd 37.

⁷² Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel*, bls. 342–343 og 355.

aldar samdi franskir prédikarinn Radulphus Ardens mikla alfræðibók um dyggðir og lesti, sem hann nefndi *Speculum universale*, og um miðja 13. öld samdi Vincentius frá Beauvais alfræðiritið mikla *Speculum maius*, sem skiptist í þrjá sjálfstæða hluta: *Speculum naturale*, *Speculum doctrinale* og *Speculum historiale*.⁷³ Samhengið er augljóst og vekur þá spurningu hvort það hafi ekki leitt til misskilnings á titlinum að túlka hann eins og hann væri 'Speculum regis'.⁷⁴ Í formálanum er síðan vísað til spegiltákn málsins í setningunni: 'hver er forvitnast vill um góða síðu eður hæversku eður fögur og sannleg orðalög, þá má hann þar finna og sjá í bókinni svo sem margar líkneskjur eður allskyns smíðir sem í skírri skuggsjón'.⁷⁵ Grunar mig reyndar að þessi setning sé illskiljanleg nema í samhengi við tákn málið, sem verið er að skírskota til.

Pannig held ég að fundinn sé sá erlendi bakgrunnur, sem geti varpað ljósi á Konungsskuggsjá, eðli hennar, efni og formgerð, og er augljóst af því sem sagt hefur verið hvernig réttast er að haga þeirri rannsókn. Það þarf sem sé að ganga út frá spegiltákn málinu, og athuga hvert er eðli og tilgangur spegilsýnarinnar og hvað það er sem hún birtir mönnum. Sú rannsókn leiðir nokkuð langt aftur í tímann, því að þetta tákn máll er arfur frá fornöldinni, það byggist á viðhorfum manna á þessum tíma til spegilsins sjálfs, sem Grikkir og Rómverjar höfðu fengið frá Forn-Egyptum, og þróaðist síðan á síðustu öldum Rómverska keisaraveldisins. Síðan þarf að rannsaka örlög þessa tákn máls á miðöld-

⁷³ Á þetta hefur oft verið bent (sbr. Anne Holtmark: *Kulturhistorisk leksikon IX*, 66), en menn hafa þó aldrei stigið sporið til fulls og tengt Konungsskuggsjá við spegla miðaldanna. Ástæðan er sú, að menn hafa aldrei gert greinarmun á þeim ritum, sem báru í raun og veru titilinn *spegill*, og þeim kennslubókum í siðferði, sem fræðimenn á síðari tímum hafa endilega viljað kalla 'spegla' án þess að fyrir því væri nokkur fótur í heimildum. Einu ritin, sem er með réttu hægt að kalla 'spegla', eru þau sem báru þennan titil frá hendi höfundarins.

⁷⁴ *Speculum regis* þýðir einfaldlega 'spegill konungsins', en *Speculum regale* þýðir hinn 'konunglegi spegill' og má túlka það á marga vegu. Til þess að skilja merkingu titilsins væri vafalaust gagnlegt að athuga fyrst hver er merking titlanna *Speculum naturale*, *Speculum doctrinale* og *Speculum historiale*.

⁷⁵ *Konungs skuggsjá*, bls. 2. Ég ætla ekki að taka neina afstöðu hér til þeirrar kenningar Ludvig Holm-Olsen, að hluti formálsans sé seinni tíma viðbót (sbr. Holm-Olsen, 'The Prologue to the King's Mirror: Did the author of the work write it?' í *Speculum norroenum*, Óðinsvéum 1981, bls. 223–241), enda skiptir hún ekki máli í þessu sambandi, þar sem þessi setning er í þeim hlutanum, sem Holm-Olsen telur upprunalegan (sama stað, bls. 234).

um, uppruna bókmenntagreinarinnar og eðli, og útbreiðslu hennar á 12. og 13. öld. Þá loks er hægt að snúa sér að Konungsskuggsjá og kanna að hve miklu leyti lögmál þessarar bókmenntagreinar geta varpað ljósi á norska ritið, efnisval þess, formgerð og tilgang.

THE QUESTION OF I-UMLAUT IN THE PRETERITE OPTATIVE OF CLASS III WEAK VERBS OF OLD NORSE AND MODERN ICELANDIC

THE OLD NORSE ē-verbs are relatively few in number. Characteristically these verbs are short stems and usually intransitive. In recent years the irregular verbs of this class, especially *hafa* and *segja*, have received a good deal of attention, whereas less has been said of the morphology of its more typical representatives.

The purpose of this paper is to examine the preterite optative of this class with special attention to the presence of i-umlaut and the lack of it. To simplify the issue, all verbs that deviate from the normal paradigm of this class (i.e. *hafa*, *kaupa*, *segja*, *þegja*), verbs with j-presents (*lýja*, *hlýja* etc.), as well as verbs that have joined other classes in Modern Icelandic (*spara*, *flaka*, *luma* etc.) have been left out. Also omitted in this discussion are all verbs that have disappeared from common use in Modern Icelandic (e.g. *skolla* and *kroka*).

Typical representatives of Class III weak verbs in Old Norse can be grouped as follows:

- 1) With *a* as a root vowel:
hjára, lafa, stara, vara, blaka, blasa, gapa, vaka, gnapa.
- 2) With *ā* as the root vowel:
brá, dá, fá, há, hvá, já, lá, má, sá, skrá, gá, smá, spá, strá,
þrá, glápa.
- 3) With *i* as the root vowel:
lifa.
- 4) With *o* as the root vowel:
horfa, vofa, þora, brosa, glotta, skorta, hvolfá, loða, tolla,
þola.
- 5) With *ō* as the root vowel:
glóa, glóra, slóra, tóra, góna, sóma, móka.

6) With *u* as the root vowel:

duga, una.

7) With *ū* as the root vowel:

grúa, grúfa, hlúa, kúra, lúra, trúa, úa, drúpa, húka, slúta.

Compared to the evidence of Modern Icelandic the preterite optative forms of this class, as far as they can be determined, look as follows:

<i>Class III weak verb:</i>	<i>Old Norse pret. opt.:</i>	<i>Example cited by:</i>	<i>Modern Icelandic:</i>	<i>Example cited by:</i>
<i>a</i>				
hjára	?		a	common usage
laða	?		a	K. claims <i>e</i> . ¹
stara	?		a	c. u.
vara	?		a	c. u.
blaka	?		a	c. u.
blasa	?		a	c. u.
gapa	?		a	c. u.
vaka	e	W,H,I,G	e	K,V,S
gnapa	?		a	c. u.
—	—	—	—	—
<i>ā</i>				
brá	?		á	c. u.
dá	?		á	c. u.
fá	?		á	c. u.
gá	æ	W	á	S
há	?		á	c. u.
hvá	?		á	c. u.
já	?		á	c. u.
lá	?		á	c. u.
má	?		á	c. u.
sá	?		á	K claims æ
skrá	?		á	c. u.
smá	?		á	c. u.
spá	?		á	c. u.
strá	?		á	c. u.
þrá	?		á	c. u.
glápa	?		á	c. u.
—	—	—	—	—

¹ The capital letters refer to the following authors: K = Kress, W = Wimmer, I = Iversen, G = Gordon, V = Valtýr Guðmundsson, S = Stefán Einarsson, Hall. = Halldór Halldórsson, H = Heusler. For reference to specific texts please see the Bibliography.

<i>Class III weak verb:</i>	<i>Old Norse pret. opt.:</i>	<i>Example cited by:</i>	<i>Modern Icelandic:</i>	<i>Example cited by:</i>
<i>i</i>				
lifa	i	—	i	c. u.
—	—	—	—	—
<i>o</i>				
horfa	y	W	o	Hall.
vofa	?		o	c. u.
þora	y	W	y	K, S.
brosa	?		o	V, Hall
glotta	?		o	c. u.
skorta	y	W	o	c. u.
hvolfa	?		o	c. u.
loða	?		o	K + S claim y
tolla	?		y	K, S.
þola	y	W	y	K, S.
—	—	—	—	—
<i>ō</i>				
glóa	?		ó	c. u.
glóra	?		ó	c. u.
slóra	?		ó	c. u.
tóra	?		ó	c. u.
góna	?		ó	V, S.
sóma	?		ó	c. u.
móka	?	—	ó	c. u.
—	—	—	—	—
<i>u</i>				
duga	y	W	y	K, V, S.
una	y	W, G	y	K, S.
—	—	—	—	—
<i>ū</i>				
grúa	?		ú	c. u.
grúfa	?		ú	c. u.
hlúa	?		ú	c. u.
kúra	?		ú	c. u.
lúra	?		ú	c. u.
trúa	ý	W	y	K, S.
úa	?		ú	c. u.
drúpa	?		ú	c. u.
húka	?		ú	c. u.
slúta	?		ú	c. u.

If we examine the information available about these 55 verbs in Old Norse, it turns out that only 9 are actually cited as examples showing umlaut in the preterite optative. As the table shows, all the examples

go back to the same person, i.e. Ludvig Wimmer. Other scholars such as Iversen, Heusler, Wessén and Gordon merely repeat different parts of the same data without adding any new information.

In his *Oldnordisk Formlære* Wimmer does not specifically state that umlaut took place in the preterite optative of all Class III weak verbs where it was possible, however, it is obvious from his discussion that he expects the i-umlaut to apply to the class as a whole. Heusler and Iversen as well as most other authors of Old Norse grammars, do not address themselves directly to the question of i-umlaut in the preterite optative of this class but invariably the verb 'vaka' is selected as its typical representative. Both Wessén and Gordon, however, make the claim that umlaut actually took place without noting any exceptions or further qualifying their remarks.

For Modern Icelandic there is general concensus among scholars that with only few exceptions i-umlaut is not to be found in the preterite optative of this class. Valtýr Guðmundsson, Stefán Einarsson and Kress all agree in this respect. Halldór Halldórsson is somewhat more cautious in his remark that 'Í nútíðarmáli er i-hljóðvarp ekki alltaf í vth. (opt.) af ē-sögnum, t.d. horfði, brosti.'²

It is clear from the evidence that Modern Icelandic presents that either the preterite optative of these verbs failed to take i-umlaut for the most part in Old Norse and therefore does not exhibit umlauted forms to any great extent in Modern Icelandic, or that the umlaut actually did take place in Old Norse but was subsequently lost in Modern Icelandic.

The first argument is supported by the fact that Wimmer, who appears to be the major authority on umlaut in this category, was trying to establish a normalized and not a descriptive grammar for Old Norse. His examples are relatively few and possibly misleading. At any rate neither he, nor anyone else for that matter, cares to give any sources for his data, which in turn makes its reliability subject to doubt. Furthermore, it is difficult to explain why the i-umlaut should virtually disappear in the preterite optative of this class and not in any other morphological context. Finally it could be noted that in Old

² Halldór Halldórsson, *Íslenzk málfræði handa æðri skólum*, Reykjavík 1950, p. 168.

Norse short stem words like the Class III weak verbs, i-umlaut commonly failed to take place.

For the second hypothesis it may be argued that the evidence of such verbs as *trúa*, *una*, *duga*, *þola* and *þora* where the i-umlaut has survived into Modern Icelandic, might suggest that in the most common verbs the preterite optative was most likely to be used and therefore the umlaut most likely to be preserved. It is also possible to point to *gá*, *horfa* and *skorta*, where the umlaut appears to have been lost, and maintain that they reflect the typical development from Old Norse into Modern Icelandic. In addition it must also be kept in mind that the preterite optative of weak verbs has changed from Old Norse to Modern Icelandic in the same way as the preterite optative of the strong verbs; i.e. the 1st person singular now ends with -i (e.g. *vekti*, *yndi*), whereas the plural forms have adopted the same endings as the preterite indicative (i.e. -um, -uð, -u).

The major obstacle in coming to any conclusion about this problem is clearly the lack of evidence for Old Norse. It is not that all the necessary information doesn't exist, it is simply inaccessible. Nearly all editions of Old Norse texts are either normalized in their spelling or based on a very small portion of the existent manuscripts. A prose or a verse concordance, which would be the ideal key in a study of this kind, is unfortunately not to be expected in the near future, and until this situation improves it is difficult to see how the extent of i-umlaut in the preterite optative of this class of verbs in Old Norse can be determined conclusively. In the meantime, however, there is every reason to caution against those handbooks that only give one or two examples of umlauted preterite optative forms (like 'vekða' for instance), and thus lead the reader to conclude that they are typical representatives of the Class III weak verbs in Old Norse.

BIBLIOGRAPHY

- Flasdieck, H.M., 'Untersuchungen über die germanischen schwachen Verben III. Klasse unter besonderer Berücksichtigung des Altenglischen', *Anglia*, lix, 1935, 1-192.
- Gordon, E.V., *An Introduction to Old Norse*, Oxford 1927.
- Halldór Halldórsson, *Íslensk málfræði handa æðri skólum*, Rvík 1950.

- Heusler, Andreas, *Altisländisches Elementarbuch*, Heidelberg 1932.
- Iversen, Ragnvald, *Norrøn grammatikk*, Oslo 1973.
- Krahe, H and Meid, W, *Germanische Sprachwissenschaft II* (Sammlung Göschchen Band 780), Berlin 1969.
- Kress, Bruno, *Laut- und Formenlehre des Isländischen*, Halle 1963.
- Noreen, Adolf, *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut und Flexionslehre) Unter Berücksichtigung des Urnordischen*, Halle 1923.
- Skard, Vemund, *Norsk Språkhistorie*, Bind I Til 1523, Oslo 1967.
- Stefán Einarsson, *Icelandic Grammar, Texts, Glossary*, Baltimore 1967.
- Valtýr Guðmundsson, *Íslandsk Grammatik, Íslandsk Nutidssprog*, Copenhagen 1922.
- Wessén, Elias, *Íslandsk Grammatik*, Stockholm 1958.
- Wimmer, Ludvig, *Oldnordisk Formlære til Skolebrug*, Copenhagen 1889.

ÁGRIP

Á 19. öld töldu málfræðingar, sem fengust við fornar tungur, að þær geymdu málið hreinast og óspilltast. Ekki fóru norræn fræði varhluta af áhrifum þessarar kenningar um gullöld málsins, en langt er síðan menn misstu trúna á hana. Enn eimir þó eftir af þessum hugsunarhætti í ritum um norræna málfræði, og er í þessu greinarkorni fjallað um eitt dæmi af slíkum toga.

Í allmörgum erlendum bókum um íslenzkt fornmál er staðhæft að í veikum sögnum, sem fylgja ē-beygingu, t.d. vaka, brosa og horfa, verði i-hljóðvarp í viðtengingarhætti þátíðar (eða þá, að einungis sögnin að vaka, sem hljóðverpist, er gefin sem dæmi um beygingu). Fullyrðing þessi, sem virðist eiga rætur að rekja til danska málfræðingsins Ludvigs Wimmers, er heldur hæpin, þar sem hann gefur einungis dæmi um nú sagnir, af liðlega 50, þar sem hljóðvarp á sér stað. Sé litið til sagna, sem ennþá tilheyra þessum flokki í íslenzku nútímamáli, sýna einungis sjö þeirra merki um hljóðvarp í vh. þt. Þrátt fyrir þessi fátæklegu rök, virðist það útbreidd skoðun, að hljóðvarp hafi átt sér stað eins afdráttarlaust og Wimmer vill vera láta. Ljóst er, að miklu ítarlegri heimildir þurfa að vera fyrir hendi, áður en hægt er að fullyrða nokkuð um hljóðvarp í beygingu flestra ē-sagna í fornmáli eða þær breytingar, sem kunna að hafa orðið á þeim til nútímamáls. Þó benda dæmin úr íslenzku nútímamáli til þess, að hljóðvarp í viðtengingarhætti þátíðar sagna hafi aldrei orðið með reglubundnum hætti.

HANDRIT

- Handritasafn Árna Magnússonar: Den arnamagnæanske samling, København. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík (Í):*
- AM 1 da fol. 74
  - 1 eß I fol. 79
  - 1 eß II fol. 77, 84
  - 20 b I fol. 79, 80, 85
  - 20 c fol. 80-85
  - 61 fol. 75, 77
  - 180 a fol. (a, Jórslaferð) 205, 241, 244
  - 180 b fol. 83, 85
  - 180 c fol. (A, Jórslaferð) 205, 232, 241, 245
  - 180 d fol. (B, Jórslaferð) 205, 225, 232, 236, 241, 244
  - 128 4to (Í) 180-185
  - 135 4to (Arnarbælisbók) (Í) 180-184
  - 147 4to (Heynesbók) (Í) 11
  - 170 a 4to (Í) 180-185
  - 181 4to (Í) 180-185
  - 291 4to, 97
  - 415 4to (Í) 96
  - 417 4to (Í) 83
  - 445 b 4to (Í) 114
  - 531 4to (b, Jórslaferð) 205, 241
  - 544 4to (Hauksbók) 73, 172
  - 556 a 4to (Í) 103-6, 110-14
  - 564 a 4to (Pseudo-Vatnshyrna) (Í) 103, 105, 106, 110-113
  - 601 a 4to (Í) 191
  - 603 4to (Í) 192
  - 605 4to (Selskinna) (Í) 194, 195
  - 612 g 4to (Í) 194, 195
  - 746 4to (Í) 73
  - 748 I 4to 171, 172
  - 764 4to 73
  - 986 4to (Í) 160, 161
  - 996 4to (Í) 134-136
  - 1005 4to 84
- 1028 4to (Í) 160, 164, 165
  - 37 a 8vo (Í) 181-185
  - 38 8vo (Í) 181-185
  - 48 8vo (Í) 181-185
  - 166 b 8vo (Í) 253
  - Steph. 62 (Í) 33, 38
  - Rask 98 (Melódía) 163
  - Gl. kgl. sml. 2365 4to (Konungsbók eddukvæða) (Í) 169-174, 176
- Universitetsbiblioteket, København:*
- Don. var. 1 fol., Barth. D. 90
  - Codex Academicus (Cod. Ac., glatað handrit) 79-85
- Landsbókasafn Íslands, Reykjavík:*
- Lbs 202 fol. 131, 132, 136, 147, 164, 165
  - 990 4to 194, 195
  - 991 4to 190
  - 1504 4to 188
  - 1509 4to 187, 188
  - 1927 4to (Hymnódía sacra) 163
  - 1940 4to 191
  - 2033 4to 194
  - 2468 4to 192
  - 188 8vo 190
  - 254 8vo 187
  - 714 8vo 187
  - 1889 8vo 192, 193
  - 2081 8vo 187
  - JS 339 4to 190
  - 340 4to 196
  - 451 4to 190
  - 645 4to 190
  - 46 8vo 192, 193
  - 408 8vo 194, 195
  - ÍB 9-16 4to 38
  - 230 4to 131, 136, 151, 165
  - ÍBR 93 4to 190

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

Íslands Journal rentukammers 4 nr. 563
30, 37

Íslands Journal 5 nr. 157 34

Prestsverkabók Gunnlaugs Gunnlaugs-
sonar 42, 43

Sigurðarregistur 46

Skjöl Eyjafjarðarsýslu II A 2 30, 31

Sóknarmannatal í Kaupangssókn, hafið
1785 34

Pingeyingaskrá Konráðs Vilhjálmssonar
(ljósrít) 34

AM 274 4to (Máldagabók Ólafs Rögn-
valdssonar biskups) 46

Det kongelige bibliotek, København:

Gl. kgl. sml. 1006 fol. 84

--- 1010 fol. (Hrokkinskinna) 89, 117

--- 2845 4to (Konungsbók Bandamanna
sögu) 125-128

Kall 613 4to 191

Rigsarkivet, Oslo:

NRA 62 205

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Perg. 4to nr. 7 51, 53, 75

Universitetsbiblioteket, Uppsala:

UB R 713 179

Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Utrecht:
MS no. 1374 (Codex Trajectinus) 171

*Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn í
skránunum:*

Arnarbælisbók (AM 135 4to)

Codex Academicus

Codex Frisianus, Frissbók (AM 45 fol.)

Codex Regius, Konungsbók eddukvæða
(Gl. kgl. sml. 2365 4to)

Codex Regius, Konungsbók Snorra-Eddu
(Gl. kgl. sml. 2367 4to)

Codex Trajectinus, Trektarbók Snorra-
Eddu (Utrecht, nr. 1374)

Codex Wormianus, Ormsbók Snorra-
Eddu (AM 242 fol.)

Eirspennill (AM 47 fol.)

Flateyjarbók (Gl. kgl. sml. 1005 fol.)

Gullinskinna (AM 42 fol.)

Hauksbók (AM 544 4to)

Heynesbók (AM 147 4to)

Hrokkinskinna (Gl. kgl. sml. 1010 fol.)

Hulda (AM 66 fol.)

Hymnódía sacra (Lbs. 1927 4to)

Konungsbók Bandamanna sögu (Gl. kgl.
sml. 2845 4to)

Melódía (Rask 98)

Morkinskinna (Gl. kgl. sml. 1009 fol.)

Möðruvallabók (AM 132 fol.)

Pseudo-Vatnsþyrna (AM 564 a 4to)

Selskinna (AM 605 4to)

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA

Ach Amaryllis hast du doch 159

Ach wir armen Sünder (O wi arme Syn-
der) 162, 163

Árið hýra nú hið nýja 154, 161, 163

Broder, hvi est du saa mut 159

Brúðhjónin breiðist á 157

Døden dig trengde Herre 163

Eengang der jeg lystig var 159

Enn það orðtak sannast 137

Góður drottinn glöggt sem þessi 150

Guð láti þessi lofsverð hjón 150

Heiður og háleit æra 152, 161-163

Heillin öll af hæða láðum 154

Hvað er hollra manni 152

Hvað skal eg nú segja 155

Jeg lader mig skære en sortebrun

Trøje 161

Laus tibi Christe 162, 163

O wi arme Synder 163

Oss má auma kalla 162

Ó vér syndum setnir 162

Þess yður að minna 148

NAFNASKRÁ

- Abel Valdimarsson Danakonungur 92
Ad catalogum regum Sveciæ (Sviakonungatal Arngríms lærða) 73
 Adam 260
 Adam frá Brimum 96, 97, 319
 Aðalbrikt konungur 78
 Aðalgeir Kristjánsson 8
 Aðalráður Játgeirsson Englakonungur 87
 Paul Aebischer 203–206, 209, 214, 217, 218, 230, 231, 240, 244, 247
Agnars rímur Hróarssonar 188
 Akranes 292
 Akureyri 23, 47
 Akvítanía 59–61, 64, 66, 332
 Alan of Lille 262
 Gustav Albeck 92, 93, 159
Alexanders saga 261
Alexandreis 261
Alfræði Íslenzk 96
 Alkuin 256, 351
 Brynjulf Alver 297
Alvíssmál 171, 174, 176
 Alþingi 15, 140
 Alþingishátíðin 1930 18–20
 Vilhelm Andersen 159, 160
 Theodore M. Andersson 103, 104, 113
Andra rímur (hinar fornu) 188
Andra saga jarls 188
 Andrés postuli 141
Annales Ryenses 96
 Hans Hubert Anton 330–332, 336–339
 Apulia 213
 Ari Þorgilsson fróði 82, 98, 283, 306, 319
Arinbjarnarkviða 281–283
 Arinbjörn hersir Þórisson 282, 283
 Aristóteles 329
Arnarbælisbók 180
 Arngrímur Þósson lærði 73, 74, 84, 85, 101
 Arnór Jónsson sýslumaður 135
Arons saga 8, 12
 Artus konungur 193
 Asía 59
Atlakviða 171
Atlamál 171
 Atlantshaf 299
 Auðlingar 281
Auðunar þáttur vestfirska 128, 129
Auðunarmáldagi 45
 Auðúlfur öflgi Grímsson 78
 Augustodunensis, sjá Honorius
 Austur-Agðir (Østager) 279
 Austur-Fljót 30
 Austur-Skaftafellssýsla 194
Ágrip af Noregskonunga sögum 86, 87, 92
Ágrip af sögu Danakonunga 73, 90, 101
 Ágústínus kirkjufaðir 339
 Álfeirsvellir 23
 Álfur Bjálkakonungur 56, 62
 Áma Aðalbriktsson 78
Áns saga bogsveigis 189
Ármanns rímur 190
Ármanns saga og Þorsteins gála 190
Ármanns saga yngri 190
 Ármannsfell 19
 Árni Björnsson 76, 83
 Árni Böðvarsson rímnahöfundur 188
 Árni Egilsson lögréttumaður á Þórustöðum 34–35
 Árni Guðmundsson á Beigalda 296
 Árni Magnússon 74, 77, 79–85, 90, 91, 96, 99

- Árni Sigmundsson á Garðsá 39
 Árni Sigurðsson á Þórustöðum 34
 Árni Þorláksson biskup 180, 181
Ásmundar saga Sebbafóstra 190
 Ásmundur flagdagæfa 189
 Ásmundur, fóstbróðir Örvar-Odds 54, 59
 Ástríður Sveinsdóttir tjúguskeggs 93
 Ásubergsskipið (Osebergskibet) 271
- Walter Baetke 257
 Sverre Bagge 326–330, 342, 349, 350
Baldurs draumar 171
Bandamanna saga 125, 127–129
 Barð í Fljótum 83
 Alexander Baumgartner 253, 257
Bárðar saga Snæfellsáss 190
 Becket, sjá Tómas Becket erkibiskup
 Bede, sjá Pseudo-Bede
 Beigaldi í Borgarhreppi 296
 Benedikt Einarsson 81
 Benedikt Sigurðsson 187
 Berengaría, seinni kona Valdimars gamla 92
 Gösta Berg 276
 Wilhelm Berges 323, 329–333, 336, 338–340, 344, 352
 A.P. Bergreen 161, 162
 Bergur Sökkason 76
 Bernharður (Bernarður) 227, 231, 232, 239–241
 Bertram 213, 222, 227, 232, 233
 Berurjóður 53, 54, 57
 Bessastaðir 31
 Bessi Hrólfsson 23
 Joseph Bédier 204
 Bitrufjörður 27
 Bjarmaland 58, 59
 Bjarmalandsför 54, 61, 64–66
 Bjarmar 54
 Bjarni Aðalbjarnarson 77, 82, 268
 Bjarni E. odd-Helgason 13, 14
 Bjarni Einarsson 278, 280, 287–289, 292
 Bjarni Guðnason 73–82, 86–93, 96, 99, 101, 102, 268
 Bjarni Hrólfsson lögréttumaður 22
- Bjarni Pálsson landlæknir 25–27
 Bjarni Pétursson sýslumaður 132, 136
 Bjarni Thorarensen 41
 Bjarni Vilhjálmsson 50, 192
 Bjarni Þorsteinsson prestur 163
 Bjálkaland 56, 58, 59, 62
 Bjálkalandsför 60, 65
 Bjálkar 56
 Björn á Garðsá 34
 Björn gullberi 109
 Björn Th. Björnsson 31
 Björn Jórslafari Einarsson 139, 145
 Björn Magnússon sýslumaður 80
 Björn M. Ólsen 253, 254, 256, 257, 261–264, 284, 286, 287, 292
 Björn Sigfússon 104, 114
 Björn Teitsson 32
 Björn Þorleifsson ríki á Skarði 140, 146
 Björn K. Þórolfsson 188, 190, 191, 195, 315, 317, 318
 Erik Julius Björner 191
 N.F. Blake 98
 Bleikjudalur (Bleikudalur) 32
 Bleiksmýrardalur (Blígsmyrardalur) 14, 21, 23, 24, 28–37, 39–44, 47–50
 Bleiksmýrargröf 24
 Bleiksmýri 23, 36, 49, 50
 Bleikur, hestur 23, 24, 36, 39, 50
Blómsturvalla saga 191
 R.C. Boer 51, 52, 63, 64
 Bogi Benediktsson 132, 133
 Bolabás 19, 20
 M. Anders Bording 159, 160
 Borg á Mýrum 296, 297
 Borgarfjörður 13, 296
 Borgarhreppur 296
 Borgarnes 296
 Borgarættin 282, 283, 287, 288, 291, 293, 295, 297
 Borgundarhólmur 25, 27, 47, 97
 Régis Boyer 119
Bragða-Ólvis rimur 191
Brands þáttur örva 118, 119, 124, 125, 127–129
 Brandur örvi 118–125, 127, 129

- Breiðabólstaður í Reykholtssdal 109, 111, 113
 Breiðfirðingar 283
 Detlev Brennecke 261
Brevis historia regum Dacie 99
 H. Brinkmann 265
 Brodd-Helgi Þorgilsson 13, 14
 Broddi Jóhannesson 7, 8, 13
Brot af Sigurðarkviðu 171, 173
 Ursula Brown 191
 Brunetto Latini 338
 Daniel Bruun 17
 Brúnsvík 95
 Brynhildur Buðladóttir 173
 Brynjólfur Bjarnason í Innri-Fagradal 131–134, 136, 137, 147, 152, 155, 166
 Brynjólfur Sveinsson biskup 81, 83–85, 142, 146
 Sophus Bugge 172
 Burgund 213
 Bæjaraland 213
 Bæringur (Berenger) 227, 231, 232
 Börkur digri Þorsteinsson 315, 320
 Olav Bø 275
- J.M. Castro y Calvo 333
 Richard Cavendish 319
 Ceberus 122
 Charinus 260
 Charlemagne, sjá Karlamagnús
 Chartres 235
 Victor P. Christensen 26
Chronica Slavorum, sjá Slavakrónfka
 Peder Claussøn, sjá Friis
Codex Academicus 79
Codex Wormianus 171
 J. Coulet 203, 204, 243
- Vibeke Dahll 293
 Dalir (Dalasýsla) 13, 131
 Dalla Þorvaldsdóttir 127
Danasaga Saxa málsþaka 90, 102
 Danavirki 77
 Danir 24, 25, 47, 50, 77, 79, 80, 82, 87, 88, 90, 93–95, 98–100, 139, 170
 Danfel Daníelsson 18–20
- Daníel spámaður 260
 Danmörk (Danaveldi) 24, 25, 27, 28, 30, 64, 76, 77, 80, 90, 92–97, 128, 161
Den Danske Psalmebog 1569 163
 Rosalie David 319
 Davíð Erlingsson 189
 Davíð konungur 326, 334, 337, 348
Davíðssálmar (Psalms) 263
 H.F. Delaborde 333, 338
 Dionisius, heilagur 242, 245
Droplaugarsona saga 317, 318
 Dyngja (grasbúð) við Stóruhellu 42
 Franz J. Dölger 255–257
- Eava Ubbason 78
 Uwe Ebel 69
Edda (Sæmundar-Edda) 274, 319
Eddur (Eddas) 252, 260
 P.T. Eden 262
 Paul Edwards 52
 Eggert Bjarnason 136
 Eggert Eggertsson lögmaður 141, 146
 Eggert Hannesson lögmaður 141, 146
 Eggert Jónsson prestur 136
 Eggert Ormsson prestur 133
 Eggert Ólafsson 25–27, 145
 Egidius frá París 332, 334, 338
 Egill Skallagrímsson 38, 267, 279, 280, 282, 283, 288, 291, 292, 294, 297
Egils saga 105, 267, 278–285, 287–292, 294–297, 300, 303
 Eiðar 317, 318
 Eimer 227, 232
Ein ny Psalma Bok 1589 162
Ein Ny Psalma Book Isslensk 1742 162
 Einar þambarskelfir 124
 Einar Bjarnason prófessor 35, 80
 Einar Bjarnason rímnahöfundur 188
 Einar Eiríksson 22, 37, 139, 145
 Einar Þveræingur Eyjólfsson 312, 313
 Einar Gunnarsson erkibiskup 327
 Einar Laxness 13
 Einar Ól. Sveinsson 105, 114, 124, 304
 Eindriði, sjá Indriði
 Eiríkur konungur af Jótlandi 92

- Eiríkur sigursæli Svíakonungur 97
 Eiríkur eymoni Eiríksson Danakonungur 94, 101
 Eiríkur blóðöx Haraldsson Noregskonungur 92, 282, 283
 Eiríkur Hákonarson jarl 86, 87, 100
 Eiríkur lamb Hákonarson spaki 95, 96, 98, 99
 Eiríkur Knútsson Svíakonungur 95
 Eiríkur Kristófersson Danakonungur 91
 Eiríkur Magnússon í Vogsósum 40
 Eiríkur Magnússon prestahatari Noregskonungur 180
 Eiríkur Sveinbjarnarson í Vatnsfirði 139, 145
 Eiríkur Sveinsson góði Danakonungur 94
 Eiríkur Valdimarsson Danakonungur 92
 Eiríkur Þormóðsson 83
Eirspennill 89
 Elfur (þ.e. Gautelfur) 89
 Mircea Eliade 319
 T.S. Eliot 251
 Ella Aðalbriktsson 78
 Svend Ellehøj 98
 Elyséehöll 324
 Engilborg Valdímarsdóttir 95
 Engilsaxar 252
 England 40, 57, 61, 77, 86, 87, 89, 93, 328, 334
 Erlendur Erlendsson 146
 Erlendur Ólafsson 131–137, 145–147, 165
 Erlendur Þorvarðsson 140, 146
 Ernaldur 209, 227, 232
 Ernold svartí 332, 334, 338
 Severin Eskeland 253
 Espihóll í Eyjafirði 29, 41–43, 48
 Eustachius, sjá Placitus
 Evrópa 59, 162, 169, 259, 339
 Eyfirðingar 31, 48
 Eyjafjarðarsýsla (Vaðlasýsla) 29–31, 33, 41
 Eyjafjörður 24, 29, 38, 47, 80
 Eyjólfur Jónsson prestur 189
 Eyjólfur Þórðarson grái 315
 Eyrar (Eyrarbakki) 109
 Eyrarþing 295
 Eyvindarbúðir 101
 Eyvindur Loðinsson landnámsmaður 44, 45
 J.A. Fabricius 333
Fagurskinna 82, 86–88, 92, 98, 99
 Hjalmar Falk 253–255, 257–259, 261, 262, 264
 C.M. Falsen 325
 Anthony Faulkes 78, 84
 Guido Favati 217, 250
 Faxi, hestur 53, 57
Fáfnismál 171
 Fákur, hestamannafélag 18, 19
 Fellssókn í Strandasýslu 26
 Fernand III af Kastilíu 333
 Bjarne Fidjestøl 251, 253, 259, 261, 264, 265
 Finnar 54, 60
 Finnur Árnason jarl 21
 Finnur auðgi Halldórsson 110
 Finnur Jónsson á Kjörseyri 163
 Finnur Jónsson biskup 16, 21
 Finnur Jónsson prófessor 52, 82, 89, 98, 103–105, 114, 261, 272, 280, 281, 285
 Finnur Sigmundsson 188–190, 192, 196
 Fjall (undir Fjalli) 113
 Fjöll (að Fjöllum) 112
 Fjöllungur, hestur 107, 112
 Fjölnismenn 22
Fjölsvinnsmál 171
Flateyjarannáll 96
Flateyjarbók 96, 101, 170, 171, 277, 300
 Flateyjar dalur 44–46
 Fljót 13, 30
Flóamanna saga 113–114
 Flókadalsá 109
 Flókadalur 107
 Flugumýri 8
 'Flum' 213
 Fnjóskadalur (Hnjóskadalur) 23, 24, 32, 35, 36, 42, 44–46, 49, 50
 Fnjóská 23, 32, 35, 43, 49
 Fnjóskdælingar (Fnjóskdælir) 42, 44, 46–48, 50

- Peter Foote 191, 251, 252, 254, 258, 264
 Forn-Egyptar 353
 Louis Fournier 25
 John Howard Fox 333
 Frakkar (Frankismenn) 204, 211, 218, 220,
 222–226, 228, 229, 233–237, 241–244,
 246–249
 Frakkland 60, 162, 204, 211, 222, 224, 238,
 242, 244
 Freyja 261, 271, 299
 Freyr (Yngvi) 275, 281, 299, 309–316, 319–
 321
 Friðjón Sveinbjörnsson í Borgarnesi 296
 Friðrik Eggerz prestur 336
 Frigg 173
 Peder Claussøn Friis 325
 Johan Fritzner 346
Fríssbók 89
Frostþingslög eldri 10
 Færeyingur 28
 Færeyjar 28
 'För Skírnis', sjá *Skírnismál*
- Galdra-Geiri, sjá Þorgeir Stefánsson
Gamla testamentið 260, 326
 Garðarfki 63, 98
 Garðsá í Kaupangssveit 23, 24, 34–36, 38,
 39, 41–43, 49, 50
 Garðsárætt 24
 A. Gaudentius 333
 Charles de Gaulle 324
 Gaullismi 324
 Gaulverjabær 85
 Gautelfur 279
 Gásar 32
Gedraunir (Hrings rímur ok Tryggva) 187,
 190
Geipunar þáttur, sjá *Jórsalaferð*
 Geirmundur Bjarnarson 109
 Geirmundur heljarskinn Hjörsson 292
Gemma Animae (Honorius) 256
Genealogia regum Danorum (Wilhelm
 ábóti) 95
 Gerin 227, 232, 233
 Germanir 252
- Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Ponti-
 ficum* (Adam frá Brimum) 319
*Gesta Svenomagni regis et filiorum
 eius* . . . 100
 Gilsfjörður 13
 Giraldus Cambrensis 333, 334, 338
 Gissur Ísleifsson biskup 126, 127, 129, 130
 Gissur jarl Þorvaldsson 139, 145
Gísla saga Súrssonar 104, 105, 308, 314,
 317–320
 Gísli Konráðsson fræðimaður 22, 188
 Gísli Oddsson biskup 16
 Gísli Sigurðsson á Ósi 188
 Gísli Súrsson 314–316, 320
 Gísli Þórðarson lögmaður 83
 Henrik Glahn 163
 Glaumbær 17
 Jürg Glauser 68, 69
 Glúmur Eyjólfsson (Víga-Glúmur) 7–8,
 309–314
 Gneip, tröllkona 54
 Jacques Le Goff 253
 Arthur Goldhammer 253
 Goliath 225
 Golifridus (Golifridus, Golferius) 195,
 197
 E. V. Gordon 356–358
 Gormur, fóstri Præla-Knúts, sjá Gormur
 heimski
 Gormur gamli Hörða-Knúttson Danakon-
 ungunur 76, 79, 82, 93, 97
 Gormur heimski Auðúlffsson 77, 78
Gospel of Nicodemus, sjá *Niðurstigningar
 saga*
 Gottfred frá Viterbo 332, 335, 338, 351
 Hans Gram 159, 160
Grágás 13, 180, 181, 290
 Grásíða, sverð 315, 320
 A. J. Greimas 54–56, 69
 Grenjadarstaðarkirkja 45, 46
 Grenjadarstaður 45, 46
 Grikkir 353
 Grikkland 59, 61, 211
Griplur, sjá *Hrómundar rímur*
 Grímkell Bjarnarson goði 106–109, 111, 112

- Grímkelstaðir 112
Grímnismál 170, 172, 274
Gríms saga og Hjálmars 191
 Grímsá 109
Grímur litli á Grímsstöðum 106–108, 112
 Grímur loðinkinni 54, 65
 Grímur Droplaugarson 317
 Grímur M. Helgason 188
 Grímur Ólafsson grái 78
 Grímur Thomsen skáld 31
 Grímur Þorgeirsson (Signýjarson) 107, 109, 111
Grípisspá 171, 172, 176
Grottasöngur 171
Grógaldur 171
 Grund í Eyjafirði 32, 80
 Grundarstokkur 8
 Grunnavíkur-Jón, sjá Jón Ólafsson
 Grænland 128, 164, 325
 Guðbrandur Vigfússon 103, 104
 Guðbrandur Þorláksson biskup 15, 16, 132, 142, 146
 Guðjohnsen, sjá Pétur Guðjónsson
Guðmundar saga dýra 8–9, 12
 Guðmundur Andrésson 188
 Guðmundur Arason biskup 286
 Guðmundur Arason ríki á Reykjahólum 140, 146
 Guðmundur Bergþórsson 192
 Guðmundur Grímsson 54
 Guðmundur Magnússon bóndi í Hólum 30
 Guðni Jónsson 52, 104, 190, 281, 290
 Guðni Kolbeinsson 104
 Guðríður Högnadóttir 106–108, 112
 Guðríður Þorvarðsdóttir 146
 Guðrún Gjúkadóttir 173
 Guðrún Sigmundsdóttir 39
 Guðrún Önundardóttir 40
Guðrúnarhvöt 171
Guðrúnarkviða I 171
Guðrúnarkviða II 171, 172
Guðrúnarkviða III 171, 174, 176
 Guðröður göfugláti 290
 Guðvarður Eiríksson skrifari 30, 43
 Bernard Guené 323
 Gufa Ketilsson 292
 Guibert frá Tournai 333, 335, 340
 Guilelmus Brito (Guillaume le Breton) 333, 335, 338
Gulapingslög 290
 Gullberastaðir 109
Gullskinna 89
 Gunnhildur, drottning Haralds Gormsonar 96
 Gunnhildur konungamóðir 98
 Gunnlaugur Gunnlaugsson prestur á Hálsi 42, 43
 Gunnlaugur Leifsson munkur 77, 87
 Gunnlaugur Oddsen 45
 Gunnsteinar á Flateyjardal 44
 Gunnhver (Gunn) 40, 41
 Gúsinautar, örvar 54, 58, 60, 65
 Guttormssynir (Sigurður og Ragnar) 280, 284, 287–290
 Guttormur hertogi 268, 290, 291, 295, 297
 Guttormur Sigurðarson hjartar 267, 268, 270, 276–280, 284, 285, 289–291, 293, 294
 Gyðingar 210, 212, 214, 215, 217, 218, 248, 249, 255
 Gyðja, kona Álfs 62
 Gyrður biskup 180
Göngu-Hrólfs saga 67
Göngur og réttir 45
 Haðaland 268–270, 272, 273, 278, 293, 298
 Hafgufa, sjóskrímsli 62
 Hagavík 106, 108, 113
Hagþenkir (Jón Ólafsson frá Grunnavík) 160
 Haki Haðaberserkur 269, 270, 272–275, 277, 293, 298, 299
 Hallbera Þóroddsdóttir 313
 Halldór Halldórsson 356–358
 Halldór Hermannsson 188, 259
 Halldór Högnason 110
 Halldór Torfason prestur í Gaulverjabæ 85

- Pierre Halleux 205
 Hallgilsstaðir 42
 Hallgrímur Pétursson 163
 Hallgrímur Thorlacius prestur 17
 Hallvarðskirkja 94
 Hallvarður harðfari 279, 280, 288, 289
 E.F. Halvorsen 206
 Hamar í Fljótum 13
Hamdismál 171
 Hannes Bjarnason prestur 188
 Hannes Eggertsson hirðstjóri 141, 146
 Hannes Finnsson biskup 44
 Hannes Þorsteinsson þjóðskjalavörður 33, 134
 Hans Danakonungur 141
Haralds saga harðráða í Morkinskinnu 127
Haralds saga hárfagra 277
Haralds saga Hringbana 188
Haralds þáttur 277, 278
 Haraldur gráfeldur Eiríksson Noregskonungur 87, 88, 98
 Haraldur kesja Eiríksson 94, 96
 Haraldur Gormsson blátönn Danakonungur 76, 81, 82, 88, 91, 93, 96–98, 101
 Haraldur hárfagri Hálfðanarson Noregskonungur 92, 109, 267, 268, 271, 277–285, 287–291, 293, 294, 297, 299, 300
 Haraldur hilditönn Hræreksson Danakonungur 77, 91, 274
 Haraldur gilli Magnússon Noregskonungur 98
 Haraldur Matthíasson 45
 Haraldur harðráði Sigurðarson Noregskonungur 21, 83, 118, 119, 121, 122, 124–130, 281
 Haraldur hein Sveinsson Danakonungur 83, 93, 95
Harðar saga (Grímkelssonar) og Hólmerja 103–105, 114
 Henning Harmer 164
 Sture Hast 103, 104
Hauksbók 44, 73, 75, 76, 114, 172, 267, 269, 272, 273, 285–287, 292
 Haukur Erlendsson 75, 267, 269, 272, 286
 Hágöng 45
 Hákon Hannesson 81
 Hákon Hákonarson gamli Noregskonungur 125, 204, 249, 278, 281, 282, 295, 325, 326, 328, 343
 Hákon Hákonarson ungi Noregskonungur 326
 Hákon Magnússon lagabætur Noregskonungur 139
 Hákon jarl Sigurðarson ríki 87, 88, 100
Hákonar saga Hákonarsonar 278
Hákonarkviða (Sturla Þórðarson) 281
 Hálfðan snjalli 78
 Hálfðan svarti konungur 267–273, 275–279, 290, 291, 293, 299, 300
 Hálfðan Sæmundarson á Keldum 32
Hálfðanar saga svarta 268, 269, 272, 275–277, 293, 300
 Háls (Hálsprestakall) í Fnjóskadal 24, 38, 42, 43
Hárbarðsljóð 171–173
 Hárekur gandur 270, 271, 273, 275
 Hárekur ráðgjafi 59, 64, 66
Hávamál 170, 172, 174, 176, 253, 264, 265
Hávarðar saga 104
 Kolbjörn Heggstad 169
 Heidinrich 164
 Heiðmörk 268–270, 273, 293
 Heiður, völva 53
Heimskringla 21, 73, 82, 86–89, 92, 95, 97–99, 101, 267–269, 271, 272, 274, 276–278, 280, 281, 285, 287, 291, 293–297, 300
 Theodor Heinermann 204, 217
 Heinrekur hertogi af Brúnsvík 95
 Heinrekur keisari Konráðsson 128
 Heinrekur Sveinsson halti (skötulær) 98, 99
 Anne Heinrichs 276
 Helga Jóhannsdóttir 163
Helgakviða Hjörvarðssonar 171, 173
Helgakviða Hundingsbana I 171
Helgakviða Hundingsbana II 171, 173, 259, 260
Helgastaðabók 76
 Helgi Ásbjarnarson 317

- Helgi Hundingsbani 260
 Helgi Tómasson 18
 Helinand frá Froimont 332
 H. Hellmann 341
 Helluland 59
 Helmold 102
Helreið Brynhildar 171, 172
 Helsingjaland 60
Hemings rímur 187
Hemings þáttur 187
 Herdís Bersadóttir á Borg 297
 Hermann Pálsson 52, 69, 119, 188, 191, 192
 Heródes 349
 Herraður Húnakonungur 56–58, 62, 64
 F. Hertter 333
Hervarar saga 172
 Hestavígshamar 8
 Hestaþingseyrar 8
 Hestaþingshamar 8
 Hestaþingsháls 8
 Hestaþingshóll 8
 Andreas Heusler 356, 358
 Héraðsvötn 8, 17
 Hildibrandur berserkur 270, 272
 Hildigunnur tröllkona 61
 Hildir, risi 61
 Hildiríðarsynir 288
 Hincmar frá Reims 332, 335, 338, 344
 Hinrik II Englandskonungur 334
 Hinrik VI keisari 332
 Hising (ey í Gautelfarósi) 279
 Hjálmar hugumstóri 55, 58–60, 62, 65
Hladajarla saga 87
Hlöðskviða 172
 Hnjóskadalur, sjá Fnjóskadalur
 Hof á Höfðaströnd 80
 Hof í Vopnafirði 13, 127, 129
 Dietrich Hofmann 264
 Hofsjökull 32
 Hofsós 23, 30
 Hofverjar 129
 Ludvig Holberg 159
 Ludvig Holm-Olsen 325, 343, 353
 Holt í Önundarfirði 136
 Holtar í Austur-Skaftafellssýslu 194
Holta-Póris saga 8
 Anne Holtsmark 170, 275, 278, 295, 326, 329, 343, 345, 346, 351, 353
 Homer 308
 Lauri Honko 298
 Honorius Augustodunensis 256, 262, 263
 Jules Horrent 204, 212, 215–218, 226, 229, 234, 235, 239, 243–245
 Jens Hougaard 164
 Hólar í Austur-Fljótum 30
 Hólar í Hjaltadal 163
 Hólmgarður 91, 98
Hólmverja saga, sjá *Harðar saga og Hólmverja*
Hómliúbókin íslenska í Stokkhólmi 123, 255, 258
Hómliúbókin norska (Gamal norsk homiliebook) 351
 Hrafn Sveinbjarnarson 254, 257
 Hrafnagil 33
 Hrafnagilskirkja 32, 33, 41, 44
 Hrafnista 54, 55, 57
 Hrafnistumenn 62, 65
Hrafnkels saga 304, 305
Hrafn saga Sveinbjarnarsonar 257
Hrafnsmál (Þorbjörn hornklofi) 281, 282
Hrakningsríma Magnúsar Jónssonar 189
Hrakningssaga Magnúsar Hrólfssonar 188
 Hrapsey 188
 Hringarfki 267–270, 277–279, 293, 298, 300
Hrings rímur og Tryggva (Gedraunir) 190
Hrings saga og Tryggva 187, 189
 Hringur konungur, sjá Sigurður hringur
Hrokkinskinna, sjá *Hulda-Hrokkinskinna*
 Hróarskelda (Róiskelda) 97, 101
 Hrólfur Þorsteinsson á Álfgaivöllum 23
Hrómundar rímur (Griplur) 191
Hrómundar saga Gripssonar 191
 Hrærekur Hálfðanarson konungur 75
Hugsvinnsmál 265
Hulda-Hrokkinskinna 89, 117
Hungurvaka 126–129
 Húgon hinn sterki Miklagarðskeisari 207, 208, 210, 214, 221–229, 231–245, 247, 248, 250

- Húnaland 56, 61
 Húnavatnsþing 16
 Húnavetningur 19, 130
 Húsavík 23, 47
 Húsey 8
 Húseyjarkvísl 8
 Hvalfjarðareyri í Kjós 8
 Hvamm-Sturla Þórðarson 139, 145
 Hvammur í Skorradal 109
 Hvanneyri í Siglufirði 30
 Arild Hvitfeldt kanslari 80, 81
 Hvítá í Borgarfirði 296
Hymiskviða 171, 172
Hymnódía sacra 163
Hyndluljóð 171, 281
 Finn Hødnebo 346
 Höfðaströnd 80
 Höfn í Siglufirði 30
Höfuðgreinabókin 1772 163
Höfuðlausn (Egill Skallagrímsson) 280
Höfuðlausn (Óttar svarti) 281, 282
 Högni í Hagavík 108
 Hörða-Knútur Knúttson Danakonungur 81, 92, 101
 Hörða-Knútur Sigurðarson 101
 Hörður, fóstri Ívars víðfaðma 74
 Hörður Grímkelsson 107, 111, 112, 114
 Hæggeby 9
- Iber, Þljót 232
Illuga saga Gríðarfóstra 189
 Illugastaðir (Illhuga-) í Fnjóskadal 22, 23, 36–39, 41, 49, 50
 Gustav Indrebø 351
 Indriði Indriðason 35
 Indriði (Eindriði) Þorvaldsson 109, 112, 113
 Ingibjörg, konungsdóttir 62
 Ingibjörg Eiríksdóttir, drottning í Noregi 91
 Ingibjörg Pálsdóttir 131–135, 137, 147, 152, 155, 166
 Ingimundur Besson á Írafelli 23
 Ingiríður, drottning Haralds gilla 98
 Ingiríður Pálsdóttir 134
 Ingjaldur (Ingeld) konungur 77, 78
- Ingólfur Arnarson 286
 Innréttingarnar í Reykjavík 47
 Isaiah, sjá Jesaja
 Isidor 337
 Ragnvald Iversen 356, 358
- Írafell 23
 Írar 55, 57
 Írland 58, 65, 328, 329
 Ísland 7, 9, 14, 16, 17, 21–23, 25–28, 36, 39, 41, 49, 79–81, 109, 119, 125, 127–129, 131, 132, 134, 136, 140, 144, 164, 169, 170, 179, 189, 205, 252, 254, 257–259, 263, 267–269, 271, 274, 275, 278–280, 282, 283, 285, 286, 288–294, 298–300, 303–308, 311, 313, 325, 329
Ísleifs þáttur biskups 125, 127, 128
 Ísleifur Gissurarson biskup 126, 128, 129
Íslendingabók 82, 147, 283
Íslendingadrápa 317
Íslendingasaga Sturlu Þórðarsonar 8, 32, 125
Íslendinga sögur (Sagas of Icelanders) 7, 8, 21, 51, 58, 60, 66, 191, 303–308, 314
Íslendinga þættir 117
 Íslendingar 10, 17, 19, 25, 26, 31, 47, 48, 100, 117, 125, 126, 129, 145, 164, 165, 169, 170, 254, 274, 276, 283, 292–294, 298, 299
 Ívar víðfaðmi 77, 78, 91
- Jaðar 64
 Jaime I af Aragon 333
 Jakob Benediktsson 73, 74, 78, 85, 255, 276, 283–287, 292, 304
 Alfred Jakobsen 104
 F.J. Billeskov Jansen 159
 Sven B.F. Jansson 9
 Jean de Limoges 333
 Gillian Fellows Jensen 187
 Jeríkó 220
 Jerúsalem, sjá Jórsalir
 Jesaja (Isaiah) spámaður 260
 Judith Jesch 189, 191
 Jesús, sjá Kristur

- Oscar Albert Johnsen 82, 98
 Jóab 348
 Jóhann Einarsson cand. mag. 323, 324
 Jóhann Skaptason 45
 Jóhanna Ormsdóttir 132, 133
 Jóhannes frá Salisbury 331
 Jóhannes skírari 123
 Jóhannes frá Viterbo 333, 335, 338, 348
Jóhannesarguðspjall 262
 Jólfrur bóndi 56, 58, 62
 Jónsborg í Vindlandi 97
Jómsvíkinga saga 75–78, 97, 98
 Jón Hnefill Aðalsteinsson 308, 311, 314
 Jón Arason biskup 33, 41, 80, 132, 142, 146
 Jón Árnason þjóðsagnasafnari 28, 40, 298
 Jón Eggertsson prestur í Holti 136
 Jón Eiríksson konferensráð 27, 28, 39
 Jón Erlendsson prestur í Villingaholti 84, 85
 Jón Espólfín sagnaritari 14, 15, 17, 21, 22, 24, 29, 37–39, 41–44, 46, 48, 49
 Jón Guðmundsson prestur til Hvanneyrar 30
 Jón Halldórsson prestur í Hítardal 21
 Jón Hákonarson í Víðidalstungu 113
 Jón Helgason prófessor 80, 82, 131, 134, 136, 145, 147, 159, 160, 169–174, 190, 260, 269, 280
 Jón Jakobsson sýslumaður 28–31, 33, 35, 37, 39, 41–43, 46, 48–50
 Jón Jóhannesson 8, 10, 104, 278, 284–287, 292, 295, 304, 317, 318
 Jón Jónsson prestur í Möðrufelli 190
 Jón Ketilsson prestur 31
 Jón Magnússon á Svalbarði 132
 Jón Marteinson 160
 Jón Ólafsson (Grunnavíkur-Jón) 131–136, 145, 147, 152, 155, 159–162, 164, 165
 Jón Sigurðsson forseti 9, 22, 48, 49
 Jón Sigurðsson í Ystafelli 44
 Jón Tómasson prestur frá Hálsi 24, 38
 Jón Þorkelsson Vídalín biskup 81
 Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður 192
 Jónas Hallgrímsson 22
 Jónas Jónsson frá Hriflu 18
 Jónas Kristjánsson 104, 169, 170, 173, 278, 294, 295, 304, 306, 309
 Jónas frá Orléans 332, 335, 337–339, 348
 Jónatas prins 194–197
Jónatas rímur 194, 195
Jónatas saga 193, 196, 197, 199
Jónsbók 10–12, 179–181, 185
 Jórdan 59, 65
Jórsalaferð 205–208, 210, 217, 241, 249, 250
 Jórslaland (Palestína) 55, 60, 326
 Jórslalir (Jerúsalem) 204, 207, 209–217, 219, 222, 233, 236, 242, 246, 248–250
 Jórvík 76
 Jótar 94
 Jótland 78, 92, 94
 Júpítar 122
Jöfraskinna 89
 Jökulsá á Sólheimasandi 8
 Ellen Jørgensen 93
 Thomas Jørgensen 164
 Kaldakinn (Kinn) 44, 45
 Marianne E. Kalinke 67, 69, 187
 Kambsmýrar 44, 45
 Allan Karker 100
 Karl Martel konungur 334
 Karl sköllótti konungur 332
 Karlamagnús (Karl mikli) konungur 203–205, 207–228, 230, 233–238, 240–250, 255, 334, 335
Karlamagnús saga og kappa hans 205, 206
 Karloman konungur 332
 Karlungatímabil 331, 333, 336, 338, 339
 Katrín Árnadóttir á Þórustöðum 34
 Kaupangssókn 34
 Kaupangssveit 23, 34, 35, 42, 49
 Kaupmannahöfn 27, 28, 31, 37–39, 41, 44, 49, 79–81, 90, 103, 134, 136, 140, 141, 159, 164–166, 261
 Keldur á Rangárvöllum 32
 Kenreð, sjá Kinrik
 Ketilbjörn gamli 38
 Ketill hængur 65, 288

- Ketill gufa Örlygsson 292
 R. Keyser 290
 Kinnungar 45
 Kinrik (Kenreð) konungur 78
 Ian J. Kirby 123, 124, 255
 Kirkjuból á Miðnesi 40
 Kjós 8
 Kjörseyri 163
 Klakk-Haraldur konungur á Jótlandi 269, 272, 300
 Kleifar í Gilsfirði 13
 Wilhelm Kleineke 330–332, 341
 Kleppur 18
 Bengt af Klintberg 297
 Klofi á Rangárvöllum 140, 146
Knúts saga helga 88–90
Knúts saga lávarðar 102
Knúts saga ríka 87, 88
 Knútur fundni Danakonungur 78, 82
 Knútur Eiríksson lávarður 99, 102
 Knútur Gormsson 101
 Knútur Magnússon Danakonungur 94
 Knútur Sveinsson helgi Danakonungur 89
 Knútur Sveinsson ríki Danakonungur 81–84, 86, 88, 89, 93, 98, 100, 101
 Knútur Valdimarsson Danakonungur 91, 95
 Knútur Valdimarsson hertogi 92
Knýtlinga saga 73, 79–90, 93, 95–101
 Knýtlingar 82
 Halvdan Koht 282, 295
 Kolbeinn Eiríksson 39
 Kollafjörður 27
 Kollur (Kolor) Kjallaksson 107
 Konráð Vilhjálmsson 34
 Konunglega danska postulínslfélagið 25
 Konunglega postulínslverksmiðjan 28, 31
Konungsbók eddukvæða (Codex Regius) 169–174, 176
Konungsbók Snorra-Eddu (Codex Regius) 171
Konungsskuggsjá 323–333, 339, 341–354
 E. Koschwitz 203, 206, 207, 218, 219, 240
 Kónigsberg 31
 Bruno Kress 356–358
Kristinréttur Árna biskups 180, 181
Kristinréttur Grágásar 180, 181
 Kristín (Vatnsfjarðar-Kristín) Björnsdóttir 139, 145, 146
 Kristján I Danakonungur 140, 141
 Kristján III Danakonungur 141
 Kristján IV Danakonungur 140
 Kristján Eldjárn 89
 Kristleifur Þorsteinsson 8
 Kristófór Valdimarsson hertogi 95
 Kristófór Valdimarsson Valdimarssonar 92
 Kristur (Christ, Jesús) 210–215, 217, 237, 244, 250, 254–264
 Riti Kroesen 56, 61
Krossrímur 187
 Krókar í Fnjóskadal 42, 43
 Hans Kuhn 264, 275
 Kveldúlfur Bjálfason 285
Kýraugastadasamþykkt 15
 P.E.K. Kálund 40, 45, 80, 84, 180, 194
 Vera Lachmann 105, 110
 'Lalie' (Laodikea?) 213
Landnámabók (Landnáma) 44, 46, 103, 114, 255, 284–289, 291, 292, 294, 306
Landslög Magnúsar konungs (lagabættis) 10, 11
 Langbarðaland (Lungbarði, Lumberði) 76, 213
 Wolfgang Lange 251–253, 255
 Laufás við Eyjafjörð 84
 Laurentius munkur 331
Laurentius saga biskups 76, 83
 Laxá í Suður-Pingeyjarsýslu 45, 46
 Lazarus 217
 Lárentíus Kálfsson biskup 76
Le voyage de Charlemagne en Orient 203–206, 208, 209, 212–217, 219, 221–230, 232, 234–240, 242, 244–246, 250
 Paul Lehmann 256
 Leiðarhólmur í Dölum 13
 Leirur 19
 Lenthius 260
 Leo páfi I 255

- Leo páfi IX 128
 Claude Lévi-Strauss 119
 Hallvard Lie 280
 Limafjörður 98
 Listaháskólinn í Kaupmannahöfn 31
 Ljósavatnsskarð 44
 Loftur Guttormsson ríki 140, 146
Lokasenna 171, 176
 Agnete Loth 187, 189, 205, 232, 257
 Lothringen 213
 Lóthar II 332
 Werner Ludwig 105, 110, 113
 Lundur á Skáni 90
 Lundur í Fnjóskadal 44
 Lungbarði (Lumbarði), sjá Langbarðaland
 Lúðvík guðhræddi, konungur og keisari 332
 Lúðvík (Loðvík) VII Frakklandskonungur 204
 Lúðvík VIII Frakklandskonungur (Lúðvík prins) 332, 333
 Lúðvík helgi IX Frakklandskonungur 333, 343
 Lúðvík Ingvarsson 21
Lúkasarguðspjall (Lúka) 262
 Lyngbakur, sjóskrímsli 62
 Lögrétta 140
 Lars Lönnroth 52, 56, 65
- Magnús, forfaðir Sveins lögmanns Sólvasonar 24
 Magnús Björnsson lögmaður 80, 81, 83
 Magnús Björnsson lögréttumaður 80
 Magnús Erlingsson Noregskonungur 326
 Magnús Gíslason 170
 Magnús Hákonarson lagabætur Noregskonungur 10, 11, 326
 Magnús Jónsson í Magnússkógum 189
 Magnús Jónsson hreppstjóri í Tjaldanesi 188
 Magnús Jónsson prúði 132, 146
 Magnús Nikulássson sterki 94
 Magnús Ólafsson góði Noregskonungur 83, 92, 100
- Magnús Ólafsson prestur í Laufási 84
 Magnús Úlfsson, sjá Sveinn Úlfsson
 Magnús Þorláksson 39
 Malakí 255
 María guðsmóðir 217, 218, 249, 258, 261, 263
 Markús Magnússon 192
 Marteinur biskup 123
 Martinus Capella 265
Martinus saga byskups 124
Matteusarguðspjall 263, 265
 Konrad Maurer 48
Máðilar rímur 191
Máðilar saga sterku 191
 Málmfríður, móðir Ólafs Björnssonar á Garðsá 34
 Málmfríður Haraldsdóttir drottning 94, 100, 101
Málsháttakvæði 262
Melabók 285–287, 292
 Melamenn 285
Melódía (Rask 98) 163
 Melstaður í Miðfirði 132–134
 Miðfell 109
 Miðfjörður 134, 135, 152
 Miðjarðarhaf 59, 61
 Miðnes 40
 Migne, útgefandi 255
 Miklagarðskeisari 210, 214, 220–225, 230
 Mikligarður 204, 207, 209, 216, 218, 220–223, 231, 232, 234, 238, 240, 246, 247, 249, 250
 Mjörs (Mjösa) 269, 273
 Nicolai Mohr 27–30
 Daniel Morhof 164
Morkinskinna 82, 89, 90, 92, 117, 118, 124, 126–129
 Mosfellakarlar 38
Móðars þáttur 190
 Mókkollsalur í Fellssókn 26, 28
 Móöld digra 77, 78
 Munaðarnes í Stafholtstungum 8
 P.A. Munch 290
 Munkaþverárklostur 32, 33, 41, 44
 Frantz Henrich Müller 25

- Myrká 31
 Mýramannagoðorð 296
 Mýrasýsla 8
 Möðrufell í Eyjafirði 190
Möðruvallabók 122–127
 Möðruvellir í Eyjafirði 140, 146
- Astrid van Nahl 69
 Hans-Peter Naumann 64, 67, 68
 Naumdælajarl 288
 Náttfaravfukur 45, 46
 Nemes 227, 231, 232
 Neptúnus 122
 Neró 349
 Neshreppur á Snæfellsnesi 42
Nestorskrónika, sjá *Væringjasaga*
 Hans-Jörg Neuschäfer 204, 214, 222
 Niðarós 118, 119, 324
 Niðjungur 262
Niðurstigningar saga (Gospel of Nicodemus) 260, 263
 Svend Nielsen 161
 Nikulás Sveinsson Danakonungur 94
 Nikulás Valdimarsson greifi 92
 Nizarorrusta 21, 124
Njáls saga 304, 305
 Njörður 261, 274
 Norðimbraland 78
 Norðlendingafjórðungur 36, 49
 Norðmenn 89, 93, 95, 99, 100, 117, 139, 328
 Norðurá í Mýrasýslu 8
 Norðurland 23, 36, 50
 Norðurlönd 9, 57, 65, 271, 274, 276
 Noregsfór 124
Noregskonungatal 86, 87
 Noregur 8, 21, 53, 59, 64, 87–89, 91, 93, 98, 100, 101, 117, 118, 126, 128, 141, 180, 189, 204, 205, 249, 252, 258, 271, 272, 275, 277, 279, 281–283, 290, 291, 293, 295, 297, 326, 327, 329
Norna-Gests þáttur 172
Núma rítnur 187
 Nyborg í Danmörku 140
- Oddgeir 227
- Oddi á Rangárvöllum 32
Oddrúnargrátur 171
 Oddur (Örvar-Oddur) 52–68
 Oddur í Sandhólakoti 40
 Oddur Einarsson biskup 15, 16, 23, 24
 Oddur Jónsson prestur 180
 Oddur Ófeigsson 129
Oddverjaannáll 83
Odyssefskviða 308
 Odysseifur 56, 65
 Oliver 224, 227, 230, 237–240, 243, 244, 248, 249
 Axel Olrik 58
 Emil Olson 74, 79
Opinberunarbók (Revelation) 262
 Orðabók Háskólans 46
Orðubók hins heilaga Knúts 102
 Orkadalur 109
Ormars saga 189, 191
 Ormur Bjarnason prestur 134
 Ormur Daðason sýslumaður 132–133
 Ormurinn langi 86
 Orpheus 265
 Osebergskibet, sjá Ásbergsskipið
 Osló 94
 Ottó (Otti) keisari 95, 97
 Mariane Overgaard 187
- Ódeila 36, 43–46
 Ódeiluhólmi (-ur) 45, 46
 Óðinn 56, 61, 62, 173, 270, 273–275, 299
 Óðinsvé 100
 Ófeigur Skíðason 125, 129
 Ólafía Einarasdóttir 278
Ólafs saga helga eftir Snorra 82, 86–89
Ólafs saga helga eftir Styrmi fróða 87
Ólafs saga helga (helgisagan) 98
Ólafs saga Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk Leifsson 77, 87
Ólafs saga Tryggvasonar í Heimskringlu 87
Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta (ÓlTr) 73, 75–78, 86, 87, 97, 98
 Ólafur digri, sjá Ólafur Haraldsson helgi
 Ólafur Geirstaðaálfrur 290
 Ólafur Björnsson á Garðsá 34

- Ólafur Björnsson prófessor 19
 Ólafur Eiríksson sænski 97
 Ólafur Halldórsson dr. phil. 75, 181, 188–190
 Ólafur Halldórsson, útgefandi Jónsbókar 12, 180
 Ólafur Haraldsson helgi Noregskonungur 98, 128, 281, 282
 Ólafur Haraldsson kesju 94–96
 Ólafur Haraldsson kyrri Noregskonungur 89
 Ólafur Jónsson 102
 Ólafur Kinríksson 77, 78
 Ólafur Lárusson 8
 Ólafur Olavíus 27, 29
 Ólafur Ólafsson prófessor 31
 Ólafur Rögnvaldsson biskup (máldagi hans) 46
 Ólafur Sveinsson Danakonungur 94
 Ólafur Tryggvason Noregskonungur 86, 100, 124
 Ólafur Þórðarson hvítaskáld 89
 Olympía, dóttir Salmons 193
 Ólöf Aradóttir 146
 Ólöf Sveinsdóttir ríka 24
 Ótta rauði keisari á Saxlandi 97
 Ótta Sveinn, sjá Sveinn tjúguskegg Haraldsson
 Óttar svartí 281, 282
- Fredrik Paasche 253–255, 259, 261, 262, 325–327
 Palestína, sjá Jóršalaland
 Gaston París 204
 París 207, 208, 235, 244, 245, 323, 324, 340
 Paternoster (kirkja) 213
 Annette Patron-Godefroit 205
 Páll Jónsson á Melstað 132, 133
 Páll Jónsson (Staðarhóls-Páll) 132, 323
 Páll Eggert Ólason 16, 131, 132, 162, 165, 194
 Persar 213
Perseus saga sterka 188
Persíus rímur 188
- Carl S. Petersen 159, 160
 Carl af Petersens 74, 79
 Will E. Peuckert 259
 Pétur Eggerz Friðríksson 136
 Pétur Guðjónsson (Guðjohnsen) 163
 Pétur postuli 217, 261, 262, 264
Pétursmáldagar 45
 Philipía, kona Artusar (Silvía) 193
 Philippe prins 343
 Philippús Frakkakonungur 95
Physiologus 259, 262, 263
 Pippin frá Herstal 334
 Pippin konungur af Akvítaníu 332, 334, 338
 St. Placitus-Eustachius 263
Pláctius saga 259, 263
 Plútó 122
 Polycraticus 331, 332
Pontus saga konungssonar 188
 A. de Poorter 333, 340
 Póllíalaland (Pólenía) 94
 Vladimir Propp 54–56, 68, 69
 Pseudo-Bede 263
 Pseudo-Cyprianus 331, 337, 339
 Pseudo-Thomas 333
Pseudo-Vatnshyrna (AM 564 a 4to) 103, 114
- Raben Svardahlyn, sjá Rafn Þorgrímsson Svarfdalín
 Radulphus Ardens 353
 Carl Christian Rafn 51
 Rafn Bessason 23
 Rafn Þorgrímsson Svarfdalín 31
 Ragnar loðbrók 78, 283, 300
 Ragnar Guttormsson 279
Ragnars saga loðbrókar 78
Ragnarssona þáttur 73, 75, 76, 78, 269, 272
 Ragnheiður Eggertsdóttir 146
 Ragnheiður Pétursdóttir 132
 Ragnhildur Eiríksdóttir, kona Haralds hárfagra 92
 Ragnhildur Oddsdóttir 57
 Ragnhildur Sigurðardóttir hjartar 267–273, 275–277, 291, 294, 299, 300

- Randvers rímur og Ermingerðar* 188
Randvers saga fagra 188
 Randvér, bróðir Haralds hilditannar 91
 Rauðgrani (Óðinn) 61
 Ráðbarður konungur í Hólmgarði 91
Reginismál 171, 172
Resensannáll 96
Resensbók 77, 78
 Resenssafn 77
 Reykholt 296, 297
 Reykhólar (Reykjahólar) 60, 140, 146
 Reykir í Miðfirði 129
 Reykjafjall 23
 Reykjanes 40
 Reykjardalur nyrðri 113
 Reykjardalur syðri 109
 Reykjarfjörður á Ströndum 27
 Reykjavík 18, 19, 25, 47, 305
 Jean Réviron 332
 Ruth Richter-Gould 57
 Martín de Riquer 222, 239
 Risaland 54, 59
 Johann Rist 159
Rígsþula 171
 Ríkiz (Ríkiza) Valdimarsdóttir 95
Rímur af Flóres og Leó 196
 Robert de Blois 333, 334, 344
 Rollant 211, 222, 226–228
 Anna Birgitta Rooth 307
 Frederik Rostgaard 159
 Róbert frá Ely 102
 Rómaborg 129, 222
 Rómarréttur 342
 Rómferð 86
 Rómverjar 353
 Rögnvaldur heiðumhæri Ólafsson 290
Saint Patrick's Purgatory 254
 Saint-Denis (kirkja, klaustur) 207, 208, 210, 244, 245
 Sainte Marie la Latanie (Sancte Marie Letanie) 211, 219
Saktal Jónsbókar 179–181
 Salisbury 331
Salman und Morolf (kvæði) 64
 Salmon riddari 193
 Salómon konungur 326, 334, 337, 348
 Samson fagri 192, 193
Samsons saga fagra 190, 192, 193
 Sandar í Miðfirði 134
 Sandhólakot á Miðnesi 40
 Saturnus 122
 Saxi málsþaki (Saxo Grammaticus) 64, 65, 90, 102
 Saxland 128
 Sál konungur 326, 337, 348, 349
Sálmabók 1589, sjá *Ein ny Psalma Bok*
Sálmabók 1742, sjá *Ein Ny Psalma Book Isslendsk*
 Sámseyjarbardagi 55, 65
 Margaret Schlauch 69
 B. Schmeidler 319
 Per O. Schovsbo 271
 Johan Schreiner 326, 327
 Walther Schultz 259
 Thomas A. Sebeok 119
 Sedulius Scotus 332, 335, 338, 341, 344, 347
 Didrik Arup Seip 179
Sektir Jónsbókar 179–181, 184
Selskinna 194
 Selvogur 40
 William Shakespeare 251
 Sigfús Tómasson prestur í Skálholti 24, 38
 Siglufjörður 29, 30, 35
 Sigmundur eldri á Garðsá 23, 24, 35, 36, 38, 39, 41–43, 49, 50
 Sigmundur Árnason á Garðsá (um 1700) 39, 42
 Sigmundur Porkelsson 309–311
 Signý Valbrandsdóttir 106–109, 111, 112
 Sigríður Kolbeinsdóttir, kona Sveins Magnússonar 39
 Sigtryggur snarfari 279, 280, 288, 289
Sigurdrífumál 171–173, 274
Sigurðar saga Fornasonar 191
Sigurðarkviða hin skamma 171
Sigurðarregistur 46
 Sigurður, frændi Örvar-Odds 54
 Sigurður hjörtur konungur á Hringaríki

- 267–273, 276–279, 283, 284, 289–291, 293, 294, 297–300
- Sigurður hringur konungur 77, 78, 91
- Sigurður Húnakappi 64
- Sigurður múli undir Fjalli 113
- Sigurður Torfafóstri 106, 109, 111, 113
- Sigurður Bjarnason í Krókum 42, 43
- Sigurður Breiðfjörð 187, 190
- Sigurður Guðmundsson á Þórustöðum 34, 35, 43, 50
- Sigurður Guðmundsson vígslubiskup 46
- Sigurður Guttormsson 279
- Sigurður sýr Hálfðanarson 281
- Sigurður Hrólfsson sýslumaður 22, 37, 42
- Sigurður Z. Ívarsson 18
- Sigurður Líndal 304
- Sigurður Magnússon frá Holtum 194
- Sigurður Magnússon Jórslafari Noregskonungur 94, 100, 101
- Sigurður Nordal 22, 104, 278, 280, 287, 297, 300, 303–305
- Sigurður ormur-í-auga Ragnarsson 269
- Sikiley 55, 59
- Silkisif konungsdóttir 56, 57, 62
- Bernhard Silvestris 265
- Silvía (Philipía) 193
- Rudolf Simek 59, 188, 191, 192, 254
- Simeon helgi 217
- Sjólfur Húnakappi 64
- Skaftfellingur 31
- Skagafjörður 8, 13, 16, 17, 22, 181
- Skagaströnd 27
- Skagfirðingur 31, 43
- Skallagrímur Kveldúlfsson 279, 280, 284, 285, 288–291, 296, 297
- Skandinavar 252
- Skandinavía 267
- Skarð á Skarðsströnd 132
- Skarðsárþók Landnámu 284–287
- Skáldatal 290
- Skáldskaparmál 281, 282
- Skálholt 15, 16, 38, 44, 85, 129
- Skálholtsannáll 96
- Skálholtskirkja 85
- Skánn (Skáney) 94
- Skegg-Broddi Bjarnason 125, 127, 129
- Skikkju rtmur 187
- Skilfingar 281
- Sktrnismál 170, 172, 275, 319
- Skjálfandi 45
- Skjöldunga saga 73, 77, 78, 101, 274
- Skjöldunga þáttur 84
- Skjöldungar 78, 281, 283, 299–300
- Skolli, víkingur 57
- Skorradalur 108, 109
- Skuggabjörg í Köldukinn 44
- Skúli jarl Bárðarson 278, 281, 282, 295
- Skúli Magnússon fógeti 25, 47
- Povl Skárup 205, 206
- Slavakrónika (*Chronica Slavorum*) 102
- Slésvík 99
- Smaragdus frá Saint-Mihiel 332, 334, 338, 339, 347
- Snarfari, sjá Sigtryggur snarfari
- Snorra-Edda 73, 171, 172, 189, 280, 290
- Snorri Sturluson 82, 86, 88, 89, 145, 189, 267–270, 272, 273, 277, 278, 280–282, 289, 291, 294–297, 300, 304
- Snorri goði Þorgrímsson 319
- Snæfellsnes 42
- Soffía Valaþardóttir drottning 94, 95
- Svale Solheim 9, 21
- Sorbonne 324
- Sólarljóð 172, 251–265
- Sólheimasandur 8
- Sólkatla (Sólkötlunir) 261, 263
- Sólundir (eyjar) 289
- Spánn 211
- Speculum Ecclesiae* 262
- Speculum regale*, sjá *Konungsskuggsjá*
- Sprengisandur 32
- Staðarhóls-Páll, sjá Páll Jónsson
- Staður á Ölduhrygg 13
- Stafholt 296
- Stafholtstungur 8
- Starkaður gamli 274
- Stefán Einarsson 356–358
- Stefán Karlsson 75, 76, 83, 103, 181, 269
- Arpad Steiner 333, 340
- Steingrímsfjörður 27

- Steinvör Sighvatsdóttir 32
 Stephanus 217
 Stífla 30
 Gustav Storm 83, 90, 91, 99, 100, 325
 Stóragröf í Stafholtstungum 8
 Stórahella í Neshreppi 42
 Walafrid Strabo 256
 Strandasýsla 26
 Dag Strömbäck 305, 308, 313, 314, 320
 Ambrosius Stub 159, 160
 Sturla Þórðarson, sjá Hvamm-Sturla Þórðarson
 Sturla Þórðarson 8, 32, 91, 125, 278, 281, 284, 285, 287–289
 Sturlubók Landnámu 44, 114, 284–289, 292, 294
 Sturlunga saga (Sturlunga) 7–9, 12, 13, 32, 103, 122, 296
 Sturlungar (Sturlungaætt) 145, 289, 292
 Sturlungaöld 12, 254
 Styrbjörn sterki 101
 Styrmir ábóti (fróði) 87, 114, 286
 Styrmissbók Landnámu 286, 287
 Suðureyjabúar 21
 Suðurlandaför 65
 Suðurlönd 55
 Suður-Píngeyjarsýsla 44–45, 47
 Sumarliði Loftsson 146
 Sunnudalur 13, 14
 Svalbarð við Eyjafjörð 132
 Svalbarðsströnd 43
 Svarfaðardalur 31, 32, 189
 Svarfdæla saga 104
 Svartárdalur 31, 32
 Svartfaxi, hestur 107, 110–113
 Svarthöfði Bjarnarson 109
 Sveinbjörn Egilsson 22, 281
 Sveinbjörn Rafnsson 286
 Sveinbjörn Sigmundsson Súðvíkingur 139, 145
 Sveinn Ákason 99, 101
 Sveinn svíðandi Eiríksson Danakonungur 94
 Sveinn tjúguskegg Haraldsson Danakonungur (Ótta Sveinn) 81, 82, 86, 87, 93, 95–98, 100, 130
 Sveinn Jónsson prestur á Barði 81, 83
 Sveinn Jónsson ríki á Illugastöðum 22–24, 36–39, 41, 42, 49, 50
 Sveinn Magnússon 24, 39
 Sveinn Sveinsson Danakonungur 98, 99
 Sveinn Sölvason lögmaður 24, 39
 Sveinn (Magnús) Úlfsson Danakonungur 83, 84, 88, 93–95, 98, 99, 124, 129
 Sveinskill 36, 50
 Sveinspollur 24
 Sverrir Sigurðarson Noregskonungur 100, 326
 Sverrir Tómasson 76
 Sverris saga 90
 Svisslendingur 204
 Sviakonungatal Arngríms lærða, sjá *Ad catalogum regum Sveciae*
 Svíar 139
 Svíþjóð (Svíaveldi) 9, 55, 64, 97, 98, 319
 Sæból 315, 318
 Sælundur 63
 Sæmundur Magnússon Hólm 31
 Sæmundur Sigfússon fróði 87
 Sæviður víkingur 55
 Sögubrot af fornkonungum 64, 73, 74, 78–80, 101
 Sölvi Tómasson 24
 Sörli 265
 George Tate 260
 Theobaldus 262
 Theodoricus 87
 Thibaud af Navarra konungur 333
 Thomas skáld 189
 Hans Thomissøn 162
 Tjaldanes 131, 135, 188
 Knud Togeby 205
 Torfi Arason hirðstjóri 140, 141, 146
 Torfi í Klofa ríki Jónsson 140, 141, 146
 Torfi Valbrandsson 106, 107, 109, 111
 Tófa, móðir Kristófers hertoga 95
 Tómas frá Akvínó 336, 339
 Tómas Becket erkibiskup 331
 Tómas Ólafsson prestur á Hálsi 38
 Tómas Sveinsson 24, 39

- Tristan*, kvæði Thomasar skálds 189
Tristrams saga og Ísöndar 189
Trójumanna saga 122
 Gottlieb Frh. von Tucher 162
 Tunga á Svalbarðsströnd 43
 Tunga í Fljótum (Tunga í Stiflu) 30
 Tunga í Fnjóskadal 23
 E.O. Gabriel Turville-Petre 256, 258, 305, 306, 319
 Joan Turville-Petre 321
 Túnsberg (Tønsberg) 278
 Túrpín erkibiskup 210, 211, 227, 230–232, 241
 Mattias Tveitane 325
 Per Tylden 325
 Tyrkir 213
 Tåstrup 101
- Ubbi (Ioppa) konungur Ingjaldsson 77, 78
 Carl R. Unger 205, 207–211, 213–220, 222–229, 231–239, 241, 243–245, 259
 Ungverjaland 55–56, 61, 213
 Unnur Ívarsdóttir víðfaðma 91
Upphaf allra frásagna 101
 Upplönd (Opland) í Noregi 277, 278, 293
 Upplönd í Svíþjóð 9
 Uppsalar 319
 Urðir 23
- Úlfhams rímur* 191
Úlfhams saga 191
 Úlfur jarl Þorgilsson 93
- Vaðlaheiði 32
 Vaðlasýsla (Vöðlusýsla), sjá Eyjafjarðarsýsla
 Vafþrúðnir 173
Vafþrúðnismál 170, 172, 173, 176
 Valaður konungur í Pólnalandi 94
 Valbrandur Valþjófsson 106, 108, 112, 113
 Valdimar Knútsson Danakonungur 94, 95
 Valdimar Valdimarsson gamli Danakonungur 91, 92, 95
 Valdimar Valdimarsson III Danakonungur 92
- Valhöll 274
 Valland 60, 197
 Valtýr Guðmundsson 356, 358
 Valþjófur gamli 113
 Erik Vandvik 326, 327, 345, 346
 Vatnsendi í Vesturhópi 13
 Vatnsfjarðar-Kristín, sjá Kristín Björnsdóttir
 Vatnsfjörður 119, 127, 139, 145
 Vatnshorn í Skorradal 108
Vatnshyrna 103–105, 113, 114
 Vermundur í Vatnsfirði 119
 Vestari-Krókar í Fnjóskadal 35
 Vestfirðingafjórðungur 296
 Vestfold 279
 Vesturhóp 13
 Vesturlönd 345
 Vestursaxar 77
Vetus chronica Sialandie 99
 Végeirsstaðir í Fnjóskadal 43
 Vésteinn Ólason 304
 Vigfús Jónsson (Wigfus Jonacus) sýslumaður 325
 Vigfús Sigurðarson á Vors 312
 Vigfús Víga-Glúmsson 309, 310
 Vignir Oddsson 61
 Vilhjálmur (Wilhelm) ábóti í Æbelholt 95
 Vilhjálmur Finsen 290
 Vilhjálmur digri Heinreksson 95
 Vilhjálmur Jónsson lögréttumaður 40
 Villifer af Oreng 222, 227, 231, 239–241
 Villingaholt 84, 85
 Vincentius frá Beauvais 332, 333, 335, 336, 339, 340, 344, 347, 353
 Vindhólanes 23, 36, 49
 Vindhólar 23, 36, 39, 49
 Vindland 86, 97
 Vindur, hestur 23, 36, 39, 50
 Elsebeth Vinten 293
 Vitazgjafi 309–311
 Víðidalstunga 113
 Víðimýri 22
Víga-Glúms saga 308, 311, 312, 314, 321
 Víga-Glúmur, sjá Glúmur
 Vígdvalinn 261–263

- Víkin í Noregi 141, 146, 277–279, 297
 Víknaöld 45
Vísnaðók 1612 16
 Vogsósar 40
 Vopnafjörður 13, 127, 129
 Jan de Vries 52, 67, 274, 275
Væringjasaga (Nestorskrónika) 57, 65
Völsunga saga 172, 189
 Völsungar 281
Völundarkviða 171
Völuspá 170, 172, 174, 176, 259, 260
- Christian Frederik Wadskiær 159
 Georg Christopher Wagenseil 164
 Walther of Châtillon 261
 Hans Walther 122
 G.F. Warner 333
 Wattenbach-Schmale 338
 C.J. Webb 332
 Curt Weibull 96
 Elias Wessén 9, 358
Widsith 56
 Ludvig Wimmer 356–358
 Theodor Wisén 255
 Ole Worm 84
- Ylfingar 281
Ynglinga saga 73, 280
 Ynglingar (Ynglingaætt, Ynglingaríki)
 277, 278, 280–283, 294
Ynglingatal 290
 Yngvi (Freyr) 281
- Ýrr Geirmundardóttir heljarskinns 292
- Pingeyingar 22, 24, 42, 43, 45
 Pingeyjarsýsla (Pingeyjarþing) 22, 33, 34
 Pingeyrar 76
 Pingvellir 18–20
 Þjóðólfur skáld 118–122, 125, 128
 Þjóðverjar 204, 350
 Þjóstólfur Bjarnarson 109
 Þorbergur Árnason 21
 Þorbergur Hrólfsson sýslumaður 22
 Þorbjörg, kona Högna í Hagavík 113
 Þorbjörg Bjarnadóttir 133
 Þorbjörn hornklofi 281
 Þorgeir Finnsson úr Miðfelli 109–110
 Þorgeir Stefánsson á Végeirsstöðum 43
 Þorgeirsboli 43
 Þorgerður Bjarnadóttir í Dyngju 42
 Þorgils skarði 13
 Þorgils sprakaleggur 93
 Þorgils Þórðarson örrabeinsstjúpur 114
 Þorgríma smiðkona 108–110
 Þorgrímur nef 320
 Þorgrímur Jónsson á Pverá 31
 Þorgrímur Tómasson á Bessastöðum 31
 Þorgrímur Þorsteinsson Freysgoði 314–
 316, 318–320
 Þorkell hávi 309–311
 Þorkell máni Þorsteinsson 255
 Þorlákur Skúlason biskup 84
 Þorleifur Björnsson hirðstjóri 140, 146
Þorskfirðinga saga 104
 Þorsteinn Bjarnason 23
 Þorsteinn Jónsson hreppstjóri 30
 Þorsteinn stangarhögg Þórarinsson 13, 14
Þorsteins þáttur stangarhöggs 13, 21, 129
Þorvalds þáttur víðförla 130
 Þorvaldur, húskarl á Hofi 13, 14
 Þorvaldur í Vatnshorni 108, 110
 Þorvaldur víðförla 130
 Þorvaldur Thoroddsen 29, 30, 40
 Þorvarður Ólafsson hreppstjóri 137
 Þór (Þórsdýrkendur) 299
 Þóra Þorbergsdóttir drottning 21
 Þórarinn, bóndi í Sunnudal 13, 14
 Þórarinn Eldjárn 323, 324
 Þórdís, kona Tómasar Sveinssonar 39
 Þórdís todda Brodd-Helgadóttir 317
 Þórdís Súrsdóttir 315, 316, 318, 319
Þórðar saga kakala 32
Þórðarbók Landnámu 284–289, 294
 Þórður, húskarl á Hofi 13, 14
 Þórður Hítningur 13
 Þórður stafngláma 55
 Þórður Guðmundsson lögmaður 15, 16
 Þórður Jónsson prestur 81
 Þórður kakali Sighvatsson 32

- Þórhallur, húskarl á Hofi 13, 14
 Þórir snepill 44, 45
 Þórir Skegg-Broddason 129
 Þórisstaðir, sjá Þórustaðir
 Þórólfur Kveldúlfsson 279, 280, 287–291
 'Þórr dró Miðgarðsorm', sjá *Hymiskviða*
 Þórunn, sjá Puríður Grímkelsdóttir
 Þórunn Pálsdóttir 132, 135
 Þórustaðir (Þórisstaðir) í Kaupangssveit
 34, 35, 43, 50
 Þrándheimur 279
Þrymskviða 171
 Þræla-Knútur 78
 Puríður (Þórunn) Grímkelsdóttir 112, 113
 Puríður Snorradóttir 319
 Þverá í Borgarfirði 296
 Þverá í Eyjafirði (Þverárland) 309–313
 Þverá í Öxnadal 31
 Þverárleið 13
- Þyri Danmarkarbót 101
 Þyri Haraldsdóttir blátannar 101
 Þýskaland (Deutschland) 162
- Æfi Danakonunga*, sjá *Knýtlingasaga*
 Ælnoth munkur 100
Æneas rímur 190
- Ögmundur Eyþjófsbani 53, 55, 59, 61, 62,
 64–66
 Ölduhryggur 13
 Ölfusvatn 106–108, 112, 113
*Ölvis rímur Hákonarsonar (Ölvis rímur
 sterka)* 192
 Ölvör Írakonungsdóttir 55, 57, 64
 Örnefnastofnun 46
Örvar-Odds saga 51–53, 57, 59, 60, 64–69
 Örvar-Oddur, sjá Oddur
 Öxnadalur 31

